

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

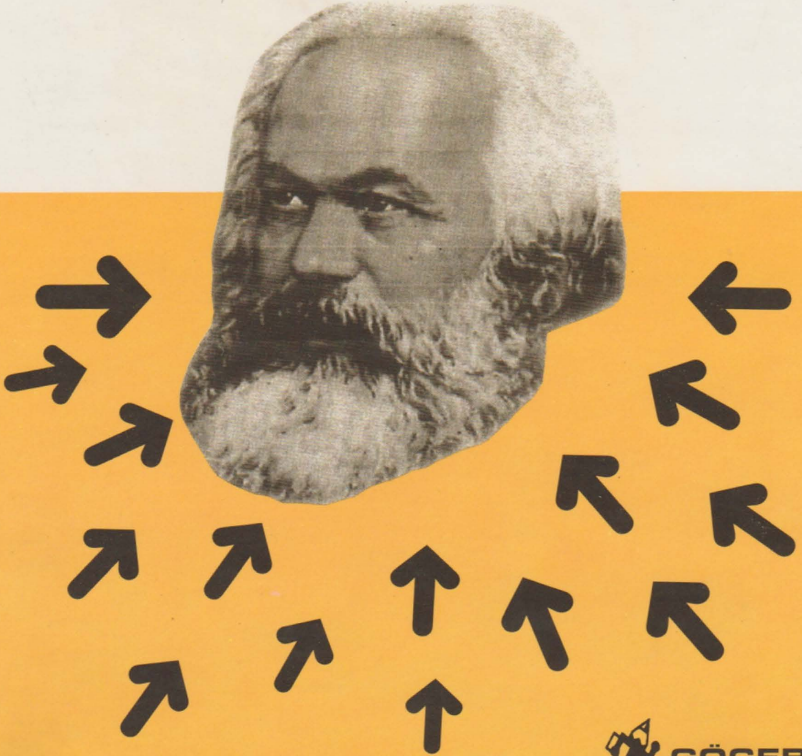
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Perry Anderson

MARKSİZM'DE TARTIŞMALAR

"Tarih Yazımı, Ütopyalar, Stratejiler üzerine"

GÖCEBE
YAYINLARI

Perry Anderson

MARKSİZMDE TARTIŞMALAR

“Tarih, Ütopyalar ve Stratejiler Üzerine”

Çeviren: Ahmet Özdemir

Göçebe: 30
Araştırma Dizisi

Perry Anderson
ARGUMENTS WITHIN ENGLISH MARXISM
MARKSİZMDE TARTIŞMALAR
"Tarih, Ütopyalar ve Stratejiler Üzerine"

Çeviren: Ahmet Özdemir

ISBN 975 -8143-33-6

© *Yayın hakları saklıdır.*
1. Basım, İstanbul, 1998

Yayıma Hazırlayan ve Kapak Tasarımı: Yaşar Selçuk

Zafer Matbaası - İstanbul
Tel: (0212) 512 16 88
Mayıs 1998

Bahariye Caddesi, 37/41 Kadıköy 81310 İstanbul
Tel/Faks: (0.216) 337 72 75

Perry Anderson

MARKSİZMDE TARTIŞMALAR

“Tarih, Ütopyalar ve Stratejiler Üzerine”

Çeviren: Ahmet Özdemir

İÇİNDEKİLER

Giriş	7
1. Tarih Yazımı.....	11
2. Aracılık	27
3. Marksizm	87
4. Stalinizm	143
5. Enternasyonalizm.....	185
6. Ütopyalar	221
7. Stratejiler.....	247
Bibliyografya	291

“Tarihçi birazcık daha fazla yüce gönüllü olmaya eğilim gösterebilir çünkü bir tarihçi çok farklı insan gruplarına eğilmeyi ve dinlemeyi öğrenmek ve onların değer sistemlerini ve bilinçlerini anlamaya çaba göstermek zorundadır. Açık ki çok yönlendirilmiş bir durumda her zaman bu tarz bir yüce gönüllülüğü gösteremeyebilirsiniz. Ama bunu az çok gösterdiğiniz zaman da diğer insanlarla olan ilişkilerinizde sürekli yargı hataları yaptığınız bir tür sekte pozisyona itilirsiniz. Bugünlerde bunun örneklerini çok sık görüyoruz. Tarihsel bilinç, birinin dönüşüm olasılıklarını ve insanların olanaklarını anlamasına yardımcı olabilmelidir.”

EDWARD THOMPSON

GİRİŞ

Edward Thompson, İngiltere’de kesinlikle, Avrupa’da ise büyük bir olasılıkla günümüzün en iyi sosyalist yazarıdır. *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*’nun veya aslında *Whigs and Hunters*’ın okurları her zaman bunları literatürün çok önemli eserleri olarak hatırlayacaktır. Thompson’un kaleminin hakimiyetinde gücünün doruğuna varan tını ve ritmin harikulade çeşitliliğinin -sırasıyla tutkulu ve neşeli, alaycı ve zarif, gündelik dilde ve edepli- Sol’da bir benzeri yoktur. Yine, tartışılabilir, 19. ve 18. yüzyıllara uzanan *William Morris*’ten *Customs in Common*’da derlenen, günümüze ait bir grup denemesine kadar uzanan çalışmalar dizisinin kesin tarihsel başarısı, birçok yetenekli tarihçinin katkı yaptığı İngiliz Marksist tarihyazımı külliyyatının belki de en özgün ürünüdür. Başka herhangi bir değerlendirme bir yana, bunlar gibi birbirine zıt iki çağda kendisini evinde gibi rahat hisseden bir araştırmacıya çok sık rastlanmaz. Bu açıdan ne tür karşılaştırmalı kestirim yapılırsa yapılsın -kuşkusuz ki nihai bir yargıya ulaşmak mümkün değil- bir tarihçi olarak Thompson’un pratiğinin iki ayırt edici özelliği karşımızda durmaktadır. Eserlerinin tamamı, kendi kuşağının örnekleri içinde kendisini en fazla açıkça ortaya koyan siyasal tarih çalışmaları olmuştur. Yazdığı, tüm önemli ve neredeyse tüm önemsiz eserler zamanının sosyalistlerine açık ve doğrudan yansımaları olan derslerle sonuçlanır. *William Morris* bir “ahlaki gerçekçilik” tartışmasıyla kapanır; “İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu” erken İngiliz proletaryasının diktiği “özgürlük ağacı”na olan borcumuzu hatırlatır; *Whigs and Hunters* “hukukun egemenliği”nin genel bir yeniden değerlendirilmesiyle sona erer; *Zaman, İş Disip-*

lini ve Sanayi Kapitalizmi⁽¹⁾ geleceğin komünist toplumunda “boşzaman sorununu” aşacak olan olası bir “eski ve yeni zaman anlayışının” sentezi hakkında fikir yürütür. Bu metinlerin her biri geçmişin profesyonelce bir yeniden elde edilişi kadar günümüze kendi tarzında militan bir müdahale olmuştur. Morris’in çalışmasının yeni baskısına (1977) yazdığı uzun Not’ta açıkça doğrulanan, ellilerin ortasından yetmişlerin sonuna kadar kendi doğrultusundaki yekpare süreklilik son derece etkileyicidir. Bu tarih çalışmaları aynı zamanda teoriye yapılan, iyice düşünülüp taşınılmış ve odaklanmış katkılardır: Başka hiçbir Marksist tarihçi, zor kavramsal sorunlarla, dolaylı yollara başvurmadan veya yuvarlak laflar etmeden yüzleşebilmek ve onları araştırabilmek için böylesi acılara göğüs germemiştir. *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*’nda “sınıf” ve “sınıf bilinci” kavramları; “Whigs and Hunters”da hukukun prizmasından yapılan “altyapı ve üstyapı” eleştirisi; *William Morris*’in yeni baskısında “ütopyacılık”ın itibarının disipline edilmiş tasavvur olarak iade edilmesi, tüm bunlar, yalnızca kendi tarihsel söylemleri içinde bölmeler inşa etmekten öte onların varacakları doğal neticelerini ve açıklamalarını biçimlendirir.

Öyleyse bizim bu eleştirel saygı ve minnettarlık iddiamız bu, aşılması zor büyüklük ve karmaşıklıktır. Yine de Thompson’un temel düşünce ve ilgilerinin kimilerinin takdir edilmesinde çok geç kalınmıştır. *Teorinin Sefaleti*’nin yayınlanması böylesi bir değerlendirmeye başlamak için bir fırsat yaratmıştır.⁽²⁾ Yayınlanışından itibaren geçen bir yılı aşkın süre içinde İngiltere’de yeterli miktarda baskı sayısına erişti. Ancak bu yazı kaleme alındığı sırada, hala ona verilmiş kapsamlı bir yanıt yoktu. Kitaba itirazlarım veri alındığında bu bir karşıt zirve olarak görülebilir. Bir çok açıdan ben

1) *Past and Present*, Sayı 38, 1967, ss.56-97.

2) Londra 1978 (*Teorinin Sefaleti*, İstanbul 1994, Alan Yayıncılık, Çev: Ahmet Fethi Yıldırım).

uygun muhatap olarak görülmeyebilirim. *Teorinin Sefaleti* üçü basılmış, biri basılmamış dört denemeden oluşuyor. “İngiliz Olanın Özellikleri” başlıklı ilk deneme, *New Left Review*’da İngiliz toplumu ve tarihi üzerine geliştirilmiş görüşlerin ünlü eleştirisini -benim on yılı aşan bir süre önce sert bir yanıt verdiğim- içeriyor. Sonraki deneme ise iki yüz sayfa boyunca Louis Althusser’in düşüncelerine bir saldırıdır ve ölçeği ve yeniliğinden ötürü kaçınılmaz olarak kitaba egemen olmaktadır. Açık ki yanıt verecek uygun muhatap bir Althusserci olmalıydı. Yine de, belirtilmiş adayların şu andaki yokluğundaki bu noktada kitaba adını veren -ve manifestosu olan- bir kitap uzunluğundaki denemede Thompson’un açıkladığı tezleri gözden geçirmek için zaman ayırmaya değer gözükmektedir. “Teorinin Sefaleti veya Bir Yanlışlıklar Modeli” yalnızca Althusser’e karşı yürütülen bir polemik değildir; o aynı zamanda Thompson’un bugüne kadar bize bir tarihçi ve bir sosyalist olarak sunduğu kendi amentüsünün ağırlığının en çok taşındığı yorumudur. Öyleyse, bu denemenin amacı üç yönlü olacaktır. Önce, Thompson’un Althusser eleştirilerine bakıp onların doğruluğunu belirleyecektir. Eşzamanlı olarak ve daha önemlisi *Teorinin Sefaleti*’nde tavsiye ettiği sorgulama ilke ve usullerinin aracılığıyla Thompson’un anılan kitabındaki kimi can alıcı noktaları açığa çıkartmayı deneyecek.⁽³⁾ Ilımlı başlayıp bir öfke seliyle sona eren Althusser’in ele alınışı, düzenleniş olarak systemsizdir. Hakkında daha sağlam bir yorum yapabilmek için Althusser değerlendirmesinin motifleri kimi noktalarda yeniden gruplandırılarak onun tartışılması kolaylaştırılacaktır. *Teorinin Sefaleti* aslında dört ana sorun üzerinde yükselmektedir; tarihsel incelemenin niteliği, tarihte insan

3) Sonraki göndermeler bundan sonra TS; *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu* (Penguin baskısı: 1963) İİSO; *Whigs and Hunters* WH; *William Morris - Romantic to Revolutionary* (1977 yeniden basım) WM kısaltmasıyla yapılacaktır.

aracılığının rolü, marksizmin doğası ve kaderi ve Stalinizm olgusu. Bunların herbirini, Thompson'un Althusser eleştirilerini ve tarihçi olarak Thompson'un kendi pratiğini temsil ettiği için sırasıyla ele alacağım. Sonuç olarak, Thompson'un çalışmasını kendisiyle kendisinin de yaratılmasında merkezi bir rol üstlendiği *New Left Review* dergisi arasında oluşan farklılıkları bir düzeyde netleştirebileceğim karşılaştırmalı bir bağlama yerleştirmeyi deneyeceğim. *Teorinin Sefaleti'*ndeki özgül argümanlara bakışımız ne olursa olsun bu girişim iyi karşılanmalıdır. Bu, bir İngiliz tarihçinin kıtadan büyük bir felsefi sistemle marksizmin zemini üzerine ilk kez giriştiği tam kapsamlı bir çarpışmayı temsil eder. Thompson ve Althusser tarafından temsil edilen iki farklı ve birbirinden kopuk gelenek arasında doğrudan bir ilişkiye, tarihsel materyalizmin bir bütün olarak gelişimi için bugün her zaman olduğundan daha fazla ihtiyaç vardır.⁽⁴⁾ En son olarak, çok yönlü olmasını arzulayacağımız bir mübadele sürecine önyak olmanın şerefi, bu görevin altına giren Thompson'undur.

4) *Considerations on Western Marxism*'deki (Batıda Sol Düşünce, İstanbul 1982, Birikim Yayıncılık, Çev: Bülent Aksoy) değerlendirmelere bakınız, Londra 1976, ss.111-112.

1. TARİH YAZIMI

Teorinin Sefaleti'nin açılış bölümleri bir disiplin olarak tarih-yazımının bazı genel meselelerine ayrılmıştır. Thompson aşağıdaki gibi formüle edilebilecek üç farklı sorunu araştırmıştır:

(i) Bir tarihsel incelemede “kanıt”ın kendine özgü doğası ve yeri nedir?

(ii) Tarihsel süreçleri anlamak için uygun *kavramlar* nelerdir?

(iii) Tarihsel bilginin ayırteci *nesnesi* nedir?

Her bir örnekte Thompson, Althusser'in yanıtları olarak ele aldığı açıklamaları hatırlatır, reddeder ve kendi çözümünü ileri sürer. Thompson, tartışmasına Althusser'in, epistemolojisinde Genellikler I diye adlandırdığı asli verilere karşı esaslı bir kayıtsızlık sergilediği ithamıyla başlar: Bu verilerin -içlerinde başlıcası olan “deneyim” de dahil olmak üzere- ne niteliğine ne de kökenine dair hiç bir dikkat çekme ve açıklama yoktur. Althusser'in ampirik olgulara karşı gözde tutumu, Genellikler II'deki açıklamasıyla veya aslında herhangi bir bilimsel teorinin, dışsal bir makama başvurmada, kendinden menkul protokollerle kendi olgularını tanımlayıp üretebileceğini varsayan biliş sürecinin kendisiyle onaylanır. Thompson bunun matematiğin veya mantığın çok sınırlı ve istisnai usüllerinin kötüye kullanılan bir yaygınlaştırması olduğunu ileri sürer. Bu yaklaşımın kanıtların kontrolünün her zaman merkezi olduğu toplumsal bilimlere veya doğal bilimlere uygulanması ise tamamiyle gayrimeşrudur. Sonuç ise, Althusser'in Genellikler III'ünden (onun zahiri bölgesi), Genellikler II, Genellikler I'in verilerini her koşulda zaten önceden kapsadığından dolayı, hiçbir hakiki yeni bilginin ortaya çıkamayacağıdır -ortada epistemolojik bir döngü vardır. Sonuç olarak “bu Marksist gelenekte “tamı tamına” genel olarak adlandırıldığı biçimiyle idealizm”dir.⁽¹⁾ Bu ise “maddi ve toplumsal varoluş olgularıyla sürekli bir diyaloga girmekten

1) TS, s.205.[Teorinin Sefaleti'nden yapılan alıntılarda Ahmet Fethi'nin çevirisinden yararlanılmıştır. Çev.]

çok kendi kimliğini onlara empoze eden, kendisinden türeyen kavramsal bir evrendir”.⁽²⁾

Bu ithamlar ne kadar haklıdır? Benim görüşüme göre çok fazla. Althusser’in bilgi teorisi -hem bilime hem de ideolojiye ilişkin-, daha önceden kanıtlamaya çalıştığım gibi, doğrudan Spinoza’nın bilgi teorisine tabidir.⁽³⁾ Bu metafizik arkaplana sahip bir epistemolojinin modern bilimin kanunlarıyla bağdaşmaz oluşu şaşırtıcı değildir. Lucio Coletti’nin belirttiği gibi; “Bu bakımdan Batı felsefesinde iki ana gelenek olduğu söylenebilir: Biri Spinoza ve Hegel’den, diğeri Hume ve Kant’tan miras alınan. Bu iki gelişim çizgisi birbirlerinden bütünüyle ayrılır. Bilimi, gerçek bilginin yegane biçimi olarak kabul eden bir teori için Hume-Kant geleneğine, Spinoza-Hegel geleneğine göre, öncelik verilmesinin ve tercih edilmesinin zorunlu olduğu konusunda hiçbir tartışma olamaz.”⁽⁴⁾ Bu iddianın belirgin doğruluğu inkar edilemez. Ele alınan meselede, ne olursa olsun hiç kuşku yok ki, Althusser, bu şema içinde, Genellikler I’in (farklı) köken ve doğasına hiç ilgi göstermemektedir. Bir açıdan Thompson bile, gelişigüzel olarak “duyumsal algı”nın “bilgi” olmadığını varsaydığında, Althusser’in üzerine çok fazla gitmektedir.⁽⁵⁾ Aslında, kimi algısal deneyimler -Hume’dan bu yana radikal ampirisizmi çok meşgul eden duyusal veri- bilgiye açılmak için Genellikler II aracılığıyla bir dönüşüme ihtiyaç duymaktadır: onlar kendi içinde fazla gürültü çıkartmadan bilginin temel bir biçimini inşa ederler (örneğin, hava nasıl?). Althusser’in

2) TS, s.205.

3) Considerations on Western Marxism (Batıda Sol Düşünce), ss.64-65

4) A Political and Philosophical Interview (Politik ve Felsefi Bir Söyleşi), ilk yayınlanışı New Left Review no.86 içinde s.11 ve şimdi Western Marxism- A Critical Reader (Batı Marksizmi -Eleştirel Bir Okuma) içinde, Londra, 1977, s.325.

5) TS, s.224.

sistemi yanlış bir biçimde bilgiyi bilime “*tout court*” asimile etmektedir -sonuçlarının saçmalığının ötesinde bir açılış hatası; onun kanıtlara karşı duyarsızlığının nihai kaynakları burada yatmaktadır. Thompson bu suçlamada kesinlikle haklıdır. Öte yandan, onun, bir anlamda tipik bir biçimde “hileli bir şekilde seçilmiş” veya “önceden seçilmiş” temel tarihsel olgular nosyonunu kasıtlı olarak unutanlara karşı bu nosyonu tazeleyici saldırı, bu saçma iddiayı geliştiren⁽⁶⁾ Popper için uygundur ama asla böyle yapmamış olan Althusser için değil. Kendi içinde geliştirici bir tartışma burada çağrışım yoluyla bir suç ileri sürmek için yanlış kullanılmıştır. Benzer bir şekilde, iki İngiliz sosyolog, Hirst ve Hindess’i⁽⁷⁾ “olgular asla verili değildir, onlar her zaman üretilirler” sözünden dolayı her gerekçeyle mahkum etmektedir ama alıntı yaptığı çalışmanın Althusser’e “ampirisizm”i için açıkça saldırdığını belirtmeyi unutmaktadır ve bundan ötürü ampirizmin Hirst ve Hindess’e mal edilmesi zor gibi gözükmektedir.

Thompson, tarihçilik mesleğinin anlamlı ve zorunlu bir genel savunusunu yapmak için, her biri yetersiz olan ama anlamlı bir biçimde farklı aşama ve yollardan bireysel konumların karıştırılması yoluna çok sık başvurmaktadır. Böylece Althusser de hakikaten, yersiz biçimde bilimsel usulün modelleri olarak kanıtın mantıksal-matematiksel protokolleriyle bunu yanıtlar gibi gözükmektedir. Onun kanıtın kontrolleriyle ilişkisini kesmiş bilgi teorisi, düzeltilemez biçimde içselci, her şeyin ötesinde herhangi bir yanlışlanma kavramından yoksundur. “*Vice versa*”(*), bununla birlikte Popper’in bilim felsefesinin gücü kesinlikle onun -kimse Thompson’un onun ne kadar güçlü olduğunun farkında olup olmadığından emin olamaz-, Lakatos ve diğerleri tarafından ciddi biçimde

6) TS, s.218.

7) TS, s.218

(*) [Lat.] ve aksine olarak, karşılıklı olarak

nitelik kazandırılmış ama Popper'ın tarihsel kayıtlar hakkındaki mahut yanılsamaları tarafından uzlaşmaz hale getirilmiş bir ilke olan yanlışlanabilirlik üzerindeki ısrarının altında yatmaktadır. Thompson'un iki felsefecide de hissettiği tarihçinin pratiğine olan düşmanlık zıt kökenlere sahiptir; -yaklaşık olarak sırasıyla matematik ve fiziğin sorunsallarına aşırı güven ve zıt neticeler- tarihin tesadüfi akışındaki hareket kanunlarının reddi ve onların *Darstellung*' un amansız mekanizmasında olumlanması. Bu uçların birleştiği bildik bir muhakeme sıkı bir denetimle birinin hayatta kalması değildir. Daha uygun ve ciddi olanı Thompson'un Althusser'in "tarihin bilgisi şekerin tatlı olduğu bilgisinden daha tarihsel değildir" vecizesini analitik tahrividir. Tezi kuvvetlendirmek için "tatlı" yerine "kimyasal" okunması gerektiğini -ve böyle yaparak onun kendi iddiasını hükümsüz kılabileceğini- göstererek bu kıyaslamasının safsata olduğunu canlı bir gösteriyle teşhir eder.⁽⁸⁾ Althusser'in formülündeki niyet, tabii ki "gerçek nesne" ile "bilginin nesnesi" arasındaki mesafeyi dramatize etmektir. Kaderin bir cilvesi olarak, cümledeki "tarihsel" kelimesinin çift anlamlılığı, onun kaçınmayı tasarladığı karmaşayı aynen üretir. Bilimler arasında yalnızca *tarih*, bir terim olarak -astronomi veya sosyolojiye, dilbilim veya biyolojiye, fizik veya kimyaya benzemez bir biçimde- aynı anda bir süreç ve disiplin olarak kavranabilecek şekilde adlandırılmıştır. Bu sıradan kullanımda aynı anda iki farklı varyantın birlikte gelişme tehlikesinin gerçekten ortaya çıktığını saptayamayan Althusser onu, maksadının karşı olduğu ilk biçimde yeniden üretmiştir.

Thompson'un tarihsel kanıtın indirgenemez ve bağımsız gerçekliğini ve onun sorgulanabileceği değişik yolları olumlaması genelde sağduyulu bir modeldir. Kanıtın "değer yüklü" ve "değerden bağımsız" veya "yanal" ve "yapısal" gibi türleri arasında çizdiği kimi ayrımlar belki de sandığından daha az keskin hatlara sahiptir

8) TS, s.387

ama çok az tarih yazarı veya düşünceli tarih okuru onun buradaki “tarihçi atölyesi” betimlemesiyle aynı fikirde olmayacaktır. Öte yandan, gerçekte güçlükler onun ilk el kanıtlara bakışında kullanılabilecek farklı türlerdeki soru cetvellerinin listelenmesinde başlamaktadır. Bu güçlük, Thompson J.H.Dexter’in, tarihçinin “varolan uygun kanıtla doğrulanabilen en olası öyküyü” “yardımcı” olacak şekilde arayıp bulması olan “gerçeklik kuralı”nı tavsiye ettiği zaman yeniden keskin biçimde kendi alanına getirilmiş olur; yalnızca hemen ardından “yazarı tarafından, herhangi bir marksist öykünün olası olmaması gerektiği önsel varsayımını desteklerken, giderek daha fazla yararsız bir şekilde kullanıldığı”⁽⁹⁾ için nedamet getirmek zorunda kalarak. Ama tabii ki formülün basmakalıplığı kesinlikle onun kullanışsızlığının garantisidir: neyin uygun olduğunu belirleyecek olan kimdir veya bu sorun için bir öyküyü ne oluşturur? Anında çatallı tarihsel *kavramlar* sorununa geri gönderiliyoruz. Thompson tarihsel materyalizmi tanımlayan özgül kategoriler dizisini yorumlamaya veya haklı çıkarmaya çalışmaz; denemesinde daha sonra önemli sonuçları ortaya çıkacak bir geri durma. Kutsalsuz bir uygunlukla, kanıtların soruşturulmasında marksist tarihçiler için biçimlendirilmiş olan başlıca araştırma kalıplarından daha “başka meşru soruşturma biçimlerinin olduğunu”⁽¹⁰⁾ geçerken ileri sürer. Marksist tarihyazımının kendine özgü tipik kanun ve usüllerinin üstünde durmaktan çok diğerleriyle birlikte itaat etmek zorunda oldukları ortak “tarihsel mantık testi”ni⁽¹¹⁾ vurgular. Ondan sonra güzel bir paragrafta, tarih disiplininin genel hükmünü şöyle betimler: “Mahkeme bir yüzyıldır tarihsel materyalizmi yargılamaktadır ve duruşma sürekli erteleniyor. Ertelemeler aslında geleneğin sağlamlığına verilmiş bir takdir nişanesidir; bu uzun er-

9) TS, s.387.

10) TS, s.387.

11) TS, s.236.

teleme döneminde, diğer yüzlerce yorumsamacı sisteme karşı açılan davalar sonuçlanmış ve sanıklar “altkatlarda” gözden kaybolmuşlardır. Mahkemenin, tarihsel materyalizm lehine henüz karar vermemiş olması sadece belli yargıçların *parti pris*’leri(*) nedeniyle değil (bundan bolca bulunmasına karşın), aynı zamanda açıklayıcı kavramların iğreti doğası, içlerindeki fiili suskunluklar (veya dolayımın yokluğu), kategorilerinden bazılarının ilkel ve yeniden yapılandırılmamış karakteri ve kanıtın ikna edici olmayan sınırlayıcılığı nedeniyledir.”(12)

Tarih disiplini mahkemesinin izin verdiği başvuru biçimleri ikilidir; kanıta göre ve teorik. Thompson, kanıtı önceden yeterli düzeyde tartışmış olduğunu kaydeder. Ya teoriyi? Burada başvuru “kavramların tutarlılığı, yeterliliği, uygunluğu ve yakın disiplinlerin bilgisiyle uyumluluğu”na(13) yapılmalıdır. Öyleyse marksist tarihsel kavramların gücü veya yanılabilirliği nerede durmaktadır? Thompson kendisini bu soruna doğrudan yöneltmez. Onun yerine daha kapsamlı bir soru sorar: *Genelde* -marksist veya marksist olmayan-tarihsel kavramların ayırteci doğası nedir? Yanıtı onların “kurallardan çok istisnalar” olduğudur çünkü onlar tarihsel sürecin kendi civa gibi doğasından dolayı “özel bir esneklik”e, “zorunlu bir genellik ve esneklik”e, “değişkenlik katsayısı”na sahiptir.(14) “Nesnesi değıştikçe kategoriler de değışir.”(15) Bu bir kez anlaşıldığında tarihsel materyalizmin “böyle kategorileri geliştirmedeki inatçı tutarlılığıyla (ne yazık ki bazen doktriner olan bir inatçılık) ve bunları kavramsal bir bütünlük içinde eklemlemesiyle”(16) ayırt

(*) parti pris: önyargı

12) TS, s.237.

13) TS, s.237.

14) TS, s.237, 249, 248.

15) TS, s.248.

16) TS, s.242.

edilebileceği görülür; benzer nedenler yüzünden tarihsel materyalizm, tarihsel oluşumlar için kökten uygunsuz olan katı ve durağan kavramsallaştırma tehlikesiyle, marksist olmayan tarihyazımından daha büyük ölçüde ve sürekli olarak yüzyüzedir. “Bizim belli kavramlarımızın daha geniş bir entellektüel evrende ortak geçerliliğinin olması, kendi mantıklarını bu kavramlara dayatıp onları durağan, tarihsel olmayan kategorilere indirgeyen diğer disiplinlerde benimsenmesi, marksist tarihçilerin talisizliğidir (kesinlikle bugün bizim özel bir talihsizliğimiz). Hiçbir tarihsel kategori toplumsal sınıf kategorisinden daha çok yanlış anlaşılmamış, sataşılmamış, dondurulmamış ve tarihdışlaştırılmamıştır...Bu türden esnek olmayan bir teori oluşturmak tarihin işi değildir ve hiçbir zaman da olmamıştır.”⁽¹⁷⁾

Bununla birlikte burada Thompson yanlış bir kavrayışın etkisi altındadır. Aslında onun muhakemesi, tarihçiye mahsus bir ayrıcalık olabilecek olan nosyonların meşru bir hafifmeşrepliği talebi ile aynı şeydir. Ancak tarihsel sürecin doğası böylesi bir özel yetkiye izin veremez. Nesnesinin sürekli değişmesi gerçeğinden ötürü tarihin, kavramak için berrak ve kesin kavramlar formüle etmek görevini, tarih disiplini için meteoroloji için (verileri tarihin verilerine göre, herkesin bildiği gibi oldukça fazla hızlı ve civa gibi değişen bir doğal bilim) olduğundan daha fazla serbest bırakmaz. Eğer hava hala geniş ölçüde öngörülemez (ve kontrol edilemez) olarak kalıyorsa meteorolog kendisini incelemesinin asli kestirimi uğraşından geri çekemez: Daha geniş kanıtlar yelpazesinde, daha az değil ama daha çok kavramsallaştırma içeren ileri bilimsel araştırmalarla bilimizin sınırlarını genişletmenin peşinde koşar. Diğer tüm bilimlerde de böyledir. Tarihin ayrıcalığı yoktur. Brecht bir keresinde eğer insan davranışı öngörülemez görünüyorsa bu hiçbir belirleni-

17) TS, s.242.

min olmadığından değil, belirlenimlerin çok fazla olmasından ötürü böyle olduğunu belirtmişti.⁽¹⁸⁾ Tarihçinin zorunlu görevi olan kendine özgü olay ve somut adete özen göstermesi, çevresindeki genel kavramları eğip bükerek veya çekip uzatarak içini boşaltmak değildir. O yalnızca, onların her zaman daha fazla *-daha katı-* kavramsallaştırma talep edecek olan güncel belirlenimlerinin karmaşık çok katlı yapısının yeniden inşasıyla beraat ettirilebilir. Thompson, “soyut” ve “kendine özgü” olanı tahrif ederek, kavramları, asla tamamen kendi kendine hareket edemeyecek bir gerçekliğin modelleri veya şemaları olarak görme eğilimindedir; Thompson Marx’ın şu merkezi uyarısını unutmaz: “Somut, çok sayıda belirlenimin sentezi, dolayısıyla çoğulluğun birliği olduğu için somuttur...soyut belirlenimler somutun düşüncede yeniden üretimine doğru yönelirler.”⁽¹⁹⁾ Eğer kategoriler bütünüyle kategoriler olacaksak kesin ve anlamı açık bir tanım talep ederler. Gerçekten tarihi karakterize eden değişim süreçlerini zaptetmek için tarihsel kavramlar çok dikkatlice formüle edilmeli ve belirtilmelidir ama onlar, bazı değişmez yapıları sabitleyebilirlerse yalnızca kavram *olacaklardır*; yine de böyle bir yapı ne kadar fazla iç çeşitliliğe izin veriyorsa, başka bir deyişle, morfolojisi ne kadar genişse o kadar. Bu entelektüel inandırma koşulu herhangi bir diakronik tarihin elverişli bir kavranışına engel olabilir mi? Hiçbir biçimde olamaz. Aksine, Thompson’un iddia ettiği gibi, özellikle gereğinden fazla durağan bir kavramlar çizelgesine tabi olmaktan öte, marksizm, hem tarihsel değişimin olasılık ve sınırlarını bu sıfatla (çelişki) teorize eden hem de kendilerinin kendine özgü gelişim süreçlerinin dinamiklerini araştıran (sermayenin *hareket yasaları*) kavramları büyük bir üstünlükle mülk edinir. Onun repertuarı, tabii ki, kısmi ve iğreti

18) “Die Unberechenbarkeit der Kleinsten Körper”, “Me-Ti -Buch der Wendungen”den, “Gesammelte Schriften” c.12 içinde, Frankfurt 1967, s.568.

19) Grundrisse, Londra 1974, s.101

-bir anlamda bir genel tarih bestesine sadece uvertürler olarak- kalmaktadır. Onun açıklayıcı araçlar havuzunda bugüne kadar olan yoksunluklar ve eksikliklere dair bir kuşku yoktur; Althusser onları Thompson kadar vurgular. Ancak bu yoksunluk ve eksiklikler teorik uğraşından kaçmanın değil, daha kapsamlı analizlere doğru ilerlemenin gerekçesidir. Başka bir deyişle, toplumsal çeşitliliğin gerçeklikleri ve tarihsel akış tarihçiyi kavramlar konusunda daha fazla kesin ve üretken olmaya zorlar, daha az değil. Tarihçinin pratiğine olan büyük uzaklığına karşın bu zorunluluğu Althusser'in Thompson'dan daha açık şekilde görmüş olduğu söylenmelidir ama bunu tarihsel materyalizmin programına ilk olarak yazan ise Marx'tır.

Zaten Thompson tarihin bütünüyle bir bilim olduğuna itiraz etmektedir ve bundan dolayı olabilir, diğer disiplinlerle herhangi bir kıyaslamaya önem vermemektedir. "Tarihi bir "bilim" olarak tasarlama her zaman yararsız ve kafa karıştırıcı olmuştur"⁽²⁰⁾ diye ileri sürer çünkü tarihsel bilgi, doğası gereği, iğreti, tamamlanmamış ve takribidir. "Eskiden "amatörce", disipline edilmiş "İnsanbilimi" (Humanity) olarak tanımlanan Tarih nosyonu daima daha doğrudur."⁽²¹⁾ Şimdi, terimler üzerine ağız kavgasına girmek kendi içinde zamanı boşa geçirmek olabilirdi ama Thompson'un kendisini tarih için sahte bir bilimin kanunlara uymama imtiyazı yaratmaya yönelten, tarihe bir bilim ünvanı verilmesini reddedişi, aslında genel olarak bilimlerin doğasına dair ciddi bir özsel yanlış anlamaya dayanmaktadır. Bu yüzden iddia etmeye devam eder: "Bu anlamda, tarihsel bilgi daima pozitif ispata (deneysel bilimlere uygun türden) elvermezken, hatalı tarihsel bilginin genel olarak aksini ispata konu olduğu doğrudur (burada Popper'la anlaşabiliriz)."⁽²²⁾

20) TS, s. 231

21) TS, s.387.

22) TS, s.232.

Buradaki şart koşulmuş zıtlık hayalidir. Bununla birlikte, çağdaş bilim felsefesiyle daha sınırlı bir tanışıklık ileri sürer. Popper için, tabii ki, daima savunduğu gibi bilimsel hipotezlerin kesin doğrulanması -doğal bilimlerde veya bilginin tüm diğer branşlarında- aksiyomatik olarak olanaksızdır: *Bilimsel Keşfin Mantığı*'nın köşetaşı mantıksal pozitivizmin “doğrulanma ilkesi”ni kesinlikle reddedişiydi.⁽²³⁾ Onun yerine hipotezlerin uygun ampirik testler aracılığıyla yanlışlanabildiği ölçüde bilimsel olduğu yanlışlanabilirlik ilkesini geçirir. Bu nedenle Thompson'un tarihin istisnai şartı olarak kabul ettiği şey aslında bütün bilimlerin normal statüsüdür. Geçicilik, seçicilik ve yanlışlanabilirlik aslında bilimsel girişimin doğasını oluşturan şeylerdir. Hatta, deneysel kontrollerin yokluğu tarih yazımıyla sınırlanamaz; astronomi de laboratuvar testlerine izin vermez. Son zamanların en önemli bilim felsefesi olan Lakatos'un bilim felsefesi, Popper'in sebebinin bile sınırlarını, bir teorinin bir dizi yanlışlama ile bile ayakta kalabileceğini izah ederek ve bir bilimsel teorinin anlık yanlışlamalar veya başarısızlıklar modelinden çok “araştırma programı”nın uzun vadeli gelişimi veya bozulmasıyla yargılanmak zorunda olduğunu göstermiştir.⁽²⁴⁾ Diğer bir deyişle, tarihsel materyalizmin hükmünün verilmesinin uzatılmış “ertelenişi”, Thompson'un hatırlanacak olan metaforu, herhangi bir bilimsel

23) Bilimsel Keşfin Mantığı, Londra, 1960, s. 40: “Teoriler, bu yüzden asla ampirik olarak doğrulanamazlar. Eğer biz, pozitivistlerin doğal bilimlerin teorik sistemlerini bertaraf etme hatasından kendi sınırlama kriterlerimizle kaçınma arzusundaysak, o zaman doğrulanamayacak beyanlarının bile ampirik bilim alanının içine almamıza izin verecek bir kriter seçmeliyiz. Bu gözönünde tutulacak noktalar bir sınırlama kriteri olarak bir sistemin *doğrulanabilirliğinden* çok *yanlışlanabilirliğini* almamızı telkin eder.” Popper için, tabii ki sınırlama sorunu “bir yanda ampirik bilim ve öte yanda “metafizik” sistemler kadar matematik ve mantık” arasında başta gelir. (s.34)

24) Imre Lakatos, *Bilimsel Araştırma Programlarının Yöntembilimi*, Cambridge, 1978, özellikle ss.31-47.

teorinin sıradan ayrıntılarının bir betimlenmesine çok yakındır.

Tarihin bilimsel kesinliğini Thompson'un reddetmesi, öte yandan ona dair daha büyük bir iddia için bir başlangıç olduğunu kanıtlar. Bundan dolayı yazmaya devam eder: "O halde, kendi tebaasından kimilerine (özellikle antropoloji) kulaklarını bazen tıkadığı ve gözde nedimelerine (ekonometri gibi) karşı saf davrandığını kanıtlamış olsa da "Tarih" insan bilimlerinin Kraliçesi olarak tahtına yeniden oturtulmalıdır. Fakat, ikincisi, emperyalist eğilimleri frenlemek için, bütün insan bilimlerinin en birimsel (unitary) ve genel olanı olduğu ölçüde, "Tarih"in her zaman daha az kesin olması gerektiğini de gözlemeliyiz. Onun bilgisi, kaç bin yıllık olursa olsun, yaklaşık olmaktan başka bir şey olmayacaktır."⁽²⁵⁾ Bu kesinlikle çok hoş bir imajdır. Ama ikna edici midir? Yanıt şüphesiz hayır olmalı. Tarih ne anlamda estetik veya edebiyat eleştirisinden "daha az kesin"dir? Eğer biz bu terimleri alıkoymayı arzu edersek bunun daha bir hayli süre böyle olacağı yeteri kadar açık olmalıdır. Neden tarih "yaklaşık olmaktan daha fazla" bir bilgiye muktedir olamasın? Ekim Devrimi'nin takviminin gelecek yüzyılda bir bozulmaya mı maruz kalacağını varsayıyoruz? Kesin ve pozitif bilgi tarihin güçlerinin ötesinde olmamıştır. Tıpkı kardeş disiplinleri gibi onun eğilimi de bunu *genişletmeye* dönüktür -Lenin'in kaydettiği gibi sürecin daima nesnesiyle uyuşmaz olmasına rağmen. Thompson'un kurduğu yapının gerçek bir incelemesi ise bunu bozar.

Yine de merkezi bir sorun hala durmaktadır. Tarihin diğer bilimlerdeki "birimsel ve genel" üstünlüğünün *içeriğini* ne tanımlayacaktır? Burada Thompson'un yöntem üzerine olan açılış söylevinin son konusuna geliyoruz: Tarihsel incelemenin özgül *nesnesi* nedir? Sorun tüm tarih teorilerinin klasik bilmeceyi oluşturur ve tarihçiler ve felsefeciler tarafından kuşaklar boyu yürütü-

25) TS, s.262.

len tartışmada hiçbirı böylesine ele avuca sığmaz şekilde oluşturulmamıştır. Thompson'un buna ilk yanıtı şaşırtıcı biçimde basittir. O tarihi geçmişle eşitler. "Tarihsel olan" genel bir tanımdır; çok genel olarak nesnesinin ortak bir özelliğini tanımlar -şimdi veya gelecekle değil, geçmişle ilgili olmak.⁽²⁶⁾ Aynı zamanda şunu ileri sürer: "insanın geçmişı ayrıık tarihlerin bir toplamı değil, insan davranışının birimsel bir toplamıdır".⁽²⁷⁾ Bu önermelerin mantığı tarihin, olmuş olan herşeyin kaydı olması gibi görünmektedir -gerçekte konu üzerine önceden düşünmüş olan birinin bir *fin de non recevoir* vereceğı adı kötüye çıkmış boş bir sonuçtur. Carr'ın buna eleştirisi ünlüdür.⁽²⁸⁾ Aslında Thompson'un buna doğru kayışı düşünceenin bilinçsiz bir hareketidir, soruya verilen uygun ve önceden düşünülmüş bir yanıt değil -ilerde göreğemiz gibi, *Teorinin Sefaleti*'nin bir başka teması için önemsiz olmamasına rağmen. Althusser'in çok keskin formülasyonuna yanıt olarak ilerideki bir bölümde bu soruna işaret ettiğinde şunu teslim eder; "eğer şu lanet köpeğı gezdirmek için masamdan kalkarsam (biraz sonra yapacağım gibi), bu "tarihsel" bir olay olmaz. Öyleyse olayları tarihsel yapan şey başka bir biçimde tarif edilmelidir". Ama hangi biçimde? Çarpıcı olansa Thompson'un sorunun en yüzeysel turuna çıkmaya bile teşebbüs etmiyor olmasıdır. "Tarihsel çözümleme açısından ihmal edilebilir konular olarak sayısız olayı seçip ayırdığımızda bile, çözümlememiz gereken şey bir oluşum süreci olarak kalmaya devam eder. Gerçekten, seçme ölçütünü veren tam da olayın bu süreçteki anlamlılığıdır."⁽²⁹⁾ İkiyüz sayfalık bir metinde iki satır. Bunların bize getirisi nedir? Bir totoloji. Bir tarihsel olay tarihsel oluşum sürecinde anlamlı olandır. Bir olayın böylesi bir anlamlılığı olup

26) TS, s.223.

27) TS, s.232.

28) What's history? (Tarih Nedir?), Londra, 1961, ss.5-6.

29) TS, s.281-282.

olmadığını nasıl bileceğiz? Oluşumu anlamlı olanla nasıl sınırlandıracağız? Bu iki cümle boş ve basit bir döngü oluşturur.

Thompson'un buradaki hatasının nedeni, muhtemelen polemiksel dikkatinin, kendisinininkinin ne kadar yetersiz olduğuna dikkat edemeyecek kadar Althusser'in soruna bulduğu çözümle kutuplaşmaya yoğunlaşmış olmasındandır. İşin garibi, Althusser'in dilinden hoşnutsuzluğu o kadardır ki, burada, onun aslında söylediğini gerçekten yanlış okur. Çünkü Althusser hakikaten tarihin nesnesinin daha özsel bir tarifini yapmaya girişir: tarihsel bir olay "varolan yapısal ilişkilerde bir mutasyona neden olan"dır.⁽³⁰⁾ Thompson'un yorumu protestocudur: "Süreç, asla bir tarihsel süreç değil (bu zavallı ruh yanlış bir bedende diriltilmiştir), toplumsal ve ekonomik formasyonların yapısal eklemlenmeleri olmaktadır. Firar eden sürecin ruhu yakalanmalı ve yapısal devinimsizciliğin mermerden heykeline kapatılmalıdır."⁽³¹⁾ Bu pasajdaki "yapısal ilişkiler"e öfkesinde Thompson saldırdığı tanımlamanın menteşesi olan "mutasyon" terimini gözden kaçırmaktadır. Althusser'in formülü, Thompson'un tasavvur ettiği gibi durağanlıktan daha çok *değişime* dönük kusursuz bir vurguyu ortaya koyar. Bu, onun soruna doyurucu bir çözüm sağladığını söylemek değildir. Aksine, kuşkusuz ki çok sınırlayıcıdır. Marx'ın ölümü, örneğin, varolan yapısal ilişkilerde bir mutasyona yol açtı mı? Hemen hemen hiç. O yine de ziyadesiyle bir tarihsel olay olarak durmaktadır. Tarihçi tarafından işlenen asıl toprak, yapısal değişimlere hapsedilmişlikle insan davranışının sonsuzluğu arasında bir yerde uzanmaktadır. Ne Thompson'un ne de Althusser'in tarih felsefesindeki en eski ve en inatçı bilmecelerden birini çözememiş olması bir ayıplama konusu değildir. Ama ikisi arasında, bu vakada tercih edilebilir yanıt -daha üstün çünkü yeteri kadar sağlam ve yanlışlanabilecek kadar ke-

30) Reading Capital (Kapital'i Okumak), Londra, 1970, s.102.

31) TS, s.281.

sin- bize verenin İngiliz tarihçiden çok Fransız filozof olduğu söy- lenmelidir.

Özetlersek: Thompson'un tarihin nesnesini tanımlaması tesadüfi ve dolambaçlıdır. Tarihsel kavramlar için reçetesi, disiplinin takribi niteliğine geleneksel bir vurgusuyla, sonuç olarak ikna edici değildir ama *Teorinin Sefaleti'* nin açılış bölümleri tarihsel kanıtın enfes savunusu ve tarihsel materyalizm üzerine yetkinliğiyle bu kusurlarını örtmektedir. Thompson'un doğru olarak algıladığı gibi Althusser'in çalışmasındaki ampirik kontrollerin yokluğu, aslında başka bir yerde de tartıştığım gibi, spekülative kaymalarından yalnızca Gramsci'nin kurtulabildiğı, Batı Marksizmi'nde daha kapsamlı bir tarzın bir bölümünü biçimlendirir. Kapılanan bu uzun dönem, yetmişlerde ortaya çıkmaya başlamış olan zinde ve daha meraklı bir sosyalist kültür tarafından bugün aşılırmaktadır. Thompson'un öğütlerinin belagati, bundan böyle, bununla geçmişe herhangi bir geri dönüşün baştan çıkarıcılığı arasında durabilir.

2. ARACILIK

Teorinin Sefaleti' nin ikinci önemli teması artık usüle dair -tarihyazımının doğası nedir?- değildir; özseldir: Tarihte bilinçli insan tercihinin, değerinin ve eyleminin yeri nedir? *William Morris'* in veya *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu'* nun okurları bunun Thompson'un tüm çalışmalarını düzenleyen ana tema olduğunu farkedeceklerdir. Yirmibeş yılı aşkın süredir buna verdiği tutkulu ilgi, şimdi sorunun en genişletilmiş teorik açıklamasının yer aldığı çalışmanın her bir sayfasından sızmaktadır. Tezi esas olarak aşağıdaki gibi işlemektedir. Althusser'in en önemli günahı, tarihin, içinde erkek ve kadın bireylerin "üretim ilişkilerinin taşıyıcıları"nın⁽¹⁾ olduğu "öznesiz bir süreç"⁽²⁾ olduğu iddiasını tekrar etmesidir. Günümüz marksızminde son söz olarak sunulmasına karşın, "bu çok eski bir düşünce tarzıdır: Süreç katedir."⁽³⁾ Bugün tarihsel materyalizmin bir önermesi olmaktan çok her inançlı sosyalist tarafından direnilmesi zorunlu olan, en çok şeyleşmiş ve çökmeye yüz tutmuş burjuva ideolojisiyle uyumludur çünkü, aksine, hem Marx'ın teorisinin gerçek mirası hem de tarihsel araştırmanın gerçek bulguları bize erkeklerin ve kadınların "hükmedilmeyen bir tarihin hep şaşkın ve hep yeniden dirilen aracıları" olduklarını öğretir.⁽⁴⁾ "Bütün bu şeyleri uzun uzun düşündüm; insanların nasıl savaştığını ve savaşı kaybettiklerini, ve yenilgilere karşın uğruna savaştıkları şeyin nasıl gerçekleştiğini ve gerçekleşenin istedikleri şey olmadığının ne zaman anlaşıldığını ve diğer insanların ne zaman başka bir ad altında istedikleri şey uğruna savaşmak zorunda kaldıklarını..."⁽⁵⁾ diye yazdığında, hiç kimse bunu Morris kadar iyi görmemiş veya ifade etmemiştir. Tarih öznesiz bir süreç değildir; o, her saatinde "bir

1) *Reading Capital* (Kapital'i Okumak), ss.112, 252

2) *Politics and History* (Politika ve Tarih), Londra, s.183.

3) TS, s.280.

4) TS, s.280.

5) TS, s.280.

oluş anı, alternatif olasılıklar, gerileyen ve yükselen güçler, karşıt (sınıf) tanımlamalar ve çabalar, “iki dilli” göstergeler”(6) olan “hükmedilmeyen insan pratiğidir.”(7) Erkek ve kadınların nesnel belirlenimleri öznel inisiyatiflere dönüştürdüğü can alıcı dolayım onların *deneyiminden* geçer - “yapının sürece dönüştüğü ve öznenin tarihe yeniden girdiği”(8) “varlık ve bilincin” kesişim noktası. Bu deneyim dolayımıyla, örneğin, kendilerini toplumsal sınıflar - uzlaşmaz değer ve çıkarların bilincinde olan ve bunları gerçekleştirmek için mücadele eden gruplar- olarak meydana getirirler. “Erkekler ve kadınlar belirli üretici ilişkiler içinde, kendi uzlaşmaz çıkarlarını farkettileri ve sınıf şeklinde mücadele ettikleri, düşündükleri ve değer verdikleri için sınıflar doğar; demek ki, sınıfın oluşum süreci, “verili” koşullar altında olsa da kendi kendini meydana getirme sürecidir”.(9) Althusser’in yerinden söktüğü ve çıkarıp attığı -”bireysel iradelerin istediklerine ulaşamadığı” ve yine de “her birinin bileşkeye katkıda bulunduğu ve bu katkının derecesine göre bileşkeye katıldığı”(10) Engels’in meşhur “güçler paralelkenarı”, yalnız bir kereliğine, bireysel iradenin yerine sınıfın ikame edildiği eski görevine iade edilebilir: “Eğer tarihsel bileşke çelişkili sınıf çıkarlarının ve güçlerinin bir çarpışmasının sonucu olarak görülürse, o zaman insan aracılığının istenmeyen bir sonuca nasıl yol açtığını ve bir tek ve aynı zamanda nasıl “kendi tarihimizi kendimiz yaparız” ve “tarih kendi kendisini yapar” diyebileceğimizi görürüz.”(11) Tarihsel materyalizmin gerçek dersi “kendi tarihimiz içindeki insan varlığımızın can alıcı çift değerliliğinin, kısmen öznel, kısmen nesneler olarak irade dışı belirlenimlerimizin iradeli

6) TS, s.295.

7) TS, s.295.

8) TS, s.362.

9) TS, ss.297-298.

10) TS, s.279.

11) TS, s.279.

aracıları”⁽¹²⁾ olmalarıdır.

Thompson’un kurgusunun temelinin, en eski yazılarından beri sözlüğünde hakim olan aracılık nosyonu olduğu görülecektir. Cazip ve daha çok da hareket ettirici biçimde, Teorinin Sefaleti’nde kullanıldığı gibi, bu nosyon sonunda adeta kendinden açıklamalı gibi görülebilir ama aslında o, çok dikkatli ve titiz bir inceleme istemektedir çünkü onun görünen basitliği aldatıcıdır. Herşeyden önce “aracı” teriminin sıradan kullanımında, iki zıt anlama sahip olan, garip bir çift anlamlılığın ortaya çıktığını hatırlatalım. Etkin girişimciye ve edilgen aracıya aynı zamanda işaret eder. Thompson tarafından kelimenin tasarlanması yalnızca ilk anlamdadır ama “yabancı bir gücün aracılığı” ve “ticaret bankasının aracılığı” gibi ibareler ikinci anlamın da yürürlükte olduğunu bize hatırlatır. İronik bir biçimde, Thompson *Teorinin Sefaleti*’nde, çeşitli “ithal araçlar” diye adlandırdığı (aralarında *New Left Review*’in de olduğu) yabancı doktrinleri⁽¹³⁾ kötülemek için, kendisinin de tam bu şekilde kullandığına dikkat etmeden bir çok sefer kullanmıştır. Anlamın aynı ters yüz oluşu, tabii ki, aynı zamanda hem “egemenlik” hem de “tabi olmak” anlamına gelen, ilişkili bir terimde, “özne”de ortaya çıkar; çarpıcı bir rastlantı. Yine de, aracılık konusunda, kelimenin iki anlamını ayırt etmek için bildik bir yolumuz var. Gerekli olduğunda, ikinciden çok birincinin söylenmek istendiğini açıklığa kavuşturmak için konuşma dilindeki kullanımda alışkanlık olarak, “özgür araçlar”a başvurulur. Thompson’un aracılıktan anladığı bu mudur? Yanıt; bazı açılardan evet. Burada çok geniş bir felsefi mesele söz konusudur. Yine de uzun denemesi boyunca, sorun su yüzüne, yalnızca bir kere, gelip geçiveren bir parantezde çıkar. “Hangi sonuca varırsak varalım, sonsuz derecede uzaklaştırıcı önbelirlelim ve özgür irade tezinde” diye not eder bir noktada “kendimizi

12) TS. s.280.

13) TS, s.366.

“özgür” olarak düşünmemiz (Althusser’in böyle düşünmemize izin vermediği) son derece önemlidir.”⁽¹⁴⁾ Buradaki beyan, Nietzsche’nin “faydalı yanılısma”⁽¹⁵⁾ doktrinine benzer şekilde saf bir pragmatizme ulaşır. Althusser’e karşı ileri sürülen uzun ve koşulsuz bir dizi tezin ortasında kısa bir cümlecik Althusser karşısında mutlak bir silahsızlanmanın kapısını aralar (eğer hakikat bu rahatlığı yalancı çıkarırsa ne olacak?). O zaman yalanlamanın yoğun baskısı kaldığı yerden kendi yönünde yoluna devam eder. Nitekim, aracılığın *Teorinin Sefaleti*’nde yerleştirilmiş olduğu güvenilir zeminin altında bir de belirsizliğin toprakaltı bölgesinin varolduğu bize hatırlatılmış olur.

Thompson’un anlık eşitlemesi tüm davasını geçersiz mi kılar? Buna gerek yok. Çünkü aracılık nosyonu, eğer onunla bilinçli, hedef yönelimli bir eylemi kastediyorsak, katı biçimde biçimlendirilmiş determinist öncüller üzerinde bile muhafaza edilebilir. Sebastiano Timpanaro, Engels’in geç döneminin en stoacı keskin hükümlerine sadık bir görüş açısından hareketle, *Materyalizm Üzerine* adlı eserinde buna yakın bir tarif önermişti.⁽¹⁶⁾ O zaman, eylemin nihai kaynakları sorunu, sınırlarının araştırılması için rasyonel bir tarihsel incelemenin parantezi içine alınabilir. Ama, eğer aracılık bilinçli, hedef yönelimli olarak yorumlanıyorsa herşey “hedefler”in doğasına bağlı hale gelir. Bütün tarihsel öznelerin tüm zamanlarda eylemle içiçe oldukları aşikar olduğuna göre, bu dar anlamı içinde tüm tarihsel özneler “aracı”dırlar. Bu belirsizlik düzeyinde durduğu sürece de bu nosyon analitik bir boşluktur. Onu işler hale getirmek için nitelikçe farklı üç hedef tipi açıkça ayırt

14) TS, s.344.

15) “Bir kanının yanlışlığı ona herhangi bir itiraz yöneltmemiz için yeterli değildir... Sorun, bir kanının ne kadar yaşamı ilerletici, yaşamı koruyucu olduğudur.” *İyinin ve Kötünün Ötesinde*, Edinburgh ve Londra, 1909, s.8

16) Örneğin, *Materyalizm Üzerine*’ye bakınız, Londra 1975, s.105.

edilmiş olmalıdır. Günümüze kadar, tarihin tamamında insanların ezici bir çoğunluğu yaşamlarının büyük bir bölümünde “şahsi” hedeflerin peşinde koşmuşlardır; küçük bir toprak parçasının işlenmesi, bir evlilik seçimi, bir becerinin kullanımı, bir evin geçindirilmesi, bir ismin verilmesi. Bu kişisel projeler varolan toplumsal ilişkilerin içine kaydedilmiştir ve bekleneceği şekilde o toplumsal ilişkileri yeniden üretmiştir. Kayıtlı zaman boyunca insan enerjisinin ve sebatının en büyük kısmını tüketen bu şahsi hedefler hala son derece iradi girişimlerdir. Herhangi bir küçük topluluğun tarihçisi bu evrensel aracılık ortamının içine atılır; Leroy Laduire’nin bir 14. yüzyıl Albigenian köyü olan Montalliou üzerine çalışması arketip bir örnektir. Elbette hedefleri “kamusal” karakterde olan, niceliksel olarak çok daha az, daha az sayıda ve düzensiz çalışma içeren ama doğal olarak bir tarih için daha ilginç ve önemli olan kolektif ve bireysel projeler vardır. İrade ve eylem, burada, toplumsal ilişkilerin moleküler olanlarına göre daha çok kendi hakikati içinde, nedensel sekanslar olarak bağımsız bir tarihsel anlama sahip olur. Aradaki fark, örnek olarak tarihsel kayıtların kendisinde yazılıdır; geç ortaçağa ait iki dökümanı, diyelim ki Paston Mektupları’nı ve Froissart’ın Kronikleri’ni, ele almak yeterlidir. Dinsel hareketler, siyasal mücadeleler, askeri çatışmalar, diplomatik işlemler, ticari keşifler, kültürel yaratımlar; bu tür kamusal gündemlerin başlıca örneklerindendir. Buna rağmen, bunların da ezici çoğunluğu bu sıfatla yeni toplumlar yaratmak veya eskileri hakim kılmak gibi *toplumsal ilişkileri* dönüştürmeyi hedeflememiştir çünkü büyük bir bölümü kendi (gönüllü) ufuklarıyla çok fazla sınırlanmıştır. Peşinden koşulan hedefler, karakteristik bir biçimde, aktörleri tarafından muhakkak addedilen, bilinen bir yapısal çerçevenin içine eklenmektedir. Karanlık Çağlar’da Benedikten Düzeni’nin kurulması, Notre-Dame’ın inşası, İtalya’daki Habsburg-Valois savaşları, Westfalya veya Utrecht Anlaşması, İsveç parlamenter düze-

ninde Hat ve Cap rekabeti, Tuğgeneral Perry'nin Japonya ziyareti; perişanlığı veya ihtişamı ne olursa olsun bu tür çok bilinen tarihsel olay veya süreçler kendi üstlerinde duran, kabul edilmiş bir düzen içinde mevzi hedeflerin peşinde koşmakla belirlenmiştir. Bir istisna olarak görülebilecek olan büyük ölçekli askeri fetihler, genellikle yeni bir politik ve ekonomik otoriteyi başka türlü değiştirilemeyecek topraklara zorla dayatmaktan daha fazlasını istemediler; bunların en büyüğü olan Moğol İmparatorluğu klasik bir örnektir. Yabancı ilhakların *sonuçları* elbette fatihlerin hiç tahayyül etmedikleri biçimlerde (Cortes sonrasında Meksika nüfusunun demografik çöküşü gibi) çok ağır olabilir ama bu az önce betimlenen tarihsel inisiyatif biçimlerinin herhangi biri için de eşit derecede doğrudur. Tanım gereği, bir aracılık biçimini diğerinden ayıran irade dışı sonucundan çok onun irade menzilidir.

En son olarak, bütün toplumsal yapıları yaratmayı veya yeniden biçimlendirmeyi hedefleyen bilinçli bir programla, kendi girişimcilerini bir bütün olarak kendilerinin kolektif varoluş tarzının yazarları haline getirmeyi amaçlamış kolektif projeler var. Daha önceki yüzyıllarda, siyasi sömürgeleştirmede, dinsel heterodokside veya edebi ütopya da bu olgunun yalıtılmış erken doğumları vardır ama esas olarak bu tür bir aracılık gerçekten çok seyrek. Geniş bir ölçekte, bunun tam bir nosyonu Aydınlanma'yı pek nadir olarak önceler. Amerikan ve Fransız Devrimleri bu kesin anlamıyla kolektif aracılığın ilk tarihsel biçimleridir. Büyük kendiliğinden patlamalarla ortaya çıkmasına ve siyasi-hukuki yeniden yapılanmalarla sonuçlanmasına rağmen bunlarla kendisi için yaşamın yeni toplumsal koşullarını isteyen ve yaratan tam bir popüler aracılığın açıkça ifade edilişi arasında büyük bir mesafe varlığını korumaktadır. Tarihsel değişimin bu çok yeni kavramsallaştırmasına gerçek anlamıyla hayat veren modern işçi hareketidir ve o, kurucularının bilimsel sosyalizm adını verdikleri, aslında toplumsal dönüşümün

kollektif projelerinin ilk kez önceden kararlaştırılmış, geleceğin üretilmesi için geçmişin ve bugünün süreçlerinin anlaşılması için sistemli çabalarla birleşmesinin gelişimiyle birlikte gerçekleşmiştir. Bu anlamda Rus Devrimi aracılığın eşi görülmemiş bir biçimi üzerinde kurulan yeni tür bir tarihin açılış töreniyle somutlanmasıdır. Bilindiği gibi, onun önyak olduğı büyük çevrimin sonuçları bugüne kadar başlangıcında beklenenlerden çok uzak kalmıştır ama 20. yüzyılın seyrinde tarihsel eylemin potansiyelindeki değışim geri dönüşsüz olarak varlığını sürdürmektedir.

Artık Althusser eleştirisinde Thompson'un aracılığa başvuru-
larının etkisi, birinci anlamdan üçüncü anlama, ikinci anlamdan geçerek kaymasına izin vermektedir. Onların belagatlı etkisi ikna edici gündelik kanıtlara yaslanır; insanlar yaşamları hakkında her tür seçimi yapmaya devam ederler, değerler yaratırlar ve sonuçlarını takip ederler, kimileri gerçekleşir, kimileri gerçekleşmez, kimileri de istenmeyen biçimlerde gerçekleşir. Bu tür bir taşıyıcılık (bir koca veya sevgili seçimi, Thompson'un kadın işçisinin nükteli hikayesindeki gibi)⁽¹⁷⁾ ondan sonra daha seyrek rastlanan (bu işçi kadının işyerindeki grev) sınırlı bir kollektif projeyle ortadan kaldırı-
lır ve bu, Morris'in vecizesinde belirtilen, tarihte iradi süreçler olarak gerçekten çok nadir rastlanan, açıkça kapsayıcı toplumsal dönüşümlere (Morris'in bağlamı Köylü İsyanı'dır) karşılık gelen aracılık biçimiyle sessizce eşitlenir. "*Hep şaşkın hep yeniden dirilen*" indirgemeci cümleciğı ebedi bağlantıyı sağlar. İçerilen kavramsal hata, kişisel veya yerel düzeyde hakikaten bilinçli tercihler olan ama toplumsal sonuçları son derece irade dışı olanlar (evlilik- yaş ilişkisinin, diyelim ki nüfus büyümesine etkisi) ile *kendi toplumsal sonuçları düzeyinde bilinçli tercihler olan eylemlerin* tek bir "aracılık" genel başlığı altında birbirine karıştırılmasıdır. Thompson'un Althusser eleştirisinin paradoksal sonucu, böylece polemik-

17) TS, ss.342-343.

sel bir ters çevrilmeyeyle Althusser'in asli zaafını gerçekte yeniden üretmek olur. Çünkü iki uzlaşmaz formülün; “öznesiz doğal insan süreci” ve “hükmedilemeyen bir pratiğin hep şaşkın hep yeniden dirilen aracıları”, her ikisi de kesin ve spekülâtif bir niteliğin iddialarıdır -hiç bir şekilde tarihteki farklı tipteki (tasarlanarak göze alınmış, kişisel, kollektif) gerçek, değişken rollerin izlenmesine yardımcı olmayan ebedi aksiyomlar. *Tarihsel* olan, aksiyomatik olana zıt olarak soruna, son iki yüzyılda -öncesinde daha düşük düzeylerde olan- keskin biçimde yükselen -kitle katılımı ve hedefin ölçüğü anlamında- bu tür girişimlerin *eğrisini* izlemeyi arzulayabilecek biçimde yaklaşmalıdır. Böyle olsa bile yine de üzerinde görüşülüp kabul edilmiş tüm aracılık biçimlerinin *herhangi birinin* önemli ölçüde dışında kalan çok büyük varoluş alanlarının varlığını hatırlatmak önemlidir. Önceki örneği alırsak, demografik kalıplar herhangi bir bilinçli toplumsal seçimin geleneksel olarak dışına düşerler. Eğer şimdi ilk kez olarak, onlar tasarlanmış müdahale denemelerinin nesneleri olmaya başlıyorlarsa da nüfus büyümesini teşvik etmek, DAC ve Fransa'da olduğu gibi şimdiye kadar çok küçük sonuçlar elde ederken, nüfus denetimindeki başlangıç deneyleri Hindistan'da ve Çin'de olduğu gibi (otoriter olduğu kadar) hala geniş ölçüde etkisiz kalmaktadır. Belki de daha fazla irade dışı kalmaya devam eden, insan eyleminin başlangıçtan beri varolan bir başka bölgesi ise, burada da 20 yüzyılı İbrani dilinin İsrail'de yeniden canlanması gibi istisnalar görmüş olmasına rağmen, tabii ki dildir. Aracılıktan daha kesin bir terim kullanmak gerekirse, kendi kaderini tayin alanı geçen son 150 yıl içerisinde genişlemiştir ama hala karşıtından çok daha dardır. Tarihsel materyalizmin bütün amacı, bunlardan sonra kesinlikle, erkek ve kadınlara *tarihte ilk kez gerçek popöler kendi kaderlerini tayini* uygulayabilecekleri araçları vermek olmuştur. Bu kesinlikle, hedefi, Marx'ın adlandırdığı gibi zorunluluklar ülkesinden özgürlükler ülkesine geçiş olan

bir sosyalist devrimin hedefidir.

Thompson'un Althusser üzerine olan denemesinde marksizmin bu ana temasının herhangi bir yankısının bile olmayışı çok şaşırtıcıdır. Haydi haydi, belki de, daha önceden yazılmış ve şimdi aynı ciltte basılmış olan Kolakowski'ye hitaben yazılmış uzun metinde bir yer bulabildiği için böyledir. Orada Thompson, "bir kavram olarak zorunluluklar ülkesinden özgürlüklerinkine geçiş ile uygun olan" "akılcı ve ahlaklı araçlar olarak davranan insan potansiyelini"⁽¹⁸⁾ seçip ayırmıştır. Komünizmde "şeyler eyerlerinden yere atılacak ve onların insanlığı sürmesi bitecektir. İnsanlar kendi makinalarından özgürleşmek ve onu insan ihtiyaçları ve tanımlarına boyun eğdirmek için mücadele ederler. İnsan bir savunma tavrında yaşamaya son verecek, "koşulların" tecavüzünü, onun toplumsal mühendislikte en ileri zaferi olan bir hesap ve bilanço sistemini ve ona ait kötü iradenin karşılayıcı güçlerini defedecek. Kendi yaratıcı olanaklarının kaynaklarından yaşamaya başlayacak ve sınıflı toplumların "süreç" determinizminden özgürleşecektir."⁽¹⁹⁾ Buna rağmen bu anlatımdan Thompson beklenmedik bir sonuç çıkarır. "Elde edilmiş bu özgürlük ülkesi tezi, insanlar neyi seçerlerse seçsinler bilgece veya iyi olacağını garantisini veremez".⁽²⁰⁾ Bu oluşallık neredeyse elle tutulur ve derhal olacak bir biçimi varsayar. Çünkü; "o, metaforun görünüşüne çirkin bir şekilde uygun olmayan biçimde mümkün olabilir; "sosyalist" ülkeler halen Marx'ın "özgürlükler ülkesi"ne doğru sınırın ötesine geçmekte ayak diremektedirler. Madem ki daha önceki tarihte sürecin mantığı insan niyetlerinin üzerinde olduğundan ötürü toplumsal varlık, son tahlilde, toplumsal bilinci belirliyor gözükmektedir, sosyalist ülkelerde böylesi belirleyici bir süreç mantığı olmayabileceğinden

18) TS, ss.166-167.

19) TS, ss.167.

20) TS, s.167-168.

toplumsal bilinç toplumsal varlığı belirleyebilir.”⁽²¹⁾ Thompson daha sonra aşağıdaki gibi speküle etmeye devam eder: “Alışılmış tarihsel çözümleme yöntemleri sosyalist ülkelerin araştırılmasında aynı doğruluğa sahip olmadığından terk edilmelidir. Bu, bir taraftan uzun, sürüncemeli bir tiranlık perspektifine yol açar. Devrim sırasında, belki de arızı olarak iktidarını tesis etmiş herhangi bir yönetici grup olduğu sürece, toplumsal varlık olarak, onun yıkılışını getirmeye yetecek kadar güçlü işleyecek bir süreç mantığı sistem içinde miras alınmadığından, bu yönetici grup kendisini yeniden üretebilir ve toplumsal bilinci denetler veya *imal eder*”.⁽²²⁾ Ama aynı zamanda, yönetici grup, “toplumsal varlık”tan ortaya çıkabilecek herhangi bir meydan okumanın üzerinde ve ötesinde, en çok akılcı bir “toplumsal bilincin” meydan okumasından korkmalıdır. Bu, kesinlikle, özyönetimin demokratik biçimlerinde ve demokratik kurumlarda kendisini ifade eden, sosyalist sürecin mantığında “olması gereken” akılcılık ve açıklık, kendisini değerli kılan bir ahlaki süreçtir.”⁽²³⁾ Bu tezin bütün yörüngesi, hipotetik olarak geliştirildiği biçimiyle, tarihsel materyalizm teorisine aşina olan veya SSCB ve ona yakın ülkelerin gerçekliğini bilenler için şaşırtıcı olmalıdır. Çünkü Marx için zorunluluklar alanı *kutlık* üzerine kurulmuştur; *Kapital*’de anılan özgürlüğe sıçrayış, yalnızca genel bolluğun gelmesiyle mümkün hale gelir. SSCB’deki yönetici sınıf, Sovyetler Birliği’ndeki tarihsel gelişimin yasalarının üzerinde en yüksek hakimiyete sahip olmadığı sürece, ani tahıl kıtlıklarından vahşi terör salgınlarına, ağır ağır ilerleyen üretim felçlerine kadar bir dizi öngörülmemiş toplumsal krizler ve kontrol edilemeyen ekonomik süreçlerle -yönetici grubun üyelerine tamamıyla anlaşılmaz gelen toplumun kör hareketlerinin herbiriyle-, herkesin bildiği

21) TS, s.167.

22) TS, s.155.

23) TS, s.155.

gibi, sarsılmıştır.

Thompson bu kadar sapkın bir kurguya nasıl varabildi? Yanıt iki yönlü bir hatada yatar. Öncelikle, tarihsel aracılığı *arzu* veya *özlemin* ifade edilmesiyle örtük olarak özdeşleştirmiştir. Dahası, *Teorinin Sefaleti* boyunca, aracılığı tasavvur ettiği terimler, alan olarak varoluşsal olmaya eğilim gösterirler; “seçim”, “değer”, “karar”. Bunlarda eksik olan ise aracılığın *bilişsel* boyutlarına dair tamamlayıcı vurgunun yokluğudur. Birleşik üreticilerin egemen pratiği, Marx’ta, komünizmin elde edilmesi olarak, yalnızca arzunun değil aynı zamanda eşit ve ayrılmaz olarak *bilginin* de bir ürünü olarak tasavvur edilir. Tarihteki toplumsal aracılığın değişik biçimlerinin materyalist bir çalışması için onun bu bileşeni merkezidir. Topluma “hükmetmek”, araçsal politik iradeciliğin dar anlamında hiç de yeni bir şey değildir; bu, işbölümünün şafağından beri prenslerin ihtirası ve etkinliği olmuştur. Baskı ve yönetimin merkezileşmiş bir aygıtı olarak Devlet’in ilk varoluşu, tüm sınıflı toplumlarda bu tür bir iktidarın varlığını garantiler. Çok erken zamanlardan beri ve farklı toplumsal formasyonların pek çoğunda o kendi araçlarını üretmiştir -*Kralların Aynası*, antik Mısır’dan ortaçağ Tibet’ine ve üzerinde gösterişle durduğu tüm İslami dünyaya kadar yönetmenin başarılı alıştırmaları için taktik mesellerin ve reçetelerin derlemeleri bulunabilir. Batının modern politik düşüncesi kökenlerini bu kırılğan rehberlere borçludur: Machiavelli’nin Prens’inin biçimi bundan başka nedir? Bu laik literatürün sınırları onun tarihsel anlayışındadır; siyasal durgunluk veya değişimin altında yatan toplumsal mekanizmaları kavramakta, hatta sıklıkla göz atmakta dahi yetersiz kalan, krallığın idaresi için miyop düsturlara hapsolmuş, öğüt verici veya kültürün sevk ettiği gibi kinik olan. Onun kodladığı muhafazakar aracılık biçimi bugüne kadar hayatta kalmıştır ama giderek artan derecede bir tadilatla birlikte. 19. yüzyılda sanayi kapitalizminin hamlesiyle gericiliğin en büyük devlet adamları, ka-

rakteristik olarak, geleneksel politikanın görüş alanı dışında olan, toplumsal ve ekonomik güçlerin hesaplanmış sömürüsü aracılığıyla Devlet'in geçirdiği büyük dönüşümlere dümen kırmayı becerebildiğini kanıtlayanlar olmuştur. Cavour, Bismarck ve İto bu bilinçli ve tam yetkiyle atama tarzının esas genişletilmesinin en önemli örnekleri olmuşlardır. Ama onların sağduyusu hala yapısal olmaktan çok işlevsel olarak kalmaktadır. Hiçbiri tarihsel gelişmenin herhangi bir genel vizyonuna sahip değildi ve herbirinin işi, gizli ani çöküşlerle sona erdi ve onların mirasını sınırsız bir politik iradeciliğin yararının bir dersi olarak yanlış anlayan 20.yüzyıl hallefleriyle -Mussolini, Hitler ve Showa maceracıları- tamamlandı. Toplumsal görüş gücü olmayan politik irade kültü İkinci Dünya Savaşı'nda Alman, İtalyan ve Japon sermayesinin sınıf intiharının kıyısında sona erdi. Bu cinnetin sicili politik iktidar üzerindeki tekelin tarihsel sürecin hakimiyetinden ne kadar uzak olduğunun bir hatırlatıcısıdır. Aynı dayanak noktaları, kendi toplumlarını anlama kapasiteleri kendi gasplarının ve ayrıcalıklarının ideolojik zorunluluklarıyla asli olarak sınırlı olan bugünkü Sovyet ve Çin bürokrasileri için de doğrudur. Aslında, hiçbir toplumsal formasyonun kendisinin en derin hareket yasalarının kesin bilgisine sahip oluncaya kadar sosyalist demokrasi eksikliği çekmediğini söylemek daha güvenlidir.

Buna rağmen, devrim sonrası işçi demokrasisi kendi içinde, ortak özlemi gerçek bilişle kaynaştırsa bile bu zorunlulukların sınırını geçmesine yetmeyecektir. Thompson'un ikinci hatası kıtlığın indirgenemez maddi zorunluluklarını unutmasıdır. SSCB bugün bürokratik yanlış yönetimden kurtulsa bile, Thompson'un hatırlattığı "toplumsal bilincin toplumsal varlığa üstünlüğü" -ilk kez bu terimlerle altmış yıl önce Macar Komünü sırasında Lukacs tarafından formüle edilmiş bir gelecek- perspektifinden hala ölçülemeyecek kadar uzak bir mesafede durmaktadır. Emek üretkenliği

hala Batı Almanya'nın yarısı olarak kalan bir ekonomide, kentsel olduğu kadar kırsal yoksulluk ve yokluk Rus toplumuna dadanmıştır. Bu bildik olguyu tescil etmekte açıklanamaz bir başarısızlık Thompson'u yalnızca Sovyet önderliğine hayali bir özgürlük manevrası atfetmekle kalmaz, aynı zamanda onun ortaya çıkışının herhangi bir akılcı tarihsel nedenselliğini de ortadan kaldırmaya yönelir. Öyleyse tecrübeyle Thompson, bu ve benzeri grupların “devrim sırasında, belki de arızı olarak iktidarını tesis etmiş”⁽²⁴⁾ olmadıklarından şüpheye düşebilir mi; halbuki aslında, Rus Devrimi'nin akıbetiyle ilgili her ciddi marksist çalışmanın gösterdiği gibi, Sovyetler Birliği'nde parti ve devletin bürokratikleşmesini üreten, emperyalist askeri kuşatmanın dış tehlikesi ile birleşmiş ve her yere yayılan kıtlığın insafsız iç ortamıdır. Trotskiy'nin bu süreci özgün çözümlemesi bugüne kadar aşılmamış olarak durmaktadır. Zorunluluklar alanı, komünist toplumlarda yok olmaktan çok uzakta, hala hem bürokrasiyi yeniden üretmeye hem de onu olduğu yere kelepçelemeye devam etmektedir. Thompson'un tarihi değişime kendi aracılık kavramı hesabına bir tahmini girişi onun nesnel sınırlarını aydınlatacak bir eğilimi teyit etmiş benzerdir.

Biz bu olasılığı daha ileri düzeyde, *Teorinin Sefaleti*'ne geri dönerek ve aracılığı ele alışıını desteklemek için açtığı bir merkezi kategoriye, “deneyim” kavramına bakarak araştırabiliriz. Thompson bize “kayıp “deneyim” terimi aracılığıyla yapının sürece dönüştüğü ve öznenin tarihe yeniden girdiği”ni⁽²⁵⁾ anlatır. Toplumsal yaşamın gerçek uzvu olarak tekrar tekrar davet edilen deneyim nedir? Belli ölçüde farklı iki yanıt verilmiştir. Thompson, ilk olarak şunu yazar: “Deneyim bir bireyin ya da toplumsal grubun birbiriyle alakalı birçok olaya ya da aynı türden olayların birçok kez tekra-

24) TS, s.156.

25) TS, s.362.

rına zihinsel ve duygusal tepkilerini içerir.”⁽²⁶⁾ Buna rağmen daha sonra başka bir tanım ileri sürer: “Deneyim toplumsal varlıkla toplumsal bilinç arasında zorunlu bir ara terimdir.” Eğer böyleyse “deneyim, son kertede “maddi yaşam”dan çıkmış, sınıf biçiminde yapılanmış ve bu nedenle de toplumsal varlık toplumsal bilinci belirlemiştir” aynı zamanda “yaşayan herhangi bir kuşak açısından herhangi bir “şimdi”de deneyimi “ele alış” tarzı öngörüyü hiçe sayar ve belirlenimin herhangi bir dar tanımlamasından kaçır.”⁽²⁷⁾ Bu formülasyonların ilki deneyimi nesnel olaylara öznel bir tepki - zihinsel ve duygusal yanıt- olarak köşeli bir biçimde bilincin “içine” yerleştirir. İkinci ve üçüncüsü onu varlık ve bilincin “arasına” sokar ve daha ileri bir kavramı ileri sürer; olaylara bir dizi zihinsel ve duygusal yanıtlar olmak yerine deneyim, kendi kendine (kendine özgü) sınıf ve kültürün yanıtlarına kapılmış olarak “kullanılır”. Öznelliğin ikinci sınıf bir anlamı, söylemek gerekirse, Thompson’un iddiasını geliştirirken başvurduğu sıradışı fazla sözlerle anlatması yüzünden güçlendirilmiştir: “İnsanlar kendi deneyimlerini sadece düşünce ve onun usulleri içinde fikirler olarak veya proleter içgüdüler olarak yaşamazlar. Kendi deneyimlerini aynı zamanda *duygular* olarak da yaşarlar.”⁽²⁸⁾

Kullanımın bu salınımları ve belirsizlikleri neye işaret ediyor? Esas olarak bunlar, “deneyim” teriminin günlük dilde de olan çift anlamlılığının hatırlatıcılarıdır.⁽²⁹⁾ Bir yandan kelime, katılımcıları tarafından yaşandığı biçimiyle bir hadise veya epizodu, nesnel ey-

26) TS, s.199.

27) TS, s.363.

28) TS, s.363.

29) Oakeshott bir keresinde şunu belirtmişti: “Deneyim, felsefi sözlükteki tüm kelimeler arasında idare etmesi en zor olanıdır ve her yazarın tutkusunu, kelimenin içerdiği çift anlamlılıktan kaçarak kullanmaktan çekinmeyecek kadar kayıtsız olmak olmalıdır.” *Experience and its Modes* (Deneyim ve onun Biçimleri), Cambridge, 1933, s.9 Thompson bir kere Oa-

lemelerin öznel örgüsünü, “birinin etkilendiği başından geçen herhangi bir olay veya olay örgüsü”nü⁽³⁰⁾ kasteder. Öte yandan, bu tür hadiselerden sonra gelen bir öğrenme sürecini, takip eden nesnel eylemlerin şeklini değiştirme yeteneği olan öznel bir değişimi belirtir; bundan ötürü, sözlük onu şu biçimde açıklar: “herhangi bir nedenle deneyerek kazanılmış pratik tanıma; bireysel veya genel uzun ve değişen gözlem; yaşamın deneme ve değişimlerinden çıkarılmış akıl.”⁽³¹⁾ Bu iki ayrı anlam burada nötr ve olumlu olarak adlandırılabilir. “Deneyimli” sıfatı tabii ki yalnızca ikincisine işaret eder. Şimdi Thompson’un Althusser eleştirisinde terimin kullanılışına bakarsak, çoğu zaman bilinçsizce, (daha sınırlı olan) ikinci tipin meziyetlerini ve güçlerini (daha genel olan) birinci tip deneyime doğru transfer ettiğini görebiliriz. Bir bütün olarak tarihin alternatif bir okuma biçimini telkin etmek için birinin etkisi diğerinin genelliği ile içiçe geçirilmektedir. Sonuçta ortaya çıkan genel kategori birçok farklı sorunu beraberinde doğurmaktadır. Thompson’un kavramı en özgül açıklaması Althusser’le mücadelesinin en başında ortaya çıkar. Thompson, “Deneyim geçerli ve etkilidir ama belli sınırlar içinde; çiftçi kendi hasat mevsimini “bilir”, denizci kendi denizlerini “bilir”; ama ikisi içinde kozmoloji ve krallık konusu anlaşılmasız olarak kalabilir.”⁽³²⁾ Şimdi, tek bir yönde izlenirse bu uyarı *Teorinin Sefaleti*’nin hoş gördüğü türden başka türlü bir sonuca doğru yönelir; tipik olarak menzili hiç bir şekilde bu tür toplumsal ilişkilere dair olmayan bu etkili aracı/bilgi insan tarihi

keshott’a göndermede bulunur ama onun kesin emrini kaydetmiş gözükmez -muhtemelen çünkü Oakeshott’ın kendisi bile, “deneyimi fikirlerle başlatan” ve onlarla bitiren -”deneyimden elde edilen fikirlerin iç tutarlılığı olan dünyasıdır”(s.28)- sabit fikirli kendi Yeni Hegelcilik’inin peşinden giderken, gözlemleyememiştir.

30) *Cambridge Twentieth Century Dictionary*.

31) age.

32) TS, s.199.

boyunca hiyerarşik olarak sınırlanmıştır. Başka bir deyişle, o en azından geçmiş çağlarda belirlenim ve kendi kaderini tayin arasındaki bakışsızlıklar ve *farklılıkların* bir imasına izin verir ama, tabii ki yalnızca bu noktanın kaydedilmesi yeterli değildir. Çünkü Thompson'un tezi tarafından ileri sürülen sorun yalnızca verili bir deneyimin mekansal menzili ile değil, onun tipiyle de ilgilidir. Verdiği örneklerdeki çiftçilik ve denizcilik gözlenebilir, sonuçları denetlenebilir olan deneysel pratiklerdir. Onlar kesinlikle gerçek bilgi üretirler ama onlar bu suretle genel olarak deneyimin simgesi olarak ele alınamazlar. Thompson'un çiftini, diyelim ki “cemaat” “duacılarını” bilir; “rahip” de “sürüsünü” çiftiyle değiştirirsek hangi sonuca ulaşırdık? Dini deneyim “belirlenmiş sınırlar içinde geçerli ve etkili” midir? Açık ki değil. Kimse Thompson'un bu konuda tavizler vereceğini beklemeyiz. Gerçekte bir noktada kendisini, kendinden emin olarak, tarihsel olmayan “düşünce tarihinin büyük bir bölümü -herhangi bir akılcı kafa için- garabetler tarihidir”⁽³³⁾ görüşüne teslim ederek karşıt uca savrulur. Öznel olarak *çok yoğun ve gerçekken*, çağlar boyunca büyük kadın ve erkek kitlelerini rutin görevlere ve benzer şekilde istisnai girişimlere yönlendirmekte muazzam derecede *etkiliyken* bilgi gibi “geçerli” olmayan ve asla olmamış olan dinsel deneyimi değerlendirmek için bu tür bir akılcılığa ihtiyaç duymayız.

O zaman geçerli olan deneyimi geçerli olmayandan nasıl ayırırız? Thompson hiç bir yerde bize hiç bir ipucu vermez. Bu sorun hala *Teorinin Sefaleti*'nin tüm konuları içerisinde açıkça merkezi bir yere sahiptir. Biraz önce tartışılmış örneklerin tümü düzenli olarak kodlanmış pratiklerdir ama deneyim tabii bir çok farklı biçim alır ve Thompson başka yerlerde bir kısmına değinir. Bir kaç sayfa sonra, “Deneyim kapıyı vurmadan içeri girer ve ölenleri, sağ

33) TS, s.195.

kalanların çığlıklarını, savaş siperlerini, işsizliği, enflasyonu, soykırımı dile getirir. İnsanlar açlıktan ölür: Ölenlerin yaşayan yakınları piyasayı yeni bir tarzda düşünürler. İnsanlar hapsedilir: Hapishanede yasaları yeni biçimlerde tasarlarlar”⁽³⁴⁾ diye yazar. Bu pasajdaki “deneyim”in anlamı açıkça, duyurulmamış süreçlerin -değişiklikler veya felaketler- bunları yaşayanlara öğretebileceği *ders* tir. Thompson, aşağıdaki yorumda görülebileceği gibi, öğretilmiş derslerin doğru olacağını açıkça varsayar: “Bilgi efektlerinin bu tür zorunlu sunuşlarına Althusser’in epistemolojisinde izin verilmez.”⁽³⁵⁾ Burada sunulan paradigma aslında, bir bütün olarak Thompson’un çalışmasına önceki tipten çok daha fazla içseldir. Thompson’un deneyim vurgusu, genel olarak pratik-deneyisel olandan daha fazla ahlaki-varoluşsal olana -*Erlebnis*’den çok *Erfahrung*’a- daha yakındır. Ama aynı sorun bu sıralamada da tekrar eder. Kendine özgü bir bir ısırap veya felaket deneyiminin kendine özgü (bilişsel veya ahlaki olarak uygun olan) bir sonucu telkin etmesini ne sağlar? 1840’lardaki kıtlık İrlanda köylülerini pazar hakkında yeni bir tarzda düşünmeye yöneltti mi? Batıda çok az ülke onun sosyalist eleştirisinden bu kadar muaf; hatta bu sınıf üzerine Cumhuriyet kurmuş olan en ürkek sosyal demokrat biçimler bile. Savaştan önceki bir kuşak Doğu Avrupalı komünistin hapsedilmesi savaştan sonra onları merhametli bir adalet ve yasallığın şampiyonu mu yaptı? Beyazların hapishanesinde en uzun tek çetin tecrübeye tahammül eden mahkumun adı, otuzlarda kahramanlığın uluslararası efsanesiyle; ellilerde ise dillere destan bir sadizmle anıldı: Matyas Rakosi. Herhangi bir yöne işaret edebilecek böylesi deneyim *tous azimuts* bir kavramdır. Benzer olaylar bunlardan taban tabana zıt sonuçlar çıkaran araçlar tarafından yaşanabilir. Thompson tarafından dillendirilen bir başka dönüştürücü yükseliş

34) TS, s.201.

35) TS, s.195.

ise, bu çok yönlü birleşme değerliliğinin en gösterişli açıklamalarından bir kısmını sağlayan savaştır. Tıpkı, sanayi öncesi çağlarda yaşamlarının özel zamanlarında (çok eşitsiz olarak) üreticilerin çoğunluğunu muhtemelen din kadar yoğun etkileyen çok az kolektif deneyim olduğu gibi modern zamanlarda da -yerellik, dil ve adetlerden maddi olarak köklenen- milli duygu kadar güçlü ve milyonlara yayılmış çok az popüler deneyim oldu. Bu deneyim 1914'te Avrupa'nın sömürülen kitlelerine ne anlattı? Talihsiz olsa bile doğru ve doğal olan, emsali görülmemiş bir ölçekte birbirleriyle dövüşmekte olduklarıydı. Bu yanılsamanın bozulmasının izlediği dört yıllık acı katliam onlara ulusu yeni tarzlarda düşünmeyi öğretti mi? Bazı örneklerde -en çok Rus işçi sınıfı ve köylülerine, İtalyanlar'ın çoğuna ve Alman işçi sınıfının bir azınlığına- öğretti; Üçüncü Enternasyonal kesinlikle bu dolyatağından boy attı. Diğer örneklerde ise öğretmedi; İngiliz ve Fransız kitlelerinin geleneksel vatanseverliği belli bir savaş sonrası pasifizmiyle hafifletildi ama esas olarak şekli değiştirilmedi. Yine başka örneklerdeyse aksine milliyetçilik cehennemi bir şiddetlenmeye uğradı; Alman ve İtalyan küçük burjuvazileri, Avusturya köylülüğü, Macar lümpenproletaryası için yenilgi, intikam rüzgarlarını faşizme doğru sıkıştırdı. Ölüm ve yıkımın kitlesel deneyimi kendisini zorunlu olarak bir aydınlanmaya götürmedi. Çölleşmiş savaş alanları üzerinde bir yorumlar ormanı büyüdü.

Başka bir deyişle, *Teorinin Sefaleti*'nde bulunan, deneyimin örtük ilk versiyonuna -karşılık geldiği bir dizi yaşanmış olaya "verildiği biçimiyle" bir dizi zihinsel ve duygusal yanıt⁽³⁶⁾- ağırlık ve-

36) İlginç bir şekilde, bu safsata, Sartre'ın, *l'expérience-qui-comporte-sa-propre-interprétation*'un iki ayrı kelimedenden üretilmiş nosyonu diye adlandırarak hücum ettiği, ellilerin başında Lefort'la yaptığı polemiğin klasik eleştirisinin nesnesiydi. Bakınız *Réponse à Claude Lefort* (Claude Lefort'a yanıt), Les Temps Modernes, Nisan 1953, ss.1577-1579, 1588-

rilemez. Bununla birlikte, gördüğümüz gibi, Thompson, yanıtın farklılık ve değişimlerine çok daha fazla izin verir gibi gözüken bir ikinci tanımı da kısaca tarif eder. Burada deneyimin kendisi hala “toplumsal varlığını”, daha sonra özne tarafından işlenerek veya ele alınarak kendine özgü bir “toplumsal bilince” akacak olan nesnel bir bölgesi olarak varolur. Aynı deneyimi farklı biçimlerde “ele alma” olasılığı epistemolojik olarak güvencelidir. Bu şema, aslında aralarında önemli derecede salınımlar olmasına rağmen Thompson’un geliştirdiği tekrar eden ve önemli iki sebebini temsil eder. Bu şemanın daha geniş bir ölçekte işleyişini görmek için *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*’na dönmeliyiz. Böyle yaparak Thompson’un onunla en derin düzeylerde entellektüel angajmanı olan tarihsel aracılık sorunuyla anında tekrar buluşmuş olacağız. Bu büyük çalışma Thompson’un ünlü deklarasyonu ile açılır: “İşçi sınıfı güneşin belli bir saatte doğması gibi ortaya çıkmamıştır. İşçi sınıfı kendi oluşumunda vardı”.⁽³⁷⁾ Çünkü bu oluşum “koşullanmaya olduğu kadar bu aracılığa da borçlu olan”⁽³⁸⁾ etkin bir süreçti. Erken İngiliz proletaryası fabrika sisteminin gelişiminin saf bir ürünü değildi. Aksine “işçi sınıfı oluştuğu kadar da kendisini oluşturmıştı”⁽³⁹⁾. Bu aracılığın aldığı esas biçim, bir kollektif deneyimin, bu suretle sınıfın kendisini tanımladığı ve yarattığı toplumsal bilince dönüştürülmesidir. “Sınıf bazı insanların (miras olarak devraldıkları veya

1589. Sartre’ın bu makaleler dizisindeki, *Les Communistes et la Paix* (Komünistler ve Barış), kendi teorik pozisyonları hatalardan muaf değildir. Bu makalelerin tahrik ettiği geniş literatürdeki en iyi yerinde cevap Ernest Mandel’in, şimdi yeniden *La longue marche de la révolution* (Devrimin Uzun Yürüyüşü), Paris, 1976, ss.83-123, içinde basılan çalışması *Lettre a Jean-Paul Sartre*’dır (Sartre’a Mektup). Fakat Sartre’ın bu konuyu tartışması bitirici değerdedir.

37) *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu* (İİSO), s.9.

38) İİSO, s.9.

39) İİSO, s.213.

paylaştıkları) ortak deneyimleri sonucunda aralarındaki çıkar birliğini hissedip ve çıkarlarının kimliğini kendilerinin arasında eklemeyip bunu kendi çıkarlarından farklı (ve genellikle kendi çıkarlarına karşıt) çıkarlara sahip insanlara karşı ifade etmeye başladıkları anda oluşur. Sınıf deneyimi, genellikle, insanların kendilerini doğuştan veya daha sonra iradeleri dışında içinde buldukları üretim ilişkileriyle belirlenir. Sınıf bilinci bu deneyimlerin, gelenekleri, değer sistemlerini, fikirleri ve kurumsal biçimleri içeren, kültürel terimlerle ele alınma biçimidir. Deneyimin kendisinde bir belirlenme varsa da sınıf bilincinde yoktur...sınıf, insanlar tarafından kendi tarihlerini yaşadığı biçimde tanımlanır ve sonunda, bu onun biricik tanımıdır.”⁽⁴⁰⁾ Bu şekil verici tanım ardışık üç harekette incelenmiştir. Kitabın ilk bölümü 18.yüzyıldaki İngiliz radikalizminin politik ve kültürel geleneklerini yeniden kurar; dinsel ayrılma (Anglikan kilisesinden), kitlesel kargaşa ve anayasal mahkumiyet -sonuncusu en sonunda, 1790’larda İngiliz Jakobenizmi’nin kısa döneminin izlediği, Paine’in anayasacılıktan kopuşu ile neticelendi. İkinci bölüm, esas üreticilerin birbirini takip eden grupları - tarım işçileri, zanaatkarlar, dokumacılar-tarafından yaşandığı biçimiyle Sanayi Devrimi’nin katastrofik toplumsal deneyimiyle ilgilenir ve bu haşın yıllarda çalışan insanların yaşam standartını, dine dönüşünü, iş disiplini, cemaat kurumlarını tartışır. Üçüncü bölüm, Napolyon dönemi sırasında ve ertesinde yeni düzene karşı birbirini takip eden siyasal ve endüstriyel mücadelelerde -Londra’daki parlamento kampanyaları, Luddizm’in ülkenin kuzeyinde ve orta bölgelerinde ortaya çıkışı, Cobbett ve Hunt’ın öncülük ettiği ulusal radikalizm, Peterloo katliamı, Owen’cılığın yayılması- işçi sınıfı bilincinin gelişmesini izler. 1832 krizi sırasında, Thompson “işçi sı-

40) İİSO, s.9-10,11. Thompson’un daha sonraki benzer formülasyonları her zaman kadınları da kapsar.

nının varlığı Britiş politik yaşamında en önemli faktördü”⁽⁴¹⁾ sonucuna varır. O andan itibaren gerçekten, “işçi sınıfının artık oluşmakta olmadığı, oluştuğu anlamı vardır”⁽⁴²⁾

İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu yayınlanalı neredeyse yirmi yıl olacak. Hala solda kitapla ilgili şaşırtıcı derecede az tarihyazımı tartışması bulunuyor; kitabın sıradışı gücü, bu büyüklükte bir çalışmaya normal olarak eşlik edecek olan sıradan eleştirel tepki ve özümlemeyi yasaklamış gibi gözükmektedir. *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*’nun güncel olarak değerini yükseltmek için yürünebilecek iki ana bulvar bulunuyor. İlki, İngiliz proletaryasının ilk yıllarının şu an için günışığına çıkarılmış olan kanıtlarının, Thompson’un sunduğu panaromanın ne kadar yerel veya genel rötuşa ihtiyacı olduğunu görmek için, ayrıntılı bir ampirik eleştirisidir. Bunun için burada, tabii ki ne yer ne de kişisel yetkinlik var. İkincisi, İngiliz marksist tarihinin bu klasiğindeki tezin mantıksal yapısına daha yakından bir bakıştır. Bununla ilgili birkaç şey söylemeye gayret edilecek. Yukarıda verilen kısa özetten *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*’nun mimarisini ayakta tutan üç ana tez olduğu görülecektir. *Birlikte belirlenim* iddiası diye adlandıracağımız ilki, İngiliz İşçi sınıfı “aracılık ve koşullanma”⁽⁴³⁾ nedensel çifti içinde “oluştugu kadar kendisini oluşturduğu” tezidir. İkincisi, sınıfın mihenk taşı olarak *bilinç* kriteridir; yani, “sınıf bazı insanların (miras olarak devraldıkları veya paylaştıkları) ortak deneyimleri sonucunda aralarındaki çıkar birliğini hissedip ve çıkarlarının kimliğini kendilerinin arasında eklemleyip bunu kendi çıkarlarından farklı (ve genellikle kendi çıkarlarına karşıt) çıkarlara sahip insanlara karşı ifade etmeye başladıkları anda oluşur”⁽⁴⁴⁾ iddiasıdır. Buradaki formü-

41) İİSO, s.12.

42) İİSO, s.887.

43) İİSO, s.213, 9.

44) İİSO, ss.9-10.

lasyon buna yakın bir biçimde *Teorinin Sefaleti*'nde de yankılanır: "Erkekler ve kadınlar belirli üretici ilişkiler ilişkiler içinde, kendi uzlaşmaz çıkarlarını farkettileri ve sınıf şeklinde mücadele ettikleri, düşündükleri ve değer verdikleri için sınıflar doğar"⁽⁴⁵⁾. Sınıflar kendileriyle kolektif özdeşleşme süreci içinde ve boyunca varolurlar ki bu sınıf bilincidir: "Sınıf, insanlar tarafından kendi tarihlerini yaşadığı biçimde tanımlanır ve sonunda, bu onun biricik tanımıdır"⁽⁴⁶⁾. Üçüncü tez *kapanma* etkisi olarak adlandırılabilir; diğer bir deyişle, ileri sürülen İngiliz işçi sınıfının kimliğinin 1830'ların başıyla birlikte bir anlamda tamamlanmış olduğudur, öyle ki "artık oluşmakta olmadığı"ndan, "oluştugu"ndan bahsedebiliriz. Kitabın başlığı bu nosyona kesin bir telkin gücü verir. Şimdi bu temaları gözden geçirelim.

İlk temanın kendine özgü ilgi alanıyla *Teorinin Sefaleti*'nin teorik açıklamalarının pratik olarak test edilişi sırasında karşılaşmıştık. Aracılık ve koşullanmanın "oranları" özel bir tarihsel süreçte -İngiliz işçi sınıfının biçimlenmesi- özgülleştirilir. Thompson ikisini eşit görür. Sorunu ortaya koyuşundaki berraklık ve ciddilik ne kadar övülse azdır; marksist veya diğer tarihyazımında bir benzeri yoktur. Bununla birlikte çalışmasının sonunda, başlangıçta geliştirdiği meseleye sadık kalacaksak, kendimize birkaç soru sormalıyız. İlki şu; Thompson İngiliz işçi sınıfının oluştuğu kadar kendini oluşturduğunu -yanlış, bilimci anlamda değil, kanıtların makul dengesi anlamında- *iyice göstermiş* midir? Tüm kitabın üzerine yayılmış olmasına rağmen *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*'nu eleştiren profesyonel tarihçilerden çok azı bu konuya eğilmiştir; bunun onlara çok tarih ötesi gözüktüğüne şüphe yok. Ama bu ampirik kontrol ve hakemlikten yoksun mudur? Bunu sormak, görüldüğünün aksine, *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*'nun bize sorunu tespit edebi-

45) TS, ss.298-299.

46) İİSO, s.11.

leceğimiz araçları vermediğini farketmiştir. Çünkü aracılık ve koşulanmanın birlikte belirlenimi iddiasının doğruluğu ispat edilebilirse, Sanayi Devrimi'yle birlikte işgücünün nesnel toplanma ve dönüşümünün ve buna yanıt olarak sınıf kültürünün öznel filizlenmesinin asgari bir birleşik açıklamasına sahip olmaya ihtiyaç duyacağız. Yalnızca bu, onların görelî tarihsel ağırlıklarının değerlendirilmesi için başlangıç -kesin olan değil- öğelerini sağlayabilir. Bununla birlikte, ilki *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*'nda asli olarak eksiktir. Birinin onu bulmayı bekleyeceği kitabın ikinci bölümü, üretim tarzının kendisi yerine büyük ölçüde üreticilerin anlık deneyimi üzerinde yoğunlaşmıştır. İngiltere'de sanayi kapitalizminin gelişimi, kendi adına doğrudan bir çözümleme nesnesi olmaktan çok kitabın korkunç bir arka perdesidir. Sonuç, sınıfın biçimlenmesinin hikayesinin anlatılmasında nesnel koordinatların şaşırtıcı yokluğudur.⁽⁴⁷⁾ İngiliz işçi sınıfının yaklaşık büyüklüğü gibi asli bir olgunun veya tüm nüfus içindeki oranının "oluşumu"nın tarihinin herhangi bir anında asla öğrenilmediği dokuzyüz sayfanın sonunda farkına varılan bir şok olarak gelir.

Bu tür bir eksiklik, Thompson'un kendisi özgül mesleki kategoriler hakkında bir iki sayısal kestirimde bulunmuş olsa bile "sınıfların niceliksel ölçümünün bitmeyen aptallıkları"na yapılan kü-

47) Bazı açılardan burada konu edilen temel sorunun daha doyurucu bir ele alınışı Barrington Moore'un Alman işçi sınıfının evrimini nesnel belirleyenler ve öznel konumları arasında daha maksatlı ve daha büyük bir tutarlılıkla hareket ederek anlattığı kitabında, *Injustice: The Social Roots of Obedience and Revolts* (Adaletsizlik: İtaat ve İsyanın Toplumsal Kökenleri) bulunabilir. Moore'un çalışmasının belli bir ilgi alanı var çünkü yazarının açıkladığı gibi kısmen Thompson'un örneğinden esinlenmiş. Öte yandan Thompson'un aksine Moore hakiki Alman sosyalist hareketinin güncel siyasi ideolojisinden (ya da örgütlenmesinden), belki de özellikle onun içindeki devrimci marksizmin gelişiminden haberdar değildir ve ilgilenmemektedir. *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*'yla arasındaki karşıtlık bu açıdan çok büyüktür.

çümseyici göndermelerle giderilemez.⁽⁴⁸⁾ Daha genel olarak bu ihmalin sembolize ettiği, *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*'nda tüm tarihsel sürecin gerçek anlamda bir ele alınışının yokluğudur. Bununla birlikte, zanaatkarların, küçük mülk sahiplerinin, tarım işçilerinin, evişi alan işçilerin ve yoksulların heterojen grupları, ilk önce ücret kontratına biçimsel bağımlılıkla, nihai olarak da makinalaşmış üretim araçlarına entegrasyonunun gerçek bağımlılığıyla sermaye tarafından kapsanarak emeğin koşullarına aşamalı olarak monte edilmiş, dağıtılmış ve indirgenmiştir. 1790-1830 arasında sermaye birikiminin pürüzlü, geçici ritimleri ve kopuşları ve eşitsiz mekan dağılımları ve yer değiştirmeleri, doğmakta olan İngiliz proletaryasının bileşimini ve niteliğini kaçınılmaz olarak damgalamıştır. Yine de onlar sınıfın biçimlenmesinin bu noktasında hiçbir yer bulamazlar. Kitabın sonuna doğru Thompson şunu hatırlatır: “1832’nin Britiş işçi sınıfı belki de eşsiz bir formasyondur” çünkü “sermaye birikiminin yavaş ve aşamalı gelişmeleri Sanayi Devrimi’nin başlangıç işleri yüzlerce yıl geriye doğru uzattığı anlamı-

48) Alıntı *Eighteenth-Century English Society: Class Struggle without Class* (Onsekizinci Yüzyıl İngiliz Toplumu: Sınıfsız Sınıf Mücadelesi)’nden yapılmıştır. *Social History*, 3.cilt, no:2, Mayıs 1978, s.149. *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*'nda bu türden niceliksel örnekler tarım işçilerini ve dokumacıları kapsar. Bu döneme dair gerçek sorun kesin istatistikî bilginin çokluğu değil yetersizliğidir. Mesleklerle dair bir dökümü ilk kez sağlayan 1831 Sayımı “manüfaktürler” için karşılaştırılabilir bir veri için herhangi bir koşulu sağlamadan anketlerini “ticaret ve el sanatları”yla sınırlandırmıştır. Bu eksiklikler işi zorlaştırmaktadır ama zamanın İngiliz toplumundaki farklı sınıfların büyüklük ve yapısını takdir etmek tamamen olanaksız da değildir. Geriye dönük projeksiyonlar için daha sonraki ve daha kullanışlı veriler üzerinden yapılabilir; bakınız J.A. Banks *The Social Structure of the 19th Century England as Seen through the Census* (Sayımlarda 19. Yüzyıl İngilteresi’nin Toplumsal Yapısı), Richar Lawton, editör, *The Census and Social Structure* (Sayım ve Toplumsal Yapı) içinde, Londra, 1978, ss.179-223.

na geliyordu. Tudor döneminden itibaren bu zanaatkar kültürü teknik ve sosyal değişimin her aşamasında daha karmaşıklaşarak büyüdü. Delaney, Dekker ve Nashe; Winstanley ve Lilburne; Bunyan ve Defoe, herbiri kendi zamanlarında buna hitap ettiler. 17.yüzyılın deneyimleri tarafından zenginleştirilen, 18.yüzyıl boyunca betimlediğimiz entellektüel ve özgürlükçü gelenekleri taşıyan, kardeşlik dernekleri ve mesleki derneklerde kendilerinin karşılıklı geleneklerini biçimlendiren bu erkekler köylülükten yeni sanayi kentine bir kuşakta geçmediler. Sanayi Devrimi deneyimine eklenmiş, özgür doğan İngilizler olarak katlandılar...Bu belki de İngiltere'nin bildiği en fazla ayırde edilen popüler kültürüydü.”⁽⁴⁹⁾ İstisnai olarak burada sermaye birikiminin nesnel kalıbına özgün bir belirlenim önceliği biçimsel olarak verilir. Ama onun hatırlattığı laik ölçek -Tudor dönemine doğru geriye giden- vasiyetnameye ek kılığında ortaya çıkan kısa dönemi çalışma kapsamına almaya yol açar. Geçişin gerçek çekim merkezi, bir çok popüler değerler ve direniş geleneklerinin hayatta kalması ve sürekliliğidir -İngiltere’de kapitalist gelişimin yavaş temposu, bu gelişimi sağlayacak gerekli koşuldan yalnızca biraz fazladır. Yine de sanayileşmenin hızı ve derecesi işçi sınıfının materyalist bir incelemesinin ilk örgüsüne şüphesiz ki dokunabilir. Eğer bu Rus veya İtalyan işçi sınıfının oluşumuna “dışsal” olarak alınmıyorsa -Petrograd veya Turin’in emek tarihine bir bakış atmanın bize hatırlatmak için yeteceği gibi- niçin İngiliz proletaryasına da böyle bakılmasın? Thompson, İngiltere’de “fabrika işçilerinin “sanayi devriminin en yaşlı çocukları” olmaktan çok geç gelenleri”⁽⁵⁰⁾ olduğunu ve fabrika dışında çalışan işçilerin, onların fikirlerinin ve örgütlenme biçimlerinin pek çoğunu önceden gerçekleştirdiğini doğru olarak vurgular

49) İİSO, ss.913-914.

50) İİSO, s.211.

ama bu, İngiliz işçi sınıfının oluşumunun, onların hep birlikte doğrudan hesaba katılmasını dışlayan bir incelemesini haklılaştırır mı? Pamuk, demir ve kömür, hep birlikte Britanya’da sanayileşmenin ilk aşamasının gerçek toplamını oluşturur; yine de bir tekinin emek gücü bile doğrudan *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*’nda ele alınmamıştır.⁽⁵¹⁾ Bu yıllardaki sermaye birikiminin bütün modelini tayin eden nesnel bir çerçevenin yokluğunda, İngiliz işçi sınıfı içinde bir alanın öznel deneyiminin diğerine görece önemini tespit edecek çok az yol vardır. Oranlar arzuya bağlıdır. Odağın seçiciliği sonucun savruluşuyla birleştiğinde, tipik olarak bu tür bir tutku ve beceriyle önceki okur tarafından kolayca unutulabilir.

Bu yalnızca Sanayi Devrimi’nin gelişim süreci içinde değişik üretici gruplarının ağırlığı sorunu da değildir. Kendi aralarındaki ilişkiler açıkça daha büyük bir öneme sahiptir. Thompson, bir dizi algı yeteneği yüksek sayfayı “zeka ve coşku”nun diyalektiği diye adlandırdığı, “her gelenek bir diğerinin tamamlaması olmaksızın güçten düşmüş görünüyor”⁽⁵²⁾ yorumunu yaptığı, Londra ve Kuzey’deki farklı popüler kültürleri ayırmıştır. SDF(*) ve ILP(**)’ye

51) Booth’un hesaplamaları 1841 yılında İngiltere ve Galler’de 300 bini pamuk fabrikalarında ve 604 bini tekstilde çalışan işçiye karşılık 210 bin işçinin madenlerde ve 188 bin işçinin metalurjide çalıştığını gösterir. Charles Booth, *Occupations of the People of the United Kingdom 1801-1881* (Birleşik Krallık Halkının Meslekleri 1801-1881), Journal of the Statistical Society, Haziran 1886, ss.314-435. On yıl öncesi (1832) pamuk işçilerinin sayısı 200 binin biraz üstündeydi: N.J. Smelser, *Social Change in the Industrial Revolution* (Sanayi Devrimi’nde Toplumsal Değişme), Londra 1959, s.194. Büyümenin hızı tabii ki, madencilik veya demircilikte çok daha azdır. 1968 tarihli notunda Thompson kendisinin hesaplamasının işçi sınıfının büyük bölgelerini dışarda bıraktığını itiraf eder: İİSO, s.916.

52) İİSO, s.58.

(*) SDF: Sosyal Demokrat Federasyonu

(**) ILP: Bağımsız İşçi Partisi

ve ötesine uzanan bu bölünme İngiliz işçi hareketinin şüphesiz temel özelliğidir. Yazarının geliştirdiği tüm sonuçlara rağmen *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*'nda yeteri derecede tespit edilmemiştir çünkü Britiş kapitalizminin onun önem derecesini ortaya koyacak bir mekansal haritası yoktur. Aslında, 19. yüzyıl boyunca Londra'nın varolan soğuk ekonomik gerçekliği büyük ölçüde, Saray ve City egemenliğindeki -bazı açılardan Paris, Berlin veya S.Petersburg'dan çok Viyana veya Madrid'e yakın- bir rantıye, ticari ve bürokratik sermayenin İngiltere'de politik açıdan saldırgan bir işçi hareketinin doğuşunun önündeki esas engel olmasıdır. Ağır sanaysiz bir sermaye fabrika proletaryasını iktidar içgüdüsünden ayrı tutmaya yardımcı olur. Temel aldığı beceri isteyen mesleklerin çöküşüyle birlikte zanaatkar radikalizmi bir kez kırıldığında ayrı birikim türleri üzerine kurulmuş metropol ve taşra geleneklerinin bölünmesinin miras alınmış zayıflıkları açık hale gelir.⁽⁵³⁾ 1815'ten sonra Bentham'cılığın Saray ve yardımcılarının çabasıyla artan etkisi daha sonraki gelişmeleri gölgeledi. Londra'nın, Kuzey'in ılımlılığını bir beledi-ulusal sistemin içinde bürokratikleştirerek, Morison döneminde bittiği söylenebilir.

Sanayi Devrimi döneminde dünyanın en büyük şehrinin kendine özgü karmaşıklığı, yalnızca onun yargı ve parlamenter kuruluşlarıyla değil aynı zamanda ve ötesinde onun emperyal işlevleriyle de elbette yakından ilgilidir. Bununla birlikte burada da Thompson'un, kitabının adını okuyan birini beklemeye yöneltecek olan konusunun nesnel koordinatlarına vereceği türden ilgi ve ağırlığı verdiğini hissetmek zordur. Bu belki de, İngiliz işçi sınıfı tari-

53) Victor Kiernan tarafından yapılan yerinde yorumlara bakınız, *Working Class and Nation in Nineteenth Century Britain* (Ondokuzuncu Yüzyıl Britanyası'nda İşçi Sınıfı ve Ulus), Maurice Cornforth'un editörlüğünü yaptığı *Rebels and Causes- Essays in Honour of A.L. Morton* (İsyanlar ve Nedenleri -A.L. Morton'un Anısına Denemeler), Londra 1978, s.126.

hinin uluslararası boyutları hakkında ileri sürölmüş çok az kabulün olduğu politik düzeyin kendisinde en çok açıktır. Çalışmasının ilk bölümünde, Thompson, “Özgür Doğmuş İngiliz” nosyonunda toplanmış olan inançlar bütününün ideolojik gücünün yerine, 1790’lardan beri hayali bir anayasacılık terimi içinde hapsolarak kalmış olan radikal talepleri vurgulamıştır. Radikal parametreleri değıştiren kesin kopuş, ilk kez olarak anayasal monarşiyi reddeden ve Haklar Bildirgesi’ne hücum eden Paine’in *İnsan Hakları*’nın yayınlanmasıyla geldi. Thompson, Paine’nin hayatının ve düşüncesinin, 1770’lerin başına doğru, İngiltere’de bir memur olarak önemsiz eğilimini ve Amerika’ya göçetmesiyle birlikte yapılan ani değışikliği not eder. Aynı şekilde, İnsan Hakları’nın Burke’nin *Fransız Devrimi üzerine Düşünceler*’ine yanıt olarak yazılması olayı da elbette kaydedildi. Ama hiçbir yerde, Paine’nin kitabı, Amerikan ve Fransız Devrimleri’nin birleşik şokunun İngiltere’deki doğrudan politik ürünü olarak, *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*’nda gerçek tarihsel önemine uygun bir yer bulamaz. Gerçek, Batı’nın bütün ideolojik evreninin bu iki büyük kalkışmayla birlikte dönüşmüş olduğudur. Onların uluslararası etkisinin biçimi, Palmer’in esas çalışması olan, *Demokratik Devrim Çağı* gibi bir eserin temasıdır. Onların -özellikle Fransız Devrimi’nin- İngiliz işçi sınıfının politik biçimlenmesindeki anlamı, diyelim ki suça dönük popüler tutumlara göre, kıyaslanamayacak kadar büyüktür. Yine de, ilki sahne dışına itilirken ikincisi dikkatli bir incelemeye sahip olur. Yirmi yılı aşkın bir sürelik merkezi önemlerine rağmen, okurlar Fransa’daki olaylar üzerine İngiliz radikalizmi içindeki karmaşık tutumlar ve tartışmalar hakkında ya çok az şey öğrenirler ya da hiçbir şey öğrenmezler. Yönteme dair açık bir önyargı onları dışlar; yurtdışındaki toplumsal devrimler İngiltere’deki işçi sınıfının kendi etkinliğine giremeyeceğinden ötürü, bu yılların verili tarihsel açıklamasının dışına düşerler.

Onların sonucu, kitabın daha sonraki bölümlerinde büyük ölçüde atlanmıştır. Çünkü Thompson prensipte, sanayi devrimiyle Napolyon Savaşları arasındaki politik karşı devrimin çakışmasını; eşzamanlı “iki tahammül edilmez ilişki biçimini, ekonomik sömürü ve politik baskının yoğunlaşması”nı⁽⁵⁴⁾ yardıma çağırırken; pratikte yirmi yıllık savaşın İngiliz popüler kültürü üzerindeki etkisini gerçekte hesaba katmaz. Sermaye birikiminin tarzına benzer biçimde askeri çatışmanın gerçekliği anlatıda yalnız jestler olarak tasvir edilir. Bunun kaçınılmaz bir sonucu, Fransa’yla olan korkunç üstünlük mücadelesinde yönetici sınıf tarafından tüm İngiliz nüfusunun sevk edildiği *milliyetçi* seferberliğin küçümsenmesidir. Yine de 1815 sonrası İngiliz popüler kültürünün tam bir fotoğrafı, “millet”in ideolojik kuşatmasının Britanya’daki muhafazakar sonuçlarının derinliğine gereken dikkat verilmeksizin elde edilemez. Sonuç, savaşların mirasının ciddi ölçüde bir aşırı basitleştirilmesidir. Böylece, kitabın ikinci bölümünün hatırlanabilir bir vargısını Thompson “cemaatteki bir birleştiricilik hissi yokluğunu, çalışan insanlar, emeklerine ve işverenlerine karşı bir antogonizma içinde, kendileri için korurlar” diye yazar.⁽⁵⁵⁾ Bununla birlikte buradaki belagat zorunlu olarak doğruluk değildir. Devlet tarafından düzenlenen ve yavaş yavaş zihinlere yerleştirilen *ulusal* cemaat teması, Napolyon döneminde önceki yüzyılda olduğundan çok daha büyük bir gerçeklik haline geldi. Thompson bunu gözardı ederek, yönetici sınıf eğer 1792’de rıza ve saygı aracılığıyla yönetiyorduyse “1816’da ise İngiliz halkının zorla bastırıldığını”⁽⁵⁶⁾ iddia edebilir. Liverpool hükümeti geniş kitleler tarafından nefretle karşılanırsa da bu yargı bir abartma sayılmalıdır. 25 bin kişilik bir ordu -iç baskı için elverişli

54) İİSO, s.217.

55) İİSO, s.488.

56) İİSO, s.663.

olan tüm askeri kuvvet- 12 milyonluk bir toplumu bastırmak için çok yetersizdir.⁽⁵⁷⁾ İngiliz “ancien régime”inin iktidarı Napolyon Savaşları’ndan sonra, öncekinden az olmamak üzere, kültür ve baskının bir bileşimine yaslanır. Onun ideolojik cephaneliğindeki esas silah, Fransız Devrimi ve onun halefi rejimlerine karşı verilen yirmi yıllık bir muzafer savaştan sonra elde edilen karşıdevrimci bir milliyetçilikti. Sonuncunun yapısal önemi, genel ve sürekli oluşuyla, görünümleri daha histerik olsa bile daha yerel ve sınırlı olan Methodizm olgusundan (Thompson’un kitabının en unutulmaz bölümlerinden birini ayırdığı) kesinlikle daha büyüktür. İngiltere aslında muhtemelen, egemen ideolojik söylem biçimi olarak dinin yerini milletin aldığı -tabii ki 18. yüzyıldan itibaren kendi yoluna girmeye başlayan bir değişim- ilk Avrupa ülkesidir. Doğrudan üreticileri tabi kılan ideolojik bağların hiçbirinin olmadığı veya çok azının yöneticileri için maddileştirildiği -bu işverenleri için geçerli değildir (Methodizm veya Faydacılık kesinlikle kitapta bulunmaktadır)- İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu’ndan bunu çıkartmak zor olurdu.

57) Napolyon Savaşlarının sonunda İngiliz yönetici sınıfının askeri yayılım modeli açıklayıcıdır. 1817’de Fransa’daki İşgal Ordusu’nun sayısı 35 bindir. Bir diğer 35 bin asker Hindistan’da, 10 bin Kanada ve Bahama’larda, 13 bin Batı Hint adalarında, Kap, Mauritius ve Seylan’da 3 biner ve 11 bin Akdeniz’de yerleştirilmiştir. İngiltere’deki garnizon 25 bin kişilikken İrlanda -nüfusun üçte biri- bir 35 bin askere ihtiyaç duyar; orada Thompson’un mülahazaları daha fazla uygulanabilir. Bakınız, J.W.Fortescue, *A History of the British Army* (Britanya Ordusu’nun Tarihi), Londra 1923, cilt 11, s.50. 1817 ile birlikte Castlereagh hükümetin evlerden 16 bin askerden fazla olmayan bir gücü tanzim ettiği için şikayet ediyordu. 1819 krizinde, 11 bin emekli askere çağrılmak zorunda kaldı ve gönüllü süvari alayının sayısı artırıldı. Bu dönem boyunca İngiltere’de bulunan İngiliz devletinin daimi askeri aygıtı baştan savma tutulmuştur. Bu dönemin sonunda, 1832 ulusal krizinde, Halevy hala Reform hareketine karşı “bir avuç aristokratın, sadakati tüm kuşkların ötesinde olan 11 bin ücretli asker tarafından desteklendiğini” yazmaktaydı: *İngiliz Halkının Tarihi 1830-1841*, Londra 1927, s.57.

Bu kusurlar Thompson'un başarısını nereye kadar etkileyebilir? Ne de olsa bir kitap herşeyi söyleyemez. *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*'nun zenginliklerinin bolluğu karşısında daha başka şeyler sormak akla yakın mıdır? Alışılmış standartlar için hayır; ama bu çalışmanın teması gördüğümüz gibi sıradan bir tarihsel tema da değildir. Yukarıda ileri sürülen eksikliklerin uygun olması, -Sanayi Devrimi'nin koçbaşı olan sektörler, Londra'nın ticari-rantiye dağılımı, Amerikan ve Fransız Devrimleri'nin etkisi, savaş zamanı şövenizminin harekete geçirici tahriki- kitabın başında öne sürülen meseleye dönük olarak havale edilemez bir yargıyı oluşturur. İngiliz işçi sınıfının erken tarihinin bu kitlesel şekillenmelerinin doğrudan bir ele alınışının yokluğunda, işçi sınıfının oluşumunda kolektif kaderini tayinin yeri hakkında hüküm vermenin hiçbir yolunu bulamayız. Aracılık ve koşullanmanın başlangıçtaki başbaşa gidişi, sürecin her iki tarafı için de ilişkili kanıtlar dizisi dolayımıyla asla test edilemeyecek bir önerme olarak kalır. Zira tüm güçleri, kitabın ikinci bölümüne hakkedilmiş olan kitlesel yoksullaşma ve yabancılaşma betimlemeleri, hiçbir anlamda İngiliz işçi sınıfının biçimlenmesinin nesnel belirlenimlerinin bir haritasının çıkarılmasına karşılık gelmez. Bu, Thompson'un kitabının bu bölümünün başında davet ettiği, araştırmasının nesneleri olan yapısal dönüşümler -ekonomik, politik ve demografik- değil, ama daha çok bu "korkunç yıllar"da yaşayanların öznel deneyimlerinde düşünmeden yaptıklarıdır. Sonuç, tüm hareketi sınıfın öznelliğine içsel olan, bü-tünselleştirilmiş hali İngiliz işçi sınıfını gerçekten basit bir acı çekme ile direniş diyalektiği içinde üreten, nesnel ve öznel belirlenimlerin karmaşık katmanının ayrıştırılmasıdır. Bu, kitabın ünlü sonunun gücüdür. "Bu insanlar Faydacılık'la günlük yaşamlarında tanıştılar ve onu körlemesine değil, zeka ve ahlaki tutkuyla geri fırlatmanın yolunu aradılar... Bu yıllar, devrimci bir karşı koyma-nın değil, Haris İnsan'ın ilan edilmesine karşı Romantikler'in ve

Radikal Zanaatkarlar'ın birlikte oldukları bir direniş hareketinin sergilenmesinin zaman zaman ortaya çıktığı yıllardır.”⁽⁵⁸⁾ Kitabının sonucunun etkili pasajlarına yazılmış olan aracılık ve koşullanmanın başbaşa gitmesi iddiası burada tekrar hatırlatılır ama bu kitabın biçimi içinde sorgulanabilir değildir.

Şimdi *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*'nun ikinci büyük temasına bakabiliriz; “sınıf bazı insanların (miras olarak devraldıkları veya paylaştıkları) ortak deneyimleri sonucunda aralarındaki çıkar birliğini hissedip ve çıkarlarının kimliğini kendilerinin arasında eklemleyip bunu kendi çıkarlarından farklı (ve genellikle kendi çıkarlarına karşıt) çıkarlara sahip insanlara karşı ifade etmeye başladıkları anda oluşur.”⁽⁵⁹⁾ Bunu bilinç kriteri olarak adlandırıyoruz çünkü Thompson'un tanımının sonucu, karşıt bir sınıfa (veya sınıflara) karşı ortak çıkarların kollektif ifadesinin (his/eklemleme) hazır bulunmasına dayanan bir sınıfın varlığının oluşturulmasıdır. *Teorinin Sefaleti*'nde gördüğümüz gibi Thompson bu durumu daha keskin ve anlamı açık olarak yeniden ifade eder: “Erkekler ve kadınlar belirli üretici ilişkiler ilişkiler içinde, kendi uzlaşmaz çıkarlarını farkettikleri ve sınıf şeklinde mücadele ettikleri, düşündükleri ve değer verdikleri için sınıflar doğar.”⁽⁶⁰⁾ Sınıf bilinci burada sınıf formasyonunun ilk alameti farikası haline gelir. Bu tanım ampirik olarak ne kadar akla yakındır? Yanıt elbette ki tarihsel kanıtın açık kaydıyla uzlaştırılmasının olanaksızlığıdır. Sınıflar üyeleri herhangi bir ortak aydınlanma veya mücadele sürecinde “kendi uzlaşmaz çıkarlarını farketmek”sizin çok sık varolurlar. Tarihsel zamanın çoğu için bunun bir istisna olmaktan çok kural olması çok muhtemeldir. Modern anlamda sınıf teriminin ilk biçimi, netice itibarıyla bir 19. yüzyıl üretimidir. Antik Yunan'da

58) İİSO, s.915.

59) İİSO, s.9.

60) TS, s.298-299.

Atinalı köleler veya ortaçağ Hindistanı'nda kastların akınına uğrayan köylüler veya Modern Japonya'da Meiji işçileri "sınıf şeklinde mücadele eder ve düşünürler" miydi? Tüm kanıtlar bunun aksine işaret ediyor. Yine de onlar bu nedenle sınıfların oluşumunu durdurdu mu? Thompson'un hatası, çalıştığı İngiliz deneyiminden kötüye kullanılan genellemeler çıkartmasıdır; dünya tarihindeki ilk sanayi proletaryasının müstesna sınıf bilinci bu tür sınıflara evrensel olarak izdüşürülmüştür. Sonuç, olduğundan daha iradeci ve öznelci bir sınıf tanımıdır -ampirik bir araştırmanın sonucundan çok etik-retorik bir *parti pris*'e yakın. Cohen başeseri olan *Karl Marx'ın Tarih Teorisi*'nde Thompson'un sınıf tanımını mantığını, "bir kişinin sınıfı başka hiçbir şeyle değil, mülkiyet ilişkileri ağı içindeki yeriyle saptanır... Onun bilinci, kültürü ve siyaseti onun sınıf konumunun *tanımına* girmez. Bu dışlamalar, sınıf konumunun bilinç, kültür ve sınıfı güçlü biçimde koşulladığı söyleyen marksist tezin özsel niteliğini korumak için hakikaten gereklidir"⁶¹⁾ geleneksel marksist tezini savunarak doğru biçimde eleştirmiştir. Cohen'in kapitalist bir ekonomide proleterin yapısal konumunu ve sınıfları üreten olası üretim ilişkilerinin skalasını açıklaması mükemmel duruluk ve inceliktedir. Üretim araçlarının nesnel bir ilişkisi olarak sınıf kavramı, niyet ve tutumlardan bağımsız, daha ileri bir konumda eski durumuna iade edilme ihtiyacı duymaz.

Thompson'un *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*'ndaki sınıf tanımının kabul edilemezliği, harfi harfine alınırsa kendi yazılarının daha sonraki gelişiminde görülebilir. Tarihsel araştırmasının alanı olarak, ilk üreticiler arasında sınıf bilincinin açıkça az çok belirgin olduğu bir dönem olan 18. yüzyıl İngilteresi'ne geri döndüğünde onun konumları ilginç bir değişime uğrar. *Onsekizinci Yüzyıl İngiliz Toplumu* üzerine parlak, yeni bir denemesinde Thompson bir di-

61) G.A.Cohen, *Karl Marx's Theory of History -A Defence*, Oxford 1979,s.73.

zi yeni önerme geliştirir. Şimdi o şunu teslim etmektedir; “19.yüzyıl sanayileşmiş kapitalist toplumlarında oluştuğu şekliyle ve o zaman sınıfın keşfine yarayan kategorilerin üzerinde iz bırakmış olan biçimiyle sınıfın aslında hiçbir evrensellik iddiası yoktur. Bu anlamda sınıf, sınıf mücadelelerinden doğan tarihsel oluşumların özel bir durumundan başka birşey değildir.”⁽⁶²⁾ Çünkü 19.yüzyılda, “modern kullanımıyla sınıf, o zaman yaşayan insanların bilişsel sistemine girebilir hale geldi. Bundan ötürü bu kavram bize yalnızca kanıtın düzenlenmesi ve çözümlenmesini sağlamaz, aynı zamanda, yeni bir anlamda, *kendisi kanıtın içinde mevcut olur*. Sanayileşmiş Britanya’da veya Fransa’da veya Almanya’da sınıf kurumlarını, sınıf partilerini ve sınıf kültürlerini gözlemleyebiliriz.”⁽⁶³⁾ Bununla birlikte 19.yüzyıldan öncesi için tarihçiler hala sınıf kavramını kullanmaya mecburlar; bu onun bir nosyon olarak kusursuzluğundan değil, “açık ve evrensel bir tarihsel süreci -yani “sınıf mücadelesi”ni- çözümlmeye uygun alternatif bir kategori olmadığından”⁽⁶⁴⁾ ötürü böyledir. Bu tezler şu sonuca yönelir: “Sınıf mücadelesi, en evrensel olduğu kadar en öncelikli kavramdır” - çünkü “insanlar bir toplumda kendilerini belirlenmiş biçimlerde yapılanmış bulurlar (dışlayıcı değil, can alıcı bir nokta olarak üretim ilişkilerinde), sömürüyü yaşarlar (veya onları sömürenlerin üzerinde güç sağlama ihtiyacını), uzlaşmaz çıkar noktalarını tanırlar, bu sorunlar etrafında mücadele etmeye başlarlar ve mücadele sürecinde kendilerinin sınıflar olarak farkına varırlar, bu farkına varışı sınıf bilinci olarak bilmeye başlarlar. Sınıf ve sınıf bilinci gerçek tarihsel sürecin ilk değil, her zaman son aşamasıdır.”⁽⁶⁵⁾ Bundan ötürü 18. yüzyılda İngiltere’nin paradoksu, sınıf mücade-

62) *Onsekizinci Yüzyıl İngiliz Toplumı; Sınıfsız Sınıf Mücadelesi mi?*, s.149.

63) *Onsekizinci Yüzyıl İngiliz Toplumı*, s.149.

64) *Onsekizinci Yüzyıl İngiliz Toplumı*, s.149.

65) *Onsekizinci Yüzyıl İngiliz Toplumı*, s.151.

lesinin “kalabalıkların bir kutupta, aristokrasi ve gentry’nin(*) diğ-
gerinde olduğu”(66) ve ilkinin hala bir sınıfı gerçekten oluşturma-
mış olduğu bir “toplumsal güç alanı”nın oluşmasında yatar.

Bu genişletilmiş yeniden tanımlama Thompson’un sınıfa ba-
kışındaki güçlükleri çözer mi? İlk bakışta bu, *İngiliz İşçi Sınıfının
Oluşumu*’ndaki formülasyonlara göre ileriye önemli bir adım atmış
gözükür. Bununla birlikte daha yakından irdelendiğinde burada da
aynı teorik esin görülebilir ve onunla birlikte aynı mantıksal ve
ampirik sorunların bir kısmı tekrar eder. Thompson’un aslında
yaptığı sınıf = sınıf bilinci denliğini *muhafaza etmek*’tir ama bu-
nun gerisinde -aynı zamanda kavramsal ve tarihsel olarak- sınıfın
kendisini tanımlayan, grupların kolektif olarak kendilerinin far-
kında olmalarını elde etmeksizin çatıştıkları bir zaman için bir sı-
nıf mücadelesi ön aşamasını önermektir. Fakat ne olursa olsun, bu
durumda böyle bir “mücadele” için neden “sınıf” terimi kullanılır?
Yanıt özsel olarak pragmatik olmak zorunda gibi gözüküyor; şu
ana kadar daha iyi bir kelime bulunmadığı için. Liberal bir tarihçi
kuşkusuz bunun yerine karşılık olarak “toplumsal çelişki”yi tercih
edilir bulabilir; kesinlikle böyle, çünkü o hiçbir iddiayı ispatlamak
zorunda değildir. Tüm güvenine karşın, tezinin hala sınıfı belirlen-
miş üretim ilişkilerinin nesnel olarak demir attığı yerden koparma-
sına ve onu öznel bilinç veya kültürle özdeşleştirmesine Thomp-
son’un ne tür bir yanıt oluşturabildiğini görmek kolay değildir. Bu
bir kez yapıldığında bir sınıf “kültürü”nün yokluğu otomatik ola-

66) *Onsekizinci Yüzyıl İngiliz Toplumu*. s.151. Çelişkili olarak, başka bir yer-
de “tarım burjuvazisi”nden sözeder (s.162) ve diğerlerinin yanısıra beni
18.yüzyıl İngilteresi’nin yönetici sınıfını bunun ışığında görmediğim için
ayıplar -onun normal kullanımının yanlış olacağını gösterecek bir tartış-
ma.

(*) Gentry: Aristokrasinin hemen altındaki, zaman zaman orta katmanları da
kapsayan sınıf. (Çev.)

rak sınıfın kendisinin ilk varoluşunu sorgu masasına yatırır - 18.yüzyıl İngilteresi'nde olduğu gibi. Ters bir mantıkla, denemenin adında olduğu gibi "sınıfsız bir sınıf mücadelesi" olduğunu ileri sürmek mümkün olur. Buna iki açık yanıt vardır. Birincisi, *yönetici sınıf* -onun burada doğru olarak tayin ettiği gibi "aristokrasi ve gentry"- Thompson'un kendi kriterleriyle bile, bir sınıf oluşturmak için zorunlu kimlik ve savaşkanlık duygusuna kesinlikle sahipti ve bu bize "sınıfsız sınıf mücadelesi" merakını bıraktırır -bir tek elle el çırpma denemesi. İkincisi, 19.yüzyıldaki anlamıyla sınıf bilincinin yokluğu hiçbir şekilde 18.yüzyılın pleblerinin bu yüzden sınıfsız bir fenomen olduğu anlamına gelmez. Tabii ki o türdeş bir toplumsal blok değildi ama öncüleri, onu kristalize eden ardışık konjonktürlere göre değişebilen, kent ve kır ücretli çalışanlarından, küçük üreticilerden, küçük tüccarlardan ve işsizlerden oluşan değişken bir koalisyondur -tam da Thompson'un ustalıkla betimlediği gibi. Bununla birlikte bu kategorilerin her biri Hanoveryan toplumdaki bir kaç üretim tarzının göreceli yapısal konumlarına göre materyalist bir sınıf çözümlemesiyle akılcı biçimde düzenlenebilir. Zamanın toplumsal ve politik kavgalarını sınıf birimleri bileşenlerine ayırtırmak için, başka bir deyişle, onların kolay anlaşılabilirliğine şiddet uygulamamak ama onu aydınlatmaya yardım etmek için. 18.yüzyıl kalabalıklarını biçimlendiren (duruma göre, çoğunluktan ayrılan- radikal veya kilise taraftarı-monarşist, kendiliğinden veya yönlendirilmiş) *toplanma* sürecini araştırmayı kolaylaştırmayan, gereksiz ama daha çok daha kesin ve vurgulu bu tür bir prosedürde ekonomizmin içerilmesine ihtiyaç yoktur. Thompson'un "sınıfı biliyoruz çünkü insanlar sürekli olarak sınıf olarak hareket ediyorlar"⁽⁶⁷⁾ vecizesi, davranışı *sınıf gibi olmayacak* kadar kaynaşmış ve çelişkili görüldüğünden, sınıfın varlığına izin

67) *Onsekizinci Yüzyıl İngiliz Toplumu*. s.147.

vermez. Vurgu ister davranışa ister bilince⁽⁶⁸⁾ -mücadeleye veya değer oluşturmaya- yapılsın bu tür sınıf tanımları vahim bir şekilde döngüsel olarak kalırlar. En iyisi, Marx'la birlikte, toplumsal sınıflar kendilerinin bilincinde olmayabilirler, ortak şekilde hareket edemeyebilir ve davranamayabilirler ama hala, maddi ve tarihsel olarak sınıf olarak kalırlar, demektir.

İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu'nun içerdiği üçüncü büyük iddia bizi 19.yüzyıla geri getirir. Kitabın başlığı belli bir sonu olan bir süreci izleme sözü verir: İngiliz işçi sınıfı 1790'larda varolmayan, 1830'ların ortalarında oluşturulan, oluştuğunda varlığı, "İngiltere'nin her ilinde ve yaşamın birçok alanında"⁽⁶⁹⁾ hissedilen, ulusal politikanın en önemli faktörüydü. *Oluşmak* terimi burada yanlış anlaşılamayacak bir güce sahiptir; bu, İngiliz işçi sınıfının karakterinin en asli özellikleri anlamında Reform Yasası zamanında biçimlendiğini varsayar. Thompson'un bu dönemleme için kanıt olarak ileri sürdüğü iddialar nedir? İlki ve en göze çarpanı, İngiliz proletaryasının 1830'larla birlikte kendi birliğinin yeni bir bilinci-ne kavuştuğudur. Daha önceden ticaret veya bölge ayrılığının hü-

68) Sınıfın daha çok bilincin prizmasından yorumlanması tabii, hiçbir biçimde yalnızca Thompson'a ait değildir. Batı Marksizmi'nin tarihinde, tekrar eden bir günaha davet olarak farklı biçimlerde varolmuştur. Lukacs'ın en ünlü eseri bunun bariz bir örneğini oluşturur. Köylülük ya da küçük burjuvaziyi anlatırken şu uyarıda bulunur; "bu sınıfların örneğinde sınıf bilincinden gerçek anlamda bahsedemeyiz (eğer hakikaten, biz terimin katı marksist anlamında sınıflar olarak onlardan bahsedeceksek bile)", *Tarih ve Sınıf Bilinci*, Londra 1971, s.61. Sartre, Fransız proletaryasının kendisinin, partisi tarafından bilinç ve birlik sağlanana kadar bir "sınıf varlığı"ndan yoksun olduğunu ileri sürdüğü *Komünistler ve Barış* kitabında aynı duruşun daha aşırı bir ifadesini benimsedi: Daha sonra sınıfın daha karmaşık radyografisine girilen *Diyalektik Aklın Eleştirisi*'nde geri alınmış olan, tam birlik ve bilincin herhangi bir sınıfın nesnel koordinatlarıyla uyumsuz olduğunu varsayan bir konum.

69) İİSO, s.887.

küm sürdüğü çok farklı mesleklerden işçiler arasında bir çıkar kimliği hissedildi. İlk önce yerel kardeşlik derneklerinde gelişen “karşılıklılık özelliği”nde ortaya çıkan bu kimlik, 1830-1834 arasında Genel Sendikacılık ile birlikte ulusal düzeyde ortaya koydu. Siyasal olarak, tüm 1831-1832 parlamento krizinin seyri onun inisiyatif ve bağımsızlığının damgasını ortaya serdi. Nitekim bu İngiliz gelişiminin “nerede kuyruğuna işçi sınıfının takıldığı, yalnızca sonradan işçi sınıfının bağımsız ajitasyonu ile başarıya ulaşacak, büyüyen bir orta sınıf reform hareketi bulmayı beklediysek orada sürecin tersine işemesi”⁽⁷⁰⁾ özelliği idi. Ondan sonra, orta sınıf reformcuları, toprak sahibi sınıfları, bu hakkın gerçekleşmesini kolaylaştıran kitleleri dışlamak için sınırları dikkatlice çizdiği bir seçim hakkının verilmesinde zorlamak için popüler ajitasyonu kullanmakta başarılı oldu. Bu yıllarda da işçi sınıfı radikalizmi geleceğinin onunla çağdaş olan faydacılığın Romantik eleştirisiyle bir bağlantı kurmaktaki başarısızlığında “birşeyler kaybedildi”. Yine de zamanın kollektif başarısı sonuç olarak dikkate değerdir. “Çalışan insanlar yalnızca sonsuzluğun kayıp binleri olarak görülemezler. Onlar aynı zamanda, elli yıl boyunca ve kıyaslanamaz bir metanetle Özgürlük Ağacı’ndan beslenmişlerdi. Bizler, onlara bu kahramanlık kültürü yılları için teşekkür etmeliyiz.”⁽⁷¹⁾

Bu sonuç sayfalarının büyüklüğü oy birliğiyle takdir ediliyor. Bir anlamda, bizi onların ana sorununa doğru zorlayan onun ilk gücüdür. Çünkü Tom Nairn’in on beş yıl önce yazdığı gibi, kitaptan günümüze kalan en ciddi yansıma, İngiliz işçi sınıfının en merkezi olaylarından biri olan “sınıf olarak gelişiminin iki büyük aşamaya bölünmüş olması ve aralarında ilk bakışta bir ilişkinin zor görülüyor olması”dır. Çünkü “İngiliz işçi sınıfının erken tarihi Fransız Devrimi döneminden 1840’larda Çartizm’in doruğuna ka-

70) İİSO, s.888.

71) İİSO, s.915.

dar yarım yüzyılı aşkın bir zamanı kapsayan bir ayaklanma tarihidir.”⁽⁷²⁾ Ancak “bu ayaklanmaya ne oldu? Büyük İngiliz işçi sınıfı, yüzyılın ilk yarısında İngiliz kapitalizminin hızlı gelişimiyle birlikte zincirlerinden kurtulmuş gibi gözüken bu muazzam toplumsal güç, sonuçta İngiliz toplumuna egemen olmak ve yeniden oluşturmak için ortaya çıkamadı. Ötekinin kalıbını ve tarzını kıramadı. Onun yerine, 1840’lardan sonra, görünüşe göre çabucak, uysal bir sınıfa dönüştü. Ilımlı reformizmin bir türünden diğerine memnuniyetle geçti ve başlıca hareketlerinde en dar ve en gri burjuva ideolojilerine bağlandı.”⁽⁷³⁾ Daha sonraki Fabyan egemenliğinin düzeyini büyüten son cümlecikteki kesin abartma ögesinde indirim yaparak bu betimlemenin genel doğruluğunu reddetmek zordur. Victor Kiernan aynı yargıyı bu yakınlarda telaffuz etti; “Çartizm’in gerçekte 1850’de sona ermesiyle işçi sınıfının ulusal yaşama girmekte ve yeniden şekillendirmekteki başarısızlığı onu, “işçicilik”e ve gerçekten hiçbir zaman telafi edemediği kendisiyle meşgul olmaya ve siyasi tepkisizliğe hapsederek bıraktı.”⁽⁷⁴⁾ Onun hemen sordurduğu soru şudur: Eğer daha sonra bu “şaşırtıcı dönüşüme” - anahatları yaklaşık bir yüzyıl sonra şimdi sona eren- uğradıysa 1830’larda İngiliz işçi sınıfı nasıl “oluşturulabildi”? Yanıt tabii ki terimin ifadelerinin yanlış olduğudur. İlk önce, basit sosyolojik anlamda işçi sınıfı 1830’larda oluşturulmadı. Öyle ki, o hala, ister fabrikalarda olsun isterse de diğer teknik komplekslerde olsun, endüstriyel üretim araçları üzerinde hakikaten üstün olarak işleyen işgücü olmaktan uzaktı. “Makinefaktür”, aslında, Viktoryen ekonomisinde dahi, geleneksel olarak düşünüldüğünden çok daha ya-

72) *The English Working Class* (İngiliz İşçi Sınıfı), *New Left Review* 24, Mart-Nisan 1964, s.43.

73) Age, s.44.

74) *Working Class and Nation in Nineteenth Century Britain* (Ondokuzuncu Yüzyıl Britanyası’nda İşçi Sınıfı ve Ulus), s.125.

vaş yayılıyordu.⁽⁷⁵⁾ Bununla birlikte onun aşamalı ilerlemesi, sınıfın radikal bir uzun dönemli *yeniden terkebine başvurdurdu*, onun yapılarını her düzeyde derinden değiştirerek bütünleşmiş bir iş sürecinde *kollektif emekçi* biçiminde genelleştirdi. İşçi hareketinin 1840 ve 1880 arasındaki sürüncemeli fasılası, İngiltere’deki sanayi örgütlenmesinin biçimsel tipleri olarak atölye ve fabrika arasındaki geçişin uzunluğu ve duraksamasıyla kısmen açıklanabilir. Tüm olaylarda 19.yüzyıl işçi sınıfı tarihinin esası, *süreklilik değil süresizliktir*. Zanaatkarlıktan proletaryaya doğru olan sosyolojik evrime ve sermaye birikim süreciyle teşvik edilen nesnel dönüşüme siyasi, ideolojik ve kültürel geleneklerde bir altüst oluş fazlasıyla eşlik etti. 1880’lerde ortaya çıkan yeni kalıplar, önemli denemesinde Gareth Stedman Jones tarafından İngiliz işçi sınıfının etkili bir “yeniden oluşumu” olarak adlandırıldı.⁽⁷⁶⁾

En önemli değişim tabii siyasal düzeyin kendisindeydi. Esas ideolojik etkiler ve erken İngiliz işçi sınıfının dünyadaki sözcülerinin kendileri buna dışsaldı. Paine, Cobbet ve Owen -gümrük memuru, gazeteci ve fabrikatör- her biri mülksahibi arkaplana sahipti. İngiliz işçi sınıfı bu dönemde hiç bir Weitling veya Proudhon ortaya çıkarmadı. Bu üçlüden biri, Owen yalnızca kooperatif sosyalizmiyle işçi sınıfının modern dünya görüşünü önceden görerek davranmıştır ama onun görüşlerinin etkisi en geçici olanı oldu. Thompson’un dikkat çektiği gibi; “19. yüzyıl işçi sınıfı radikalizmi

75) Raphael Samuel’in konusuna hakim izahına bakınız, *Workshop of the World: Steam Power and Hand Technology in mid-Victorian Britain* (Dünyanın Atölyesi: Viktoryen Dönemi Ortası Britanyası’nda Buhar Gücü ve El Teknolojisi), History Workshop, sayı 3, İlkbahar 1977, ss.6-72.

76) *Working-Class Culture and Working-Class Politics in London 1870-1890: Notes on the Remaking of a Working Class* (1870-1980 Arası Londra’da İşçi Sınıfı Kültürü ve Siyaseti: İşçi Sınıfının Yeniden Oluşumu Üzerine Notlar), Journal of Social History, Yaz 1974, ss.460-508.

görünüşünü Paine'den aldı. Owen'ci ve Çartist zirve anlarında diğer geleneklerin de hakim olduğu zamanlar vardı ama her bir yenden eski haline dönüşten sonra Paine'nin varsayımlarının altkatmanı zarar görmemiş olarak kaldı. Aristokrasi esas hedefti...ama bununla birlikte sıkı sendikacılar işverenlerine karşı dövüşebildi - sanayi sermayesi girişimin sonucu olarak varsayıldı ve siyasi müdahalenin menzili dışında tutuldu. 1880'lere kadar işçi sınıfı radikalizmi bütün olarak bu çerçeve içerisine saplanıp kaldı.”⁽⁷⁷⁾ Bu yargı, Paine' ciliğin olumlu mirası 1860'ların açtığı derin oluk tarafından büyük ölçüde yürürlükten kaldırıldığından ötürü biraz ayırntılandırılmaya ihtiyaç duyar. *Zira İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu* doğru bir biçimde, *egalité*'nin birleşik Jakoben erdemleriyle birlikte onun cumhuriyetçilik, enternasyonalizm ve anayasacılık karşıtlığını vurgular ve İngiltere'deki daha sonraki emek geleneklerinde tipik olarak bu niteliklerin kesin yoksunluğunu kaydeder.⁽⁷⁸⁾ Geç 19.yüzyıl ve 20.yüzyıl işçiciliğinin esas geleneği, görünüşünü gerisinde hala gericileşen parlamenterist bir çerçeveye saplanıp kalmış olan Paine'ninkilerin ötesinde antikapitalist düşüncelerden aldı. Thompson'un betimlediği sınıf tabiat ve ideoloji olarak devrimcidir ama sosyalist değildir. Yüzyıl ortasındaki başkalaşımdan sonra, kimi bölümleri sosyalistleşti, devrimciliği ise dinginleşti. Bunun içinde, Tom Nairn'in kusursuz bir doğrulukla adlandırdığı şekilde İngiliz emek tarihinin bugüne dek olan bütün trajedisi yatar.

Böylece, eğer bir işçi sınıfının muhtemel en önemli iki boyutunu alacaksak -toplumsal bir güç olarak nesnel bileşimi ve siyasal bir güç olarak öznel dünya görüşü- İngiliz proletaryasının esas olarak hiç bir şekilde 1832'de oluşturulmadığı sonucuna varmak zorunda kalırız veya eğer öyleyse bu onun, ikincisi tarafından şaşılacak kadar ve sistematik olarak tersine çevrildiği ilk “cisimleni-

77) İİSO, s.105.

78) İİSO, ss.200-201.

şı”dir. Thompson elbette sorunun farkındadır. Bu, *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*’nda dillendirilmemiştir ama devamında, daha sonraki aşamada bozulacak olan, bir anlamda “oluşma” döneminin doruğu olan Çartizm’i üreten sınıfın birleştirilmesi işinden bahsedilmiştir.⁽⁷⁹⁾ Ama aynı sınıf ‘30’larda oluşturulmuş, ‘40’larda oluşumu bozulmuş ve ‘80’ler boyunca yeniden oluşturulmuşsa, tüm kendini oluşturma sözlüğü nereye kadar doyurucu olacaktır? Farklı bir bağlamda, Thompson’un kendisi bunun güçlüklerinin bazılarına dolaylı olarak dokunmuştur. *İngiliz Olanın Özellikleri* denemesini yazarken, Tom Nairn ve benim daha sonraki işçi sınıfının ılımlı reformizmini sığ ve baştan savma biçimde ele almakla suçladığını unutacak şekilde, erken işçi sınıfının isyankar aracılığını savunmakla çok fazla ilgilenmemiştir. Böyle yaparak, *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*’nun kendisini aydınlatmakla büyük ölçüde ilgili iki tez geliştirir. İlk önce, İngiliz tarihini anlatışımızda “sınıf antropomorfik bir tasvirle giydirilmiştir. Sınıflar, iradeyle, bilinçli hedeflerle ve ahlaki niteliklerle kişisel kimlik vasfına sahiptir”⁽⁸⁰⁾ tezini ileri sürer. Bunun “kısmen bir metafor meselesi” olduğunu teslim ederek devam eder; “Ama kimse bunun irade ve kimlik *olmaksızın* meydana gelen daha karmaşık bir sürecin metaforik bir betimlemesi olarak kalacağını asla unutmamalıdır.”⁽⁸¹⁾ Bu eleştiriyi örneklemek için Thompson o zaman tartıştığımız havzayı -1850’lerden 1870’lere dek “İngiliz işçi sınıfı tarihinin anlaşılmasız caesura’sı(*)” diye adlandırdığımızı seçti. Bu parçayı azarlayarak, Çartizm ve Yeni Sendikalizm arasındaki dönemin aslında işçi sınıfı içinde yeni sosyolojik bölünmelerle, fabrika sistemine psikolojik uyumla ve işçi hareketinin tipik kurumlarının inşasıyla -sendikalar, kon-

79) İİSO’na Not(1968), s.937.

80) TS, s.69.

81) TS, s.69.

(*) caesura: edebiyatta iki dize arasındaki durak.

seyler, kooperatifler- karakterize olduğunu ileri sürer. “Kapitalist toplumu yıkmakta başarısız olan işçiler, onu bir uçtan diğer uca delik deşik etmeye başladılar... Bu, kapitalizmin çerçevesi içindeki her bir gelişmenin eşzamanlı olarak işçi sınıfını *status quo*’nun içine daha çok yerleştiren yeni yönelimin bir parçasıydı. Atölyelerdeki örgütlenmeyle kendi konumlarını geliştirdikçe, böylesine bedellerle biriktirdikleri kazanımları tehlikeye atabilecek hayalperest çıkışlara girişmekte daha gönülsüz olmaya başladılar.”⁽⁸²⁾ Bu betimlemeden çıkarak Thompson aşağıdaki sonucu çizer; “Seçilmiş olan bu yönelim ve ideolojik ifadelerinin tüm farklılıklarının altında, tüm gelişmiş kapitalist ülkelerde *status quo*’nun içinde aynı tür düzenlemeler fazlasıyla bulunacaktır. Biz zorunlu olarak, bunun işçi sınıfının yalnızca oluşum yıllarında devrimci olabileceğini gösterdiğini söyleyen Wright Mills ile anlaşmak zorunda değiliz ama sanırım, biz kez iklimsel an geçtikten sonra belli bir tür devrimci hareket için fırsatın değiştirilemez bir şekilde -”bitkinlik” yüzünden bu kadar fazla değil ama güvenli örgütsel alanlardan daha sınırlı ve reformist basınçların apaçık kazançlar getirmesinden ötürü- geçtiğini kabul etmeliyiz.”⁽⁸³⁾

Şimdi bu tezde çarpıcı olan şey onun *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*’nun attığı tüm tohumlara karşı işlemesidir. Burada vurgular aniden tersine döner. Koşullanma üzerindeki ısrardan daha az kutlanan aracılık, kimliğe yapılan bir izdüşümden çok sınıfın değişebilirliğine bir vurgu, artık ulusal bir süreç değil uluslararası bir kalıp. Polemiksel hamle alışılmamış bir yönü işaret eder. Çünkü sınıflara “irade ve kimlik” atfetmek yanlış yöne sevkediciyse işçi sınıfının “kendisini oluşturduğundan” -tek bir ifadede iki hatayı birden birleştiriyor gibi gözükken bir fiil- nasıl bahsedebiliriz? *İngiliz*

82) TS, s.71.

83) TS, s.71.

İşçi Sınıfının Oluşumu'nun bu oluşumun “koşullanmaya göre aracılığa daha fazla borçlu olduğu” iddiasının olduğu yerde, *İngiliz Olanın Özellikleri* okurlarını uyarır: “Tarihe, insanların kendilerinin seçmediği gerçek bağlamlar içerisine yerleştirildiği ve yolu değiştirilemez güçlerle karşılaştıkları; ilişkiler ve görevlerin kahredici doğrudanlığıyla ve kendi aracılıklarını içine yerleştirmek için yalnızca *yetersiz bir fırsatın* olduğu bir tarih olarak bakalım.”⁽⁸⁴⁾ Birlikte belirlenim burada çok daha mütevazı bir iddiaya doğru küçülmektedir. Farklılaşan polemiksel bağlamlar tabii zıtlığın çoğunu açıklar. *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*'nda Thompson İngiliz radikalizminin yaratıcı etkinliğini ve özerkliğini erken işçi sınıfını sanayileşmenin edilgen bir nesnesine indirgemeye azmetmiş ekonomik tarihçilere ya da sosyologlara karşı muhafaza etmeyi arzuladı. *İngiliz Olanın Özellikleri*'nde Sol İşçicilik'in sicilini, onun eylem kapasitesine basınç uygulayan şartların zaptedilemez ağırlığı hakkında daha büyük bir anlayışı davet ederek savunmaya uğraşır. Politik niyet her iki örnekte de saygıdeğerdir ama ona hoşgörülle yaklaşıldığında teorik uyumsuzluk üstesinden gelinemez olarak kalır. Aracılığın tarihteki rolü özel tartışma amaçlarına *ad hoc*^(*) uyacak biçimde düzenlenemez. Lansbury'den Benn'e uzanan çizginin Jakobenler veya Luddite'nin üzerine çöken gölgeden daha büyük yolu değiştirilemez güçlerle karşılaştığını düşünmek için hiç bir neden yoktur. Aksi gerçekte olmasa da ancak görüntüde daha akla yakın olabilirdi.

Bununla birlikte her iki metindeki değerlendirme uyumsuzluğu daha da ileri gider. Çünkü sonuncusunda Thompson aslında işçi sınıfının tüm sanayileşmiş ülkeler için geçerli olan genel bir evrim teorisinin taslağını çizer. “Belli bir tür devrimci hareket” işçi sınıfının erken yılları için karakteristiktir ama “iklimsel an” bir kez geç-

84) TS, s.69. İtalikler bana ait.

(*) Ad hoc: Bunun için.

tiğinde ortadan kaybolur ve daha “sınırlı ve reformist” aşama peyda olur. Bu şema beylik sosyolojinin, işçi sınıfının sanayileşmenin ilerleyişinin geri dönülmez olduğunu hala kabul etmediğinden ötürü gençliğinde isyankar olduğu, orta yaşa geldiğinde kapitalist düzenin gerçekliğine gönülsüzce uyum sağladığı ve emekliliğine doğru -sanayi sonrası topluma hep birlikte geçmeden önce- yeni tüketim düzeyleri aracılığıyla onunla uzlaştığı yaygın görüşüyle kısmi benzerlikler taşır. Aradaki büyük fark elbette Thompson’un -“eski sınıfın kurumları ve değer sistemlerini parçalama” ve “tarihsel sınıfı oluşturan grupların sosyolojik bileşiminde ulaşılması zor değişimler”⁽⁸⁵⁾ olasılığını terketmeyi arzularken- bir sosyalizme geçiş umudunu, eğer zorunluysa bu tür bir dönüşümden sonra, sıkıca elinde tutmasındadır. Bu hipotezlerde ayıplanacak hiçbirşey yoktur. Ama göze çarpan bu tip bir bakış açısının *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*’nunkiyle oldukça farklı oluşudur. Çünkü eğer bu tür bir evrensel sıralama takdir edilmişse İngiliz örneğindeki özel keşif iddiasından geriye ne kalmaktadır? Kollektif aracılığın, “tüm gelişmiş kapitalist ülkelerde”ki uygulaması bir kez “fazlasıyla aynı” tür sonuçla nihai olarak neticelendiğinde, faaliyet alanı kaçınılmaz olarak daralmış gözükür. Şu şüpheye itiliriz: İngiliz işçi sınıfı kendisini *oluşturmamış mıydı*? Böyle bir soruda içerilen *reductio ad absurdum*^(*), birlikte belirlenim iddiasının üzerine keskin bir nihai gölge düşürür. Tarihte aracılığın rolü, sırf *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*’nda böylesine aralıksız peşine düşüldüğünden ötürü, kitabın sonunda açıkça ele geçirilemez birşey olarak kalır.

Thompson’un en ünlü tarih çalışması sınıfların kendilerini oluşturmalarıyla ilgilenir. Aynı entellektüel hareketin tekrarının ve sınırlarının izini, *Teorinin Sefaleti*’nde tarihin sınıflar “tarafından” yapılması sorununa döndüğü yerde sürebiliriz. Burada ünlü tarih-

85) TS, s.72.

(*) *Reductio ad absurdum*: Olmayana indirgeme.

sel süreç paradigmasını alıntılar: “Tarih kendisini öyle bir yolda yapar ki, nihai sonuç her birinin bir özel yaşam koşulları çokluğu tarafından ne ise yine o hale getirildiği birçok bireysel irade arasında çatışmalardan çıkar. Bu nedenle sayısız etkileşen güç, bir tek bileşkeye -tarihsel olay- yol açan bitimsiz bir güçler paralekenarı vardır. Yine bu, kendi başına, bir bütün olarak alındığında *bi-linçsizce* ve iradesiz işleyen bir gücün ürünü olarak görülebilir. Zira her bireyin istediği diğer herkes tarafından engellenir ve ortaya çıkan, hiç kimsenin istemediği bir şeydir.”⁽⁸⁶⁾ Thompson Althusser’in bu kurguyu eleştirisindeki gücün hakkını teslim eder. Özel olarak “Engels soruna çözüm getirmemiştir, yeni terimlerle yeniden ifade etmiştir. Ekonomik öncülerin “nihai belirleyici” olduğu önermesiyle başlamıştır ve vardığı yer de budur. Yol üstünde, aracılıkları sonunda iptal edilen bir “bireysel iradeler” sonsuzluğunu toplamıştır.”⁽⁸⁷⁾ Ama Thompson pasajı tüm değerlendirmelerinde bununla birlikte Althusser’den, “Engels’in çok önemli bir sorunu (aracılık ve süreç) ileri sürdüğünü ve eksikliklerine karşın, genel düşünce eğiliminin yararlı olduğunu”⁽⁸⁸⁾ düşünerek kesin biçimde ayırır. Thompson aslında Engels’in formülünün bir tadilatla muhafaza edilebileceğini ileri sürer. Bireysel iradelerin yerine sınıf iradeleri geçirildiğinde herşey düzelecektir. Nitekim “zira bu “bireysel iradeler”, “yaşam koşulları” ne kadar “özel” olursa olsun, sınıf şeklinde koşullanmışlardır; ve eğer tarihsel bileşke çelişkili sınıf çıkarlarının ve güçlerinin bir çarpışmasının sonucu olarak görülürse, o zaman insan aracılığının istenmeyen bir sonuca nasıl yol açtığını -”ekonomik hareket bir gereklilik olarak nihai otoritesini kurar”- ve bir tek ve aynı zamanda nasıl “kendi tarihimizi kendimiz yaparız” ve “tarih kendi kendisini yapar” di-

86) TS, s.279.

87) TS, s.279.

88) TS, s.280.

yebileceğimizi görürüz.”(89)

Bu tashih Engels’in çözümünün halli güç sorununun üstesinden gelir mi? Thompson elbette “bireysel iradelerin çarpışmada yapısı dağılmış atomlar olmadığı ama bir diğeri ile birlikte, onun üzerinde ve ona karşı “grup haline gelmiş” iradeler olarak davranıldığını” vurgulamakta haklıdır. Ama unutmuş olduğu şey kendisinin sınıfı, aslında *onu* oluşturmak için bir bireysel iradeler toplamına bağımlı olacak bir biçimde yeniden tanımladığıdır. Zira “erkekler ve kadınlar belirli üretici ilişkiler içinde, kendi uzlaşmaz çıkarlarını farkettileri ve sınıf şeklinde mücadele eder, düşünür ve değer verir duruma geldikleri için sınıflar doğar: Demek ki, sınıf oluşumu süreci, “verili” koşullar altında da olsa, kendi kendini meydana getirme sürecidir.”(90) Başka bir deyişle, Engels’te olduğu gibi Thompson’un kurgusunda da sonsuzluğa doğru aynı geri çekilme ortaya çıkar; tek fark, Engels için tarihin yapıtaşları doğrudan doğruya kadınlar ve erkekler iken Thompson için onun yerine erkekler ve kadınlar tarafından yapılmış sınıflar aracılığıyla olmasıdır. Nihai sonuçların aynı noktaya yakınlaşması Thompson’un başka bir yerdeki vecizesinde görülebilir: “*aracılık* sınıfla değil, insanlarla varolur”.(91) Merkezi teorik sıkıntı her bir örnekte doku-nulmamış olarak kalır. Tarihte iradenin *uygun tipiyle* -kişisel ve kolektif- değil, *uygun yeriyle* ilgilenmektedir. Zira Thompson’un-kine benzer herhangi bir kurgunun karşılaacağı densiz soru şudur: Eğer asli tarihsel süreçler, tüm toplumların yapısı ve evrimi, bir diğeriyle çarpışan irade sınıf güçlerinin ikiliğinin veya çoğulluğunun irade dışı sonucuysa onların *düzenli doğasını* ne açıklar? Rakip kolektif iradelerin kesişim noktası niçin keyfi ve yapısı bozulmuş bir sıkışıklığın tesadüfi kaosunu üretmez? Modern toplumsal dü-

89) TS, s.279.

90) TS, s.298-299.

91) TS, s.86.

şüncenin iki büyük eseri kendilerini bütünüyle bu soruna ayırmışlardır -Parsons'un *Toplumsal Eylemin Yapısı* ve Sartre'nin *Diyalektik Aklın Eleştirisi*. Parsons'un sorunu ortaya koyuşundaki duruluk ve inandırıcılık aşılmamış olarak durmaktadır. Çelişen akılcı çıkarların faydacı modeli nasıl olup da herhangi bir anda birbiriyle kaynaşmış bir toplumsal düzen keşfedebildi?(92) Hepsinin hepsine karşı aralıksız bir savaşında onu dağılmaktan ne korudu? Kendisi bütünüyle "iradi bir eylem teorisi" taraftarı olan Parsons, bireysel "birim eylemler" çokluğunun nihai olarak nasıl bir "toplumsal sistem" inşa ettiği muammasına daha iyi bir yanıt sağlamanın peşinde koştu. İyi bilindiği gibi onun çözümü, bir toplumun bütünleştirici çerçevesi olarak ortak norm ve değerlerin bireysel davranışları enforme ettiği ve kararlı ve yapışık bir toplumsal bütün temin etmek için bölünmüş çıkarları yavaş yavaş yumuşattıklarını varsaymaktı. Hobbessyen düzen sorunundan bu kaçışın idealist damgası, bir çok kez eleştirildiği gibi değerlerin üretimini de, çelişkisini de açıklamamaz ve burada bizi geciktirmesine gerek yoktur. Daha büyük bir ilgiyi soruna yakın bir paralellikte yaklaşan ve çözüm zenginliği olan Sartre'nin "Diyalektik Aklın Eleştirisi" hakkeder.

Sartre'nin temel sorunu, eğer tarihsel süreç insan aracılığının kaybettirilmiş ve yabancılaşmış zıttını -onun sayısız kişisindeki pratik atalet- üretmek için birbiriyle çarpışan, çatışan ve birbirinin yaptıklarını bozan bir bireysel "projeler" çokluğundan oluşuyorsa onun nasıl rasyonel olarak kolayca anlaşılabilir olduğuydu. Onun amacı "tarihsel zamansallaştırmanın verili bir anında bulunan ve oraya yerleştirilmiş farklı pratiklerin nasıl sonuç olarak kısmen bütünleştirici olarak ve hiç bir çağrının olmadığı kolay anlaşılabilir bir bütünleştirme tarafından ilk karşıtlıklarına ve çeşitliliklerine

92) Talcott Parsons, *The Structure of Social Action* (Toplumsal Eylemin Yapısı), New York 1961, ss.87-125. Parsons'a göre marksizmin kendisi "bireyci pozitivizm" in aynı alandaki bir varyantıdır.

bağlanmış ve içine dahil olmuş olarak ortaya çıktıklarını”⁽⁹³⁾ araştırmaktır. Bu nedenle tarihin doğasını “bütünleştiricisi olmayan bir bütünleşme” ve onun “harekete geçirici güçleri ve döngüsel olmayan yönelimi”⁽⁹⁴⁾ olarak kurmayı umdu. Parsons’un aksine, bir marksist olarak Sartre doğal olarak, “aşırı organikçi” değerleri toplumsal veya tarihsel toplulukların bütünleştirici ilkesi olarak davet etmeyi reddetti. Aynı zamanda, Thompson’unkinden farklı olmayan bir biçimde bireysel praksisler ve sınıf pratikleri arasındaki epistemolojik sürekliliği korumayı denerken, bireysel “praksisler”in ötesine sınıf pratiklerine ve projelerine doğru geçti. Aslında, Thompson’un ulaştığı sonuç (kendileri sınıfları oluşturan bireysel iradelerin yerine sınıfı ikame etmek), Sartre’nin kalkış noktasını uzun uzun anlatmaktır. Zira onda yoksun olan şey uzlaşmaz birim davranışlar çokluğundan düzenli bir toplumsal yapılar dizisi kurmanın mantığı ve bunun ampirik zorluklarının eziyet verici farkındalığıdır. *Critique*’nin yayınlanmamış dikkate değer ikinci bölümü bütünüyle tek bir soruya ayrılmıştır: “Eylemin kargaşalık merkezlerinin bir çoğulluğunun tek ve anlaşılabilir bir açıklamaya sahip olması”, sınıf *mücadelelerinin çelişkiler* olarak betimlenmesi gibi, -başka bir deyişle, “bunların ötesinde birimsel bir bütünleşmenin tek tek özelliklerine ayrıştırılması”-⁽⁹⁵⁾ nasıl olabilir? Bu çalışmanın büyük bölümünde, Rus Devrimi’nden sonra Sovyet toplumunu parçalayan toplumsal ve siyasi çelişkilerin -bolşevik partinin kendi içinde, proletarya ve bürokrasi arasında ve işçi sınıfı ve köylülük arasında-, Stalin’in ölümüne kadar olan SSCB tarihini tek bir “kuşatıcı bütünleşme”nin birimsel süreci olarak gösterecek biçimde tasarlanmış, grift bir çözümlemeler dizisiyle uğraşır. Somut incelemeler dizisi, büyük bir parlaklıkla, nihai olarak kişiliğin teorik bir

93) Diyalektik Aklın Eleştirisi, Londra 1976, s.817.

94) age. s.817.

95) *Critique*, 2.cilt, ss.3-5.

dolayımına ve Stalin'in rolüne doğru yönelir -ve ondan sonra birdenbire kesilir; elyazmasının kalan bölümü, tamamen başka sorularla ilgilenen, ontolojik bir söylemin anlaşılamaz soyutlama ve karanlığına doğru sapar. Belki de bu çalışmanın basılmasını engelleyen bu son rota kaybının nedeni yeterince açıktır. Zira Sovyet toplumunun ardarda gelen çelişkilerini araştırmasındaki tüm tutkusunu ve keşif ustalığına rağmen Sartre dönemin yıkıcı mücadelelerinin nihai bir yapısal birlik oluşturduğunu göstermekte gerçekte başarısız oluyordu. Genişletilmiş bir açıklama ilkesinin yokluğunda açıklamasının ucu geriye en kısa ve en basit yanıtla doğru salınır: Sovyet toplumu Stalin'in elinde tuttuğu diktatoryal güçle bir arada tutuluyordu; içindeki tüm çelişen praksisleri bastırıcı bir birleştirmeyi empoze eden tek merkezli bir egemenlik. Bundan ötürü *Critique*'nin mantığının son durağı despotun şahsiyeti olur. Nitekim anlamlı bir sonuç, paradoksal olarak -Sartre'nin kurmayı hedeflediğini ifade ettiği tarihsel sürecin ilk karmaşıklığın altını oyan- bütünleştiricisi ile bir bütünleşmedir. Hiçbir yerde bu şekilde telaffuz edilmemiş olan şey, çalışmanın üzerine aniden düşmüş olan mutsuz sessizliğin Sartre'nin tezinin varmış olduğu sonuçtan teskin olmayışını daha baştan elinde tutuşudur. Daha başlangıçta diktatoryal bir toplum konusunun kendi işi açısından daha kolay olduğunu -marksist teori için daha fazla ihtiyaç duyulan soru, sınıf mücadelelerinin bir polis rejimi tarafından sıkıştırılmadığı burjuva demokrasileri tarafından sorulmuştur- çok açıkça vurgulamıştı.⁽⁹⁶⁾ Ama kendisini daha çok SSCB'yle sınırlı tuttuğu için, Engels'in ondan önce yapmış olduğu gibi kendisini ilk başta yerleştirmiş olduğu tarihsel "bileşke"de bulmuş olarak çalışmasını neticelendirir. Bununla birlikte düzen sorununa verdiği yanıtın genel eğilimi, sorunun bu özelleştirilmiş araştırmasında sezilebilir. Kendi kavramsal çer-

96) *Critique*, 2.cilt, ss.392-393, 396.

çevesi içinde doğrudan, tarihi “birbirlerine engel olan tasarıların keyfi bir kaosu” olmaktan koruyan ne olduğu sorusuyla karşı karşıya geldiğinde onun esas yanıtı *iktidar*⁽⁹⁷⁾ oluyordu. Parsons’un ahlaki değerleri mutabakatı yerine Sartre’nin bütünleştirici merkezi, baskıcı Devlet hakimiyetidir.

Engels’in paradigmasını eleştirirken Althusser, ileride yeniden döneceğiz, saldırısını *Critique*’de sorunu daha geniş bir düzeyde yeniden çalışan Sartre’nin girişimine doğru, ikisini birbiriyle doğrudan ilişkilendirerek genişletir: “Sartre’ı gittiği yoldan döndürmek ancak Engels’in onun için açtığı kapıyı kapatarak mümkün olabilir”.⁽⁹⁸⁾ Ama *Marx İçin ve Kapital’i Okumak*’ta epistemolojik bir başlangıç noktası olarak iradenin herhangi bir biçimini, bireysel ya da kollektif, radikal biçimde reddetmesi toplumsal düzen meselesini ele alışıyla aynı kaldırma kuvvetine sahip değildir. Althusser sonradan kendisini onunla da karşı karşıya gelmiş buldu ve onun soruna başlangıç yanıtının aslında Parsons ve Sartre’nin konumlarının bir melezi olması ilgi çekicidir. Tabii ki onun sorunu ortaya koymak için kullandığı kelime dağarcığı önemli ölçüde farklıdır. Marx’ın “bir toplumsal formasyon üretirken aynı zamanda üretim koşullarını da yeniden üretmezse bir yıl bile yaşayamaz” sözünü alıntılarla sorar; “Üretim ilişkilerinin yeniden üretimi nasıl sağlanır?”⁽⁹⁹⁾ Onun yanıtı, bir toplumsal formasyonun süren yeniden üretiminin esas olarak devletin baskıcı ve kültürel mekanizmasının (sonuncusu *in senso latu* olarak yorumlanır) bileşik işlemiyle sağlandığıdır. “Üretim ilişkilerinin yeniden üretiminin büyük bir bölümü, devlet iktidarının devlet aygıtlarında, bir yandan

97) Röportaj, “Bir düşüncenin takip ettiği yol”, *New Left Review* 58, Kasım-Aralık 1969, s.60, şimdi *Varoluşçuluk ve Marksizmin Arasında*’nın içinde, Londra 1974, s.55.

98) “Marx İçin”, s.127.

99) “Lenin ve Felsefe ve Öteki Denemeler”, Londra 1971, s.141.

Devletin (Baskı) Aygıtı'nda, öbür yandan Devletin İdeolojik Aygıtları'nda uygulanmasıyla sağlanıyor.”⁽¹⁰⁰⁾ İlki, “iktidardaki sınıfların sınıf mücadelesi siyasetini uygulayan, iktidardaki sınıfların temsilcilerinin yönetiminde” yönlendirilirken ikincisi, ezilen sınıflara “yönetici sınıfın idolojisinin kitlesel bir aşılması” ile etki eder.⁽¹⁰¹⁾ İronik biçimde, bu formülasyonlar Althusser'in yönünü, el çekmeyi istemiş olduğu tarihsel açıklamanın iradi şemasının yakınına doğru çevirir. Belki de bunu hissederek, bir notta iki niteliği şart koşar: “Yeniden üretimin “bütünsel süreci” yönetilen sınıflarla yöneten sınıfları karşı karşıya getiren bir “sınıf mücadelesi”yle, üretim ve dolaşım süreçleri içinde “gerçekleşir”.”⁽¹⁰²⁾ Bir kaç yıl sonra daha ileri bir düzeltme önerir: “Sınıf mücadelesi havada sürmez veya futbol sahasına benzer birşey değildir. Verili bir sınıflı toplumda üretim tarzı ve sömürüden kaynaklanır.”⁽¹⁰³⁾ Nitekim sınıf mücadelesinin *maddi temeli* “somut tarihsel bir toplumsal formasyonda verili bir üretim tarzının ilişkilerine *bağlı* üretim ilişkileri ve üretici güçlerin birliği”dir.⁽¹⁰⁴⁾ Burada vurgu kesin olarak, geleneksel marksist topoğrafyada kendi “birliği”ne sahip olan ve onu zorlayan “altyapı”ya doğru geri döner.

Bu birbirini takip eden düzeltmelere dair hangi bakış tarzı seçilebilir? Tarihsel materyalizmin mantığı ne Parsons'çu ne de Sartre'ci çözüme izin verir. Toplumsal formasyonların kendi birliğinin tipik olarak birey veya grupların niyetlerinin bir çoğulluğu boyunca değerlerin yayılmasından veya şiddetin uygulanmasından ürediğini ileri sürmek, tarihte ekonomik belirlenimlerin nihai önceliği üzerindeki marksist ısrarı reddetmek demektir. Aslında Marx

100) *Lenin ve Felsefe*, s.141.

101) *Lenin ve Felsefe*, s.142, 148.

102) *Lenin ve Felsefe*, ss.170-171.

103) *Özeleştirici Öğeleri*, Londra 1976, s.50.

104) *age*, s.50.

ve Engels kendi zamanlarında bu iki konumlanışın 19.yüzyıl versiyonlarıyla doğrudan polemiğe girmişti -sırasıyla Hegel'in ve Dühring'in eserleriyle. *Toplumsal düzen* sorununun yanıtı erek veya değer biçme düzeyinde arandığı sürece, ne kadar iradenin karmaşık ve dolaşmış yumağı olsa da, ne kadar niyetlerin mücadelesi sınıf tanımlı olsa da ve ne kadar nihai bileşke bunu yüklenmiş tüm aktörlere yabancılaşmış olsa da, çözümsüzdür. Bu, bir toplumsal formasyona asli birliğini veren, onların nesnel konumlarını sınıfların içinde dağıtan, taşıyıcıları her bir sınıfın içine paylaştıran hakim *üretim tarzı*dır ve hakim üretim tarzı olmalıdır. Sonuç tipik olarak sınıf mücadelesinin nesnel bir sürecidir. *Bu* çelişkiyi stabilize etmek ve düzenlemek için baskı ve ideolojiyi içeren siyasi iktidarın tamamlayıcı yönleri, devletin *içinde* ve *dışında* uygulanır ve vazgeçilmezdir ama sınıf mücadelesinin kendisi düzenin sürdürülmesinde nedensel bir öncelik değildir çünkü "sınıflar üretim tarzı tarafından kurulmazlar ve *vice versa* da değildir". Bunun doğru olmadığı tek üretim tarzı -kesinlikle sınıfları ortadan kaldıracak olan- komünizmdir.

Tabii aynı zamanda, düzen sorunu tarihsel sürecin doğasının ayrıntısı değildir. Ayaklanma veya düzensizlik de eşit derecede açıklamaya ihtiyaç duyar. Yoldan çıkartıcı olan şey bunların üretim tarzı tarafından harekete geçirilen sınıf mücadelesinin kendine özgü alanını oluşturduğunu söylemektir. Bununla birlikte bu kolay olabilir. Zira tarihsel materyalizme göre toplumsal değişimin tüm mekanizmaları arasında en başlıcası *üretici güçler* ile *üretim ilişkileri* arasındaki sistemli çelişkilerdir; yalnızca uzlaşmaz üretim ilişkileri tarafından üretilen sınıflar arasındaki toplumsal çelişkiler değildir. İlki ikincisiyle *üst üste biner* çünkü ana üretici güçlerden biri daima, üretim ilişkileri tarafından sınıf olarak örgülendirilerek eşzamanlı olarak vücut bulan emektir ama bunlar çakışmazlar. Üretim tarzlarındaki krizler sınıfların karşı karşıya gelişiyle özdeş

değildir. Tarihsel duruma göre bu ikisi kaynaşır veya kaynaşmaz. Büyük ekonomik krizlerin *başlangıcı*, feodalizm veya kapitalizm altında da olsa, tipik olarak tüm sınıfların bundan habersiz olmalarını gerektirir ve onların aralarındaki doğrudan çelişkilerin altında yatan yapısal derinliklerden ürer. Öte yandan bu tür krizlerin çözümü, sınıflar arasında sürdürülen savaşın sonucu kadar tipiktir. Genelde -bir üretim tarzından diğerine- *devrimci* dönüşümler hakikaten sınıf mücadelesinin ayrıcalıklı bölgesidir. Bununla birlikte burada da, zamanı hatırlanamayacak kadar eski bir geçmişin görece kör çatışmalarıyla bunların yakın geçmişte, 19. ve 20.yüzyılda -eşitsiz ve tamamlanmamış- bilinçli mücadelelere dönüşmesi arasındaki büyük mesafeyi hatırlamak önemlidir. Böylece toplumsal düzenin hem yeniden üretiminde hem de dönüşümünde -kendini sürdürme ve altüst oluş- üretim tarzı ve sınıf mücadelesi daima iş başındadır ama ikincisi, herhangi bir zeminden çok *Devlet*'in politik yapısında en çok yoğunlaşma noktasını bulacak olan belirlenmiş etkilerine ulaşabilmek için birincisi tarafından harekete geçirilmelidir.

Teorinin Sefaleti'nin sonuna doğru Thompson ilk kez olarak, tüm iradi kurguları durduran tarihsel belirlenim biçimlerinin bu temel ikiliğinin bir onayına yakınladır. Bunu bir analogi aracılığıyla yapar. “Toplumlar” der, “her oyuncunun oyundaki kendi rolünü veya işlevini tayin eden” görülebilen ve görülemeyen kurallarla yönetilen “çok karmaşık “oyunlar” olarak görülebilir”⁽¹⁰⁵⁾ ama bu kurallar içerisinde oyuncuların herbiri diğeriyle yaratıcı araçlar olarak karşı karşıya gelir. Böylece “içinde kadınların ve erkeklerin kendi tarihlerinin özneleri olarak bulundukları tarihsel oluşumun kurallarla yönetilen bir yapısını”⁽¹⁰⁶⁾ zihnimizde canlandırabiliriz. Bu imge az önce işaret ettiğimiz ikili belirlenime izin verir gözü-

105) TS, s. 344.

106) TS, s. 345.

mektedir ama görünüş aldatıcıdır çünkü Thompson'un analojisi merkezi bir *petitio principii*(*)'yi gizler. Zira oyunlar kesinlikle, kuralları tam eşit konumda bulunan oyuncular tarafından bilinçli olarak öğrenilmiş ve kurallarına uygun hedefleri içeren, önceden tasarlanmış kurgulardır -yenileri her gün kapitalizmde metalar olarak icat edilir- ama hiç kimse üretimin toplumsal ilişkilerinin kurallarını bu anlamda “öğrenmez”; oyuncuların başlangıç konumlarında eşitlik yoktur ve uğrunda yarışacakları, kurallar tarafından özgülleştirilmiş ortak bir hedef de yoktur. Gerçekte, yalnızca kurallara hakim olabileceği varsayılan oyuncular bir tek, kapitalist üretim ilişkilerinin bilgisine sahip ve onu yıkmak isteyen devrimci sosyalistler olabilirler. Başka bir deyişle, analogi her açıdan bozuktur. Onun varsayılan işlevi düzenli bir sistemi akla getirmektir ancak çelişkilerden biri de budur -Engels'in paradigmasının dairesini köşelendirmek. Bu tür bir metafor yalnızca -o zaman bile daha çok kısmen- çelişkilerin kesinlikle yerel ve kısmi olduğu zaman işler. Eric Hobsbawm'ın bunu Viktoryen İngilteresi'nde ücret pazarlıklarının başlangıcını betimlemeye uygulaması, onun özgün bir uygulaması, bu bağlam içindedir ve uygunsuz değildir⁽¹⁰⁷⁾. Ama bilinçli öğrenilmeyen sistemlerin -veya istisnai olarak böyle olduğunda da kuralların *içinde* değil *üzerinde* dövüştürülürler- geniş ölçekli veya uzun dönemli tarihsel süreçler için genel bir analogi olarak kullanıldığında operasyonel değildir. Başka bir deyişle kendi oyunlar tasavvurunu geliştirirken, Thompson aracılık üzerine uzun tartışmalarını tamamen onarmaya eğilimli olduğu mecazi bir misillemeyle sonuçlandırır: bilinçli seçim ve eylemin geçmişin toplumsal formasyonlar içindeki payını derecesinin aşırı yüksek tutma

107) 19. yüzyıl Sanayisinde Adetler, Ücretler ve İşyükü, *Labouring Men* içinde, Londra 1964, ss.344-370.

(*) *petitio principii*: Tartışma konusu olan bir meselenin hiç bir delile dayanmadan doğru olduğunu iddia etme.

eğilimi ve sosyalizm girişiminin kendisinin gelişimiyle temsil olan tarihsel kopuşu gerekenden daha az kaydetmesi.

Şu ana kadar bu boyanın *Teorinin Sefaleti*'nde aracılık üzerine aksiyomatik düşünceleri ısrarla nasıl boyadığını, deneyim kategorisinin yayılmasını, *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*'nun kendisinin mimarisini, Engels'in paradigmasının düzeltilmesini ve şimdi en son toplum için açık metaforunu gördük. Thompson'un tüm konunun ve katkısının değerini bu ele avuca sığmaz bölgede takdir etmenin en iyi yolu onu kendi seçtiği karşıtı Althusser'le karşılaştırmaktır. Onların zıtlıklarının simetrisi adeta birbirini tamamlar. Althusser'e göre anlık deneyim yanılısamalar evrenidir -yalnızca hataya sevkeden Spinoza'nın *vaga experientia*'sı. Yalnızca kavramsal bir dönüşüm çalışmasının üzerine kurulmuş olan bir bilim bilgi üretebilir. Bu görüşün, doğal bilimlerin bertaraf edilemez temelleri olarak ve kendi adına hakikatin tek başına bırakılmış geçerli kaynakları olarak fiziksel hissin veya pratiğin herhangi bir materyalist ele alınışıyla uyuşmazlığı apaçıktır. Öte yandan Thompson'a göre deneyim, içinde gerçeklik bilincinin uyandığı, ona verilen yaratıcı yanıtın harekete geçirdiği ayrıcalıklı araçtır. Gerçek olma ve kendiliğindenlik göstergesi varlığı düşünceye bağlar ve teorinin yapaylığa ve aşırılığa kaçışlarını kontrol eder. Bu hesap sırasıyla, gerçekliğin verdiği sinyallerle uzlaştırılamaz ve dinsel inanç ve milli sadakat gibi bu tür göze çarpan deneyimler bunlara kendi kavrayışlarını yansıtır. Althusser deneyimi bu tür yanılısamalarla haksız olarak özdeşleştirir: Thompson bu hatayı deneyimi esas olarak içyüzünü kavrama yeteneği ve öğrenme ile özdeşleştirerek tersine çevirir. Bu iki kutbun soyut karşıt konumlanışlarının ötesinde ihtiyaç duyulan "deneyim" in çok farklı anlam ve biçimlerinin *kavramsal* berraklaşması ve kendine özgü tarihsel biçimlerinin her biriyle tamamen çevrelendiği *ampirik* çalışmadır. Terimin kendisi ne doğruluk ne de yanlışlık için, ne ilerleme ne de gerileme için bir

tılısım değildir. Vurgularında taban tabana zıt bu rakip teorisyenler için aracılık sorununun ele alınışı da ortak bir ayrım yapamamaktan muzdariptir. Onların tarihi içine koydukları *ilk biçimler* -"öznesiz bir süreç", "hükmedilmeyen insan pratiği"- örtük olarak tarihdışıdır. Tabii ki hiçbir araştırma alanındaki kavislenme olasılığında habersiz olamaz ama her ikisi de tanım gereği bunu reddeder. Sonuç bir kez daha zorunlu tarihsel farklılaşmanın bir yokluğudur. Bununla birlikte iki aksiyomun sonuçları tamamen farklıdır. Bunlar şu şekilde ortaya konabilir. Althusser'in tarihte yapısal zorunlulukların ezici ağırlığına tek taraflı ve amansız vurgusu tarihsel materyalizmin merkezi akidelerine ve geçmişin bilimsel araştırmasının güncel derslerin daha fazla sadık kalarak -ama modern işçi hareketinin yeniliklerini karanlıkta bırakma ve devrimci sosyalizmin görevini azaltma pahasına- denk düşer. Öte yandan Thompson'un insan aracılığının yaşamın kolektif koşullarını biçimlendirme potansiyeline dair heyecanlı hissi, Marx ve Engels'in kendi zamanlarında siyasal tabiatına çok daha yakındır -ama geriye doğru, zorunluluklar ülkesinde kaderini tayinin binlerce yıllık olumsuzluklara meydan okuyuşunu geçmişin tektip bir ilmeği olarak yansıtmaya eğilimlidir. Tuhaf olan bu iki dengelenmemiş genellemeler dizisinde Althusser'in tarihe, Thompson'un siyasete daha iyi eğilmesidir. Tarihsel materyalizmin kurucularının klasik dengesi her ikisinden de belli uzaklıktadır.

3. MARKSİZM

Thompson, bununla birlikte kendi eleştirel yansımalarını kurucuların çalışmalarında bulur. *Teorinin Sefaleti*'nin akışı boyunca Marx ve marksizmin, kendisinin çok ilginç ve özgün tezlerinin bir kısmını da içeren, bütünlüklü bir yeni açıklamasını yapar. Tezi yaklaşık olarak şöyle ilerler. Tarihsel materyalizmin hakiki nesnesi, ayrıcalığı Marx tarafından ayrıntılı olarak 1840'larda, özellikle *1844 Elyazmaları*, *Alman İdeolojisi*, *Felsefenin Sefaleti* ve *Komünist Manifesto*'da açıklanan, "toplumun birimsel bir bilgisidir".⁽¹⁾ Bununla birlikte Marx kendi programını yeterince sadık kalmadı. 1850'lerde Marx, talihsiz bir şekilde burjuva ekonomi politığının belirsizlikleri tarafından öyle hipnotize edilmiş hale geldi ki ona hakim olma ve eleştirme çabalarında bir süre için bunun dışındaki herşeyi unuttu ve birimsel bir toplumsal bilgi davetini terkederek onun dar ekonomik insan teorisinin sosyalist bir biçimini üretti - "Ekonomi Politik'in konusu olmayan, Ekonomi Politik dışında tanımlanmış ve onun karşılık gelen terimlerine sahip olmadığı birçok faaliyet ve ilişkiyi (iktidar ilişkilerini, bilinç ilişkilerini, cinsel, kültürel, normatif ilişkileri)"⁽²⁾ bir kenara koymuştur. Sonuçlar *Grundrisse*'nin "statik ve anti-tarihsel yapısında"⁽³⁾ görülebilir. Daha sonra, 1860'larda, Avrupa işçi sınıfının saflarındaki politik yeniden canlanmanın ve *Türlerin Kökeni*'nde Darwin'in yönteminin entellektüel esininin etkisi altında, Ekonomi Politik'in havasız soyutlamalarına biraz gerçek tarih katarak, Kapital'de kendisini bir dereceye kadar düzeltti. Ama kitap, genellikle Ekonomi Politik'e içsel bir yanıt üretme mücadelesine mahkum kalarak ve açıklamanın çok süslü bir Hegelciliğiyle uzlaşarak "dağ gibi bir tutarsızlık"⁽⁴⁾ olarak kalır. Tüm toplumsal süreçten sermayenin saf ekono-

1) TS, s.252.

2) TS, s.254.

3) TS, s.253.

4) TS, s.257.

mik kategorilerine dışdeğerler bulması daha sonraki marksizm üzerinde felaket etkisine sahip olan “tarihdışı ekonomik yasalara aşırı itaatkar”⁽⁵⁾ bir kapalı sisteme yol açtı. Engels en sonunda bunu 1890’larda görmüş ve bir çok mektubunu, üstyapıların göreceli özerkliğinin, tarihte ekonomik olmayan unsurların öneminin ve bunları kendileri adına çalışmanın zorunluluğunun üstüne basarak Marx’ın vurgusu düzeltme çabasına ayırmıştır. Bununla birlikte Althusser, marksizmi bir üretim tarzları teorisine dönüştürerek “tarihsel materyalizmi yeniden Ekonomi Politik’in hapishanesi kapatma”⁽⁶⁾ arzusuyla Marx’ın *Grundrisse* ve *Kapital*’deki hatalarını mutlaklaştırdı. Marx’ın kendisinin hazırladığı ve ortaya çıkan büyük hata, kapitalist üretim tarzının güncel toplumsal formasyonlarla, kapitalin kapitalizmle karıştırılmasıdır. Bu hataya bütün bir mekanik “altyapı” ve “üstyapı” metaforu yardım etmiş ve suç ortaklığı yapmıştır. *Kapital*’i *Okumak*’ın kutupsal yapısalcılığı ve idealist indirgemeciliği bunun gayrimeşru sonuçlarıdır.

Eğer özgün Marx’ın kendisi bize tarihsel materyalizmin özünün beratını vermişse ama ondan sonra kendi kendine yolunu kaybederek bundan uzaklaşmışsa, bu yüzyılda marksist tarihçiler onu eski durumuna getirmeyi arzulamalıydılar. Toplumun birimsel bir bilgisi için olan davet onları “Aeschylus’un dramasına, antik Grek bilimine, Budizm’in kökenlerine, site devletine, Sisteryan manastırlarına, ütöpic düşüncelere, Püriten doktrinlere, feodal kullanım haklarına, Marwell’in şiirselliğine, Methodist canlanmaya, Tyburn simgeciliğine, grand peur^(*) ve ayaklanmalara, Behmenist tarikatlara, ilkel isyancılara, ekonomik ve emperyalist ideolojilere ve her türden sınıfsal karşı karşıya gelişlere, müzakerelere ve kırılmala-

5) TS, s.257.

6) TS, s.260.

(*) grand peur: Büyük korku; Fransa’da 1789 yılının Temmuz sonu ile Ağustos başını kapsayan dönem.

ra”⁽⁷⁾ götürür. Keşiflerinin sürdüğü sırada Marx’ın yapıtının Darwin’inki kadar derin bir merkezi eksiklikten zarar gördüğünü keşfediyorlar. Evrim teorisinin türlerin aktarımının ve mutasyonunun araçlarının bir açıklamasından yoksun kaldığı yerde tarihsel materyalizm teorisi üretim tarzlarıyla tarihsel sürecin arasındaki (kısmi) uygunluğun araçlarının bir açıklamasından yoksundur. Mendel’in genetiği ilkini sağladı. Marksist tarihçilerin görevi ikincisini sağlamak olmalı. Onlar ne keşfetmişler? “İnsan deneyimi”.⁽⁸⁾ Bu genetik, Marx’ın felsefi dilinde taslağını çıkarttığı kadar akılcı değildir; kültüre ve kültürün içinde “duygusal ve ahlaki bilince”⁽⁹⁾ daha fazla ağırlık verir. İşte burada, tarihte çıkar ve ideolojiye karşı koyacak ahlakın ve duygusallığın gücüne uygun bir anlama asla sahip olmayan Marx’ın kendisinde gerçek ve tam bir sessizlik vardır. Yaptığının en iyisinde bile çok fazla akılcıdır. Bu açıdan Engels bir gelişme değildi. Büyük ve duyarlı bir komünist ahlakçı olan Morris’i nazik olmayan biçimde reddedişi ortak bir körlüğün ortaya serilmesidir. Althusserciliğin zararlı çekirge gibi yaptığı tahribat buradaki hatalı bir mirasın nihai ürünü oluyor. Sonuç olarak teori olarak marksizm reddedilmelidir. Onun bilim olma iddiası ilerleme karşıtı olacaktır ve her zaman öyle oldu. Bununla birlikte böylesi bir teorinin kutbunda duran ve Marx’tan türeyen bir teori vardır ve saygı gösterilmelidir. İlkini dünya hakkında bize anlatacak daha fazla birşeyi yoktur; ikincisi ise araştırmacı ve olumludur. Bu hakiki tarihsel materyalizme -”kökenini Marx’ın çalışmasında bulan açık, ampirik araştırma ve onun kavramlarını kullanma, geliştirme ve yeniden gözden geçirme geleneği”⁽¹⁰⁾- göre nesebini ispat etmek hala fevkalade değerlidir.

7) TS, s.362.

8) TS, s.356.

9) TS, s.363.

10) TS, s.361.

Birçok açıdan bu tartışma *Teorinin Sefaleti*'nin içindeki en tutarlı ve yeni gelişmeyi temsil eder. Doğrusu o, Marx'ın entellektüel yörüngesinin ne erken felsefi yazılarına ne de geç ekonomik çalışmalarına ayrıcalık tanıyan ama onun yerine kırkların ortasındaki polemik metinlerine merkezi bir önem veren çok yeni bir okunmasına varır. Bu açıdan *Alman İdeolojisi*, yalnızca bir ifade tarzı değil, bütünsel bir toplumsal süreç olarak tüm insanlık tarihinin materyalist bir yeniden inşa programına, cisimleşmesinin bir taslağı olarak da, muhtemelen en yakın olanıydı. Ondan sonra Marx'ın esas çalışmaları, tarih dışına doğru bir hareketle, incelik yön değiştirdi. O zaman Engels'in daha sonraki yazıları, *Anti-Dühring*, *Ailenin Kökeni*, Marx'ın mirasında tarihsel materyalizmin kendisinin güçlendirilmiş bir açıklamasının veya kullanılışını göstermenin "büyük ihmal"inin onarılması için yapılmış yetersiz girişimler olarak görülebilir. Bunun ışığında Kapital bir tür sapma; saf "ekonomi politik"e daraltıcı bir sapma haline gelir.

Marx'ın bütün hayatını vakfettiği yapının bu yeniden yorumlanması nereye kadar kabul edilebilir? Görülebileceği gibi bunun anahtarı, *Alman İdeolojisi* veya *Komünist Manifesto*'dan gelip *Grundrisse* veya *Kapital*'e ulaşan yolculuğun programının yanlış bir adım olduğu, ilk kez 1844 *Elyazmaları*'nda açıklanan global tarihsel projeden bir "sapma"⁽¹¹⁾ olduğu iddiasıdır. Bu fikrin değerini en iyi biçme yolu, bir an için Marx'ın, Thompson'un "birimsel toplumsal bilgi"⁽¹²⁾ formülünü hedef olarak kabul etmiş olsaydı, elliler ve altmışlarda ne yazmış olabileceğini tasavvur etmeye çalışmaktır. Olası sonuç ne olabilirdi? Muhakkak ki yanıt şudur: Kautsky'nin *Die Materialistische Geschichtsauffassung*'una benzer birşey -pikantroptan Palmerstone'a evrimin yüzeysel, evrensel bir özeti. Başka bir deyişle, Thompson'un bir tarihçi olarak özellikle

11) TS, s.355.

12) TS, s.257.

çok iyi bilebileceği nedenlerle, geçmişe dönük güvenilir bir birikmiş araştırma külliyatına benzer bir şeyin hala olmadığı bir zamanda, bir tek, sınırlı bir araştırma alanına bile hakim olmanın verili zorlukları - zaman ve enerji- gözetildiğinde Marx'ın gerçekten "birimsel" bir ölçekte yeni bilgi üretebilmiş olması zor düşünülebilir. İlk öncüleri arasında Niebuhr ve Mommsen'in sayılabileceği, modern bir disiplin olarak tarih öğrenimi onun yaşamı süresinde henüz ortaya çıkmaya başlamıştı. Marx'ın gerçekten yaptığı tarihsel materyalizm teorisinin son tahlilde belirleyici alanını -yani ekonomik üretim- seçmek ve tüm tutkusunu ve çalışkanlığını bunu kapitalizmin *bir* tarihsel döneminde araştırmak ve yeniden inşa etmeye vakfetmekti. Başka hangi *bilimsel* yol ona açıldı? Onun usulü, aslında gerçek bilim adamının klasik girişimiydi. Eğer *Kapital* eksikli bulunacaksa bu onun dış sınırları değil, iç inandırıcılığı anlamında olur. Thompson gerçekten, Marx'ın bir Buckle veya Engels'in ifade ettiği gibi çağının kabul edilmiş yanılsamalarını ansiklopedileştiren -"diğerleriyle olduğu kadar güneşin altında olan herşeyle" ilgilenen-(13) bir Dühring olmasını mı tercih ederdi? Burada Althusser'in formülünün çok daha kesin olduğu ve Marx'ın girişiminin doğasını yakalamakta etkili olduğu söylenmelidir; Marx, bugün hala birçok açıdan büyük ölçüde bilinmeyen geniş Tarih kitabının bir keşfiyle *başladı* ama başlangıçta buradan dışarı asla taşamazdı. Daha sonraki ilerlemelerin durumu başlangıç araştırmasının kesinlikle sınırı olan, tarihte mitsel olan değil gerçek süreçleri soruşturabilir hale getirdiği tek bir alana yöneltti.

Grundrisse ve *Kapital* saf anlamda bir "ekonomi politik karşıtı" çalışmalar değildir. Thompson onları bu şekilde ele almayı ancak ön plana çıkarttığı, Althusser'in Kopuş Çalışmaları diye adlandırdığı, Marx'ın 1840'larda yazdığı eserlerin, üretici güçler ve üre-

13) Anti Dühring, Moskova 1954, s.10.

tim ilişkileri gibi tarihsel materyalist teorinin köşetaşlarını oluşturan temel *tarihsel* kavramlara hala sahip olmadığı gerçeğini gözardı ederek başarır. Göran Therborn bu kavramların Marx'ın entelektüel gelişimindeki netleşme sürecini ayrıntılı olarak göstermişti. Klasik ekonomi politiğin hiçbir yerinde bulunmayan “toplumsal üretim ilişkileri”nin ana yeniliği *Felsefenin Sefaleti*'nden önce görülmez ve *Grundrisse*'den önce tam anlamını elde etmez; bu iki terim *çifti* ilk kez 1859 *Önsöz*'ünde biçimselleştirilir.⁽¹⁴⁾ Nihai olarak Kapital'de yeni bir tarihsel nesnenin; kapitalist üretim tarzının tam boy araştırılmasını mümkün kılan bu ilerletici teorik keşiftir. Başka bir deyişle, Marx'ın 1848'den sonraki esas hareketi tarihten “uzağa” değil, onun daha derinlerine doğrudur. Thompson'un tarihsel kavramlar üzerine uzun denemesinde, bu tür *marksist* kategorileri hiç hesaba katmama ihmalinin sonucunu şimdi görebiliriz. Sessizlik çarpıcıdır. İki yüz sayfa boyunca üretici güçler/üretim ilişkilerine dönük bir ima ya vardır ya da yoktur. Muhtemelen Thompson bu *çifti* çok fazla doğal kabul etmiş olacak ki onlara gönderme yapmadan da olabileceğini düşünmüş olmalı. Ama tüm tarihsel nosyonların genel esnekliğine karşıt olarak tarihsel materyalizmin kavramlarının *özgüllüğü* üzerinde herhangi bir noktada duraklama bozukluğu, *Kapital*'in gerçek başarısını anlamayı radikal biçimde olanaksızlaştırır. “Üretim tarzı” Thompson'un metninde gerçekten belli bir sıklıkta görülür. Kapital eleştirilerinin sonunda gerçekten, “Fakat bu çekinceler, hiçbir şekilde, Marx'ın projesinin yerinde olmadığını göstermez. Gayret isteyen teorik bağlanmayla, hipotezlerle ve aynı derecede gayret isteyen ampirik araştırmalarla bu şekilde bir üretim tarzı yapısı kavramını biçimlendir-

14) Bu titiz iz sürüş için bakınız, Göran Therborn, *Science, Class and Society* (Bilim, Sınıf ve Toplum), Londra 1976, ss.365-377; Bu konunun tartışmasının en iyi yürütüldüğü eserdir.

mek, bilgide çağır açan bir ilerlemeydi”⁽¹⁵⁾ diye yazar. Böyleyse, burada tartışmanın zemini yok gibi gözükebilir. Thompson kendisine; “Bu sağ elimle tüm topladıklarımı sol elimle Althusser’e geri vermek değil midir?” diye soruyor. Yanıtı hızlı ve saldırgan bir hayırdır. Nedeni ise aydınlatıcıdır. Ona göre üretim tarzı kavramı esas olarak tarihe değil, *ekonomik teoriye* uygun bir kategoridir; tarihçinin çalışma nesnesi olan toplumların nitelendirilmesine genişletilemez. “Kapitalist bir üretim tarzı *kapitalizm* değildir. Bir harf mübadelesiyle, bir üretim tarzının (her ne kadar Marksist *anti* Ekonomi Politik dahilinde de olsa, Ekonomi Politik’ın bir kavramıdır) sıfatsal nitelemesinden, ilişkilerinin bütünlüğü içinde bir toplumsal oluşumun tanımlayıcı ismine geçeriz.”⁽¹⁶⁾ Dahası “bir üretim tarzı teorisi, çok yerinde olarak, marksist ekonomistlerin kavramsal sistemine ait” iken o yalnızca Althusser gibi marksist filozofların ellerinde “etkin yanlış yönlendirici ve saptırıcı”⁽¹⁷⁾ kötü muamelesinden zarar görür.

Thompson’un bu tezler dizisini nasıl muhakeme edebiliriz? Herşeyden önce, Marx’ın üretim tarzı kavramını ekonomi politik içinde bir kategori olarak geliştirmedeği, hatta ona karşıt bir versiyonu olduğu yeteri derecede açık olmalı. Tüm bunlardan sonra bu kavramın başlangıçtan beri olan işlevi nedir? Sosyo-ekonomik biçimlerin ve dönemlerin *farklılıklarını* düşünmek -insanlığın evrimi içinde tarihsel yapının bir ana tipini diğerinden *ayırıştırma* araçlarını bize vermek. Ekonomi politik, aksine, nihai olarak ekonomik ilişkilerin ve kurumların tarihselliğini reddetmek ve bastırmaya eğilimli, kapitalizmin kendine özgü kalıplarını sivil toplumun şahsında sürekli özellikleri olarak ebedileştiren bir düşünce sistemidir. Bu yüzden Marx’ta bulunabilecek bir üretim tarzı bütünü içinde

15) TS, s.346.

16) TS, s.346.

17) TS, s.348.

kapsanan ögelerin daha ilk genişletilmiş açıklamasının kapitalizmin kendisinin bir çözümlemesi değil, *prekapitalist* toplumların karşılaştırmalı bir gözden geçirilmesi olması şaşırtıcı değildir; antik Yunan ve Roma'dan Alman kabilelerine ve Asya tiranlarına, oradan ortaçağ senyörlerine ve Rönesans tüccarlarına kadar hızlı bir tarama yapan *Grundrisse*'nin ünlü bölümü (Thompson'un “bütünsel sunuş tarzı”⁽¹⁸⁾ soyutlamasında “yeniden inşa edilmemiş Hegelcilik” bulduğu çalışma). Genetik ve işlevsel olarak Marx'ın üretim tarzı kavramını keşfi ekonomi politik dünyasından kesin bir çıkışı işaretler; onunla yeni bir tür tarihe başlar.

Bununla birlikte daha sonraki yazılarındaki tüm merkeziliğine rağmen bu nosyon Marx tarafından sistematik olarak eklemellenmemiştir. Thompson bu açık noktaya duyarsız görünmektedir. Çünkü “marksist gelenekten tarihçiler onyıllar boyunca üretim tarzı kavramını kullandılar ve emek sürecini ve üretim ilişkilerini incelediler”⁽¹⁹⁾ diye yazar ve ondan sonra Althusser ve Balibar'ın kavramla ilgili, bu tarihçilerin ve diğerlerinin ampirik bulgularına herhangi bir göndermede masum oldukları zeminindeki tartışmalarını gözardı eder. Bundan ötürü “sorun şu ya da bu konuda anlaşmazlık sorunu değil, bir üretim tarzı karşısında bir tarihçinin ve böylesi bir *teorisyenin* kendini konumlandırma şekli konusunda bir bağdaşmazlık sorunudur”.⁽²⁰⁾ Bu beyan, Thompson'un, kendi adına, marksist gelenekteki diğer filozofların analitik bulgularını bütünüyle reddetmemesini sağlar. Denemesinin tamamında “üretim tarzları”nı Althusser ve Balibar'ın kullanımına karşı tüm ateş püskürmelerine rağmen Thompson, üç ögeye (üretici, üretici olmayan ve üretim araçları) ve iki ilişkiye (mülk edinme ve mülkiyet) onların verdiği hakiki önemle tartışmayı, bir paragraf için bile olsa, as-

18) TS, s.253.

19) TS, s.346.

20) TS, s.347.

la kesmez. Bunların hiçbirisi Marx'ın kitabında yazılı değildir. Ne de marksist tarihçilerin yazılarında bulunur. Şüphe yok ki o, Cohen'in üretici "güçler" ve üretim "ilişkileri"nin bileşenlerinin güncel yeniden incelemesinde benzer biçimde önemli ilerlemesinin üzerinde geliştirilmiş olabilir, ki öyle olmuştur. Ama bütün bütün reddedilemez olan ise Althusser ve Balibar tarafından girilmiş olan *bu tür* bir sistematik kavramsal berraklaşmanın, Thompson'un da örnek olarak gösterebileceği gibi, daha önceki marksist tartışmaların, hatta tarihçi ve antropologların hepsinden çok daha özgül ve kesin bir anlatıma uzanan özgün ve verimli bir girişim olduğudur. Onların katkısının meşruluk ve üretkenliği en az iki alanda görülebilir. Bir yanda, tarihsel materyalizmin kanunlarının daha yakından teorik tasnifine öncülük etmiştir; türünün en açık ve eleştirel örneği Cohen'in felsefi çalışmasıdır. Diğer yandan, tarihçilerin ve antropologların ikisinin de ampirik araştırmalarının ana çalışmalarını bilgilendirmiştir; Guy Bois'in Norman feodalizmi üzerine büyük çalışması ve Pierre-Phillipe Rey'in Fransız sömürgeciliğinin Kongo'daki etkisinin yeniden kurulması bu konudaki örneklerdir. Thompson'un Althusser'in etkisinin gerçek dünyayla ilgili disiplinli soruşturmayı dışladığına dair inancı tamamen temelsizdir. Kuşku yok ki *Kapital'i Okumak*, yazarları daha büyük bir tarihsel kültüre sahip olsalardı ve tarihçilerin işine daha fazla saygı gösterselerdi daha iyi -çok daha iyi- bir kitap olabilirdi. Ama *Teorinin Sefaleti* de, yazarının Balibar'ın teorik aydınlatmalarına daha sabırlı ve titiz bir ilgi göstermesinden yararlanabilirdi. Thompson üretim tarzının tarihçiler tarafından kullanılmak için uygun bir hazır araç olduğunu varsayar; görüldüğü gibi böyle değildir. Althusser ve Balibar onu, Marx'ın diğer tarihsel malzemeleriyle ilişkilendirmeden eklemelenmiş bir kavram olarak inşa etmeyi amaçladı; kuşkusuz bir yanılgı. Ama bu yetersizliklerin bize öğrettiği Thompson'un hükmettiği iki bakış açısının "tamamen uyumsuzlu-

ğı” değildir; bunun tam zıttıdır; onların *karşılıklı vazgeçilmezliği*. Marksist tarih, “genel olarak tarihyazımının” olmayan teorik kavramlarının biçimsel inşası olmaksızın olanaksızdır; ama bu kavramlar yalnızca gerçek bilgi üretecektir eğer kontrol edilebilir tarihsel araştırmadan türetilmişlerse ve oraya geri dönüyorlarsa. Thompson, biraz adil olarak, Althusser ve Balibar’ın üretim tarzları tartışmasında tarihsel referansların yokluğundan şikayet eder. Ama kendisi entellektüel olarak ona bağlanmakta başarısız olduğundan ötürü paradoksal olarak *Kapital’i Okumak*’ın gerçek *tarihsel* eleştirisini yapamaz. Kendi niyetinde yenilerek, kendi kitabının sayfaları saldırdığından daha soyut ve bildirimci olarak kalır.

Thompson’un *Kapital*’e güvensizliğinin ve onun kavramları üzerinden yürütülen güncel tartışmaya duyduğu nefretin kaynağını çok aramaya gerek yok. Bunlar bir “üretim tarzı”nın bölgesel bir teorisinin ekonomik indirgemeciliğe yol açmak zorunda kalacağı, “insan ilgilerinin en çok üzerine titrenilenlerinin çoğunun konumlandığı”⁽²¹⁾ toplumsal hayatın diğer tüm alanlarını deforme edeceği veya reddedeceği korkusundan esinlenmiştir. Bu şüpheyle birleşme, altyapı ve üstyapı arasındaki geleneksel marksist ayrımın, aynı anda mekanik ve hayali olarak görülerek bir reddidir. Yine de Thompson tarihte ekonomik belirlenimlerin üstünlüğü genel hipotezini inkar etmez. Ama bu hipotez üretim tarzlarının belirleyicilerinin araştırılması dışında hangi zemine yerleştirilebilir? Toplumun “ekonomik yapısı”nın sağlam bir nosyonunu tesis etmek, onun kültürel ya da politik “üstyapılar”ının tarihsel çalışmasını yasakladıktan ya da uzlaştıktan sonra değil, onu kolaylaştırarak olacaktır. İlk kertede bir üretim tarzı teorisini *kurmaksızın* “toplum”un “birimsel bir bilgisi”ni üretmeye dönük herhangi bir girişim yalnızca eklektik bir iç-etkileşimciliğe teslim olmakla sonuçlanabilir. Bununla birlikte Thompson Marx’ın *Grundrisse*’de, toplumdaki yapı-

21) TS, s.353.

ların bütünsel bir haritası için sermayenin dolaşımının bölgesel teorisini alarak, birini diğerinin içine yığmaya eğilim gösterdiğini şiddetle ileri sürer. “Sermaye kendi gelişiminin kanunlarını koyan işlevsel bir kategoridir ve *kapitalizm* bu kanunların toplumsal formasyonlardaki sonucudur.”⁽²²⁾ Althusser’in nihai olarak ekonomi politüğün tek gözlü bakışından türetilen “bir üretim tarzı”yla “kendi ilişkilerinin bütünselliği içinde bir toplumsal formasyon”un⁽²³⁾ toptan bir özdeşleştirmesini sistematize ettiğini ileri sürer. Böylece Thompson Althusser’in “bizi, burjuva karşıtları tarafından Marx’a empoze edilmiş olan kavramsal hapisaneyeye (üretim tarzı = toplumsal formasyon) geri döndürmek istediğini”⁽²⁴⁾ yazar. *Teorinin Sefaleti*’nde Althusser’e yöneltilen uzun ithamlar listesinde bu nakarat en şaşırtıcı suçlamardan biridir. Çünkü, Thompson’un onlara karşı getirdiği, üretim tarzıyla toplumsal formasyon arasındaki başlangıçtaki ayrılığı *keşfedenler* Althusser ve Balibar’ın kendileridir. Althusser’den önceki marksizmin içinde toplumsal formasyon nosyonunun kendisinin ya çok az geçerliliği vardı ya da hiç yoktu. Neden onu *Marx İçin*’le birlikte “toplum”un yerine sunmaya başladı? Çünkü alışılmış terim, onun karşı çıkmayı amaçladığı döngüsel, anlamlı bir bütünlüğün Hegelyan nosyonunun kesin bir basitlik ve birliğini varsayıyordu. Aksine, 1859 *Önsöz*’ünden alınmış toplumsal formasyon terimi (*Gesellschaftsformation*) herhangi bir toplumsal bütünün karmaşıklığının ve üstbelirlenmesinin altını çizmeyi kolaylaştırıyordu. *Kapital’i Okumak*’ta Balibar, herhangi bir verili toplumsal formasyonun üretim tarzlarının yalnızca birini değil, bir “çoğulluğunu” içerdiğini vurgulayarak -Marx’tan değil Lenin’den öğrenilmiş bir ders- ileri doğru kararlı bir adım attı. “Kapitalist üretim tarzının soyut teorisini yorumlayan *Kapital*, ge-

22) TS, s.253.

23) TS, s.346.

24) TS, s.355.

nel olarak *birçok* farklı üretim tarzını içeren bu yüzden birlikte varolma ve hiyerarşi yasalarının araştırılması gereken somut toplumsal formasyonların çözümlemesini üstlenmemiştir.”⁽²⁵⁾ Bu tespitle birlikte iki kavram arasındaki ayrımın standart biçimi genel kullanıma girdi. Balibar, bu terimin oluşturulmasının ilk başında, “marksist literatürde *toplumsal formasyon* ile ekonomik altyapının (çok sık olarak *bir* üretim tarzıyla ilişkilendirilen)⁽²⁶⁾ devamlı karıştırılmasının” tehlikelerine işaret etmek için çok uğraştı. Thompson, diğer bir deyişle, rakiplerini, ilk önce onların adını koydukları bir hatayla mahkum etmeyi başardı(!).

Sonuç ironiktir çünkü *Kapital*’i *Okumak*’ın yazarları “sermaye” ile herhangi verili bir (diyelim) batılı toplumsal formasyon arasındaki mesafeyi vurgulamakta, tek bir toplum içindeki üretim tarzlarının bileşimi sorununa hiçbir zaman değinmemiş olan *Teori-nin Sefaleti*’nden⁽²⁷⁾ çok daha önce yol almışlardır. Toplumsal formasyon kavramı, herhangi bir toplumdaki insan pratiklerinin çeşitliliğinin tek başına ekonomik pratiğe indirgenemezliğinin güçlü bir hatırlatıcısı olarak başlangıça yerleştirildi. Onun işaret ettiği mesele kesinlikle altyapı ve üstyapı konusunda Thompson’un endişelerini arttıran konudur: *Sermayenin* çıplak ekonomik yapıları ile kapitalizmin (Fransız ya da İngiliz ya da Amerikan) toplumsal, politik, kültürel ve ahlaki yaşamının muğlak dokusu arasındaki farklılık. O zaman daha radikalleşmiş olan vurgusu, ekonominin kendi içinde dahi bulunan kapitalist olmayan biçimlerin varlığını hatırlatarak “sermaye” ile “kapitalizm” arasındaki farkı genişletmekti. Önceki sorunla meşgul olan Thompson sonrakini farketmekte ba-

25) *Kapital*’i *Okumak*, s.207.

26) *age*, s.207.

27) Başka bir başlığın bağlamı içerisinde, Hindistan’da “üst üste binen üretim tarzları”nın varlığından geçerken bahsedilir: TS, s.353. Denemede bu soruna dönük tek ima budur.

şarısız kalmış gözükmemektedir ve formüle edilebilir terimlerin dahi nereden geldiğini unutarak bitirmektedir. Althusseryan toplumsal formasyon kavramında hala dikkate değer olan ise açıklayabildiği ölçüde -somut toplumların incelenmesinde daha büyük ayrıştırma ve karmaşıklığa doğru olan- bir *tarihyazımsal* ilerlemedir. Marksistleri üretim tarzıyla toplumsal formasyonun katı bir denkliğine hapsedmenin ötesinde Althusser'in çalışması marksistleri bundan kurtarmaya dönüktür.

Thompson'un *Kapital* ve onun daha sonraki marksist gelenek için önemi hakkındaki çekinceleri daha ileri bir motivasyona sahiptir. "Soyut olarak üretim tarzı"nı ilk ele alış usulünde bunu hissetmiş gibidir; bunun gerçek tarihsel süreç için ölümcül bir yara olduğu yönünde yaklaşır. "Gelişiminin kritik bir evresinde marksizm ekonomi politiğin kategorileriyle, en başta da, bu şekilde yalıtılabilen birinci dereceden bir faaliyet olarak, işleyişi ikinci dereceden faaliyetlere üstün gelen yasalara yol açan bir bilimin nesnesi olarak "ekonomik" nosyonuyla damgalandı."⁽²⁸⁾ Ama Thompson "birimsel bir toplum bilgisinin (daima hareket halinde olan ve dolayısıyla tarihsel bir bilgi olan), kendi disiplininin bir önvarsayımı olarak belli türden faaliyetleri inceleme için yalıtın ve diğer faaliyetler için hiçbir kategori sağlamayan bir "bilim"den elde edilemez"⁽²⁹⁾ olduğunu ileri sürer. Bir toplumsal formasyondaki çeşitli pratikler arasındaki farkı ve herbiri için özgül tarihsel hesaplamalar ihtiyacını vurgulamaya çok enerji ayırdığından ötürü Althusser'in bu hatadan suçlu olmadığı düşünülebilir. *Marx İçin* her toplumdaki üç esas düzeyi ayrıştırır -ekonomik, politik ve ideolojik- ve birinin diğerine indirgenemezliği üzerinde uzun uzun ısrar eder. Kitabın en ünlü kavramı "üstbelirlenim" kesinlikle, bir toplumsal formasyonun bu *kurucu* karmaşıklığını marksist teoriye azami

28) TS, ss.252-253.

29) TS, s.257.

güçte taşıyabilmek için tasarlanmıştır. Althusseryan marksizmin daha sonraki gelişimi hiçbir şekilde tek başına ekonomik alana takılıp kalmadı; hiç değilse sonraki çalışmalar zaman zaman göreceli olarak ihmal edilmiştir. Althusser'in kavramlarının esas uygulaması, Poulantzas'ın devlet üzerine geniş teorik çalışmasıyla birlikte politik düzlemde oldu. Althusser'in kendisinin daha sonraki teorik ilgileri esas olarak ideoloji alanındaydı. Bu yüzden bu geleneğin "belli türden faaliyetleri inceleme için yalıt"tığı ve "diğer faaliyetler için hiçbir kategori sağlama"dığını ileri sürmek zor olacaktır.

Ancak, Thompson için, onun çoğul kertelerinin ilk ayrılması, yalnızca bir tek kerte üzerinde yalıtılmış yoğunlaşmadan daha az olmayan bir biçimde birimsel toplum bilgisi zorunluluğunun bir ihlali olduğundan ötürü, *Grundrisse*'nin soyutlayıcı mirası veya hacimli *Kapital* üzerinde bir gelişmeyi temsil etmez. Althusser'in formülasyonlarına itirazını gösterebilmek için Hanover toplumunun yalnızca birinde değil her basamağında hukukun işlediğini gösterdiğini ileri sürdüğü 18.yüzyıl İngilteresi'nde hukukun rolü üzerine çalışmasından alıntı yapar: "Zira orada, hukukun kibarca bir "düzey"de dürmadığını, her kanlı düzeyde bulunduğunu gördüm; üretim tarzının ve üretim ilişkilerinin içinde (mülkiyet hakları, tarımsal uygulamaların yönetmelikleri olarak) üstüste binmişti ve aynı zamanda Locke'un felsefesinde de vardı; ideoloji kılığında yeniden ortaya çıkarak yabancı kategorilerin arasına hoyratça giriyordu; Tyburn tiyatrosundan ahlak dersleri çıkararak dinle kotiyon dansı yapıyordu; politikanın kollarından biriydi ve politika da onun bir koluydu; akademik bir disiplindi; hem yönetenlerin hem de yönetilenlerin öz kimliklerinin tanımlanmasına katkıda bulunuyordu; içinde alternatif hukuk nosyonlarının savaştığı bir sınıf mücadelesi alanıydı."⁽³⁰⁾ Bu mükemmel döküm her okuru şu unutul-

30) TS, s.288.

maz çalışma *Whigs and Hunters*'a gönderir. Orada okurlar hukukun çoklu anlamları ve işlevleri üzerine şimdiye kadar bir marksist veya herhangi bir başka tarihçi tarafından yazılmamış en dikkate değer araştırmaları bulacaktır. Ama onun bulguları gerçekten de bir toplumsal formasyon içindeki farklı kerte veya düzeyler nosyonunu iptal eder mi? Thompson'un listesine bakarsak çok doğal olarak ortak bir güç tarafından hareket ettirilen üç bölgeye ayrıldığı görülecektir:

ekonomi	"üretim tarzı" / "mülkiyet hakları"	"sınıf mücadelesi"
siyasa	"siyaset kolu"	
kültür	"felsefe" "ideoloji" "din"	
	"özkimlik" "akademik disiplin"	

Bu bize ne anlatır? En ortodoks Althusseryan hesaplamayla kusursuzca rekabet edebilecek birşey; yani kapitalist bir toplumsal formasyonda hukuk, özgüllüğü aynı zamanda tanım gereği devlet'in (bir giriş) *politik* kurumu aracılığıyla maddileşen; ilk işlevi *ekonomik* mülkiyeti (bir giriş) düzenlemek ve korumak olan, asli olarak *ideolojik* bir sistemdir (beş giriş). *Kapital'i Okumak*'ın biçimsel protokolleri, gerçek adına, zeminin tam bu tür karmaşıklığını açıkça anlatır: "Toplumsal formasyonun bir kertesinin bilgisi yapısından dolayı onun öteki kertelerle *eklemlenmesini* bilmenin teorik olasılığını içerir. Bu sorun o zaman çözümlenen kertenin tarihine diğer kertelerin *müdahale* tarzı sorunu olarak ortaya çıkar... Ekonomik pratiklere hukukun müdahale biçimi ekonomik pratiğin yasal pratiğe müdahalesiyle aynı değildir; örneğin, ekonomik pratik tarafından dikte edilmiş bir dönüşümün "etkileri", kesinlikle onun sistematiklik (aynı zamanda bir içsel "sınırlar" sistemi) kuran özelliği tarafından, yasal sistem üzerinde olabilir."⁽³¹⁾ 1688 Devrimi'nden sonra Hanoveryan İngilteresi'nde hukukun her yerde bulunuşu Thompson tarafından, toplumsal bütünleşmenin bir "çi-

31) *Kapital'i Okumak*, ss. 250, 306.

mentosus” olarak “ideolojinin her düzeyin içine sızdığı”⁽³²⁾ ve bu birleştirici işlevi yerine getirmek için “kapitalist hukuk üstün kılınabilir”⁽³³⁾ olduğunu ileri süren Poulantzas’ın verdiği tarifile çok yakından mutabık kalarak, çok belagatli biçimde gösterildi. Gerçekten, modern hukukun Thompsoncu ve Althusserci ele alınışlarındaki paralellik daha ileri bile gider. Douglas Hay, temaları Thompson’dan alınmış göze çarpan denemesinde 18.yüzyıl İngilteresi’nde merkezi meşrulaştırıcı ideoloji olarak dinin yerine hukukun geçirildiğini ileri sürer.⁽³⁴⁾ Poulantzas kesinlikle aynı tezi savunur: “Meşruluğun merkezi kutsal olandan yasallığa doğru geçer. Şimdi halk-milletin cisimleşmesi olan hukukun kendisi devlet egemenliğinin asli kategorisi haline gelir ve hakim biçim olarak hukuki-politik ideoloji dinsel ideolojinin yerini alır.”⁽³⁵⁾

İlkinin çok daha büyük ampirik zenginliğinin ötesinde iki açıklama arasında elbette farklılıklar vardır. Thompson’un *Whigs and Hunters*’da hukuk üzerine nihai düşünceleri Aydınlanma dönemindeki burjuva hukuk ideolojisinin ilerici boyutlarına çok daha fazla duyarlıdır ve onu savunma adına, mülk sahibi sınıfların kendi içinde keyfi politik otoriteye karşı siperler inşa etmeye olduğu kadar yönetici sınıfın ekonomik talanına karşı halk direnişlerine -başka bir deyişle, onun sınıf mücadelesinin hareketli zeminindeki tarihsel çelişkileri- önyak olmaya gücünün yettiğini ileri sürer. Öte yandan Poulantzas, Thompson tarafından Hanoveryan dönemin bir kazanımı olarak eleştirilmeden kabul edilen -hatta yüceltilen-”hu-

32) *Political Power and Social Classes* (Siyasi İktidar ve Toplumsal Sınıflar), Londra, 1974, s.207.

33) *State, Power, Socialism* (Devlet, İktidar, Sosyalizm), Londra, 1978, s.88.

34) *Property, Authority and the Criminal Law* (Mülkiyet, Otorite ve Ceza Hukuku) Hay ve diğerleri Albion’s Fatal Tree (İngiltere’nin Meşum Şeceresi) içinde, Londra 1973, ss.7-63.

35) *State, Power, Socialism*, s.87.

kuk yönetimi” nosyonunun aldatıcılığına karşı büyük bir keskinlik gösterir. Doğru bir şekilde işaret ettiği gibi, en despotik devletler bile tipik olarak kapsamlı hukuksal kurallara sahiptir ve kanunlar tarafından yönetilir.⁽³⁶⁾ Bu tür yasalardan tarihte en fazla gelişmiş olanlardan biri Cengiz Han’ın kanun önünde katı bir eşitliği zorlayan Moğol *Yasa*’sıdır. Bu soruna yeniden geri döneceğiz, buradaki amaçlarımız için, Poulantzas’ın “Teorinin Sefaleti”nde metafizik olarak suçlanan kertelerin ilk topoğrafyasından başlayarak, Thompson’un, sıradan ampirik zeminlerde doğrulanabilir geçerli bir *tarihsel* eleştirisini yapmaya muktedir olduğunu not etmek yeterlidir.

Thompson’un bir toplumdaki farklı düzeyler nosyonunu reddetmesinin altında yatan korku, tabii ki çok yaygındır. Raymond Williams *Marksizm ve Edebiyat*’ta bunu daha güçlü bir şekilde ifade etmiştir. Bu, bir toplumsal formasyonda farklı kerteleri analitik olarak birbirinden ayırıştırmanın, bunların esas olarak ayrı nesneler olarak varolduğu, gerçek dünyada birbirinden fiziksel olarak ayrılabilceği inancını teşvik etmeye yöneleceği korkusudur.⁽³⁷⁾ Epistemolojik usullerle ontolojik kategorilerin bu tür bir karıştırılmasının ortaya çıkabileceğini reddetmek yanlış olabilirdi. Ama onun nedeni kesinlikle Althusser’in herşeyin üstünde vurguladığı bilginin nesnesi ile gerçek nesne arasındaki ayrımın akılda yeterince tutulmaması yanlıgsıdır. Bundan ötürü ona yöneltilen tüm toplumsal etkinliklerin birbirine karıştığı ve bir diğerinin içinde eridiği gerçeği, onun başka birinden daha az itiraz etmeyi düşüneceği birşeydi. Thompson ve diğerleri tarafından tekrar tekrar zikredilen altyapı/üstyapı ayrımının kendisinin kesinlikle mecazi olan doğasına Althusser tarafından da benzer biçimde işaret edilmişti.⁽³⁸⁾ Fark,

36) *State, Power, Socialism*, s.76.

37) *Marxism and Literature* (Marksizm ve Edebiyat), Oxford 1977, ss.80-81.

38) *Lenin and Philosophy*, ss.129-130.

birisi onu büsbütün reddederken diğersinin onu elinde tutması ve geliştirebilmesidir. Bununla birlikte, tarihte ekonomik süreçlerin uzun vadedeki önceliği bir kez kabul edildiğinde -Thompson'un da teslim ettiği gibi- ister mekanik olsun isterse de canlıcı veya matematik olsun, onun herhangi bir biçimlenmesi kaçınılmaz olarak *asimetrik* olmak zorundadır. Altyapı/üstyapıyı çok “kurgusal” olduğu için reddeden Thompson onu çok *bitkisel* bulmadan önce çekirdek içi/çekirdek (kernel/nut) alternatifiyle oyalandı ve “en iyisinin özgül olarak insani olmayan terimlerle ifade edilen hiç bir mecaz yaratmamak”⁽³⁹⁾ olduğu sonucuna vardı. Şu ana dek onu ikame edecek bir şey öneri aklına gelmemiş gibi gözüküyor. Bu arada gelenek imgeyi kullanmamamız için hiç bir neden yok. Aslında böyle de oluyor; şimdi entellektüel gücü önceki tüm tartışmaları bertaraf eden Cohen'in çalışması onun marksist teorideki rolünü kati ve ikna edici biçimde haklı çıkarıyor. Cohen'in onun kullanışlılığını göstermesi açıkça -üstyapı olarak ekonomik temelden her zaman ayrılmasını zorunlu olduğunu ileri sürdüğü- hukuk örneğinde odaklanır. İkisinin de hatalı biçimde özümlediği kaynaklar arasında Cohen benim prekapitalist toplumlara dair yürüttüğüm bir tartışmayı seçer. Tezleri Thompson'un erken kapitalist toplumlardaki hukuku ele alışına uygundur. Beni zorluyor gözükmektedirler; belki onlar, onun da öne sürdüğü akıl yürütmenin türüne bir model olarak Thompson'u da ikna edebilir. Gösterdiği gibi, hukuk ampirik olarak bir toplumun her yerinde hazır bulunabilir; ancak Polantz'ın iddia ettiği gibi onun analitik bir düzeyi olarak kalır ve bu düzey, Cohen'in gösterdiği gibi, onun için vazgeçilmezken bile bir ekonomik temelin üzerinde hakikaten bir üstyapı olarak yükselir. Birbirini takip eden bu önermeler arasında bir uyumsuzluk yoktur.

39) TS, s.121.

Marx İçin'de bir toplumsal formasyonun zorunlu bölgesel karmaşıklığı tezini geliştirdikten sonra Althusser *Kapital*'i *Okumak*'ta her bölgenin, yalnızca ilgili kerte kavramının kurulmasından sonra yakalanabilecek kendi zamansallıkları olduğunu iddia ederek devam etti. Bu ayrılmış tarihsel zamanlar nosyonu Thompson tarafından kategorik olarak reddedilmez. Esas olarak onun iddası, ayrı düzeylerden de ayrılmış zamansallıklardan da bahsetmenin, onda tüm kertelerin özne tarafından eşzamanlı olarak yaşandığı *deneyimin birleştirici örgüsünü* parçalayacağıdır. Nitekim “Althusser’in kurguları pratik olarak *yanlış* ve *bütünüyle aldatıcıdır*” çünkü “aslında tüm bu *kerteler* ve *düzeyler* insan etkinliği, kurumları ve düşünceleridir. Erkekler ve kadınlardan bahsediyoruz; maddi yaşamlarında, belirlenmiş ilişkilerinde, bunları tecrübe edişlerinde ve bu deneyim sonucunda oluşan kendi bilinçlerinde. “Belirlenmiş ilişkiler” dediğimizde, özel toplumsal formasyonlar içinde sınıf biçiminde yapılanmış ilişkilere ve sınıf deneyiminin bütün bu “kerteler” ve “düzeyler”, kurumlar ve etkinliklerde eşzamanlı olarak ifadesini bulacağına işaret ediyoruz.”⁽⁴¹⁾ Bu yüzden onu “farklı hızlarda ve farklı tarifelere göre tarihte dolaşıp duran Althusser’in “düzeyler” nosyonu, akademik bir uydurmadır”⁽⁴²⁾ takip eder. Burada *furor polemicus*(*) Thompson’u profesyonel sağduyusunun alışageldiği biçimde kendisine karşı uyayabileceği bir inkara sürüklemiş gibi gözükmektedir. Herşey bir yana, ayrılmış tarihsel zamansallık düşüncesinin özgün yazarları kimlerdir? Onun tarihçi meslektaşları Braudel ve Labrousse. *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II* (II. Philip döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası)’nın hakiki mimarisi, herbiri farklı

40) *Karl Marx's Theory of History - A Defence*, ss.217-248.

41) TS, s.289.

42) TS, s.289.

(*) *furor polemicus*: polemik ateşi

süre kalıpları; uzun, orta, kısa olan alçalan düzeyler; yapısal, konjonktürel ve oluşumsal -tarihin ayrı bölgelerini; coğrafi, sosyoekonomik, siyasal kasederek- üzerine kat kat yerleştirilmiştir. Tüm bu yapım saf bir akademik kurgu olarak küçümşenerek bir kenara atılabilir mi? Açıkça hayır. Thompson gerçekten Sahra'nın mevsimsel göçünün zamansallığının Sudan'dan Akdeniz'e doğru olan altın trafiğinden, her ikisinin Mağrip'teki İspanyol askeri sondajlarından ayrı olduğuna itiraz edebilir mi? Daha büyük bir kesinlikle Labrousse Savaş'tan hemen önce, 18. yüzyıl Fransası'ndaki tarımsal ekonomide üzerine yüklenen fiyat dalgalarını; asırlık, çevrimsel ve mevsimsel, izleyerek tek bir bölgenin kendi içindeki farklı tarihsel çizelgelerin varlığını göstermişti.⁽⁴³⁾ Daha somut örnekler istenirse çoğaltılabilir. En yakın olanlardan biri alırsak, 20. yüzyıl İngilteresi'nde nüfusun gösterdiği değişim oranının siyasadan daha yavaş olduğuna kim itiraz edebilir? Bu tür değerlendirmeler o kadar basittir ki bir tarihçinin onları keşfe çıkmış gibi gözükmesi şaşırtıcıdır.

Öteki paragrafında Thompson, kendi iddiasını örneklemek için “aynı birimsel deneyim”in tamamen farklı toplumsal süreçlerin eşzamanlılaştırılmış bir kümesinde döngüsel bir “anlatım”a kavuşabileceği bir karşı örnek verir. 18. yüzyıl İngilteresi'nde, “ki-barlar arasında kol emeğini küçümseme olarak, akademide “praksis”i küçük görme olarak, “hukuk”ta Zenci Yasaları”, “din”de bağımlılık öğretileri olarak yeniden ortaya çıkan “politika”daki kalabalık korkusu gibi -aynı tarihsel zaman içinde evrilen ve aynı ritimde hareket eden aynı birimsel deneyim veya tayin edici basınç olacaktır.”⁽⁴⁴⁾ Fakat bunu yanıtlamak zor değildir. Çünkü kol emeğini küçümseme Zenci Yasaları'nın daha uzun yaşamasına (ondan çok

43) Ernest Labrousse, “Esquisse du mouvement des prix et des revenus en France au XVIIIe siècle”, Paris 1933.

44) TS, s.289

önce gelmiş olduğu gibi) neden olmamış mıydı? Kalabalık korkusu dinde bağımlılık öğretileri sönlendikten sonra uzun süre sürüp gitmemiş miydi? Akademilerin kendileri herbirinden daha fazla kalıcı ve Hanoveryan sermaye yasalarından daha sürekli değil miydi? Tüm bu farklı tutum ve yasaları kendi tempoları ve evrim süreleri vardır. Tek kelimeyle burada tarihsel zamanların bir çoğulluğu kaynaşır. Thompson'un bunları görmekte hiçbir problemi olmaz ama bunları kabul etmenin deneyimin dikişsiz kıyafetinin tamir edilemeyecek şekilde paralanacağını hissediyor gibi gözükmektedir. Yine de öznel “eşzamanlık” duygusu, tecrübe edilmiş süreçlerin daha yoğun anlamda bir nesnel birlikte-zamansallığının garantisi değildir.

Thompson, “bütün bu ayırık “tarih”ler aynı gerçek tarihsel zaman içinde, sürecin evrildiği zaman içinde toplanmalıdır”⁽⁴⁵⁾ söylemeye devam ettikçe daha daha gerçeğe yakın bir zemindedir. Bu çok iyi söylenmiştir. Althusser'in tarih tartışmalarının gerçek zayıflığı buradadır: Zayıflığı, faydalı olan farklı sektörel zamanların varlığını vurgulamasında değil, onları genel bir toplumsal zaman içinde yeniden toplamanın zorunluluğunu vurgulamadaki başarısızlığındadır. Meseleyi tamamen reddeden, “Yapının farklı düzeyleri tarafından farklı zamansallıkların üretildiğine” gönderme yapan, “onların karmaşık bileşimi” bir toplumsal formasyonun gelişiminin “kendine özgü zamanını inşa eder”⁽⁴⁶⁾ diye yazan Althusser'in kendisi değildir. Fakat bu ketum imanın anısı *Kapital*'i Okumak'ta bunu takip eden “zaman ideolojisi”ne karşı açık suçlamaların uzun bölümleri sırasında neredeyse silinir. “Farklı zamansallıkların çeşitliliğini tek bir temel zamanla ilişkilendirmek veya tek bir sürekli referans zamana karşı onların *altüst oluşunu* ölçmek diye

45) TS, s.289.

46) *Kapital*'i Okumak, s.104.

bir sorun olamaz.”⁽⁴⁷⁾ Althusser burada merkezi bir kavramsal çift anlamlılığı gidermekten çok onu ağırlar; sonuç ise vahim bir karışıklıktır. *Kronoloji* olarak zaman tek, homojen bir sürekliliktir. Greenwich Gözlemevi gibi kurumların bilimsel nesnesini oluşturan bu zamansallık kavramında hiç bir şekilde “ideolojik” birşey yoktur. *Gelişme* olarak zaman ayrılmış, düzensiz ve süreksizdir. Kelimenin iki anlamı günlük dile, yaklaşık olarak, “saat-zaman” ve “müzikal-zaman” olarak kazanmıştır. Bununla birlikte ikincisi yalnızca *ritme* delalet eder, oysa ki teknik anlamı aynı zamanda *süreyi* de içerir. Bach’ın C Majör Prelüd’ünün zamanı nedir? Üç farklı olası yanıt (diyelim; saat 2, 4/4 ve 5 dakika) terimin gündelik anlamlarının menzilini gösterir. Tüm *tarihsel zaman* tartışmaları, Labrousse ve Braudel’in daha sonra gerçekleştireceği temanın ortaya çıkışıyla herkesin tanıştığı şekilde, son iki anlamın bileşimine işaret eder. Bu tür tarihsel zamansallıklar, ayrılmış olsa bile, özdeş olarak varolan kronolojik zamana daima çevirilebilirler. Althusser’in “tek bir sürekli referans zaman” a sopa atması aslında “tamtamen aldatici”dır çünkü tüm tarihin aracı ve ortamı olarak bu tür zamanın su götürmez (hatta vazgeçilmez -sevgilinizle randevunuzu düşünün) varlığı ile tarihsel gelişmenin değişik vezin tahlillerinin ortak düzenleyici ilkesi olarak uygunluk noksanı arasında net bir ayırım yapmakta başarısız kalmıştır. Tüm bölgesel tarihlerin içinde toplanacağı *ilişkili zaman*, tarihlerin (date) boş bir kalburu değil bir bütün olarak toplumsal formasyonun tüm hareketidir. En azından. “Tarihsel zaman kavramına bir içerik vermenin, tarihsel zamanın incelenmekte olan toplumsal bütünlüğün varlığının özgül bir biçimi olarak tanımlandığında ancak mümkün olabileceğini” iddia eden Althusser, ayırteci olarak, incelenen “toplumsal bütünlüğün” bir “toplumsal formasyon” a denk olduğunu, başka bir

47) *Kapital’i Okumak*, s.104-5.

deyişle, ulusal toplulukların tarihsel inceleminin doğal sınırları olduğunu varsayar. Ancak aslında tarihsel materyalizm, hepsinin üstünde, üretim tarzlarının *uluslararası* karakterinde ısrar eder ve her kendine has toplumsal formasyonun zamanlarını hakim olan üretim tarzının çok daha karmaşık genel tarihi içinde bütünleştirme ihtiyacı duyar.

Ayrışmış tarihsel zamansallıkların tek bir toplumsal zaman içinde yeniden toplamanın içereceği teorik ve teknik sorunların üstesinden gelinmesi güçtür. Braudel'in anıtsal çalışmasının kendisi ilk yayınlanışından bu yana bu işi başaramadığı zemininde eleştirilere uğramış olması -onun üç katmanı asla anlamlı bir senteze kavuşmaz- bir rastlantı değildir.⁽⁴⁸⁾ Tatmin edici bir çözümün öğelerini yalnız bırakan bu soruna yapılan yeterli vurgunun yokluğunun Althusser'in çalışmasında da olması bu yüzden tamamen şaşırtıcı değildir. Bununla birlikte Braudel'in aksine Labrousse farklı sektörel zamanları, *kriz* konjonktürlerinde yoğunlaşarak tek tarihsel hareket içinde bütünleştirmekte gerçekten başarılı oldu. Bu açıdan klasik metin onun, Fransa'da 1789, 1830 ve 1848'in büyük devrimci patlamalarını infilak ettiren hakim blok ve devlet aygıtı içindeki mali ve politik yarılmalarla çoğul ekonomik çevrimlerin (tarımsal/endüstriyel) kalıplaşmış olarak birbirini örmesi üzerine olan kısa denemesidir.⁽⁴⁹⁾ Bu çalışma *Marx İçin*'deki devrimci durumlar sorunu üzerine düşünceler için muhtemelen en uzak modeli sağlar. Zira Althusser'in çalışması farklı zamansallıkları ortak bir tarihin içine toplayacak kavramlardan büsbütün yoksun değildir; erken çalışmasındaki çelişkilerin “yer değiştirmesi”, “birleşmesi” ve “yoğunlaşması” nosyonları bu amaca hizmet etmek için tasar-

48) Bu kanıyı temsil eden bir örnek için, bakınız J.H.Dexter, *On Historians* (Tarihçiler Üzerine), Londra 1979, ss.134-138.

49) *Comment Naissent les Révolutions, Actes du Congrès du Centenaire de la Révolution de 1848*, Paris 1948.

lanmıştır. Aslında *Marx İçin* tam bütünleşmenin açık bir kategorisini içerir -bu “kopuşsal birlik”tir. Althusser bu terimi 1917 Ekimi paradigmasını betimlemek için uydurmuştur. Böylesi krizlerde, “bir kısmı radikal olarak heterojen olan -farklı kökenlerden, farklı düzeylerden ve uygulama noktalarından- ama bununla beraber kopuşsal bir birlik tarafından “yutulmayan” “çelişkilerin” çok büyük bir birikimi *aynı sahada* oyuna girer -bu *birleşmede* oluşturdukları *birlik* devrimci bir kopuştur”.⁽⁵⁰⁾ Bu terimler dizisinin sınırlaması onların esas olarak tarihsel olarak çok seyrek olan devrimci kalkışma konjontürleriyle (“halk kitlelerinin büyük çoğunluğunun yönetici sınıfların *savunamadıkları* rejime karşı bir saldırı için biraraya geldiği”⁽⁵¹⁾ zaman) ilgili olmasıdır. Daha olağan olan “kopuş birliği” değil, “takviye etmenin” veya “kuşatmanın” veya “zaptetmenin birliği”dir. Thompson’un hatırlattığı Walpole dönemi’nin konjontürel birliği canlı bir örnektir. Sorunun farkında olmasına rağmen (Wilhelm Almanyası örneğini anar⁽⁵²⁾) Althusser’in kelime dağarcığı bu tipi görüşmek için elverişli kavramlara sahip değildir. Bu anlamda Thompson’un ona karşı itirazı haklılaşır ve onun topladığı örnekler iyi seçilmiştir ama “bloklaşmış birlikler” veya daha kutsalsuz olarak “uyarlanmış birlikler”in niceliksel üstünlüğünün kendisi bu tür bir toplumsal düzeyde hep işleyen kolektif aracılığın şekillendirmek ve yeniden şekillendirmek için daha az etki yapmasının bir hatırlatıcısıdır.

Althusser’in tarih üzerine yazılarına Thompson tarafından yapılan son ve temel bir eleştiri hala duruyor. Ona başlangıç ününü kazandıran esas kavram; üstbelirlenmeydi. Onun *Marx İçin*’deki merkezi rolüne dair bir kuşku yoktur; az önce tartışılan hakiki kopuşsal birlik Althusser’in marksizme özgü saydığı toplumsal bütün

50) *Marx İçin*, s.100.

51) *Marx İçin*, s. 99.

52) *Marx İçin*, s. 106.

kompleksindeki çelişkilerin evrensel üstbelirlenme mekanizmasının yalnızca özgülleştirilmesidir. Ancak Thompson doğru olarak, “onun tüm dönen çekim alanının hala merkezinde duran *belirlenim* teorik incelemenin tek cümlesine değmez”⁽⁵³⁾ diye kaydeder. Althusser’in Rus Devrimi’nin nedenlerinin esas açıklamasında sonuç saf bir ampirik çoğulculuğa doğru garip bir kayıştır: Ekim’in kopuşsal birliğinden sorumlu “şartların” ve “akımların” türlü türlü biçimlerdeki evsahipliği akla getirilir ama onların maddi *hiyerarşisi* ve *içbağlantıları* hiçbir yerde kurulmaz. Gerçek bir açıklayıcı yapı yerine rastgele yapılmış bir listeyle başbaşa bırakılır. Bunun nedeni kısmen Althusser’in kendisinin temellendiği otoritede bulunur -Lenin. Zira Lenin Rus Devrimi’nin bu tür bir ayrıntılı tarihsel çözümlemesini asla üretmedi; devrimin arızılığı üzerine olan görüşleri, asla bir bütünleşme noktası bulunmayan, devrim sırasında ve ertesindeki dağınık tek tük makale ve konuşmalar demetinden yeniden inşa edilmek zorundadır. Althusser’in onları teorileştirmesi bu özgün dağınıklığı taklit eder. Buradaki başarısızlık entellektüel olduğu kadar siyasaldır da. Zira tarihsel materyalizm gerçekte Ekim’in kıyaslanamaz ölçüde daha büyük derinlik ve uygunlukta bir değerlendirmesine sahiptir -onun tam bir marksist teorisini kesinlikle geliştiren Trotskiy’nin *Rus Devrimi Tarihi* olayların kendilerinin ayrıntılı olarak aktarıldığı bir yeniden inşası üzerinde işler. Althusser’in *Marx İçin*’i yazdığı dönemdeki örgütsel bağları onun ima edilmesi hakkını bile elinden almıştır. Sonuç, Rusya’daki devrimci sürecin iç birliği ve kolay anlaşılabilirliğinden daha çok onun çok biçimli yüzeyinin lakabı olarak kalan üstbelirlenmenin açıklama gücünde kesin bir zayıflamadır.

Soru hala duruyor: Üstbelirlenim kavramı uygun teorik düzeyde daha yeterli bir nedensel sıralama *geliştirebildi* mi? Thompson *belirlenim* teriminin denetlenmemiş kullanımlarında Althus-

53) TS, s. 288.

ser'in yetersizliklerine işaret ederek kendisinin ve Raymond Williams'ın uygun karşıtlıklardaki tartışmalarından alıntı yapar. Muhtemelen ikisinden Williams'ınkinin çok daha doyurucu olduğunu kabul edecektir. *Marksizm ve Edebiyat*'taki düşüncelerin değeri sorgulanamaz;⁽⁵⁴⁾ karakteristik olarak Williams, terimin belirsizlikleri üzerine, başka herhangi bir düşünürden daha önce ve daha açık görüşlü biçimde odaklanmıştı. Böyle yaparak onu "kontrol" olarak okumaktan çok "sınırların konması" veya "basınçların gösterilmesi" olarak okumak yönünde tercihini -Thompson'un da paylaştığı- ortaya koydu ancak yine de bir *üstbelirlenim* görüşünün Thompson'unkinden çok daha fazla takdire değer olduğunu ifade etti.⁽⁵⁵⁾ Bu yüzden ilk *sistemati*k incelemede, bir bütün olarak girişimin entellektüel olarak doldurulması Althusser'in özgün üstbelirlenim kavramından türetilirken, Williams'ın terimin ilk anlamında kesinlikle ayırt ettiği başlangıç tarzı olan toplum ve tarihte işleyen farklı nedensel belirlenim türlerinin ortaya çıkarılması özel bir ilgi konusudur. Erik Olin Wright'ın *Sınıf, Kriz ve Devlet*'i, *yapısal sınırlama* tarafından başı çekilen ama onun tarafından neticelenmenin çok uzağında olan, her birinin ampirik tarihsel örneklerini sunduğu ve üretim tarzı, sınıf mücadelesi ve devletler arasında süregelen ilişkiler içinde onların karmaşık toplumsal içbağıntılarının izini sürdüğü altı farklı belirlenim türünün bir teorik sıralamasını kurar.⁽⁵⁶⁾ Haritası çizilmemiş topraklara doğru yapılan ilk tehlikeli yolculuk olarak bu kesinlikle geliştirilmeye ve doğrulanmaya -tarihçiler, sosyologlar ve filozoflar tarafından- muhtaç olacaktır. Ama bu öncü tartışmanın *yönünün* doğru olduğu açıktır; tüm marksistler arasında uzun süredir gecikmiş olarak. Eğer Thomp-

54) *Marksizm ve Edebiyat*, ss.83-89; *Keywords*, Londra 1976, ss.87-91.

55) *Marksizm ve Edebiyat*, s.88.

56) *Class, Crisis and the State*, Londra 1978, ss.14-27.

son'un Althusser'e belirlenim nedeniyle serzenişleri mazur görülüyorsa Althusseryan gelenek içinde yazılmış bir çalışma -onun kendinden emin çıkarımlarının aksine- onun günümüze kadar olan özel şekillerinin en gelişmiş ve titiz anlatımını üretti.

Özet olarak, Thompson'un Althusser'in çalışmasında bulunan tarihsel kavramlara saldırısı derinlik ve ayrıntıdan yoksundur. Marx'ın üretim tarzı nosyonunu hakikaten verildiği gibi alarak hem yeniliğini hem de onun sistematik çözümlemesini uygulamakta başarısızlığa düşmüş, toplumsal formasyon kavramının kökenini ve amacını yanlış anlamış, bölgelerin analitik bir topoğrafyasının tehlikesini abartmış ve farklılaşmış zaman nosyonunun genel kökenini ve tarihçiler için kazancını unutmıştır. Ama reddedişler dizisi bir anlamda Thompson'un *Teorinin Sefaleti*'nde geliştirdiği olumlu önermelerin olumsuz tamamlayıcısından fazla birşey değildir. Zira eğer -üretim tarzı > toplumsal formasyon > pratiklerin topoğrafyası > farklılaşmış zamansallık- yolculuk programını reddederse bu, onun başka ve daha kısa bir rotayı tavsiye etmesi yüzündendir. Soyut *üretim tarzı* ile somut *tarihsel süreç* arasındaki kayıp halka "insan deneyimi"dir. Onun keşfiyle birlikte modern marksist tarihçilerin Marx'ın Darwinci sınırlarını cesurca yeni bir Mendel-yen genetikle onarmaya başladıklarını ileri sürer. "Zira, Darwin'in türlerin -o zamana kadar değişmez ve sabit kabul edilen türlerin- hipotetik bir dönüşümüyle geliştirilen, fakat yine de, bu geçiş ve dönüşümün fiili genetik araçlarının bütünüyle karanlıkta kaldığı bir evrim süreci önermesi ve göstermesi gibi, aynı şekilde, benzeştirme yoluyla bir hipotez olarak tarihsel materyalizm de kendi *genetik*inden yoksun kalmıştır. Bir üretim tarzı ile tarihsel süreç arasında bir uygunluk önerilebildiyse -ve kısmen gösterilebildiyse-, bu nasıl ve hangi biçimlerde gerçekleşti?"⁽⁵⁷⁾ Thompson'un bize verdiği yanıt *unutulan* bir terimdedir: *İnsan deneyimi*; "bu terimle

57) TS, s.356.

erkekler ve kadınlar öznel olarak geri dönerler -kendilerinin belirli üretici koşullarını ve ilişkilerini gereksinmeler, çıkarlar ve uzlaşmazlıklar olarak yaşayan ve sonra en karmaşık biçimlerde *bilinç ve kültürleri*yle bu deneyimi *ele alan* ve sonra kendi belirli koşulları üzerinde etkide bulunan kişiler' olarak.”(58)

Burada bize tarihsel kavrayışa (anlayışa) giden yol gösterildi mi? Yukarıda anlatılan Mendelyan genetiğin gücü Darwin'in açıkça gözlemlediği türlerin evrimini *açıklayan* “nedensel mekanizmayı sağlamalıydı. *Deneyim* gerçekten tarihin genetik koduysa muhtemelen aynı şekilde tüm toplumların gelişiminin açıklanmasını da inşa etmektedir. Bu kavram böylesi bir ağırlığı taşımaya dayanabilir mi? Az önce ona içsel olan merkezi zorluğu görmüştük. Deneyimin yaslandığı yer neresidir? Ürettiği bilinç nedir? Esinlendiği eylem nedir? Hiçbir yanıt onunla birlikte ona eklenmiş olarak gelmez -yalnızca, bu soruların karşısında bu kelime dilsiz olarak durur. Açıklayıcı olacak amaçlar için bu terim belirsiz bir boşluktur. Onu daha ileri bir terimle doldurma zorunluluğu yüzünden olsa gerek, aynı zamanda deneyim ötesiyle karşılaşırız ve önceden anlaşılacak biçimde burada yine deneyimin *işlenmesi* (elde edilmesi, içinin doldurulması) vardır. Bu nosyonun gizemi paradoksal bir biçimde Althusser'in kendi kimi kavramlarını hatırlatmaktadır (ideoloji, insanların kendi varoluş koşullarına dair bir tasavvur edilmiş bir ilişki olarak değil, kendi varoluş koşullarını yaşadıkları biçimin tasavvur edildiği bir ilişki olarak tanımlanır). Onun işlevi, hesap edilemez bir neden ile ölçülemez bir etki arasında bir köprüyü sağlamaktır. Ama eğer *deneyimden eyleme* hazır bir tek yönlü bir geçiş yoksa birini diğerine dönüştürecek *ele almanın* ara değerini bulmak her ikisini de kavramamızı ilerletmez. Bu açıkça ikisi arasındaki bağlantının belirsizliğini, öznenin hala fazlasıyla mahrem olan kutsal mekanında yeniden üretir. Tarihsel eylemin daha iyi bir

58) TS, ss.356, 362.

materyalist kavrayışına giden yol, motivasyonun elle tutulamayan kaynaklarına doğru bir gerilemeden değil, onun toplumsal belirle nimlerinin çok katlı yapısının daha özgül ve somut olarak kavraya maya doğru ilerlemesinden geçer.

Bununla birlikte, *Teorinin Sefaleti*'nde deneyime yapılan başvuru iki ileri önem derecesini kapsar. Zira deneyimin yalnızca toplumun yaşanmış dokusu olmadığı, "yapının süreç şeklini aldığı" ve "öznenin tarihe yeniden girdiği" çözüm olduğu hatırlanacaktır. Ama bu aynı zamanda insanın yeryüzündeki macerasının Mendelyan kodu olmak zorundaysa, "erkekler ve kadınların tarihlerine özneler olarak döndükleri" bu araç tüm "tarihsel süreç"i'n "nedensel giz"inden başka birşey olmayacaktır. Kıyaslama mantığı, bugüne kadar tarihsel değişimde aracılığın gerçek rolünü savunulacak yanı olmayan boyutlarda yavan bir biçimde şişirerek gereksiz yazmanın bir başka biçimidir. Buradaki tartışmada artan bir idealist ve iradeci eğilim ortaya çıkar. Bu izlenim Thompson'un yeni genetik ile ilgili verdiği ayrıntılı -daha çok seyrek- tanımlamalara baktığımızda güçlenir. İnsan deneyiminin toplumların dönüşüm ve değişikliklere niçin uğradığını Marx'ta mevcut olmayan bir biçimde açıklayabileceğini varsayan Thompson şunu yazar; "*Deneyim* kavramıyla, ailesel ve toplumsal yaşamın yapılandırıldığı ve toplumsal bilincin gerçekleşmesini ve ifadesini bulduğu bütün yoğun, karmaşık ve incelikli sistemleri (Ricardo ya da *Kapital*'deki Marx'ta tam da disiplin katılığı için dışlanmak için tasarlandığı sistemler) incelemeye yöneldik: Akrabalık sistemleri, adetler, toplumsal düzenlemenin görünür ve görünmez kuralları, egemenlik ve boyun eğme sistemleri, egemenlik ve direnmenin simgesel biçimleri, dini inanç ve bin yıla (millennial)^(*) ait dürtüler, tavırlar, hukuk, kurum ve ideolojiler -toplamları içinde hepsi de bütün tarihsel sürecin *genetikini* oluşturu-

(*) millennial: dinsel inanca göre kıyametten önce barış ve huzurun süreceği düşünülen bin yıllık dönem.(Çev.)

rurlar; belli bir nokta da hepsi, kendi basıncını toplama uygulayan ortak insan deneyiminde birleşir.”⁽⁵⁹⁾

Bu iddianın değerini nasıl ölçebiliriz? Söylenmesi gereken ilk şey Thompson’un basitçe tarihsel materyalizmin merkezi ilkesini unutmış olduğudur. Zira, bir genetik türün herhangi bir açıklayıcı ilkesine gereksinmenin çok ötesinde Marx’ın teorisi kolayca görülebilen bir ilkeye -1859 Önsöz’ünde eşsiz bir açıklık ve güçle ortaya konan- sahiptir: Üretici güçler ve üretim ilişkileri arasındaki çelişkinin uzun dönemli tarihsel değişiminin en derin kaynağı olduğu tezi. Thompson belki de onun terimlerinin nesnelciliğinden hoşlanmadığından ötürü bu düşüncüyü büsbütün görmezlikten gelir. *Teorinin Sefaleti*’nde ona karşı bir tez bile ileri sürülmez; sessizliğe terkedilir. Thompson’un genetik icadı onun yerine bize ne sağlar? Marx’ın aksine o bize bir sistemler kataloğu sağlar; onlarla ilgili nedensel bir hipotez değil. Listeleme bir açıklama değildir. Ne olursa olsun bundan dolayı o yalnızca nötr değildir. Kapsanmak üzere seçilen öğeler belirli bir kalıba işaret ederler:

akrabalık	görünür kurallar
adetler	hukuk
egemenlik	kurumlar
boyun eğme	
simgeler	
dini inanç	
bin yıla ait dürtüler	
tavırlar	
ideolojiler	
görünmez kurallar	

Sol taraftaki on kalemin hepsi yaklaşık olarak kültür alanına dairdir; tarihsel çalışmalarında Thompson tarafından benimsenen geniş anlamlarında alınmışlardır. Sağ taraftaki üç kalem daha bula-

59) TS, ss.362-363.

nık ve potansiyel olarak politik niteliktedir. İkisi arasındaki denge, ilgi ve özgüllük dağılımı (“dinsel inanç ve bin yıla ait dürtüler”i “kurumlar”la karşılaştıran) kesinlikle kuşkuludur. Gayri ihtiyari olarak çalışmada gizlice yaklaşan bir kültürelcilik belirir. Diğer sayfada Thompson bize şunu söyler: “*Deneyim* ve *kültürle*, başka tür bir kavşak noktasında olduğumuzu görüyoruz. Zira insanlar, sadece düşünce ve usulleri içinde idealar olarak ya da (kimi teorik pratisyenlerin sandığı gibi) proleter içgüdüler vb. olarak kendi deneyimlerini yaşamazlar. Kendi deneyimlerini *duygu* olarak da yaşarlar ve kendi duygularını kendi kültürleri içinde normlar, ailesel ve akrabalık yükümlülükleri ve karşılıkları olarak, değerler olarak, ya da (daha geliştirilmiş biçimlerle) sanat ve dini inançlar olarak ele alırlar.”⁽⁶⁰⁾ Devam eder; “Kültürün bu yarısı (ve tam yarısıdır) duygulanımsal ve ahlaki bilinç olarak betimlenebilir.”⁽⁶¹⁾ Marx ve Engels, tüm bu bölgenin bir baskılamasını, meşum entelektüel ve siyasal sonuçlarıyla birlikte sonradan marksizme naklederek buna karşı özel bir körlük sergilemişler. Birbirini takip eden bu tanımlamaların sonucu el altından gerçekleştirilmiş bir dizi denkliktir; üretim tarzı = tarihsel süreci açıklamakta *deneyimin* noksanlığı; deneyim = Marx’ın dışlamış olduğu karmaşık sistemlerle birlikte kültür ve bilinçte yaşanmışlık; kültürün yarısı = tüm duygulanım ve ahlakın üzerindeki kavrayışsal olmayan öğeler; Marx en sistematik biçimde ve kesinlikle bunları reddetmiştir. Katı biçimde düzenlenen bu sayfalar, ahlak ve duygulanımın tarihsel dönüşümü genetik olarak ileri doğru iten deneyimin yarısını sağladığını söylemenin kıyısına gelir. Böylesi bir konum hatırı sayılır bir liberal seçecereye sahiptir ama -açıkça- marksist değildir. Aslında, tabii Thompson pratikte bunun altına imza atmaz. Bir tarihçi olarak çok daha materyalist olarak kalır. *Teorinin Sefaleti*’nde son-

60) TS, s. 363.

61) TS, s. 363

radan değerlerin “kültürün maddi zeminine; insanların yaşam biçimine ve tüm bunların üstünde onların üretken ve ailesel ilişkilerine”⁽⁶²⁾ yerleştirilmesinde ısrar etmiştir. Ama onun düşüncelerinin eğilimi her zaman, deneyimin canlı bütünlüğünden kaynaklanan değerler ve çıkarlar, istek ve zorunluluk, sınıf mücadelesi ve ahlaki çelişki arasında döngüsel bir eşzamanlılığa geri döner. Açıklayıcı bir *dinamik* onlardan elde edilemez olarak kalmaktadır.

Thompson, sanki kendisi bunun kısmen farkında olarak, *Teorinin Sefaleti*’nin başka bir yerinde, değerler ve tarih arasındaki ilişkilerin, daha derinlikli bir konumdan başka bir değerlendirmesini sunar. Zira orada, ahlak ve duygulanımın ifade ettiği değerler tarihin tüm akışı boyunca bireyler arasında yok olmaz bağlar oluşturduğundan ötürü, ahlakın ve duygulanımın tarihsel değişimin gizli nedenlerinin yarısı olduğunu bu kadar fazla ileri sürmez. Bu tür tarihsel süreçler *ilerici* ya da *gerici* olarak addedilemezler. Fakat “sürece değer yükleyemezken aynı engeller, bireylerin tercihlerini dikkate aldığımız zaman aynı etkiyle ortaya çıkmazlar”.⁽⁶³⁾ Zira geçmişteki belirli bireyler kendimizi özdeşleştireceğimiz veya bugün onlardan esinlenebileceğimiz değerler ortaya koyabilirler ki sırasıyla biz de bizim yargı ve yaşamlarımızın niteliğini gelecekteki bireylere aktarabilelim. Böylesi bir ahlaki yakın ilişki, nedensel açıklama görevinin ötesinde, tarih disiplininin doğasında vardır ve onun itibarını korur. “Zira, ancak şimdideki özel bir konumdan, kendi soyunun araştırılmasındaki bir değer konumundan anlam kazanabilen geçmişe bir yüklem olarak dayatıldığında *ilerleme* ya anlamsız ya da kötü bir kavramdır.”⁽⁶⁴⁾ Böylece biz “geçmişin aktörlerinin koruduğu belli değerlerle özdeşleşebilir ve diğerlerini reddedebiliriz. Oyumuzu Winstanley ve Swift’e verebiliriz; Wal-

62) TS, s.368.

63) TS, s.234.

64) TS, ss.234-235.

pole ve Sir Edward Chadwick'e karşı oy kullanabiliriz. Bizim oyumuz hiçbir şeyi değiştirmeyecektir. Ve yine de bir başka anlamda herşeyi değiştirebilir. Zira bu değerlerin, şu diğer değerlerin değil, bu tarihi *bizim için* anlamlı kılan değerler olduklarını ve kendi şimdinizde genişletmeyi ve sürdürmeyi istediğimiz değerler olduğunu söylüyoruz. Başarılı olursak, o zaman gerisin geri tarihe ulaşır ve ona kendi anlamlarımızı veririz: Swift'in elini sıkarız; Winstanley'in değerlerini destekleriz; Walpole'ün politikalarını diğerlerinden ayırt eden adi ve amansız oportünizmin iğrenç olduğunu garanti ederiz.”⁽⁶⁵⁾

Bu görüşün gücü inkar edilemez. Bu görüş Thompson'un kendi pratiğinin esasını ve bir tarihçi olarak büyüklüğünün nedeninin büyük kısmını oluşturur. Fakat aynı zamanda onun Marx veya Engels tarafından anlaşıldığı şekliyle tarihsel materyalizmle olan uzaklığını kaydetmemek mümkün değildir. *Teorinin Sefaleti'*nde ikisi arasındaki ayrılmanın erken bir belirtisi Thompson'un tarih ve tarihsel materyalizm tanımlama tarzıdır. Tekrar edersek, *tarihi* geçmişle kendiliğinden eşitler. Bu yüzden “tarihsel olan geniş kapsamı olan bir tanımlamadır; kendi nesnesinin genel bir özelliğini çok genel olarak tanımlar (şimdi ya da gelecekle değil, geçmişle ilgili olma).”⁽⁶⁶⁾ Yine “gerçek nesnesi bütünsel kalmaya devam eder. İnsan geçmişi ayırık tarihlerin bir toplamı değildir.”⁽⁶⁷⁾ Bunlar, tuzakları hakkında Thompson'un başka yerlerde daha bilinçli olacağı dikkatsiz formülasyonlardır. Onların anlamı başka bir özdeşlikler dizisi ile birleşmesinde yatar. Bunlarda tarihsel materyalizm tarihyazımına -tarih yazma pratiği- *tout court* asimile edilmiştir. Nitekim *Teorinin Sefaleti'*nin ilk satırlarında “olgun bir pratik”

65) TS, s.234.

66) TS, s.223.

67) TS, s.232.

olarak “tarihsel materyalizm” -”bir tarihçi olarak” Thompson’un kendi yaşamı süresinde dikkate değer gelişmeler kaydetmiş- “marksist gelenekten çıkan en güçlü disiplin”dir.⁽⁶⁸⁾ Daha sonra “tarihsel materyalizm öteki disiplinlerdeki marksist pratiklerden” ayrıştırılır ve açık bir şekilde “marksist tarihyazımı” ile eşitlenir.⁽⁶⁹⁾ Ondandır ikisi arasındaki eşitlik genellikle olmuş gibi kabul edilir. Ancak Marx ve Engels’in kendilerinin eserlerini yeniden biraraya getirirsek Thompson’un tarihi geçmişe, tarihsel materyalizmi tarihyazımına sürekli asimilasyonunun onlara tamamen yabancı olduğunu hemen görebiliriz. Zira kurucularına göre tarihsel materyalizm aynı zamanda “bilimsel sosyalizm”di, başka bir deyişle, *şimdiyi* anlama girişimi ve *geleceğe* hükmetme -proletarya devrimi düşüncesi ile birlikte bir siyasal proje. Bu bakış açısından tarihsel materyalizm geçmişe sınırlandırılmaz ya da bunaltıcı bir biçimde onun üzerine yoğunlaştırılmaz bile. Onun uğraştığı tarih şimdiyle en azından denktir. Dahası, *Kapital* aslında buna doğru yönelmenin dışında nedir? Onun esas referans noktası 1860’ların İngiliz ekonomisidir. Bu fazlasıyla aşık ve esas olan nokta gibi gözükmeştir. Şaşırtıcı olan, *Kapital*’le kendi yorumladığı biçimiyle tarihsel materyalizm arasındaki farklar üzerine uzun yorumu sırasında Thompson’un nasıl olup da bununla bağlantılandırmakta başarısız olduğudur.

Şimdi 20. yüzyıl marksizminin tarihi olaylarında yaygın olan zıttı bir hatadır -tarihsel materyalizmin bir devrim sosyolojisine indirgenmesi ve onun inceleme ilkelerinin siyasal mücadelenin normlarına sıkıştırılması. Bu araçsal daraltmaya karşı şimdinin etkinliklerinin herhangi bir maddi düzeltmesinin ötesinde uzanan *geçmişin* marksizm için her şeye rağmen sürekli ve asli bir bilgi

68) TS, s.153.

69) TS, s.236.

nesnesi, dönüşümün yokluğu tarafından zarar görmemiş bir biliş bölgesi - Feuerbach üzerine tezlerin aksine- olarak kaldığını kuvvetle ve açıkça vurgulamak zorunludur. Batı marksizminin biçimleri ve sınırları üzerine bir denememde tarihsel materyalizmi yalnızca güncel ufuklara herhangi bir sınırlamanın içerdiği tehlikeli yoksullaşmayı tartışmıştım.⁽⁷⁰⁾ Öte yandan Thompson aksi yönde bir indirgemeye teslim etme eğilimdedir, çok daha sıradışı bir sapma. Zira *Teorinin Sefaleti*'ndeki tüm tarihsel materyalizm değerlendirmesinde eksik olan herhangi bir gerçek anlamın varlığıdır. Bu ise geçmişin anlamının esas amaçlarından birisinin, şimdiye, varolan toplumsal düzeni hazırlanmış, popüler geleceğe -tarihte ilk kez- dönüştürmeyi hedeflemiş, yeterli bir siyasal pratik için temeli döşeme yeteneğine sahip tarihsel süreçlerin "nedensel bir bilgisini" sağlamak olduğudur. *Komünist Manifesto*'nun arzusu budur. Yine de Thompson'un tarihsel materyalizmin özgün imtiyazını değerlendirmesinde, Marx'ın ekonomi politiğin labirentlerine dönüşü delil olarak gösterilirken Marx'a en görmezden gelici imayı yapmak arzulanır. Bunun yerini *Teorinin Sefaleti*'nde başka şeyler alır. Aslında Thompson için tarih asli olarak, etik taklit için ele alınması ve öğrenilmesi gereken bir ahlaki örnekler model kitabı haline gelir. Bu yüzden geçmişin ve şimdinin sürekliliği maddi olarak etkili olduğu temel düzeyde -şimdiye kadar özgür kolektif aracılığın kutlama alanı -kesinlikle- *olmamış* olan toplumsal gelişme ve değişimin nesnel süreçlerinde- çatırdayarak kopar.

Onu bu şekilde sunmanın siyasal güçlüğüne farkında olarak Thompson geriye, bireysel ahlaki değerleri ahlak çerçevesi dışında kalan ve nötr yönelimli süreçten kurtarmaya doğru döner. *Teorinin Sefaleti*'nde daha klasik marksist geleneğin yankıları yok değil-

70) *Considerations on Western Marxism* (Batıda Sol Düşünce), ss.109-111.

dir⁽⁷¹⁾ ama onlar artan ölçüde zayıf ve uzaktırlar. Metnin esas hesabı başka bir anahtardadır. Bu esas olarak tarihsel materyalizmin ana görüşüyle tutarsız bir hesaptır. Ne Marx ne de Engels -Thompson'un kaydettiği gibi- toplumsal-ahlaki yargıları ifade etmekte hiç bir şekilde gönülsüz değildiler. Bununla birlikte onlar bunları ayrı bir söylem içerisinde sistemli hale getirmedi. Belirli bir anlamda Thompson onların mirasına bu görece sessizlik yüzünden -kendi yaşam sürelerindeki en ciddi sonucu, haklı olarak belirttiği gibi, Engels'in Morris'in kendine özgü dehasına yönelik tahammülsüzlük ve duyarsızlığıdır- yüklenmekte haklıdır. Fakat onun görmekte başarısız olduğu şeyse tarihsel materyalizmin kurucularının, tarihin açıklayıcı değerlendirmelerini *ikame* edecek hale gelme eğilimine sahip sosyalizmin etik tartışmalarına böylesine ihtiyatlı yaklaşmalarının nedenidir -onun bu tartışmaların bugünkü şampiyonluğunu yapmasıyla ilişkisini kaybetmemiş bir neden. Saldırgan bir biçimde *ahlakçılık* Sol'un herhangi bir çağdaş kültürünün ayrılmaz bir parçası olarak eski mevkiine iade etmeyi iddia eden Thompson terimin kendisinin sıradan kullanırında işaret etmek için tasarlandığı ayrımı unutmıştır. Ahlaki bilinç sosyalizmin başlangıç fikri için zorunludur; Engels'in kendisi "gerçek bir insan ahlakı"nın⁽⁷²⁾ komünizmin köşetaşlarından biri olacağını, onun kıtlıktan kaynaklanan yüzlerce yıllık toplumsal bölünmeler ve karşıtlıkların fethinin en iyi ürünü olacağını vurguladı. Öte yandan *ahlakçılık* nedensel kavrayış yerine ahlaki yargıların faydasız işgalini ifade eder -tipik olarak, günlük yaşamda ve benzer siyasal değerlen-

71) Örneğin, geçmişin bilgisi "toplumsal sürecin mantığını ve biçimlerini bilebildiğimiz kadarıyla kim olduğumuzu, niye burada olduğumuzu ve hangi insan olanaklarının ortaya çıkarıldığını bilmemize yardım eder" (TS, s.239) değerlendirmesi. Bu tür düşünceler marjinalleştirilmiş olmakla birlikte bir bütün olarak denemenin tezinde çarpıcı olan şeydir.

72) *Anti-Dühring*, s.133.

dirmelerde etik terimler, hakiki ahlaki farkındalıktan ayrılamaz olan maddi dikkat ve ölçümün kesinlik duygusundan yoksun olan yanlış bir retoriğin içine doğru, bir etik terimler *enflasyonuna* yönelir. Bu süreç, sosyalist hareket dışında, çağdaş siyasette tamamen çok açık ve bildiktir ve ona karşıdır. Sürgününden beri Soljenitsin buna işaret eden bir örnektir. Onun en son sonucu ahlaki yarının ilamının hep birlikte değersizleşmesidir.

Thompson bu mantıktan muaf tutulabilir. Diğer hallerde, farklı şartlarda kendisini bu tehlikenin eleştirmeni olarak göstermiştir. *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*'nda Cobbet'in "ahlaki düzeltmesi"ni ortaya çıkan işçi sınıfına çağrısını zayıflatacağı için bir güçsüzlük olarak ele almıştır⁽⁷³⁾; *William Morris*'in gözden geçirilen baskısında kitabın özgün versiyonu için "Metnin içine ahlakçı yorumları çok fazla zorla soktum"⁽⁷⁴⁾ diye yazar. *Teorinin Sefaleti*'nde savunduğu tarihin kullanımı bu bozulmuş anlamında ahlakçı değildir. Fakat bireyden bireye miras bırakılan bir değerler albümü olarak tarih nosyonu yine de marksist değildir, hatta özgül bir sosyalist nosyon bile değildir. Günümüz mücadeleleri için ahlaki timsalleri veya esinlenmeler olarak geçmiş yaşantıların yoklamaları en zıt nitelikteki - radikal olduğu kadar muhafazakar ya da liberal- bir çok siyasal hareketin özelliğidir. Onların özgün kaynağı, ölmüş kahramanların törensel çizgisinin yankılanan hatırasında çok erken imtiyazı alınan 19.yüzyıl ortasındaki romantik milliyetçiliktir; çok standart bir örnek alırsak Kossuth'un konuşmaları alışıldığı şekilde Macaristan'ın bağımsızlığı için dövüşün dikkat çeken olayları olarak Zrinyi'nin, Dobozy'nin, Bethlen'in, Tökölly'nin, Rakoczy'nin akla getirdikleriyle doludur. Bu listelerin retorik gücü, hiç karmaşık olmayan -dahası büyük ölçüde mitik olan- tarihsel zaman kav-

73) İİSO, s.707.

74) WM, s.x. "Siyasi ahlakçılıkların başa bela kesilmesinin" daha ileri bir inkarı için bakınız, s.769.

ramına sahip çağın ideolojisiyle tamamen uyumludur. Benzer usullerin modern sosyalizmin dünya görüşüne aktarılması çok daha sorunludur. Bunu Thompson tarafından tavsiye ettiği tarihle ilişkili olarak verilen asıl tasvire bakarsak hemen görebiliriz. Yukarıda alıntılanan pasajda, dört isim hayranlığın ya da hor görmenin prototipik nesneleri olarak ortaya çıkar. Bunların ikisi, Winstanley ve Chadwick iki yüzyılı aşkın bir süredir birbirinden ayrılmıştır -bu toplumsal dönüşümler dönemi o kadar geniştir ki bu ikisinin aralarındaki karşıtlık gerçek bir gerilimden yoksundur; eğer fark dramatikse bağlamın başkalığı da öyledir. İki kere tekrar eden diğer iki isim tezin dönüm noktasını sağlar. Swift ve Walpole çağdaştırlar ve hasımdırlar. Thompson'un yapmış olduğu gibi geriye dönük bir "oy" verilecekse ortak tek oy sandığı 18. yüzyıl başına yerleştirilebilir.

Öyleyse *Whigs and Hunters*'da sembolik zıtlıklar olarak kesinlikle aynı çiftin boy göstermesi rastlantı değildir. Burada Walpole "İngiltere'nin ilk ve en az sevilen Başbakan'ı"⁽⁷⁵⁾ olarak karakterize edilir; önsözde, onun yönetiminden kimlerin faydalandığını - "Walpole'ün kendi yaratıkları olan çevresinin dışında"⁽⁷⁶⁾- bilmek konusunda Thompson'un kendisinin bile şaşırdığı hakkında okur başlangıçta bilgilendirilir. Walpole'ün yönetimini eşi görülmemiş bir çürüme, baskı ve suistimalin bataklığı olarak damgalayarak şunu ileri sürer; "en hünerli yazarların, biri dışında hemen hemen hepsi, Tory hümanizmi içinde Whig politikacılarının bu standartlarına kapağı atıldılar"⁽⁷⁷⁾. Onlar için "yükselen Hanoveryan Whig'ler bir tür Devlet eşkiyalığından başka birşey olarak gözükmemiştir"⁽⁷⁸⁾ -Thompson'un kendisi tarafından da otorite sahibi olarak

75) WH, s.198.

76) WH, s.17.

77) WH, s.216.

78) WH, s.294.

doğrulan bir görüş. “Walpole rejiminin Tory saldırganları arasında seçkin olan, *Gülliver’ in Seyahatleri*’nde çağı aydınlatan ve kitabın son kelimesinde onun gözde deyimlerinden biri, “kesin ve ahlaki olarak dengeli yorum”, tercih edilerek verilmiş olan Swift’ti. Thompson’un mecut duruşu için Swift’in öneminin altı *Teorinin Sefaleti*’nin kabul ettiği fiziksel kucaklama ile çizilir; yüzyıllar boyunca “biz Swift’in elini sıktık” -okuduğumuz gibi, yazarın hatırsınas portresinin altında, *Teorinin Sefaleti*’nin arka kapağında onun “Swiftvari ironisi” için resmi alkışla yazarın kendi kendisiyle el sıkıştığına dair huzursuz imgeleri tahrik eden bir hümet.

Bunu bir kenara bırakırsak, bununla birlikte *Teorinin Sefaleti*’nde ve *Whigs and Hunters*’da benzer biçimde davet edildiğimiz karşıt değerlendirmeler için hangi nedenler verilmiştir? Thompson kırsal mülkiyete karşı Walpole hükümeti tarafından en küçük ihlallerde uygulanan yasal baskının gaddarlığını güçlü ve özgün bir şekilde gösterir. *Whigs and Hunters*’ın esas kısmı, Berkshire ve Hampshire ormanlarında halkın haklarına ve geleneksel adetlerine soyluların ve yüksek rütbelilerin çıkarları lehine tecavüz eden 1723’ün Zenci Yasaları’nın kaynaklarını ortaya koymaya ayrılmıştır. Bu ölümcül ve örtülü çelişkilerin yeniden kurulması tarihsel geri almanın mükemmel ve ustalık gerektiren bir işidir. Bununla birlikte Thompson yargısını onlarla sınırlamaz, kitabında ayrıntıyla işlenen konuların çok ötesine uzanacak biçimde Walpole hükümetinin doğasına dair genel bir hükmü geri getirir. Bu geniş nitelendirmenin ana fikri 1720’lerdeki Whig yönetiminin İngiltere’deki hakim sınıfın siyasi standartlarında ani bir düşüşü temsil ettiği iddiasıdır. “Eğer bir mistiğin gözüyle bakılmıyorsa, bir çağın siyasi ahlakının bir diğeriyle fazlasıyla benzer olduğu doğru değildir; çürümenin örnekleri bir çürüme sisteminin sonucu değildir. Walpole ve Newcastle sisteminin -nepotizmi, Whig çıkarlarını kamu hizme-

79) WH, s.s.294.

tinin her dalına vahşice empoze etmesi, seçmenleri satın alması ve gözdağı vererek korkutması, kamu parasının yönünü özel ceplere doğru çevirmesi, rüşveti ve emekli maaşı, ölüm cezaları ve basın kovuşturmaları ve yaşam araçları üzerindeki vergileri, İsyân Yasası ve Zenci Yasası ve dinsel sinizmin hizip çıkarlarına boyun eğen Kilise'yle birleşmesi- yirmi veya elli yıl öncekine benzer olduğu, sistemin küçük bir tadilatla III.George ve Tory'lerden miras alınmış olduğu doğru olmuş olsa bile, doğru değildir. Commonwealth'in püriten gentry ve memurlarıyla 1720'lerin büyük Whig menajerleri arasında bir yerlerde bir geçiş yer alır.”⁽⁸⁰⁾

Burada ayrıştırılabilecek üç tane suçlama vardır. İlk önce, Walpole sisteminin yasaklama ve baskısının (“ölüm cezaları”/”basın kovuşturmaları”) gaddarlıkta istisnai olması varsayımı vardır. Yine de *Whigs and Hunters*'ın başka bir yerinde Thompson'un kendisi siyasi kovuşturmaların bir önceki yüzyıldan daha az olduğunu teslim eder -“görevden alınmış politikacılar darağacına çıkmadılar”⁽⁸¹⁾. Bununla birlikte, buna karşı yoksullar tarafından işlenen ekonomik “suçlar”a karşı verilen cezaların yükseltilmesine dikkat çeker; “her onyılıda mülkiyet üzerindeki daha fazla haksız müdahale sermayenin meseleleri olarak tanımlandı”⁽⁸²⁾. Ama Thompson 17.yüzyıl sonunda ya da 18.yüzyılda sermaye yasalarının tüm operasyonu üzerine hiçbir ölçü vermediğinden ötürü yönetici sınıfın merhametsizliğindeki gerçek artış için kanıtlar eksiktir. Onun buradaki ihmali, meslektaşı Douglas Hay de böyle yaparak konuyla doğrudan ilgili sonuçlara vardığından ötürü, en şaşırtıcı olan şeydir. Hay, Londra ve Middlesex'de 17. yüzyıl başlarında idam miktarının 1750'ye doğru olanın dört katı olduğunu rapor eder. Waterloo zamanında elliden ikiyüze fırlayan yeni sermaye

80) WH, s.216.

81) WH, s.216.

82) WH, s.197.

yasalarının artışına rağmen cezai infazların gerçek etkisi aslında 18.yüzyılda büyük ölçüde değişmemiş gözükmetedir.⁽⁸³⁾ Açık hipotezin kendisi -ve *Whigs and Hunters*'da Thompson'un bunu araştırmamış olması gariptir- Zenci Yasaları ve benzerlerinin yasa-laşmasının daha çok, onun başka bir yerde çok daha yaratıcı biçimde çözümlediği⁽⁸⁴⁾ gibi, sınıf egemenliğinin kendisini üsluplaştırdığı "tiyatro"nın bir parçası olarak görülmesini varsayar; günden güne cezalandırıcı bir yürütme aracı olmaktan çok derin bir etki bırakmak ve gözdağı vermek için tasarlanmış bir yasama gösterisi. Tüm olaylarda, Walpole hükümetinin sicilinin 1650'lerde İrlanda'da "Commonwealth'in püriten gentry ve memurları" tarafından işlenmiş toplu katliamlar ve sürgünlerle kıyaslanabilir hiçbir dönemi içermediği çok açıktır. Windsor ve Waltham, bırakalım onları takip edenleri, Wexford ya da Drogheda'yla bir kıyaslamayı dahi kaldıramaz.⁽⁸⁵⁾ İkincisi, "dinsel sinizmin Kilise'nin hizip çıkarlarına boyun eğmesiyle birleştiği" -"Başpiskopos Laud'u hasta etmiş"⁽⁸⁶⁾ gibi gözükən- şikayeti vardır. Bu sosyalist bir tarihçi için garip bir şikayet konusudur. Önceki yüzyılda bile hala çok yaygın olan fanatizm şüpheciliğe bu kadar mı tercih edilebilirdir? Resmi Kilise'nin laikleşmesi ondan kültürel ve entellektüel olarak kurtulmaya kesin bir katkı yapmadı mı? 1720'lerdeki Whig yönetimi dinsel hoşgörü demekti -Tory "hümanizmi"nin yobazlık ve zalimliğe geri dönmek anlamına geldiği yerde büyük bir insani kazanım. Thompson'un Walpole'ün yönetim yöntemlerini kovuşturmasında-

83) *Albion's Fatal Tree*, ss.22-23.

84) *Patrician Society, Plebian Culture* (Aristokrat Toplum, Avam Kültür), *Journal of Social History*, Yaz 1974, s.158.

85) 1641 ile 1652 arasında 1,5 milyonluk toplam nüfusun içerisinde 600 bin İrlandalı can verdi; Cromwellian tahribatın ölçeği bu düzeydeydi. Bakınız, Patrick Corish, *The Cromwellian Regime, 1650-1660*, T.W.Moody vd., *A New History of Ireland* içinde, III. Cilt, Oxford, s.357.

86) TS, s.198.

kı en ağır itham böylece ortaya çıkar; aslında onun kitabının üçüncü ve en uzun makalesi (“Whig çıkarlarını empoze etmesi/seçmenleri satın alması ve gözdağı vererek korkutması/kamu parasının yönünü özel ceplere doğru çevirmesi/rüşveti ve emekli maaşı”). Onun diğer tarihçilerle yaptığı en keskin polemik buradadır. Bu aynı zamanda onun Walpole rejimi için önerdiği kavramsallaştırmanın temelidir. Nitekim şunu yazar; “1720’lerde İngiltere’deki siyasal hayat bir “muz cumhuriyeti”nin mide bulandırıcı özelliğinden birşeyler taşıyordu. Bu ticari kapitalizmin, yağmacıların iktidarın döküntüleri için kavga ettikleri ve akılca ya da bürokratik kural ve biçimlere boyun eğme konusunda hala anlaşılmamış oldukları, bildik bir aşamasıydı. Her politikacı nepotizmle, menfaatle ya da satın alarak çevresinde kendisine sadık izleyicilerden oluşan bir maiyet topluyordu. Hedef, onların devlet gelirlerinin bir kısmını sağlayabilecekleri kimi memuriyetleri onlara vererek ödüllendirmekti; ordu maliyesi, Kilise, vergi dairesi. Her koltuk kendi ödeneğini, komisyonunu, aracılık parasını, rüşvetini ve gizli yağmalarını getiriyordu.”⁽⁸⁷⁾ Başka bir yerde Thompson tezi daha ileri götürerek radikalleştirir; “Devlet herhangi bir sınıfın etkili organından çok 1688’de günü kazanan sınıfın (gentry) sırtındaki bir asalaktı.”⁽⁸⁸⁾ Bu yüzden “Kadim Bozulma çoğu kez varsayıldığından daha ciddi bir siyasal çözümleme terimidir; zira 18. yüzyıl boyunca siyasi iktidar en iyi, bir sınıfın veya sınıf çıkarının doğrudan uzvu olarak değil, tali bir siyasal oluşum, üzerinden ekonomik ve toplumsal gücün diğer türlerinin kazanıldığı ya da arttırıldığı bir dayanak noktası olarak anlaşılabilir; asli işlevlerinde çok pahalıdır ve kabaca yetersizdir ve yüzyıl boyunca yalnızca de facto ekonomik ve (yerel) siyasi iktidarı elinde tutanların eylemlerini ciddi biçimde

87) TS, ss.197-198.

88) *Eighteen-Century English Society*, s.139.

engellemediği için hayatta kaldı.”⁽⁸⁹⁾

Bununla “Walpole’ün kendi yaratıkları olan çevresinin dışında” hiç kimsenin faydalanmadığı Walpole idaresinin tasvirine ve -mantıksal olarak- Walpole’ün kendisinin “adi ve amansız oportünizmin”, bir “tiksinme” nesnesi, bizim “ilk ve en az sevilen Başbakan’ımızın cisimleşmesine geri döneriz. Bu Hanoveryan Whigler’in yönetiminin doğru bir karakterize edilişi veya onların en dayanıklı liderlerinin uygun bir portresi olarak telakki edilebilir mi? Yanıt elbette hayırdır. Temsiliyet fikrinin bütününün yaslandığı esas yanlış, 18. yüzyıl başı İngiliz toplumunu bir “muz cumhuriyeti” ile eşitleyen başlangıç formülünde görülmelidir. Bu tabir, antika temkinlilik ya da münasebetsizlik serzenişinden kaçınmaya istekli akademik tarihçiler tarafından yayılan bir tür hesaplanmış anakronizmadır. İhmal ettiği ise “muz cumhuriyeti” teriminin küçük ve zayıf “yarı sömürge bağımlı” ve bu yüzden siyaseti “yabancı” ticari çıkarların oyuncağı olan bir devleti nitelendirmek için uydurulduğudur. Bu terime hayat veren Orta Amerika Cumhuriyetleri klasik örneklerdir; Honduras’ın plantasyon ekonomisinin bu güne dek United Brands’in rezervi olarak kaldığı bir bölge. Öte yandan Hanoveryan İngilteresi temel belirlenimleri anlamında tam zıttı bir Devlet’i sergiler; başka bir deyişle, beş kıtada uluslararası hegemonyaya doğru hızla ilerleyen bir “yükselen sömürgeci güç”. Buradaki hata önemsiz bir hata değildir. Onun sonuçları Thompson’un Whig yönetiminin işlevlerini, hiç bir sınıfın çıkarlarına yanıt vermeyen, “asli işlevlerinde zayıf”, “çok pahalı” ve “kabaca yetersiz” bir Devlet dolayımıyla İngiliz toplumunun sırtından geçen saf bir “asalaklığa” indirgemesinde görülebilir. Ancak kıta Avrupası’nda Fransız yükselişinin düşüşünü çevreleyen, Güney Amerika’da ticari avantajı elde eden, ve neredeyse Kanada, Hindistan

89) *Eighteen-Century English Society*, s.141.

ve Antiller'e yayılan bu devletti. Onun *denizaşırı* rolü hiçbir anlamda *tali* bir işlev değildir.⁽⁹⁰⁾ 18.yüzyıl boyunca askeri harcamalar tüm Devlet giderlerinin %75 ila %90'ını kapsıyordu. Walpole'nin siyasal kariyerinin olduğu yıllar kesinlikle emperyal idarenin çok başarılı mekanizmasını kurduğu yıllardı. İspanyol Mirasını Alma Savaşı tarihsel olarak sürekli silahlanmanın yeni düzeylerinin gelişimine işaret eder; 1705'ten sonra Britanya ilk kez olarak profesyonel bir kalıcı orduya ve savaş öncesine asla ciddi biçimde düşmeyen bir askeri bütçeye sahip oldu. Barış içinde geçen bir on yıldan sonra 1725 ile birlikte sivil harcamalar tüm kamu harcamalarının %23'ünden daha fazlasına yükselmemişti -yüzyıl için bir zirve.⁽⁹¹⁾ Kıtadaki mutlakiyetçi karşılıkları gibi İngiliz devleti de 18.yüzyılda savaş için yapılmıştı -her ne kadar farklı ve çok daha karlı olabilecek saldırganlık türleri olsa da. Zamanın Whig rejimini asalak dolandırıcılar olarak nitelemek Tory hicivlerinin acı sözlerini materyalist çözümlemenin kategorileri olarak ikame etmek demektir. Hanoveryan Whiglerinin yönetimi altında İngiliz devleti hakim tarım ve ticaret blokunun çıkarlarına hizmet etti, hem de onlara çok iyi hizmet etti. 1760'larla birlikte diğerlerini gölgede bırakan İmparatorluk'un sömürge haracının muazzam zenginliği ülkeye akıyordu. İçeride, eşrafın ve gentry'nin ihtiyaçlarını hayret verici bir şekilde istikrarı sürdürerek karşılayan aynı rejim sıradışı sınıf karşılığını kanıtlıyordu. Çağdaş Britanya tarihinde

90) *Eightenn-Century English Society*'nin bir dipnotunda Thompson Britanya devletinin bu dönemdeki "dış gücü" hakkında bilgi verir ve "iç zayıflık" denizaşırı gerilemeden ötürü olduğunu sonucuna pek çabuk varınca 18. yüyl ortası yüksek politikasında "ilkesel meselelerin çoğunun" bir kenara atıldığı yorumunu yapar, s.141-142. Uyarı iyi seçilmiştir ama onun nesnesi daha aşağı konumda bir kenara bırakılmamalıdır.

91) Michael Mann, *Devlet ve Toplum, 1130-1815: İngiliz Devlet Finansmanın Bir Çözümlemesi, The Sources of Social Power* içinde, Londra 1980 (çıkacak).

başka hiç bir düzen onun rekoruyla boy ölçüştüremez. -yarım yüzyıllık sakın parti tekeline aynı çerçeve içinde, gerçekte tamamı boyunca şeklini değiştirmeyen yarım yüzyıllık parti değişimi izledi.

Walpole'ün kişilik ve kariyeri bu bağlam içinde görülmelidir. "Oportünizm" suçlamasının çok az anlamı vardır. Hemen bir idari görev ya da ilerleme beklentisi olmaksızın Tory yükselişi sırasında parlamentoya girerek siyasi yaşamına ılımlı bir Whig olarak başladı ve daha sonra dek önemli bir sapma olmaksızın -bir çok çağdaşının aksine parti ve ilkelerinde ölümüne tutarlı kalarak- devam etti. Deneyimini ve bir yönetici olarak başlangıç ününü, aşırın devletin muhasebe dairesi başkanı olarak değil, Oudernarde ve Saragoza'nın lojistik arkaplanını hazırlayan Savaş Bakanı olarak kazandı. Onun daha sonra Whigler'in safları arasındaki hakimiyeti South Sea Bubble'ın dümen suyunda sergilediği mali beceriden ötürüdür. Onun Avam Kamarası'nı, 1721'den 1741'e, yirmi yılı aşkın idaresi yalnızca sırf yiyiciliğin ve gözdağı vermenin -Tory eleştirilerinin iddia ettiği ve Thompson'un çıkarımıyla tekrarladığı rüşvetler, tehditler ve arpalıklar- ürünü değildir. "Çoğunluğu ele geçirilmiş meclis" büyük ölçüde bir mitti. Hükümetin kontrol ettiği oy bloku hiçbir zaman 150 parlamento üyesinin üzerine çıkmadı. Walpole'ün iktidarı her zaman Kamara'nın üçte biriyle yarısı kadar olan öne çıkmamış bağımsız milletvekillerinin onayını ikna etme ve toplama yeteneğine dayandı. Konunun en yeni ve makul otoritesi "Walpole çok açıkça Parlamento'da çoğunluğu bayağı araçlarla sağlamadı" diye yazar.⁽⁹²⁾ Bunu bir bütün olarak mülk sahibi sınıflara uygun ve kabul edilebilir politikalar izleyerek kazandı ve korudu; gentry için düşük arazi vergileri, tüccarlar için dinsel hoşgörü, içeride anayasal düzenlemenin istikrarı ve yurtdışında ticari egemenlik. Tüm bunların ortasında Walpole aşırarak ve rüşvet

92) H.T.Dickinson, *Walpole and Whig Supremacy* (Walpole ve Whig Hakimiyeti), Londra 1973, ss.81-83, 150-155.

olarak çok büyük bir özel servet topladı. Bakanlıktaki ganimeti kuşku yok ki seleflerinkinden çok daha büyüktü; yalnızca memuriyet süresinin uzunluğu nedeniyle bile. Onların nitelik olarak daha büyük alçaklıkla elde edildiğine dair çok az kanıt vardır. Fakat onun kariyerinin bu boyutunu yaptığı işi değerlendirmek için merkezi bir kriter olarak fetişleştirmenin, benzer iki örneği olan Talleyrand ve Cavour'dan, parasal titizlikten yoksun olmaları nedeniyle adı çıkmış iki Avrupalı devlet adamı, daha büyük bir nedeni yoktur. Böyle yapmak ne politiktir ne de tarihseldir; sanki "Özel Dedektif" in kaygıları toplumsal güçler dengesinin ya da sınıf mücadelesinin seyrinin araştırılmasında ciddi bir rehbermiş gibi. Bu tür bir miyopluğun materyalizmle çok az işi vardır; İspanyol Mirasını Alma Savaşı'nı Malborough Düğü'nün kişisel zenginleşmesine indirgeyerek sırf çağdaş gazeteciliğin retorik refleksini yeniden üretir.⁽⁹³⁾ 18. yüzyıl İngilteresi'ndeki çürümeye karşı Namier'in soğukkanlı gözlemi, önceki yüzyılın ölümcül sürgün ve idamlarından sonra yönetici sınıf içindeki çelişkilerin yumuşamasının bir aracı ya da göstergesi olarak görülebileceğidir⁽⁹⁴⁾; bu gözlem bizi onun işlevlerinin gerçek bir kavrayışına, geçmişte ya da günümüzde yüksek yerlerdeki hırsızlık hakkındaki sayısız saplantılı yergilerden daha fazla yakınlaştırır. Walpole ne Thompson'un taaruzu-

93) Ana fikir tabii ki Swift'in *Conduct of the Allies*'inden.

94) Namier'e göre, onsekizinci yüzyıl bozulması "zorbahk yaptığı yerde karşısına kimse çıkmadığından" ötürü "İngiliz özgürlüğünün ve bağımsızlığının bir göstergesiydi"; *England in the Age of American Revolution* (Amerikan Devrimi Çağında İngiltere), Londra 1930, ss.4-5. "Gerçekten etkili olabilmesi için rüşvet almak yaygın ve açık olmalıydı, ülkenin geleceği haline gelmeliydi ve alan kimselerin lekelemeye son vermeliydi; kendine saygı duyan ortalama bir insan için onun ödülleri ancak böylece çekici olabilirdi. Onsekizinci yüzyılın ortalarında Büyük Britanya'da politik bozulma tam böyleydi. *The Structure of Politics at the Accession of George III*, Londra 1929, s.219.

nu ne de Plumb'un methiyelerini haklı çıkarır.⁽⁹⁵⁾ Onun gerçek ayırt edici özelliği sınıfını, karakter ve dünya görüşü olarak yirmi yıl boyunca, sebatla ve etkili şekilde ama göze çarpmadan istisnai biçimde temsil edişidir. Bu sınıf genel olarak, o çağda kendinden emin ve yaratıcı olduğu kadar merhametsiz ve dünyayı tahakkümü altına alırken sömürücüdür. Walpole onun özelliklerinin çoğunu paylaşır. Hiç bir istisnai haksızlık hissi uyandırmaz. Onu İngiltere'nin "en az sevilen başbakanı" olarak betimlemek içi boş bir gösterişli harekettir. Bir sosyalist hangi zeminde bu bedava yazılı ve yeminli ifadeyi Castlereagh ve Lloyd George gibi ölü taşıyıcılar için kabul edebilir?

Swift örneğini, Thompson onun hakkında çok az şey söylediğinden ötürü, kısaca ele almak gerekir. Walpole'le doğrudan bir karşılaştırma ikisi arasındaki meslek ve konumlarının verili bakışsımsızlığından dolayı sınırlı bir egzersizdir fakat belli noktalar kaydedilebilir. Swift de kariyerine 1705'te ılımlı bir Whig olarak başladı fakat inandığı şeyin uygun bir terfiyle sonuçlanmamasıyla hayal kırıklığına uğradı ve 1710'da yönünü değiştirerek Tory liderlerine bağlandı, onların baş propagandacısı haline geldi ve İspanyol Mirasını Alma Savaşı'ndaki Hollandalı, Avusturyalı ve Alman müttefiklere ateş püskürterek ün kazandı. Hizmetlerine karşılık olarak İngiltere'de memuriyette bir terfi umarken Kraliçe'nin arka-

95) "Bu büyük insan hakkında ne kadar çok şey öğrendiysem ona duyduğum hayranlık o kadar çok arttı."; J.H.Plumb, *Sir Robert Walpole*, Londra 1956, I. Cilt, s.xi. Walpole'ün "çok zengin ve insani olarak yoğun karakteri"nden, "ince zevkleri"nden, "insan ilişkilerindeki maharetinden", "başkalarının duygularını anlaması"ndan ve "görünen dünyaya aşkından" bahseden Plumb, onun "konsantrasyon gücü"nü ve "çok büyük niceliklerde yüksek derecede teknik işi devamlı ve yeri değiştirilemez biçimde halletmesi"ni anmaz.(age) Bu hayranlıklar dikkate alınmazsa Plumb'ın biyografisi Walpole'ün çok sık rastlanan bir portresidir; aksi takdirdeyse psikolojik olarak dar görüşlüdür.

96) Kanıt veya kuşku olmadan önceki kocasını öldürmekle itham ettiği kimse.

daşlarından biri olan Somerset Düşesi'nin⁽⁹⁶⁾ kindar saldırısı yüzünden İrlanda'ya sürüldü. Orada, Resmi Kilise'nin ayrılma yönünde artan bir baskı yapmasını, Whigler'in siyasi sistemden tamamen dışlanması, parlamentonun sistemli biçimde temizlenmesini ve ordunun Tory denetimini güvence altına almasını talep ederek 1713-14 krizinde Bolingbroke'nin aşırı Tory hizbine geçti. Şemalarına Kraliçe'nin zamansız ölümünün engel olduğu Londra'daki planlanmış Tory darbesi suya düştüğünde Swift Dublin'de, sık sık iğrendiğini ifade ettiği bu ülkede, altı yıllık bir sessizliğe gömüldü. Bununla birlikte 1720'lerde, esas edebi ürünü *Gülliver'in Seyahatleri* olan İrlanda yanlışlarının -parasal, ekonomik, toplumsal- nedenlerini Whig yönetimine karşı yenilenmiş kampanyayla ele aldı. Ondan hemen sonra Walpole'e ilk defa bir teklifte bulundu (1726) ve Hanoveryan mirasının meşru mirasçısıyla ilişkilerini geliştirdi -mahkemede yeteri kadar kazançlı bir arpalık, Prenses'in bir arkadaşının yazar Gay'in, Swift'in talepdaşı, hayali bir başarısızlığını önlemek için yaptığı zehirli saldırılar sonucunda bir kez daha boşa çıktı. 1730'lardaki daha ileri umutlarına rağmen terfi onu ustalıkla başından savdı.

Bu dalgalı meslek hayatı bazı açılardan zamanın yazarlarına göre sıradışı değildir; safdil bir kutlamayı nadiren davet eder. Thompson'un sıkımmızı istediği el ayrılıkçılara, Commonwealth'in insanlarına, yabancılara, kadınlara, eski kişisel arkadaşlarına ve halk düşmanlarına aynı şekilde sinir ve nefretle kalkar. Polemiği hakikate uygun değildir.⁽⁹⁷⁾ Dinsel ve siyasi hoşgörüsüzlük,

97) Irvın Ehrenpeis'in, araştırması itinalı bilimsel düşüncenin anıtı olan saygıdeğer ve hayranlık duyulacak bir biyografi yazarı, bu özelliğinin uygulamalarını ne kadar sık kaydetmek zorunda kaldığı dikkat çekicidir: Swift'in "anonim iftiralar"a, "imzasız yalanlar"a, "çoklu imalar"a, "dürüst olmayan tasvirler"e, "yalan iddialar"a, "kırıcı hakaretler"e, olan eğilimi. Ehrenpeis Swift'in, bir zamanlar arkadaşı sonradan rakibi olan Steele'in "ihtilaflı yayınlarda gerçek adını yazmak ve sonuçlarını göze almak isteğinin aksine, her zaman iftiralarından ötürü kişisel sorumluluk almak-

ideolojik yabancı ve kadın düşmanlığı, huysuzluk ve dengesizlik Swift'in çalışmasının bütünüdür. *Whigs and Hunters*'da onun nitelikleri için kanıt olarak örnek gösterilen ilk alıntı onun kendi hikayesini anlatır; "Dublin Başpiskoposu Castle'daki Başpiskopos'a, diğerinin ona Lord Townshend tarafından tercih edildiğini bahane ederek özür dilediği Walsh Black diye çağrılan bir tür hayvana iyi bir yaşam vermek için saldırdı. Bu bir geyik hırsızı için iki yüzölçü bir sözdür. Bu herif bir çete şefiydi ve meziyeti olan gammazlama niteliğiyle yarım düzine adamının asılmasına sebep olma şerefine sahipti. Bana bunun benzerini İtalya'da bulamazsanız, Moskoflara ve oradan da Hotantolara bakın."⁽⁹⁸⁾ Burada muhbir için uygun olan küçümseme, en bayağı şövenizm ve ırkçılıkla (Moskof ve Hotanto) sona ermeden önce, memuriyetin arpalıklarına (iyi bir yaşam) duyulan kıskançça bir ilgiyle ve dilin çalışılmış kabalaştırmasıyla (bir hayvan) yanyana katılır. Thompson'un bu pasajı "yerinde" ve "ahlaki olarak dengeli" diye övmesi garip bir dikkat sürçmesidir. Genel olarak entellektüel ve ahlaki denge -bir ayar ve oran duygusu- Swift'in sahip olduğu son özelliktir. Onurlandırılması gereken eserleri bile, İngiliz toprak sahiplerinin altındaki İrlanda köylülüğünün sefaletinin şiddetle aleyhinde bulunması, onun diğer meziyetleri arasında gözden kaybolur. "Bir lord gibi muamele görmeyi"⁽⁹⁹⁾ aklına koyar ancak ılımlı bir sürgünle daha düşük bir mevkiye getirildiğinde, kişisel ve toplumsal adaletsizlik duygusu birlikte, İrlanda'da patlayıcı bir şekilde fitillenir. Fakat Swift'in

tan kaçındığı" yorumunu yapar, *Swift, The Man, His Works, The Age*, II. Cilt, Londra 1967, ss.444-445, 492-493, 530-532, 540-541, 705, 712.

98) WH, s.221.

99) "Kendimi bir çocuktan ayıran tüm çabalarım yalnızca büyük bir ünvan ve servet kazanama arzusuydu, yani benim kanaatlerimi paylaşanlar tarafından - ister doğru olsun, isterse yanlış; bu o kadar önemli değildi- bir Lord gibi muamele görmeliydim"; *The Correspondence of Jonathan Swift*, (J.Swift'in Mektupları) editör; F.Elrlington Ball, Londra 1913, IV. Cilt, s.78 (Pope'a Mektup).

zulmü ve insandışıılığı teşhir etmek anlamındaki hicvinin merhametsizliği ona zorunlu olarak katılır -kabalaştırma dürtüsü skandal yaratma tasarısının soğuk gölgesini sürekli taşır. Bu şiddetin patolojisi kaynaklarını İrlandalılar'ın koşullarından başka her yerde bulur ve mahreçleri onun eserlerine nüfuz etmiş biçimde bulunur. Önüne geçilmiş yükselme hırsı ve engellenmiş duyguları -Swift'in kamusal ve özel yaşamındaki tıkanıklık- onun nesrinin hiddetini ateşleyen duygusal yangınlardır. Fielding gibi -Thompson'un, uygunluğundan ayrı olarak, epigrafını *Whigs and Hunters*'a aldığı yazar- bir çağdaşıyla karşılaştırsak çıkarıcılıktan uzak merhametten ve dayanışmanın sıcaklığından yoksunluk açıkça belli olur. Tüm ağırbaşlılığıyla Leavis'in yargısı hala otorite olarak durmaktadır; "Büyük bir yazar -evet, bu değerlendirme, büyüklüğünün ahlaki büyüklükle ya da insan merkezlilikle hiç bir ilgisi olmamasına rağmen hala kendisini en uygunu olarak kabul ettiriyor; büyüklüğünü hissettiğimiz yalnızca büyük bir güç hissidir. Ve bu güç, hissettiğimiz gibi, hüsrana ve sıkışmışlık tarafından koşullanır; yaşam kanalları kesilmiş ve tahrif edilmiştir. Onu bir ahlakçı ve idealist olarak görmeye bizi davet eden şey, esas olarak kendini beğenmişliğin gücüne şahit olmamız olsa gerekir ve bu kendini beğenmişliğin edebi değerlendirmede oynadığı rol, *saeva indignatio* tüm hepimizi taciz eden bir düşkünlüktür ve edebiyatın okurlar ve eleştirmenler tarafından soyluca acı çeken kişiliklere yansıtılması biçiminde kullanılışı bildik birşeydir. Yine hiç kuşku yok ki bencilce mizacın alışılmışın dışındaki kapasitesinin zekanın alışılmışın dışında üstünlüğü anlamına geldiğine inanmak hoştur ama gördüğümüz gibi Swift'in zekasına çok önem vermenin hiç bir nedeni yoktur...O bir çok açıdan garip biçimde bihaberdir -falcının tersi. O duygularının yoğunluğuyla ayırt edilir; onların içyüzünü kavrama yeteneğiyle değil ve bize kesinlikle kendi deneyimine sahip bir zeka izlenimi vermez." (100)

100) *The Common Pursuit*, Londra 1976, ss.86-87.

Swift'in bir yazar olarak bu değerlendirmesinin güzelliği s y-
leyecek çok az şey bırakıyor. Bununla birlikte bunun dengi bir si-
yasi ders vardır. Ahlaki değerlerin, tarihe geçirilmesi için kişisel
ya amlardan çıkarılması *Teorinin Sefaleti*'nin varsaydığından çok
daha karmaşık ve nazik bir meseledir -verdiği ilk örneklerin yak n-
dan bir incelemesinin gösterdiği gibi. 18. yüzyıl ba ları İngiltere-
si'nde Tory'lerin ilk sahiplerine d n   , Swift'inkinden çok daha
temiz ki iliklerde bile, yobazlığın, hiyerar ının, otoritenin ve yasa-
ya uygunluğun zaferi demekti.⁽¹⁰¹⁾ Whig konsolidasyonunu 1714
kamarası tarafından yönetilen bir rejim deneyimini kesti. Bununla
birlikte aynı yılda Swift tarafından yazılan *Varolan Durum  zerine
Bazı Serbest Düşünceler* bize programı, gerçekleştirilebilir olan
korkunç bir senaryo sunar.⁽¹⁰²⁾ Gelecek kuşakların Swift'in sufl r-
l ğ nde Bolingbroke değil de Defoe'nun ruhundaki Walpole tara-
fından yönetildiği için    lmeleri için hiç bir neden yoktur.

Sonuçta daha genel düşünceler kendilerini empoze ederler.

101) *Swift' in Project for the Advancement of Religion and the Reformation of
Manners*'ı (1708) onun biyografi yazarı tarafından "Test Act'in(*) bir ka-
bus gibi genişletilmesi" olarak betimlenir. İlgilendiği kadarıyla basın öz-
gürlüğü "Swift'in basında kendisine ya da hükümete hücum eden gazete-
cilere taşıdığı   ke" şeklindeydi; öyle ki 1711'de "Dı ı leri Bakanı'na
onlara bir ders vermesi için yalvardı ama ne yönetimin politikası ne de
mahkemelerin pratiği Swift'e arzu ettiği fırsatları tanımadı ve tutukla-
nanlar yalnızca korkutulup serbest bırakıldı." *Swift, The Man, His Works,
The Age*, II. Cilt, ss.292, 517. Aslında tabii, Bolingbroke 1712'de bir Ba-
sın Yasası geçirdi ve ironik biçimde Tory g zdağının zirvesinde hiç bir
yayıncı onun bro  rlerinden tekini bile basmayı göze alamadığı için
Walpole kendi evinde gizli bir matbaa kurmak zorunda kaldı.

(*) Test Act (Test and Corporation Act): Vicdani kanaatlerin sor  turulmasına
dayanan yasa.

102) "İngiltere Kilisesi kendisinin tüm Haklarını, Gücünü ve Ayrıcalıklarını
korumalıdır", "Tüm Hizipler, Tarikatlar ve Sapkın Mezhepler dağıtılmalı
ve kendisine tabi kılınmalıdır", "O'nun açık D  manlarına Sivil ve As-
keri İktidar'ın en alt kademesine kadar güvenilmemelidir", "bu Hizbin

Thompson, Marx ve Engels'in geride hiç bir Etik bırakmadıkları konusunda ısrar etmekte haklıydı ve onları ölümlerinden sonra da arkalarından gelen bileşke boşluğu marksizm için asla iyi olmadığı olarak tarihsel materyalizm için, pratik olarak sosyalist hareket için. Bunun biricik önemli istisnası, *Onların Ahlakı ve Bizim Ahlakımız* adlı çalışması bir savunma ve ender rastlanan bir örnek olan Trotskiy'dir. Lukacs ve Sartre'ın ikisi de, kaydedilecek kadar ilginçtir, etik üzerine ana kitaplar yazmayı planladılar ama her iki örnek de, ontoloji ve estetiği daha kolay işlenir bularak projeden ya vazgeçti ya da erteledi. Brecht, tiyatrosunda marksist bir ahlakı sahnelemek için sebatla ama nafîle boğuştu. Aynı zamanda hem bütünsel biçimde tarihsel hem de radikal biçimde faydacı olmayan materyalist bir etiği geliştirmenin *güçlüğü* bu cesaret kırılmasını kanıtlar. Thompson'un küçümsediği bu güçlüktür. Marx ve Engels'in kendilerinden önceki Ütopyacılar'ın "etik sosyalizm"ini reddettiren ve Luxemburg ve Lenin'i onlardan sonra Bernstein ve Hardie'nin "etik sosyalizm"ine karşı koydurtan anlamlı nedenlere üstten bakarak, *Teorinin Sefaleti*'nin tezi ikili bir basitleştirme içeren tarihsel geçmişten ahlaki değerler çıkarmaya yönelir. Geçmiş ve günümüz arasında, zorunlu olarak *nedensel* olan, asli süreklilik odağından uzaklaştırılır -tarihin stratejik kullanımından çok retorik kullanımını riske atar. Sosyalist politika için olduğu gibi tarihsel materyalizm için de geçmişin bugüne bıraktığı miras herşeyden önce, taklit edi-

bir Ucu Yönetimi ihlal ve tahkir etmeye" -"çok yakında tutulamayacak ya da çok fazla engellenemeyecek "lanetlenmiş bir Konfederasyon"a- eğilimli olduğu için, "Avam Kamarası'nda hastalıklı bir Çoğunluğun" oluşma olasılığını dışlayacak adımlar atılarak ve "Ordu'yu ve başta Majestenin Kendisi'ni korumakla Görevli Birlikler'in Subayları'nı düzenleyerek, her taraftan kuşatılmalıdır; *Varolan Durum Üzerine Bazı Serbest Düşünceler*, Herbert Davis ve Irvin Ehrenpreis'in editörlüğünü yaptığı *Political Tracts 1713-1719* içinde, Oxford 1953, ss. 88-89.

lecek örnek yaşamlar galerisi değil, *dönüşüm* için bir *güç çizgileri* dizisidir. Bu güç çizgileri toplumsal dönüşüm sürecinin kendisinin etkin bir bölümü olan belli değerleri sırasıyla cisimleştirir - Thompson'un belki de başka herhangi bir tarihçiden daha belagatli biçimde gösterdiği birşey. Geçmişte cisimleştiklerinden marksistlerin bu değerlerin muhakemesinden imtina etmeleri için hiçbir nedenleri yoktur. Fakat bu tür bir muhakeme ancak, zamanın *çağdaş* bağlamıyla aynı şey olmayan tüm tarihsel bağlam içinde mümkün olabilir. Zıt düsturların örneği olarak, yeni kuşaklar tarafından benimsenmek ya da reddedilmek zorunda olan bireyleri seçmenin tehlikesi, bu görevin karmaşıklığına kestirme yol bulmaktır. Thompson tarafından seçilen arketip olaylar bunun bir örneğidir. Walpole bozulmanın bir maskesine indirgenir -onun ekonomik ve siyasi denetiminin maddesinden ve İngiltere'deki yönetici sınıfın ihtiyaçlarıyla olan etkin ilişkisinden feragat edilerek. Swift ise felakete ağlayan bir sese indirgenir -onun öfkesinin kaynakları, sadakatlarının biçimi ve politikasının sonuçları reddedilerek.

*Teorinin Sefaleti'*nde sergilemek için seçilmiş bu kişileştirmeler, meziyetleri esas hikayeyi etkilemeyen *Whigs and Hunters'*in boşluklarında okunmalıdır; deyim yerindeyse. Nitekim onların gerisindeki Whig yükselişine karşı Tory muhalefetine kategorilerini onaylamanın baştan çıkarıcılığıdır.⁽¹⁰³⁾ Zira Swift ya da Gay'in saldırıları doğrudan deneyim zemininde değil miydi? Bunlar "zamanın en yetenekli yazarları"-ve aynı zamanda, sempatik bir benzeşmeyle, bizim zamanımızın en yetenekli yazarlarından birinin şahitleri- değil miydi? Walpole hükümetine değer biçmek için ge-

103) Bir örnek: Thompson, Rochester Piskoposu Francis Atterbury'nin Swift'in arkadaşlarından biri-, Walpole'ün parlamento çoğunluğunu "onlar için onur ve namusları kadar önemli olan ve bir kısmının bunu onun yönetimine girinceye bunu korudukları bir halkın ahlakı pahasına"(WH, s.215) elde ettiği iddiası zemininde "Walpole'ü eleştirisini yeteri kadar ciddi" bulur. Yenilgi ve sürgünden sonraki sözleri böyledir.

çerli bir ölçek olarak “Tory hümanizmi”ne gizil başvurusu *Whigs and Hunters*’ın en ciddi zayıflığıdır; belli başlı olaylarda, gördüğümüz gibi, modern bilgiye -kaynakları yalnızca zamanının aktörlerinin hiçbirinin bilmediği verileri değil, aynı zamanda ardından gelen dönemin kayıtlarını da içeren- yaslanmış tarihsel kavramların formüle edilmesi yerine güncel polemiklerin eleştirel olmayan bir yeniden üretimine, başka bir deyişle zamanın *doğrultusuna* yönelmiştir. Thompson “ilerleme” terimini, geçmişin süreçlerinde inkar ederek yalnızca günümüzdeki hareketlere ayırır. Bunun aksi çok daha akılcı bir biçimde ileri sürülebilir; geçmiş çelişkilerin geçmişe ait sonuçları göreceli olarak sabitlenmiş ve anlaşılabilir, oysa günümüzün meseleleri, doğaları gereği, her zaman esas olarak belirsizdir ve alacağı biçimin görülmeyi beklediği geleceği, belirsizliklerine tabidir. Geçmişin marksist bir değerlendirmesi geçmişin bir açıklamasından ayrılamaz ve bu açıklama zorunlu olarak onun sonuçlarının etrafını, tüm çift anlamlılık ve çelişkisinde kuşatmalıdır. Şimdi asla kendisinin uygun bir yargısı değildir. Marx’ın, iki korkunç ve çetin tecrübeyi içeren;İngiltere’de tarım kapitalizmi ve sanayi kapitalizminin kuruluşu -sırasıyla *Whigs and Hunters*’ın ve *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*’nun başlangıç anları-, tarihsel ilerleme kavramsallaştırmasının zor olduğu bir kavramsallaştırmadır. Fakat sosyalist hareketin 20.yüzyılda çektiği eziyetlerin tam ortasında bile -özellikle- onu gözden geçirmek için hiçbir nedenimiz yoktur.

1710’da bir Tory şahini olarak aktif bir siyasetçiiken aynı konudaki düşünceleri şöyledir; “Halkın sesi cehennemin çılgılığıdır; putperestliğe, isyana, cinayete ve şeytanın düşünebileceği tüm kötülöklere yönelir...cenetten gelen ateşten başka hiçbir şey bu çılgılığı susturamaz; kükürtlü alevlerden başka hiç bir şey halkın sesini basturamaz” (*Halkın Sesi Halkın Sesi Değildir*), bakınız, H.T.Dickinson, *Liberty and Property: Political İdeology in Eighteen Century England*, Londra 1977, s.45.

4. STALİNİZM

Althusserci teorinin entellektüel yapısını kendi kanaatlerine göre bozan Thompson *Teorinin Sefaleti*'ni onun toplumsal önemini ve siyasal değerlendirmesini birlikte yapmaya girişerek sonuçlandıırır. Bununla birlikte bu ikisi sunumda ilişkisiz ve tartışmada uyumsuzdur. Sırasıyla her birine bakalım. İlki, sosyalist hareketin tarihinde Marx'ın ölümünden bu yana döneminin hakim toplumsal deneyimi tarafından biçimlendirilmiş görüş tarzları ve söz dağarcıklarına karşılık gelen üç büyük dönemin ayırt edilebileceğini ileri sürer. 1890'lardan 1930'ların ortasına, Avrupa işçi hareketinin büyümesi (Birinci Dünya Savaşı'ndan önce) ve SSCB'nin gelişmesi (Savaş'tan sonra) “evrimcilik” yanılsamalarına hız verir. “Böylece marksizm, ekonomik ve teknolojik “ilerleme” söz dağarcığıyla (ve hatta öncülleriyle) filtre edildi.”⁽¹⁾ Bu dönemi 1936-1946 arasındaki, bir “iradecilik” kültürü üreten, İkinci Dünya Savaşı'nda müttefik güçlerin zaferiyle sonuçlanan bir faşizme karşı belirleyici halk mücadeleleri dönemi takip etti. “Marksizmin söz dağarcığı yeni bir yönde filtre edildi: Otantik liberalizm (özerk bireylerin tercihleri) ve belki de romantizm (olguların kurallarına karşı ruhun başkaldırısı) yönünde. Doğal bilimlerden ya da sosyolojiden çok şiir bir kuzen olarak karşılandı.”⁽²⁾ Savaştan sonra bu iradeciliğin, ellilerin sonunda Küba'daki *son şiirsel parıltısına* doğru yeryüzüne çıkmış çok az katmanı vardı. Ama özellikle 1948'den bu yana, Doğu ve Batı arasında Soğuk Savaş'ın başlangıcıyla birlikte tarihin “her biri kendi etki alanında sadece en küçük hareket serbestisine izin veren iki acayip yapı şeklinde katılaşıır gibi” olduğu üçüncü bir dönem şekillendi. Sonuç “bir *burjuva* söz dağarcığı, bir *status quo* savunusunun en yaygın aksanlarıyla”⁽⁴⁾ “yapısalcılığın” yayılmasıydı.

1) TS, s.263.

2) TS, s.264.

3) TS, s.265.

4) TS, s.265.

Althussercilik bu sürecin mükemmel bir görünümüdür -"Soğuk Savaş durgunluğunun otuz yılı" sırasında solun düşünce dünyasına bir *sosyolojik muhafazakarlık* kaçak malının sızması. Bugün "yapı-salcılığın söz dağarcığı kalan hepsini bir kenara itti."⁽⁵⁾

Bu dönemleme için ne söylenebilir? Herşeyden önce bu Thompson çapında bir tarihçide şaşırtıcı olan bir tarihsel muhakeme yokluğunu ortaya serer, ancak bunların içinden biri onun 20.yüzyıl yorumlarında tekrar eden bir kalıptır. Zira nasıl olur da Lenin, Trotskiy ve Luxemburg'un devrimci marksizmleri *evrimci-lik*in -onların İkinci Enternasyonal'in en çok nefret ettikleri asıl kusuru- örnekleri olarak tanımlanabilir? Rusya'daki Ekim Devrimi'nin ve Almanya'daki Kasım Devrimi'nin teorik ifadeleri, bunları savaş öncesi Sosyal Demokrasi'nin mirasının çok daha uzlaşmaz inkarları takip etti, Macar Komünü'nden ve İtalyan işçi konseylerinden doğdu. Lukacs'ın *Tarihsel Materyalizmin Değişen İşlevi*, tarihte ekonominin önceliğinin yerine tamamen başkasını koymak için ileri bakarken Gramsci'nin *Kapital'e Karşı Devrim*'i, bolşeviklerin zaferini Marx'ın ekonomi politığının yasalarına karşı bir meydan okuma olarak memnuniyetle karşıladı.⁽⁶⁾ İradecilik, eğer terimin bir anlamı varsa, bu metinlerin başlangıç tanımındadır. Onların duruşu, Rus Devrimi'nin ani sonucu ve Savaş'ın bitişiyle kuşatılmış 1918-1921 büyük krizine saf bir tepki de değildir. Thompson, yirmilerin sonuyla otuzların başına hakim olan, bugüne kadar eşi benzeri görülmemiş "sınıfa karşı sınıf" ve "sokakları kuşatma" savaşının iradeci siyasetin ani ve şiddetli bir nöbetine işaret eden Komintern'in Üçüncü Dönemi'nin dramatik deneyimini hesaba katmaz. Kıyaslanırsa, 1935'ten sonra Halk Cepheleleri'nin

5) TS, ss.265-266.

6) Sırasıyla bakınız; Antonio Gramsci, *Siyasi Yazılarından Seçmeler 1919-1920*, Londra 1977, ss.34-37; Georgy Lukacs, *Tarih ve Sınıf Bilinci*, Londra 1971, ss.223-256.

retoriği yumuşatıcı ve pratiği aşamacıdır; sosyalizmin yarını demokrasinin zaferinin ertesine dek -Fransa'da ve İspanya'da başarısız biçimde- ertelenir. Aslında 1936-1946 dönemini bir bütün olarak incelersek, bu dönem 1917-1936 dönemininkilere kıyasla hangi “politik irade ve inisiyatif” teorilerini üretmiştir? Yalnızca bir tane, Thompson'un belirtmediği; kayıtlarda kesin biçimde 1928'e dek geri giden Mao'nun Çin'de gelişen çalışması. Son olarak, tarihin 1946'dan sonra “hız kesilmesinin tiksindirici bir sarsıntısına” uğradığı iddiasını haklı çıkaran ne vardır? Çin Devrimi gerçekte bu konjonktürde hız kazanıyordu; yeryüzünün en kalabalık ülkesinde sosyalist hareketin zaferi -dünya tarihinin belirleyici bir esas noktası- üç yıl sonra, iddia edilen uluslararası durgunluğun başlangıcından sonra, gerçekleşti. Elliler, Küba Devrimi'nin gelişmesiyle batı yarımkürede kapitalizmin ilk başarılı gediğini gördü. Altmışlar, diğerlerinin yanı sıra, Latin Amerika'da Guevaracılığın -sosyalizm tarihinde kesinlikle en az “yapısalcı” akımlardan biri- ve Batı Avrupa'da, Fransa'da patlayan tarihin en büyük kitle greviyle birlikte; Thompson'un *Teorinin Sefaleti*'nde çok az bahsettiği ve İngiltere'de solun çok daha önemli işlerine bir engel olarak gördüğü bir olay, büyük işçi sınıfı mücadelelerinde hızlı bir artışın onyılydı. Tüm bunların ötesinde yetmişler, ABD emperyalizminin Vietnam'da yenilmesiyle birlikte yirminci yüzyılın umut veren devrimci iradesinin en büyük kahramanlığının zaferini gördü. Yine de Vietnam Devrimi Thompson'un son yirmi yılı değerlendirmesinde bir yer tutmaz. Biri onun yalnızca, günümüz dünyasında bir sosyalist devrimin neye benzediği (bu, ilk tahlilde işlevi, bu tür hareketleri yöneterek global durgunluğun nüfuzunu elinde tutan “azman yapılardan” birine yakından bağlanmayla görece ilişkilidir) konusunda Thompson'un düşüncelerine uymadığı için çıkartıldığı sonucuna varabilir. Angola ve Nikaragua onun uluslararası toplumsal güçlerin gerçek dengesi üzerinde süren etkisinin kanıtlarıdır. İngil-

tere’de bile 1973-1974 olayları, 1936’dan 1946’ya -Baldwin’dan Atlee’ye- kadar olan, kıyasla daha uysal bir iç sürecin herhangi bir aralığında çok daha fazla proletaryanın kollektif iradesinin gücünün heybetli bir gösterisidir.

‘Elbette, İkinci Dünya Savaşı’nda beri geçen otuz yıl sosyalizm davası için de büyük felaketler ve yenilgiler gördü; bazıları Thompson tarafından anıldı (Macaristan, Çekoslovakya, Şili) ve bu liste uzatılabilir (Endonezya, Bolivya, Portekiz). Thompson’un kuguladığı dönemlerin hiçbirinde homojen bir kalıp veya tekyönlü bir eğilim yoktur. Hepsi yükselişler, yerinde saymalar, çökmeler, yenilgiler, anlaşmalar, zaferler ve pat durumlarının birleştiği geniş bir coğrafi düzleme dağılmıştır ki bu kendisini her on yılda değişebilen zıtlık ve karmaşıklıkla garantiye alır. Thompson’un değerlendirmesinin bize sunduğu, Üçüncü Enternasyonal’in erken tarihinin sınırlı anılarıyla birlikte ezici bir biçimde Avrupa’da Halk Cephesi ve Rezistans’ın ve, komünist muhalefetlerin ve bağlantısız solun, Stalin’in ölümünden sonra Avrupa siyasetinin kalıbını kırmakta başarısızlığının yarattığı derin hayal kırıklığının hakim olduğu, kendi öznel deneyiminin seçilmiş bir rapordur. Son yirmi yılın ana uluslararası gelişmelerinin çoğuyla bağlantı kesilmesi izlenebilir. Bundan ötürü yapısalcılığı hayali bir yatışma döneminin ideolojisi olarak yansıtmak aslında bir araya toplayıcı bir girdap olur. İlgiilenildiği kadarıyla kurgunun nesnesi Althusser’in çalışmasının kurucu metni -*Çelişki ve Üstbelirlenim*, 1962’de yayınlandı- toplumsal devrimin matrislerinin teorisidir. On yıl sonra onun yazarı onun ardından gelen on yıla dair görüşlerini topladı; “Tarih köprüsünün altından 1960’dan bu yana çok su aktı. İşçi Hareketi çok önemli olaylar yaşadı: Dünyanın en güçlü emperyalizmine karşı Vietnam halkının kahramanca ve muzaffer direnişi, Çin’deki Proleter Kültür Devrimi (1966-1969), Fransa’da Mayıs 1968’deki dünya tarihinin en büyük işçi grevi (on milyon işçi bir ay boyunca

grevdeydi) -Fransız öğrenciler ve küçük burjuva entellektüeller arasındaki derin ideolojik başkaldırı tarafından *öncelenmiş ve eşlik edilmiş* bir grev-, Varşova Paktı'nın diğer ülkelerinin orduları tarafından Çekoslovakya'nın işgali, İrlanda'daki savaş, vb.”⁽⁷⁾ Başka bir deyişle, Thompson'un değerlendirmesindeki genellemeler bize, görünenin belli özelliklerinden çok görenin astıgmatlığını anlatır. Althusser'in düşüncesini dünyasal bezginlik terimleriyle açıklamak geçersizdir.

Bununla birlikte Thompson daha genişletilmiş ve esaslı bir ikinci nitelemeyi geliştirir. Bu, birincisinden ayrılarak *Teorinin Sefaleti*'nin sonraki bölümünün çoğunu işgal eder ve denemenin esas sonucunu sağlar. Bu siyasi bir yargıdır. Thompson'a göre Althusser Stalin'in pratiğinin tamamlanmış teorisini üretmiştir. “Althussercilik teorinin sorunsalına indirgenmiş Stalinizm'dir. Sonunda ideoloji olarak teorileştirilmiş bir Stalinizm'dir.”⁽⁸⁾ Diktatörün hayatı sırasında Sovyet doktrinleri bu tür sistemleştirmeyi eksik bırakmıştır. “Yalnızca bizim kendi zamanımızda Stalinizm'e doğru, sert ve tamamen tutarlı teorik ifadesi verilmiştir. Bu Althusserci modeldir.”⁽⁹⁾ Benzer şekilde; o “açık bir ideolojik polis operasyonudur”.⁽¹⁰⁾ Amacı, 1956'da patlayan ve Stalinizm'in “bütünsel bir eleştirisi”ni temsil eden ve Thompson'un kendisinin “Stalinist teorinin yanlışlarını bir bir sıralayarak”⁽¹¹⁾ önde gelen sözcülerinden biri olduğu “sosyalist hümanizm”i ve “özgürlükçü komünizm”i bastırmaktır. Onun siyasi görüşleri bir yalanlar ve vehimler döngüsüdür. Althusser'e göre; “FKP proletarya ideolojisinin cisimleşmiş halidir; çürüyen Stalinizm “sosyalist hümanizm”dir; bir devrimin

7) “Özeleştirici Öğeleri”, ss.35-36.

8) TS, s.374.

9) TS, s.333.

10) TS, s.375.

11) TS, s.332.

kadrolarını öldürmek proletarya diktatörlüğüdür; Batı'daki işçi sınıfının onyıllardır sağladıkları gerçek kazanımlar onların çok daha yoğun sömürülmelerinin işaretidir.”⁽¹²⁾ Öte yandan Thompson için işçi sınıfı hareketi içindeki hiç bir dalganın “Stalinizm kadar sağa yakın” olduğu ve sosyalist özgürlük bakışaçasından hiçbirinin “Althusser’in anti-tarihselciliği ve anti-hümanizmi kadar “sağa” yakın olduğu”⁽¹³⁾ tasavvur edilemez. Althusser, bir tür adalet duygusuyla, Stalinizm deneyiminin her koşulda bir gözden geçirme ihtiyacını gösterdiği gibi, marksizmle ilgili yapılacak bazı şeyler olduğunu ileri sürdüğünden ötürü bu tür bir marksizmle ilgili yapılacak hiç birşey olmaması ve “ortak marksist gelenek” içinde asla olmayan bu yanılısamayla ilişkiyi kesmek zorunludur. Aksine, bugün “uzlaşmaz karşıtlık” içinde olan “iki gelenek vardır.”⁽¹⁴⁾ “Teoloji ve akıl arasında hiç bir uzlaşma alanı bırakılmamalıdır.” “Sola düşman olmama” “riyakarlığını” bertaraf eden Thompson Althusser’e ve tüm “bu tür marksizmlere” karşı “merhametsiz bir entellektüel savaş”⁽¹⁵⁾ çağrısında bulunarak bitirir.

Teorinin Sefaleti’nin bu bitiş sayfalarını belirleyen şiddetin giderek yükselişi, Britanya solunda çok az takipçisi olan bu ses yükseltmesi, bir müddet için bir kenara bırakılabilir. Thompson’un Althusser’i suçlamasının maddesine daha yakından bakalım. Sorulacak ilk soru şudur; Althusser’in diktatörün kendisini sistemin içine yerleştirerek ve öğretinin değişmezliğini üstün kılarak Stalinizm’in en yüksek görevlisi olduğu iddiasını kanıtlamak için sunduğu kanıt nedir? Yanıt profesyonel bir tarihçi için şaşırtıcıdır. Thompson Althusser’in düşüncesini son yirmi yılın -basitçe hesaba katılmayan- Fransız toplumsal ya da entellektüel bağlamı içine

12) TS, s.375.

13) TS, s.326-327.

14) TS, s.381.

15) TS, s.381.

yerleştirmek için hiç bir çaba sarfetmemiştir. Althusser'in bu dönem boyunca ne Fransız Komnrist Partisi'yle ne de uluslararası komnrist hareketle ilişkisi üzerine hiç zaman harcamamıştır. Althusser'in sayısız yazısında siyasi meseleler üzerine yaptığı gerçek beyanlara bir satır bile ayırmamıştır. Bunun yerine bize, Stalinist ve Althusserci düşüncenin varsayılan özellikleri arasında, soyutlamanın en genel düzeylerinde, bir dizi geliştirilmemiş denklik verilir: Mekanizm, dogmatizm, anti- hümanizm, seçkincilik, akıldışılık. Bunlar bile metinsel gösterimde hiçbir davranış tarafından desteklenmezler; tüm denemede bulunabilecek Stalin'den biricik alıntı aık Althusser'in düşünceleriyle arasında fark olan iki formülasyondur ve aslında onunla değil Parsonscu sosyolog Smelser'le karşılaştırmak için üretilmişlerdir.⁽¹⁶⁾ Ancak bir tarihçi, marksist olsun ya da olmasın, bir düşünce sisteminin siyasi karakterinin yalnızca onun *metinleri* ve *bağlamalarının* güvenilir çalışmasıyla kurulabileceğini bilir. *Teorinin Sefaleti*'nde Althusser'in gerçek politik kayıtlarının bir ipucuna bile rastlanmadığından bazı basit tarih ve olayları hatırlamak zorunludur.

Louis Althusser esas denemelerini, *Genç Marx zerine* (Mart-Nisan 1961) ve *elişki ve stbelirlenme* (Aralık 1962), yayınlamaya altmışların başında başladı. Bu zamanda uluslararası komnrist harekette konjonktür neydi? Thompson'un o dönemdeki anılarını öylesine silinmez şekilde boyayan 1956 kargaşa ve ayaklanması kontrol altına alınmıştı. Rusya'da Kruşçev SBKP'nin tartışılmaz lideriydi. Doğu Avrupa'da, Gomulka Polonya'da popülerliğini giderek artan lde yitiren biri haline gelirken Kadar -i bas-kıya rağmen ve beklenenin aksine-Macaristan'da görece popüler bir siyasetçi olarak ortaya çıkmaya başlamıştı. Batı Avrupa'da büyük komnrist partiler 1956 krizini görelili olarak marjinal kayıplarla atlattılar -İtalya'da Fransa'dan çok daha belirgin bir şekilde ama

16) TS, s.270-271.

her iki örnekte de büyük ölçüde entellektüellere kapandılar; zıt bir şekilde İngiltere'nin küçük partisi, çoğu işçi sınıfından olmak üzere üyelerinin üçte birinin partiden ayrılmasıyla büyük bir sıkıntı yaşadı. Fakat beş altı yıl sonra Avrupa'da kurulu hiç bir önderlik sarsılmadı⁽¹⁷⁾; üyelikler yaklaşık olarak her yerde arttı; SBKP'ye bağlılık hala biçimsel olarak evrensel ve koşulsuzdu. Sosyalist hümanizme karşı "ideolojik bir polis operasyonu"na hiç bir ihtiyaç yoktu çünkü onun gerisindeki siyasi ve ideolojik güç harcanmıştı. Onun en ciddi ve ona bağlı temsilcileri; İngiltere'de Thompson'un çevresindeki grubun büyük bir bölümü, nadiren polis baskısından ama daha çok İşçi Partisi'nin geleneksel yapılarının dışında bağımsız bir sol inşa etmenin bilinen güçlüklerinden ötürü aktif siyasetin dışına düşüyordu.

O sırada tamamen yeni bir uluslararası durum gelişti. 1960'ta Rusya ve Çin arasındaki tartışma, *sosyalist kampı* bölerek ve öteki dönemde dünya komünist hareketi içindeki mayalanmaya hakim olarak patladı. Althusser'in çalışmasının kurucu momentu *bu* tamamen farklı çelişkideydi. *Teorinin Sefaleti*'nde çok fazla dikkat çekilmeyen Çin-Sovyet anlaşmazlığı *Marx İçin ve Kapital'i Okumak*'ın yazılışının gerçek siyasi arka planıydı. Bu yıllarda ellilerin cepheleri ve tartışmaları, değişen bir tarihsel manzarada bir dizi ani değişim ve çökelmeden geçti. Tipik bir şekilde, 1956'nın ayaklanmaları Stalinizm'in idari ve entellektüel baskısına karşı genç Marx'ın hümanizmine başvurdu; ulusal bağımsızlığın ve yerel gelenegin amaçlarını Rus monolitizmine karşı savunmuşlardı; uzlaşmacı popüler bir siyaset için işçi hareketi içindeki manipüle edici ve komplocu pratikleri reddetmişlerdi. 1960'ların başında bu temalar resmi komünist önderliklerin standart sloganları haline gelmiş-

17) Alex Larsen'in tek başına KP'nin çoğunluğunu 1956'da artı kalan partiden çok daha büyük bir bağımsız sosyalist örgütlenme yaratmaya yönlenirdiği Danimarka istisnasıyla.

ti. SSCB’de Kruşçev’in SBKP için yeni parti programı “Herşey İnsan İçin” diye ilan edilirken Batı Avrupa’da hümanizmin değerleri Fransız Politbürosu’nun balkonlarından, onun esas ideoloğu Garaudy tarafından yüceltiliyordu. Sosyalizme giden ulusal yollar, yalnızca BBKP tarafından değil her yerde göklere çıkartılıyordu. Dahası da, kapitalizmin yerini almak için barışçı hatta parlamenter perspektifler, artık tamamen ABD’yle “barış içinde birarada yaşama”nın peşinde koşan Sovyet dış politikasının yarı yarıya baskısıyla savunuldu. Aslında tüm bu seçkin kişiler topluluğuna karşı, yayınlanan *Çok Yaşa Leninizm*’in ünlü makaleleriyle Çin partisi 1960 baharında onun yanlış davranışlarını meydana çıkartmıştı. Kitabın adı çarpıcıydı. ‘56 sonrası dönemin tartışmaları Avrupa’da büyük ölçüde Stalin/Genç Marx antitezi etrafında döndü. Lenin çok nadiren görüldü; adının yokluğunun göze baktığı *The New Reasoner* gibi bir dergide bile görülebileceği gibi.

Althusser’in 1961-1962’deki müdahalesi, Çin’e sempati duyan bir noktadan, uluslararası düzeyde Rus çizgisini, ulusal düzeyde çoğunlukla FKP’nin resmi kültürünü hedef almıştı. Onun parti içinde entellektüel olarak sahneye çıkışının Sovyet ve Doğu Avrupa filozoflarını -Lapine, Bakuradze, Pazitnov, Schaff ve Jahn⁽¹⁸⁾- eleştiren bir denemeyle olması bir rastlantı değildi çünkü onların ideolojik temaları ele alışı batıda modaydı (*Genç Marx Üzerine*) ve Lenin’in devrim teorisinin farklı bir yeniden kuruluşu izledi (*Çelişki ve Üstbelirlenme*). Hemen ardından onun SSCB’ye göndermeleri, ironiye kulak asmayarak onları ele alan Thompson’un verdiği ünvanlardan çok uzakta, alaycı eleştirilerdir (“Marksizm ve Hümanizm”). “Terör, baskı ve dogmatizm hala yerini başka birşeye bırakmamıştır” ve “sosyalist hümanizm”in⁽¹⁹⁾ resmi albenisi ve “kişi kültü”nün reddedilmesi -sorunları SSCB’de safdı bırak-

18) Bakınız *Marx İçin*, özellikle ss.55-70.

19) *Marx İçin*, s.237.

mak için uygulanacak gerçek siyasi önlemleri ikame eden- birer ideolojik *placeboydu*.(*)⁽²⁰⁾ Tüm bunlar, herhangi birinin metinlerde görebileceği gibi, Mao'ya yapılan imalarla tamamlanır. Orada Stalin'le ilgili çok az suçlayıcı delil vardır. Onun ellilerin sonunun felsefi kötü sonuçlarına düşman olduğu doğrudur. Fakat böyle olması tamamen yanlış mıdır? Burada bazı konuların ayrıştırılması ihtiyacı ortaya çıkar. O zamanlar Marx'ın başarılarını, ne kadar parlak olursa olsun olgun çalışmalarının yerine geçemeyen ve sık sık da onlarla karşı karşıya duran gençliğinin felsefi antropolojisinin eritmek yönünde çok yaygın bir eğilim olduğu su götürmez. Gerçekte Thompson'un kendisi de gerektiğinde bu eğilimden şikayet etti.⁽²¹⁾ Bu akıntıya karşı Althusser'in *Kapital ve Kapitalizm Öncesi Üretim Biçimleri*'nin önemli çalışmalarını tarihsel materyalizmin özü olarak eski konumuna iadesi -Cohen gibi böylesi farklı arkaplandan ve dünya görüşünden gelen bir marksistin takdir ettiği⁽²²⁾- büyük ve sonlandırıcı bir entellektüel başarıdır.

İkinci soru siyasidir: Althusser altmışlı yılların başıyla birlikte sosyalist hümanizmin kutsanmasının sağcı sonuçlar doğurma

20) Thompson Althusser'den alıntı yaparak şunu iddia eder; "SSCB'de artık gerçekte bir sınıf ayrımı olmaksızın insanlara "kişiler" olarak yaklaşılmaktadır." (TS, s.315) Gerçekte, alıntılanan pasaj şöyle başlar; "'Sovyetler diyor ki", bizim ülkemizde sınıflar ortadan kalkmış...", vs. (*Marx İçin*, s.222, italikler bana ait.) Benzer biçimde Althusser'den "Sovyetlerin önüne açılan dünya, bitimsiz ilerleme, bilim, kültür, ekmek ve özgürlük, özgür gelişme manzaralarıyla gölgelerden ya da trajedilerden kaçınabilen bir dünya"dan (TS, 315, 317) bahsediyormuşcasına alıntı yapar. Yine bu izlenim cümlelerin başındaki parçanın basit bir çıkartılma işlemiyle elde edilir. "'Sovyetler Birliği'nin söz verdiği komünizm", ekonomik sömürsüz bir dünya..."vs. (*Marx İçin*, s.238) Resmi Rus iddiaları bir kalem darbesiyle Althusseryan iddialar haline getirilir.'

21) Bakınız *Commitment in Politics, Universities and Left Review*, No.6, Bahar 1959, s.51.

22) *Karl Marx's Theory of History -A Defence*, s.x.

(*) Placebo: Hastaya ilaç diye verilen tesirsiz madde.

tehlikesini hissetmekte haklı mıydı? Buradaki yanıt çok ayrıntılı olmak zorundadır ama bu kesinlikle tüm haklılığı onun suçlamasına terketmek değildir. Olan, diğer şeylerin yanı sıra, sosyalizmle bağlantısı olmayan Batılı birçok yazar ve yorumcuda da Genç Marx'ın düşüncelerinin yeniden canlanmasıydı; Tucker veya Avenir gibi akademisyenler, Bigo veya Calvez gibi rahipler yeni Marx'ın ana yorumcuları arasındaydı. Bu dönemde dinin etkisi, hala sosyalist olan birçok entellektüel arasında bile asla çok uzakta değildi. Garaudy örneği (köylü arkaplanı John Lewis'le karşılaştırılabilir) ortodoks komünist hareketin içinde ünlüdür. Onun dışında, Fromm -1963'te Sosyalist Humanizm'in ontolojisini gerçekleştiren- iman ve psikanaliz gibi iki zıt fikrin birleşmesinin adını koydu. Thompson'un çevresine yakın olan MacIntyre, Anglikan dindarlığından ilham alarak Hristiyan Öğrenci Hareketi'ne marksizm üzerine kitaplar hazırlamaya yeni yeni başlıyordu.⁽²⁴⁾ Bu akımlarda sağcılığın belirtisi yok muydu? Biz yalnızca *Teori-*

-
- 23) "Yeni bir din, insan ırkının gelişimine karşılık gelen bir din, önümüzdeki bir kaç yüzyıl içinde gelişecek. Bu din yeni bir büyük öğretmenin görünmesiyle varlık kazanacak." -*The Sane Society* (Sağlıklı Toplum), Londra 1956, s.351.
- 24) "Görev, müjdenin tarzını örnek alacak ve insan günahı tarzıyla uzlaştığı için medamet getirmeyi sürekli olarak yenileyecek bir cemaat biçimi yaratmaktır... Hakiki Hristiyan cemaati yoksulluğun ve duanın cemaati olacaktır." -"Onun duası Hristiyanlığın klasik duası olacaktır. Paradoksal olarak bu, bize "ruhun karanlık gecesinden" bahsetmek zorunda kalan klasik meditasyonu belki bize getiren marksizmin çağdaş uğraşısıdır. Bizim politikamızı yenilemek zorunda bırakan yoksulluğun ve sorgulamanın münzeviligi, "karanlık bir gece"dir. Benzer biçimde kendisini siyaset ve duaya vakfeden bir cemaat tüm Kilise'nin yenilenmesine hizmet edebilir." *Marxism: An Interpretation* (Marksizm: Bir Yorum), Londra 1953. İdeolojik sürekliliğin göze çarpan bir sergilenmesiyle kitap yazarı tarafından, çağa uygun inanç yitimi konusunda uygun düzeltmelerle *Marxism and Christianity* (Marksizm ve Hristiyanlık) olarak 1969'da yeniden basıldı.

*nin Sefaleti'*nde Thompson'un kendisinin çok sık ve hararetle alıntı yaptığı iki filozofu ele alacağız. Kolakowski, yetmişlerin Koestler'i haline gelmişken Mac Intyre, *Karşılaşma ve İrdeleme*'yi *The Daily Telegraph*'ın alkışlarına mahzar olan, marksizmi dini aşırı gururlu bir biçimde gasbettiği için (insanlığın tanrılaştırılması) suçlayarak bitirir. 1956 ayaklanmalarıyla ilgili ana siyasi kişiliklerden Hervé Fransa'da Gaullist bir milletvekili, Giolotti İtalya'da sosyal demokrat bir bakan oldu. Sağa savrulma riski hayal ürünü değildi; kimi örneklerde acınası bir gerçeklik haline geldi. Ama bazılarında, hepsinde değil. Althusser'in yargısının yanlış olduğu yer sosyalist hümanizmin teorik öncüllerinden genel bir siyasi çıkarımda bulunmasıydı. Zira 1956'da, bu yılın olaylarına kadar doğrudur durmuş Stalinizm'in ilkeli ve yürekli muhalifleri de vardı. Thompson'un kendisi, yayıncı arkadaşı Saviile ile birlikte, bunun göze çarpan bir örneğiydi. Sosyalist hümanizmin çerçevesinin içine kazınmış basit bir ideolojik felaket yoktur; sınırları ve zayıflıkları sağa doğru özel bir tür evrime izin verse de bunu emreden onlar değildir.

İronik bir biçimde Althusser'in altmışların başındaki kendi tercihleri de, farklı sonuçları olmayan benzer bir teste tabi tutulabilir. On yılı aşkın bir süre onun yönelimi -her ne kadar iki anlamlı ifade edilse de FKP'nin batının en Çin karşıtı bir parti olduğu bir zamanda- Çin'e doğru sabitlenmiş olarak kaldı. 1966'da Kültür Devrimi'nin ilerlemesi bu eğilimi güçlendirdi; ÇHC o an Sovyetler Birliği'nin saf bir teorik eleştirisini öneriyor gibi gözükmesede sosyalizmin inşası için -"kitle çizgisi" tarafından yönetilen, "ekonomizm"le mücadele eden, bürokratik ayrıcalık ve sınırlamalarla mücadele eden- alternatif bir pratik model ve daha üstün bir deneyim sunuyordu. Komünist hareketin safları dışında bir çoğunun ilgi ve sempatisini çeken, Çin'deki eşi görülmemiş toplumsal sürecin bu yıllardaki çağrısı batıda çok yaygın karşılık buluyor-

du.⁽²⁵⁾ Althusser'in genel olarak Çin örneğinin, özel olarak da Kültür Devrimi'nin siyasi önemine inanması en geç 1972 Haziranı'nda yaptığı açıklamada çok açık bir şekilde görülebilir; “ “Stalinci sapma”nın temeli üzerine yapılmış, *tarihsel olarak varolan* tek (sol) *eleştiri* -aynı zamanda o sapma ile *çağdaştır* ve demek ki büyük bir bölümüyle yirminci kongreden öncedir- Çin Devrimi'nin olaylarının içinde, kavgasının içinde, çizgisinin içinde, pratiklerinde, ilkelerinde ve biçimlerinde somut bir eleştiridir: Sessiz bir eleştiri; eylemlerinde, Uzun Yürüyüş'ten Kültür Devrimi'ne ve bunun sonuçlarına kadar uzanan Devrim'in siyasi ve ideolojik mücadelelerinin sonuçlarında konuşan bir eleştiri.”⁽²⁶⁾ Bir kaç ay önce, ABD bombaları Vietnam'a yağarken Pekin'de Nixon'un şerefine kadeh kaldırılıyordu. Takip eden bir kaç ay içinde Kültür Devrimi, kan davası, gerileme ve anarşinin talihsiz bir on yılı olarak ÇKP tarafından resmen gömüldü -onun süren tek mirası, Stalin'in emperyalizmle en sinik görüşme önerilerinin bile sağında gaddarca bir gericilikte bir dış politika oldu. Althusser siyasi sicili yüzünden suçlanacaksa bu eleştiri Stalin'in Rusyası'na sahte özlemlerinden çok Çin'deki Mao rejimini safça yanlış değerlendirmelerinden ötürü yapılmalıdır. Çin Devrimi, bazı açılardan Rus Devrimi'nden tarihsel olarak daha ileri (halk desteğinin ölçeği, zaman içindeki sıralama), diğerlerinde daha geridir (işçi sınıfı katılımının sınırları, burjuva kültürünün yokluğu), zorla kolektivizasyonun felaketlerinden, kitlesel temizliklerden kaçınmıştır ama asla hiç bir düzeyde proletarya demokrasisinin etkin bir deneyimini görmedi. Yanılsamaların bir *chasse-croise*'ında, 1956 ayaklanmaları, batılı komünist liderlerin bir zamanlar dövüşükleri

25) Bkz. PT, s. 65.

26) *Essays in Self-Criticism*, s. 92

resmi saygının henüz özümsemiş renklerini üzerine tutturacakları Genç Marx'ın hümanizmini bulmak zorundayken Althusser'in geri çağırmaya uğraştığı leninizm, onun naif bir şekilde tasavvur ettiği Çin partisinin kitleleri bürokratik manipölasyonunun ve emperyalizmle diplomatik gizli anlaşmaların ayakları altında çiğneniyordu. Batıda Maoizm'in hasadı sağa doğru kayışın bereketli bir mahsulünü veriyordu. Önceden Althusser tarafından selamlanan Glucksmann ve Foucault bugün Soğuk Savaş'a destek gayretinde bir zamanlar Thompson tarafından selamlanan Kolakowski'yle yarışıyorlar. Sollers gibi böylesi derinliklere dalmış aydınlardan herhangi bir sosyalist hümanizm taraftarını şimdinin materyalist anti hümanizm şampiyonlarından biri olarak tasavvur etmek güçtür.

Ancak, 1960-1962 arasında Çin'in ilham verdiği muhalif duruşun yetersizlikleri ve yanlışları zorunlu olarak, 1956-1957'de Macaristan ya da Polonya'dan esinlenmiş muhalefetlerden daha fazla marksizmle nihai bir kopuşa yöneltmedi. Onun Kültür Devrimi'ne karşı tüm hoşgörüsüne rağmen Althusser'in siyasi sicilinin dengesi daha mükemmel biçimde savunulabilir niteliktedir. Onu Fransa'da entellektüel bir güç yapan *Marx İçin*'in ve *Kapital'i Okumak*'ın 1965'te yayınlanması FKP liderliği için hoş olmayan ve buz gibi bir sessizlikle karşılanan bir şoktu. İki yıl sonra Althusser Bolivya kampanyasının arifesinde Küba stratejisi üzerine Deb-ray'la kardeşçe fikir alışverişinde bulundu ve akıl yürüttü.⁽²⁷⁾ Fransa'da ulusal boyutlarda bir kriz patlak verdiğinde, Mayıs 1968 olaylarında öğrencilerin rolü üzerine zengin ve belagatli bir savunmayla partisindeki resmi görüşlere karşı müdahale etti -diğer şeylerin yanı sıra FKP'ye Cezayir Savaşı sırasında davranışlarıyla ka-

27) Onun *Devrimde Devrim mi?* yi eleştiren uzun 1 Mart 1967 tarihli mektubu Deb-ray tarafından *La Critique Des Armes*'ta yayınlandı; Paris 1974, ss.262-269.

zandığı güvensizliği hatırlattı.⁽²⁸⁾ Aynı zamanda İKP'nin İtalya'daki seçim pratiklerine solundan yapılan muhalif eleştiriyi -oradaki parti önderliğinin kızgınlık ve hoşnutsuzluğuna rağmen- cesaretlendiriyordu ve yardım ediyordu.⁽²⁹⁾ 1972'de *John Lewis'e Cevap*'ı yayımlandı -kitap Stalinizm'in önemsiz ve taktik bir tartışmasını içerir; Thompson'un doğru bir biçimde mahkum ettiği şekilde, sanki saf felsefi bir sapmamış gibi, demojik bir biçimde FKP üyeliğinin tabanının reflekslerine ("azılı burjuva anti-komünizmi"ni "Trotskist anti-Stalinizm"le eşitleyen) oynar. Fakat bu metnin bile, Çekoslovakya'daki Prag Baharı tarafından temsil edilen ulusal halk hareketini destekleyen ve onun *İnsan Yüzlü Sosyalizm* talebini onaylayan açık bir önermeyle bitişi kaydetmeye değerdir.⁽³⁰⁾ 1976'da Althusser Baltık limanlarındaki Polonyalı işçilerin sorununu savundu ve Polonya'daki İşçilerin Savunma Komitesi'yle dayanışmasını ifade etti. Aynı yıl Lisenko ile ilgili bir çalışmasının önsözünde SSCB'de "Stalin döneminin baskıcı sisteminin, kamplar da dahil olmak üzere, toplumsal, siyasal ve kültürel yaşamda bu dönemin temel ilkelerini uygulayarak hala varlığını sürdürdüğü"nü vurguladı ve SBKP önderliğinin "Kruşçev'in uyardığı aydınlanma umutlarının çok zayıf görüntülerinden bile geride olduğu" uyarısını yapar.⁽³¹⁾ 1977'de *proletarya diktatörlüğünü* terk ettikten sonra FKP'nin uyumunun olumlu ve olumsuz öğeleri arasında güç bir uzlaşmayı deniyordu; sosyalizme geçişte halka

28) *A propos de l'article de Michel Verret sue Mai Etudiant*, La Pensée, Haziran 1969, ss.3-14

29) M-A.Macciocchi, *Letters from Inside the Italian Communist Party to Louis Althusser* (İtalyan Komünist Partisi'nin İçinden Louis Althusser'e Mektuplar), Londra 1973; resmi yanıtlar 323-335 sayfalarında bulunabilir.

30) *Essays in Self Criticism*, s.77.

31) Dominique Lecourt'un *Proletarian Science?* (Proletarya Bilimi mi?) kitabına Önsöz, Londra 1977, s.11-12.

özgürlükler verme taahhütünü ve SP ile ittifakını memnuniyetle karşılayarak ama aynı zamanda emperyalizmin Fransa'daki sol bir hükümete müdahale tehlikesini küçümsemeye, tabandan halkın birliğinin organlarını yaratmaktaki başarısızlığa ve kendi safları içinde burjuva demokrasisinin dahi öğelerinin yokluğuna karşı uyararak.

Özetle, Thompson'un Althusser'i Stalin'in -bir- tamamlayıcısı olarak sunmasının en küçük bir haklılığı dahi yoktur. Onun siyasi sicili kusursuz bir sicil değildir. Parti kartı için, çok uzun bir süre sessiz kalarak yüksek bedeller ödemiştir. Fakat onun Çin hakkındaki öznel yanlış kavramsallaştırmalarına ve FKP üyeliğinin siyasi kısıtlamalarına rağmen, onbeş yılı aşan siyasi müdahalesinin net ağırlığı daha demokratik bir komünizm ve daha militan bir enternasyonalizm tarafındadır. Onlar açık bir devrimci marksizmin pratiklerinden uzak kaldılsa, kendi deyişleriyle, aynı yaşamsüresi boyunca onun eleştirisinin siciliyle karşılaşmaya tahammül edecekler. Kendisinin 1968'den sonra aktif siyasetten çekilmesini betimlerken Thompson şöyle yazar; "O dönem kendi çadırında oturup surat asma zamanıydı."⁽³²⁾ Bu betimleme, kendi kendisine hizmet etme olarak ele alınabilirse de aslında yazarına zarar verici bir davranıştır. Asla çok hayran kazanmayan yalnızca Aşil değildi ama Thompson kendi ilgisini kesme derecesini de abartıyordu. Altmışların sonundaki öğrenci radikalizminden artık tüm hoşnutsuzluğuna rağmen zamanın kampüs kargaşası üzerine ortaya çıkan en iyi kitaplardan birini, *Warwick University Limited*'i yayınladı.⁽³³⁾ 1970-1972 arasında İngiltere'deki sınıf çatışmalarıyla ilgili

32) TS, s.ii.

33) Londra 1970. Kitap akademik ve endüstriyel gözetimin bir teşhiriydi. Kitabın güzel sonuç bölümü, *Highly Confidential: A Personal Comment by the Editor*, ss.146-164, Thompson'un yetmişlerin sonundaki sivil özgürlüklerle uğraşmasının özgün başlangıç noktalarından biriydi.

enerji işçilerinin ve maden işçilerinin grevleri üzerine iki muhteşem makale yazdı.⁽³⁴⁾ 1973'te Allende'ye yazdığı ağıt hatırlanacaktır.⁽³⁵⁾ 1975'te AET'ye Britanya'nın üyeliğine şiddetle karşı çıktı.⁽³⁶⁾ Öte yandan bu on yılın bir çok ana konusu -Fransa'daki Mayıs olaylarından Vietnam Devrimi'nin zaferine, Çin'deki ayaklanmalardan Çekoslovakya'nın işgaline, Nixon'un düşüşünden Heath'in devrilmesine kadar- hakkında çok az şey söylemiş olduğu doğrudur; altmışların sonu da yapabileceklerinden kesinlikle çok azı. Kamuoyuna açıklama yapmaksızın bu yılların birinde İşçi Partisi'ne katıldı.

Şubat 1978'de *Teorinin Sefaleti*'ni, cisimleşmiş baş Stalinist olarak Althusser tutkulu bir saldırıyla yazarken olaylar böyle gelişmişti. Kitabın üzerindeki mürekkep kurumadan kısa bir süre önce Althusser'in manifestosu, *Ce qui ne peut plus durer dans le Parti Communiste* Fransa'da görüldü. Çok az polemiksel suçlama bu kadar çabuk ve tamamen çökebilir.⁽³⁷⁾ Thompson'un nitelemesinin tüm yapısı Althusser'in gerçek kanaatlerinin inkar edilemez kanıtı önünde dağıldı. Althusser'in FKP'nin bürokratik düzeni ve sekter politikalarına yırtıcı suçlamaları onun Stalinizm'in kişileşmesi olarak kavranmasını açıkça gülünçleştiriyordu. Bu suçlamayı değiştirmek ya da sözünü geri almak yerine Thompson bunu savunmak için iki satır eklediği bir dipnotu metnine iliştiirdi. Bir yandan da Althusser'in Fransız Parti aygıtının eleştirisinin ufkunu ve gücünü küçültmeyi denedi. Artık, Althusser'in FKP içindeki örgütlü eğilimleri doğrudan biçimlendirmek için yaptığı çağrının başarısız olduğu ve bunun Lenin'in yaşamının çoğu boyunca Bolşevik Parti

34) *Sir, Writing by Candlelight*, New Society, 24 Aralık 1970; "A Special Case", New Society, 24 Şubat 1972.

35) *Homage to Salvador Allende*, Spokesman Broadsheet, Nottingham, 30 Eylül 1973.

36) Sunday Times, 27 Nisan 1975.

37) Althusser'in makaleleri 24-27 Nisan tarihli *Le Monde*'larda yayınlandı.

içindeki normal pratiklerinden biri olduğunun farkında olmadığı-
nın gözüktüğü doğrudur. Fakat o zaman bu, Thompson'un BBKP
içinde verdiği kavganın asli taleplerinden birisi değil miydi?(38)
Genel olarak, *Ce qui ne peut plus durer* ile *The Reasoner*'ı karşı-
laştırırsak Althusser'in partinin yönetim yapısı ve iç örgütlenmesi-
ne hücumları çok daha yakıcı ve sistematiktir. Gerçekte, Althus-
ser'in Nisan 1978 manifestosunun batı komünizminin savaş sonra-
sı tarihinde, bir parti içinde yayınlanmış en sert muhalif bildirge
olduğu söylemek muhtemelen doğrudur. Thompson onun zamanla-
masından şikayet eder -1956 ayaklanmalarından yirmi yıl sonra ve
solun Mart Milletvekili Seçimleri'ndeki yenilgisi üzerine çıkmıştır.
Fakat her ikisi de Althusser'in komünist hareket içinde kalma yö-
nündeki uzun vadeli tercihi açısından anlaşılmalıdır. Bu seçenek,
Fransız işçi sınıfı içindeki en büyük partinin içinde etkinliğini sür-
dürmek için bir dizi temel sorunda sessiz kalma bedelini ödemeyi
içerir. Benzer bir karar -görelî avantaj ve dezavantajların pratik de-
ğerlendirmesi- ellilerin sonunda Thompson'un saygı duyduğu di-
ğer bir çok entellektüel tarafından alındı: Örnek olarak, İngiltere'de Eric Hobsbawm ya da İtalya'da Paolo Spriano. Yıllar içinde,
BBKP veya İKP içinde izin verilen siyasi ifade serbestliği, tabii
FKP içinden çok daha fazla genişlemişti. Fakat Althusser'in
ona hücumunun kronolojisini açıklayan kesinlikle Fransız partisi
içindeki bürokratik denetim ve sansürün katılığıdır. 1978 baharın-
daki yenilgiden önce FKP önderliğine, onun anlık pratik ve siya-
setlerinin tüm hepsine açıkça meydan okumak kesin ihraç demektir.
Althusser kendi insiyatif anını siyasi olarak ve düşünerek seçti -
parti aygıtının komünist militanlar ve seçmenler tarafından tama-
men sarsıldığı ve itibarını yitirdiği ve artık daha fazla geleneksel

38) Ken Alexander parti önderliği tarafından yorumlandığı şekliyle demokra-
tik merkezîyetçiliğin ana eleştirmeniydi; konuyla ilgili makalelerine, *The Reasoner*, No:1, Temmuz 1956 ve "World News", 7 Eylül 1956, bakınız.

yaptırımlarını uygulayamayacağı bir anı Diğer bir deyişle, darbeyi vurmadan önce ciddi bir iç krizi bekledi; askeri düşünceyle konvansiyonel, kusursuz bir akılcı hesaplama. Böyleyken bile, sonucun -önceden müdahale etmiş olsaydı güçler dengesinin çok daha az uygun olduğu bir kaç yıl önce onun durumunun ne olabileceğini netleştiren- ispatladığı gibi, onun beklediği muhalefet parti içinde yalıtılmış olarak kaldı. Bu olayda FKP önderliği aşağıdan genelleşmiş bir isyan tehdidini kapsamayı ve üyeleri üzerindeki otoritesini yeniden sağlamlaştırmayı başardı. Ancak bu yenilgiye rağmen Althusser'in manifestosu dikkati çekme kazanımını elde etti. İfade özgürlüğü Fransız partisi içinde güvence altına alındı -ifade özgürlüğünün bundan sonraki genişliği onun eleştiri niteliğindeki sert nutuklarının artmasıyla ölçülebilir. Bugün FKP içindeki ifade özgürlüğü, İKP'nin uyuşturulmuş konsensusundan muhtemelen çok daha samimi ve gerçektir.

Thompson Althusser'i müzmin bir Stalinist olarak betimlemek için sıkıca sarıldığı son girişiminin güçsüzlüğünü hissetmiş gibidir. Dipnotunun ortasında aniden yolunu değiştirir. *Teorinin Sefaleti*'nde ilgilendiği şeyin "Althusser'in Fransa'daki özel konumu olmadığını" ilan ederek "bu konumun belirtilerini ve karmaşıklıklarını her zaman doğru okuyamamış olabileceğini"⁽³⁹⁾ itiraf eder. Hatanın bu zımni teslim edilişi yine de daha ileri bir incelemeyi getirmez. Bunun yerine Thompson tüm çalışması boyunca kendisinin gerçek ilgisinin Althusser'in çalışmasının kendisi değil, "Fransa'nın dışına, hepsinin dışında İngiltere'ye, taşınmış olan Althusser'in düşüncesinin etkisi" ve bundan sorumlu olan "ithalat acentaları" olduğunu ilan eder. Ve devam eder; "New Left Review (ve New Left Books) bunda, geçmiş onbeş yıl boyunca Althusser-yan kumaştan her ürünü, basmakalıp da olsa, yayınlamış oldukları için, kendinden geçmiş "sunuşlar"la ve derin teorik nefes alışlarla

39) TS, ss.404-405.

eşlik ettikleri için özel bir sorumluluğa sahiptir ve Fransa'dan veya Fransa'yla ilgili "başka hiç bir şey yayınlamadılar" [onun italikleri]. Böylece, *Review*'nin yayıncıları Althusser'e karşı hangi saklı rezervleri ellerinde tutmuş olurlarsa olsunlar, saf bir kamuoyuna Fransız proletaryası = FKP; kahraman, karmaşık olmayan militan bir *taban*, bununla yan yana duran özenli ve akli başında marksist teorisyenlerden ve Parti'nin somut yaşamında bunların üstüste konmasından oluştuğu varsayılan bir Parti olduğu empoze edilmiştir."⁽⁴⁰⁾ Muhtemelen aceleyle ve belki de dengesizce yazılmış olan dipnotla *Teorinin Sefaleti*'ni aynı ölçeklerle yargılamak haksızlık olabilirdi. Fakat bunun, bu paragrafın yazarına yakışmayan, haki-katin kasten gülünç bir hale getirilmesi olduğu söylenmelidir. NLR Althusser'in "kendinden geçmiş sunuşlarından" başka hiçbir şey yayınlamamış mıdır? Thompson kendisini bu göreve vakfetmeden çok önce NLR Althusser'in bir dizi sistematik eleştirisini yayınlamıştı; felsefesine dair (Geras, no: 71; Glucksmann, no: 72); tarih teorisine dair (Vilar, no: 80); siyasetine dair (Gerratana, no: 101/102). Althusser'i burada Thompson'un suçlamalarının vahşiliğine karşı savundum ama diğer arkadaşlarım ve katkıcıların yanı sıra ben de onun spekülative kurgularını ve siyasi yanılsamalarını eleştirdim (Batı'da Sol Düşünce; NLR 100). NLB Fransa'dan "Althusseryan kumaştan" ürünlerin dışında "başka hiçbir şey yayınlamadı" mı? Tarihçi Lucien Febvre'nin (*Kitabın Gelişi*) ya da Pierre Vilar'ın (*Altın ve Paranın Tarihi*), Georges Lefebvre'nin (*Büyük Korku*) ya da Albert Soboul'un (*Fransız Devrimi*) çalışmaları bu tanıma gerçekten girmiyorlar mı? Onlar, ölü veya diri, bunu öğrendiklerinde çok şaşıracaklardır. Ya bu başlıkta, Althusser'in kendi teorilerini açıkça onlara karşı kurduğu en hümanist muhalif-

40) TS, s.405.

41) NLR 50; Londra 1978.

leri olan filozoflara; Jean Paul Sartre'a (*Diyalektik Aklın Eleştirisi*) ya da Lucien Goldmann'a (*Immanuel Kant*) ne demeli? Ya Ekonomist Arrighi Emmanuel (*Eşitsiz Değişim*) ve sosyolog Lucien Malson (*Kurt Çocuklar*)? Thompson'un iddiası basit bir saçmalıktır. Onun son suçlaması da bundan aşağı değildir. NLR ne zaman "saf bir kamuoyuna" "Fransız proletaryası = FKP; kahraman, karmaşık olmayan militan bir *taban*, bununla yan yana duran özenli ve akli başında marksist teorisyenlerden ve Parti'nin somut yaşamında bunların üstüste konmasından oluştuğu varsayılan bir Parti olduğu" önermesini "empoze" etmiştir? Buradaki *peri masalı* tamamen Thompson'a aittir. Vicdanı el verip de Review'a bakmış olsa, aceleyle icat edilmiş bu kurgu yerine Jean-Marie Vincent'in *FKP ve Tarihi* ya da Ernest Mandel'in *1968 Mayıs'ının Dersleri* makalelerini bulabilirdi; cerrah keskinliği ve açıklığı kendisi adına konuşan daha sonraki; *Stalinizm'den Eurokomünizme* makalesinden bahsetmiyorum bile. Son dakikada "Althusser'in Fransa'daki konumu"ndan polemiklerinin görünen hedefi olarak onun düşüncelerinin İngiltere'ye "ithal"ine çark ederek Thompson örneğine hiç bir şey eklememiştir. Bir tarihçi, bir sosyalistten bahsetmiyorum, doğruluk ve adalet konusunda daha hassas olmalıdır.

Bununla birlikte bir başka soru daha hala durmaktadır. Kendi içinde Thompson'un Althusser'i bir Stalinist olarak resmetmesi saçma olabilir. Fakat kendi içinde yorumlandığında Althusser'in Stalin karşıtlığının Thompson'unkinden daha az ilkeli ve tutkulu olduğu yönünde çok daha fazla ikna edici iddia yok mudur? Burada yanıt, gönül huzuruyla ve kesinlikle evet olmalıdır. Thompson'un Stalin'in mirasını reddedişinin ahlaki ve siyasi yoğunluğu, 1956'da İngiliz partisini terkettikten sonra, Althusser'in sonraki yirmi yıl boyunca gösterdiği herşeyden çok daha fazladır. Aradaki fark kısmen çıkış noktalarındaki ayrılığa yazılmıştı. Yirminci Kongre veya 1956 Macar Devrimi'nden çok 1960'lardan itibaren

Çin'in polemiklerinden esinlenen herhangi bir SBKP eleştirisi diktatöre ve onun rejimine tüm saldırılara karşı oluşturulmamış bir direnci içeriyordu. ÇKP'nin Stalin'in tarihsel rolü üzerine hüküm verdiği meşhur *Stalin Sorunu Üzerine* makalesi, tam Althusser'in *Materyalist Diyalektik Üzerine*'si Fransa'da görüldüğü sırada 1963 Eylül'ünde *Renminribao*'da yayınlandı. Altmışlarda Kruşçevcilik'e bir alternatif olarak Maoizm'e safdilce inanmanın bedelleri arasında bu da vardı. Kendisinin yüz akı olarak Thompson bu safdilliği asla paylaşmadı. Bununla birlikte *Teorinin Sefaleti*'nde Thompson bu yararlı karşıtlığın tamamen ötesinde iddialar oluşturur. Zira denemesinin sonraki bölümünün merkezine Thompson, sosyalist hümanizmin yardımıyla, 1956'da -onun "teorisi ve pratiğinin" bütünsel eleştirisi"yle⁽⁴²⁾- Stalinizmin içyüzünün eksiksiz bir kavrayışına sahip olduğu tezini yerleştirir. Bugün tarihin bu "kapanmamış gündemi", takip eden marksızmlerin tecrübesiz gaspedişiyle geçici olarak "bir kenara itilmiş" ama sonuç olarak aynı zamanda "çok özgül ve pratik bir siyasi eleştiri" olan yanıt verilmemiş bir "ahlaki eleştiri" olarak durmaktadır. Thompson tekrar tekrar, 1956'nın Stalinizm'in ilk kez etik hesabının kapandığı, onun entellektüel teşhirinin tamamen yapıldığı, onun sosyalistler için son siyasi ölüm hükmünün verildiği tarihsel tecelli yılı olduğu düşüncesine geri döner. Yalnız ve yalnız o zaman marksizm içindeki "iki gelenek"; teolojiye karşı akıl, geriye dönüşü olmayacak şekilde gerçekten ikiye bölündü ve o zamandan *bu yana* tüm gelişmeler bu kıyametvari ifşa anında yaşadıkları mı yoksa yetersiz mi kaldıklarıyla değerlendirilebilir hale geldi.

Bu değerlendirme kabul edilebilir mi? Buna verilecek yanıt kesinlikle iki yönlüdür. Yirminci Parti Kongresi'nin cazibeli yılın-

42) TS, s.324.

43) TS, ss.375,369.

dan önce Stalinizm'in devrimci sosyalistler tarafından yürütülen çok uzun bir marksist çözümleme ve tartışma geleneği vardı. Onun ana akımı tabii ki Trotskiy tarafından kurulmuştu. Onun yirmili yılların ortasından bu yana inşa ettiği SSCB eleştirisi 1956'nın ışıklarından yaklaşık otuz yıl önce çok tartışmalı bir ah-laki ve siyasi öfkeyle suçlanmıştı. Fakat o aynı zamanda materyalist bir *toplumsal teori* girişimiydi; Stalinizm'i "tarihsel olarak açıklama" denemesi. *İhanete Uğrayan Devrim*'in (1936) esas hipotezleri Sovyet toplumunun incelemesi için bir çerçeve olarak bugüne dek aşılmamış olarak varlığını sürdürdü. Trotskiy'nin çalışması Isaac Deutscher tarafından, Trotskiy üzerine olan üçleme-sinin dışında *Stalin* (1952) biyografisiyle ve diğer birçok yazısıyla sırasıyla geliştirildi ve genişletildi. Eğer bunlar Stalinizm'in siyasi tarihinin soldaki doruklarıysa aynı zamanda Rusya'daki diktatör-lük rejiminin gerçekliklerini sorguya çeken yaygın ölçüde anılar ve exposéler(*) yükselmektedir: adlandıırırsak, Souvarine'in *Stali-ne*'i, Gide'in *Retour de l'URSS*'i, Serge'in *Bir Devrimcinin Anıları* yalnızca bir kaç tanesidir. Thompson bugün Althusser'i Stali-nizm eleştirisinde geciktiği için azarlıyor ve tipik olarak soruyor; "Althusser 1956'da neredeydi?"⁽⁴⁴⁾ Ondan sonra kısa bir cümlede sorusunun mantığının kendisi için de rahatsız edici olduğunu ka-bul ediyor. Thompson örneğin, 1952'de (Doktor'un Suikastı), 1951'de (Slanski Duruşması) neredeydi? Fakat bu düşünce silsile-sini, asli bir farklılığı vurgulayarak bir kenara itiyor; "1956'da Stalinizm'in onyıllarca insanları sinek gibi ezdiği resmi olarak uzun uzadıya ifşa edildi." O zaman Stalin'in cinayetlerinin "res-mi" beyanı mı affı mümkün olan ve ölümcül sorumluluklar ara-sındaki sınırı çiziyor? Bu varsayım Trotskiy'i ele almamayı ve

44) TS, s.324.

(*) exposé: Gizli kusurları açığa çıkartan makale ya da kitap.

Serge'yi bilmezlikten gelmeyi anlaşılabılır ama Kruşçev veya Mikoyan'a dikkat etmemeyi affedilmez kılmak zorunda gibi gözüküyor. 1956'dan sonra bir keresinde okurlarına sert ve kötü bir ifadeyle "vicdan azabıyla sakatlanmaya"⁽⁴⁵⁾ niyeti olmadığını söylediği rezil Rajk Duruşması'na güvenmek için ne tür bir mazereti vardır? SSCB'deki göstermelik duruşmalarla ilgili, konuyla samimi olarak ilgilenen birinin kaçınamayacağı kadar bereketli bir literatür hala vardır. Anlaşılan Thompson bunun yerine Andrew Rothstein'la uğraşmaktadır.⁽⁴⁶⁾

Tabii aynı zamanda, Thompson'un gerçekte Moskova Duruşmaları'na asla tamamen inanmamış olması, çalışma kamplarının varlığından kuşku duymuş olması, İspanyol, Yunan ve Çin devrimlerinde Stalin'in rolünün farkında olması ama daha yararlı olduğunu ve o zaman Britanya'da mevcut olan en adanmış işçi sınıfı partisinde çalışma sorumluluğu olduğunu düşündüğünden ve daha iyi günlerin geleceğini umduğundan ötürü sessiz kalmış olması mümkündür. 1956 isyancıları arasında, savaş sonrasında hemen hemen kesin olarak bu şekilde düşünmüş olan komünistler vardır. Bir çok olayda saiklerin bir karışımı olması mümkündür. Fakat bu varsayımların hiç biri -bilgisiz olmanın masumiyeti ya da görelî avantajın kestirilmesi- sonraki isyanlara dil uzatmak için fazla zemin bırakmaz. Hakikat ise 1956 yılının Thompson'a hiç bir özel tarihsel ayrıcalık ya da bağışıklık sağlamadığıdır. Onun

45) *Sosyalizm ve Entelletüeller, Universities and Left Review*, No.1, Bahar 1957, s.36. Bu ifadenin sonucu onun söyleysel şişirmesi tarafından gerekli sorumluluğun gözardı edilmesidir.

46) Rothstein'in *Sovyet Fabrikasında Kültür* makalesinin etkisiyle okurlarına; "Yirmi yıl önce sosyalistlerin ve komünistlerin arasında bile çoğumuz Morris'in *Olmadı Gerekli Gibi Bir Fabrika*'sını pratik olmayan bir şairin hayali gibi görüyorduk; bugün Sovyetler Birliği'nden dönen ziyaretçilerin anlattıklarıyla şairin hayali neredeyse gerçekleşmiş", der. Bakınız, *William Morris-Romantikten Devrimciye*, Londra 1955, s.760.

Stalinizm'in sosyalist bir eleştirisine katkısını takdir etmek için zamanın komünist muhalefetlerinin gerçek bileşimine ve çıktılarına bakmak zorunludur. Toplumsal ve ulusal patlamaların bir kitle karakterini geçici olarak kazandırdığı Doğu Avrupa'da, bahardan güne kadar olan kısa coşku döneminde bir çok cesur makale ve bazı iyi şiirler yazıldı -silahların sınaması geldiği zaman sokaklarda dövüşenlerin kahramanlığından bahsetmezsek. Fakat dayanaklı maddesi olan çok az entellektüel çalışma krizden daha uzun süre yaşadı. Bu yılın olaylarını toparlayan esas düşünür, onu asla toerileştirmeyen Lukacs'tı; felsefi olarak Althusser'e karşıt olan Lukacs'ın Macar partisiyle siyasi ilişkisi Althusser'in Fransız partisine yaklaşımına çok benzer şekilde kaldı. Doğu Avrupa'da 1956'dan esinlenen Stalinizm üzerine marksist literatürün sınırları daha ileriye, sonradan gelenlerin köşetaşlarına bakarak görülebilir. Altmışlarda Medvedev'in ya da yetmişlerde Bahro'nun büyük çalışmalarının çapıyla kıyaslanabilecek hiç bir çalışma ortaya konmadı.

Batı Avrupa'da muhalefetlerin tarihsel bir olgu olarak Stalinizm'in doğası ve kökenlerinin radikal ve sistematik bir çözümlemesini geliştirmek için daha fazla yeri ve zamanı oldu. Thompson genç okurlarını araştırmaya davet eder: "Stalinizm'in kaynaklarını saptadınız mı? Daha iyi bir teori kurdunuz mu?"⁽⁴⁷⁾ Elbette, bu ikincisi sorulması gereken bir sorudur. Thompson'un 1956 öncesinde Sovyetler Birliği'yle tüm marksist teorik angajman geleneğine önem vermediğini görmüştük. O zaman onun ya da arkadaşlarının yirmilerde ya da o yıllardan bu yana ürettikleri nedir? Verilecek yanıt garip bir şekilde çelişkili olacaktır. İngiltere'de *The New Reasoner*, herhangi bir ülkedeki solda karşılığı olmayan bir şekilde, 1957'den 1959'a kadar Doğu Avrupa ve SSCB'deki sosyalist

47) TS, s.374.

belgelerin bir dökümünü sağladı. Hiç bir konu komünist dünyadan bir makale ya da çeviri olmadan tamamlanmadı. Bunların arasında Thompson'un kendisinin gönderme yaptığı denemeler -zamanın doğulu manifestolarının belagatli batılı karşılıkları- ve Dery, Yaşın, Hikmet, Wazyk, Ilyes, Woroszylski, Brecht ve diğlerlerinin öykü ve şiirleri vardı. Bunun 1960-1961 New Left Review'larında sınırlı bir yansıması oldu. Fransa'da yapılanlar daha da azdı. Bu yılların tipik ürünü FKP'deki bu döneme dair otobiyografik anıların olduğu *Autocritique*'ti. İtalya'da geçici bir kaç broşür ortaya çıktı. Altmışların başıyla birlikte '56'nın hızı tükenmiş gibi görünür. Anın tüm tutkulu polemiklerine ve kendini sorgulamalarına rağmen herşeyin ötesinde, herhangi bir biriktirici araştırma tarzından çok dikkati çeken Stalinizm üzerine sürekli çalışmaların kıtlığıdır. '56'nın zorlaması, SSCB'de sonraki Kruşçev'li yıllar için tek bir esaslı kitap ya da analitik bir deneme dahi üretti mi? Çin-Sovyet çelişkisinin kökenlerini araştırdı mı? Kültür Devrimi öncesi ve sonrası Çin'i hakkında söyleyecek çok şeyi var mı? Rus ve Doğu Avrupa toplumlarının Brejnev dönemindeki evrimini izledi mi? *The Reasoner* ve *The New Reasoner*'da bu alanda ayırteğici katkı yapan tek bir yazar vardır -*Planlı Ekonominin Temelleri*'nde E.H.Carr'la birlikte çalışan R.W.Davies.⁽⁴⁸⁾ Fakat o da zamanının emsallerinden biraz ayrı bir kişilik gibi gözükmektedir. Genel olarak Stalinizm'in gerçek bilgisi Carr, Nove, Rigby gibi profesyonel akademisyenler ya da Mandel veya Maitan gibi troçkistler tarafından ilerletildi. '56'nın ana akımı sonuçta çok zayıf olduğunu kanıtladı

48) 1937-38 *Tasfiyeleri Üzerine Bazı Notlar*'a bakınız; *The Reasoner*, no.3, Kasım 1956 ve *Rus Ekonomisi*, *The New Reasoner*, no.10, Güz 1959. İlk makale Althusser'in öğrencisi Grahame Lock'un *Özeleştiri Öğeleri*'nin Giriş'inde geliştirdiği Yezhovschina'nın taslaklarının açıklamasına benzer. *New Left Review*'un ilk sayılarındaki (no.5) SSCB üzerine tek kitap eleştirisi de Davies tarafından yapılmıştır.

ve geride çok az iz bıraktı.⁽⁴⁹⁾ Bu kısmen bu yılda komünist hareketten ayrılan entellektüeller arasında Rusya, Doğu Avrupa ve Çin üzerine uzmanlaşmış bilgi ve ilginin yokluğuna bağlıdır. Onların ilgisi çok doğal olarak kendi toplumlarına doğru dönmüştü. Fakat burada bile, siyasi baskıdan ya da ideolojik tekelden yararlanmazsınız batıdaki öncü işçilerin ve üye ve seçmenlerin büyük kitlelerinin arasında büyük komünist partilerin bürokratik yapıları ve gelenekleri tarafından yönlendirilen sadakatin sürmesinin materyalist bir kavrayışının oluşturulmasında çok az ilerleme kaydedilmesi şaşırtıcıdır: Marksistler tarafından bu güne dek büyük ölçüde ortaya atılmamış bir sorun. 1956 isyanlarını takip eden yönelimde doğudaki destalinizasyonun hayal kırıklığının geri çekilmesinden daha derin nedenler işlemektedir.

Zamanın sosyalist hümanizminin sonuçlarının acaba *Teorinin Sefaleti*'nde sürekli görülebilen bir öncüden ötürü mü analitik olarak yetersiz olduğunu merak etmek zor değildir; gerçek çalışmanın nerdeyse tamamlandığına dair olan inanç -doğu toplumlarının tali ya da gereksiz dinamiklerinin zahmetli sosyolojik veya tarihsel incelemesine dayanan Stalinizm'in "ahlaki" eleştirisi. 1956-1959 karmasını izleyen Sovyetler Birliği veya Çin üzerine uzatılmış sessizlik belki de bu anlamda hakikaten tarihsel materyalizmin ahlakçılık tarafından bir ikamesi olarak adlandırabilecek şeyin mantıksal bir sonucuydu. Stalin'in ölümünden Brejnev'in dengesine yönelen karmaşık nedensel süreçleri izlemek yerine, 1956'dan sosyalist hümanizmin "kapanmamış gündemi"nin yeniden ele alınacağı gelecekte bir zamana doğru, onyıllar boyunca etik protestonun meşalesini elden ele geçiriyoruz. Thompson'un tarih yazımı kanunlarında geçmişle bugün arasında kurulan ilişki onun buradaki siyaset tanı-

49) Başka bir yerde Thompson'un kendisi bunu hakikaten itiraf eder. Kolakowski'ye mektubunda 1956'nın entellektüel karmaşasının "çok az yapıcı ve dayanıklı sonuçları" olduğundan bahseder; TS, s.93.

mında sadık bir yansımasını bulur. 1956'nın eleştirel olmayan bir kültürün pratik sonucu tarihin ahlaki örneklerin yabancı dilden seçilmiş okuma parçaları olarak kavramsallaştırılmasıdır. Bu nihai olarak sürekli entellektüel çözümleme ve açıklama sorumluluklarının terk edilmesine yol açar. *Teorinin Sefaleti*'nin kendisi bunun te-
dirgin edici kanıtını sağlar. Althusser'in bir Stalinist olarak ele alınması, gördüğümüz gibi, Althusser'in değersiz bir karikatürüdür. Fakat bu aynı zamanda farklı bir yoldan Stalinizm'in doğasını da değersizleştirir. Zira Rusya'daki Stalinist rejim, aşırı kılığın hakim olduğu ve silahlı düşmanlar tarafından kuşatılmış bir ülkede doğan, en büyük toplumsal spazmların ortasında kendisini sağlamlaştıran ve devrimin kendisinin yarattığı ayrıcalıklı bir bürokratik katmanın maddi çıkarlarıyla bağlanan muazzam bir siyasi kurumsal bir yapıdır. Hepsi; Sovyet nüfusunun onda birini öldüren zorla-kollektivizasyon afeti, tasfiyelerin terörü, İkinci Dünya Savaşı'nın katliamları bu Stalinizm'e özgüdür. Onun alameti farikası -kanlı baskılarla veya duygusuz gaflarla- çok büyük ölçekte hayat kaybıdır.

Sisteme adını veren otokratın ölümüyle birlikte, klasik anlamıyla Stalinizm Rusya'da kısa sürede sona erdi. Geride planlı bir ekonominin sanayileşmesine, devlet mülkiyetinin emperyalizmin baskına karşı savunulmasına ve işçi ve köylü kitlelerinden ayrıcalıklarının savunulmasına -hala sosyalist demokrasinin bir reddi ama artık genel bir terör aygıtı olmama- adanmış katı bir parti diktatörlüğü kaldı. Bu ikinci anlamında Stalinizm çok daha geniş bir tarihsel temele sahip olduğunu ispatladı. Bu yüzyıl boyunca başarılı sosyalist devrimlerden doğan tüm rejimlerin genel biçimini, Küba'nın kısmi istisnasıyla, bu tayin etti. Zira onların tüm diğer konulardaki önemli farklılıkları, Çin, Yugoslavya, Vietnam asli olarak bu modelin çeşitlemelerini temsil eder. Yalnızca bir örnekte emperyalizmin terörü Stalin'in tiranlığından daha korkunç bir deneyimi üretti: Kamboçya diktatörlüğüne daha merhametli bir kom-

şu tarafından son verildi. Rus Stalinizmi'nin diğer daha küçük biçimsizlikleri uygun durumlarda aşıldı; örneğin, Kuzey Kore'de kişi kültü her örnekte etkisini yitirdi. Fakat genellikle Ekim'den bu yana sosyalist devrimler dünyadaki güç dengesinde harekete geçirdikleri değişimden yararlandılar; siyasi toplumsal dönüşümün bedelleri, siyasi acımasızlık ve akıldışılıkta, oransal olarak daha az oldu. Rusya'nın dışında sosyalizmin inşasına girilen yoksul ve geri toplumsal formasyonların sömürge idaresi ve emperyal saldırganlıkla mücadeleye kilitlendikleri her yerde Stalinizm hemen kopya edildi ve değiştirilerek etkisi hafifletildi. Onun az gelişmiş dünyaya yayılma eğrisi 20.yüzyılın ana tarihsel modellerinden birisini oluşturur.

Öyleyse Althussercilik; çok gelişmiş bir ülkede entelijansiyanın küçük bir fraksiyonunun anlaşılması güç ürünü, dünyada bu olgunun *post hoc* eksiksiz bir teorileştirmesini sağlamak için nasıl ortaya çıktı? Stalinizm teriminin her iki anlamında da esas fikir tasavvura karşı çıkar. Thompson bile onun ilk anlamını, Stalin'in kanlı hakimiyetini, kastetmiştir. Böylesine birbirine tamamen benzemeyen ve orantısız iki gücün akla yatkın maddi temeli ya da tarihsel mantığı nedir? Thompson hiç bir noktada bir açıklama getirmeye girişmemiştir. Bunun yerine, belki de bunu yapmanın olanaksızlığını sezdiğinden, kendisini genişletilmiş bir genellemenin *fuite en avant*'ına doğru -batıdaki *yeni bir yönetici sınıf* tehdidi ile Üçüncü Dünya'nın yakın gelecekteki despotik yöneticilerini, Althusserciliğin cennetten yollanmış bir ideoloji olarak sımsıkı kavradığı bir momentti zihninde hayal ederek- ilerletmiştir. Kızıl Kmerler'in karanlık ipuçları Politeknik'teki nihilizmin uyarılarıyla karıştırılır.⁽⁵⁰⁾ Althusser'in bu bileşik resminin katıksız fantazisi -Stalin'in ölümünden sonra doğmuş yazarı, Pol Pot'un görünmeyen danışmanı, gelişmekte olan sonsuz sayıda Neçayevler'in üreticisi-

50) TS, s.379, 380, 397.

şaşırtıcıdır. Başka bir yerde hala kitabı için bazı açıklamalar sıralarken Thompson daha açıkça bunu, eğer Bentham, Coleridge ya da Webb'in geleneğinin torunları değilse, serbest eğitim ve bugünün rahat işleri tarafından bozulmuş batılı akademisyenlerin ve diğer entellektüellerin doğuştan elitizminin bir ürünü olarak sunar.⁽⁵¹⁾ *Teorinin Sefaleti*'nin sonuna doğru çelişkili değerlendirmelerin kataraktı ancak onların nesnelere duyulan ilgisizliğin altında yatan şeyin bir kanıtı olarak ele alınabilir. Althusserciliğin SSCB'deki bürokratik terörün pratiklerinin kusursuz bir yasalaştırılması olduğuna dair hırıltılı iddialar gerçekte -niyetlenilenin aksine- Stalin'in diktatörlüğünün saçmalaştırılmasını içerir. Bunlar 1956'nın materyalist bilgeliği için iyi bir reklam değildir.

Aynı zamanda, Thompson'un çağdaş genel anlamında Stalinizm'e dair siyasi yargıları *Teorinin Sefaleti*'nde ciddi bir şekilde doğru yoldan sapar. Bize "Kendi bulunduğum noktadan, işçi sınıfı hareketi içinde Stalinizm'den daha sağ bir dalga göremiyorum" der.⁽⁵²⁾ Bu meşum cümleyle aslında klasik bir Soğuk Savaş konumuna doğru farkında olmadan düşer. Zira Stalinist hareketler, onun terimi burada kullandığı anlamıyla -komünist partiler daha sonraki SBKP'nin otoriter geleneklerini model aldılar-, gerici bir geçmişin yalnızca arta kalanları değildir; aksine, bazıları altmışlar ve yetmişler boyunca hala devrimci bir dünya-tarihsel rolü sürdürmeye muktedir olduklarını ispatladılar. Vietnam Devrimi, 20. yüzyıldaki anti-emperyalist mücadelenin en büyük epiği, başka nedir ki? Stalingrad'dan Saygon'a hepsinin aynı soydan geldiği herkesin görebileceği kadar açıktır. Özgürlük ile denetim altına alma ve kurtuluş ile zorlama arasındaki çelişki Vietnam'da SSCB'den çok daha güçlüdür. Fakat tarihsel sürecin tüm biçimleri akrabadır. Eğer Thompson gerçekten işçi hareketi içinde Stalinizm'den daha sağda

51) TS, s.377.

52) TS, s.326.

bir dalga görememişse onun konumunun mantığı, İkinci Enternasyonal içinde, Shirley Williams ve Lee Kuan Yew'in NLF'yi alenen şiddetli bir biçimde suçlamalarıyla uyuşma içindedir. Aslında Vietnam Devrimi'nin bugün çok az üstünde dursa da, gerçekten onunla dayanışma içine girmiştir. *Teorinin Sefaleti*'nin başka bir yerinde kaba anti-komünizm açık ve net bir şekilde inkar edilmiştir. Fakat bu Thompson'un FKP'ye karşı yırtıcı saldırılarının yaylım ateşini engellemez; bu yaylım ateşi, Britanya'nın İşçi Partisi'nin -Vietnam'a dair özel sicili (Rodezya, Malaya ve Yunanistan'dan bahsetmezsek) hor görmeye bile değmeyecek ve genel karakterinin gerçekte FKP'nin *solunda* diye tarif edilmesinde hayranlarının bile reddüt edeceği bir örgütlenme- şikayet etmeyen rahatsız bir üyesinden gelmektedir. Tabii bu bir sosyalistin Britanya'daki İşçi Partisi'nde çalışma tercihi yanlış ya da anlaşılamaz demek değildir; onun için benzer bir örnek Fransa'da Komünist Parti'de çalışma seçeneğini kullanan Althusser'e uygulanabilir. Her iki örnekte de kuşkusuz görelî faydanın zehirlenmemiş hesaplaması vardır. Fakat kesinlikle bu yüzden, Althusser'in komünist bir partiye üye olduğu için, aynı metinde şimdi mensup olduğu sosyal demokrat partiyle arasına hiç bir mesafe koymayan biri tarafından teşhiri yakışık almaz. İşçi hareketi içinde Stalinizm'in "sağında hiç bir düşmanın olmadığı" açıklamasının sürüklendiği yer sosyal demokrasinin daha az zararlı olduğunun kabulüdür. Thompson'un gerçekten bu görüşü taşıdığına inanmak olanaksızdır. Siyasi tabiatındaki herşey bunun aksini söylemektedir. Bunun, o anın sıcaklığı içinde bir kalem sürçmesinin ürünü olması çok daha muhtemeldir. Soğuk Savaş kategorilerine yeni ve yerinden oynatılması olanaksız bir uyumun imzası olmaktan çok, sadece *polemik olarak kavranmış teori*'nin sınırlılıklarına ve tehlikelerine bir kanıttır.

Burada Althusser'in çalışmasının siyasi ve teorik kusurlarından sıyrılınıyor. Onlar adil bir sosyalist eleştiriye tabi tutulmalı-

dır. Fakat Thompson'un *Teorinin Sefaleti*'ndeki polemik üslubu böylesi bir adillığe dönük girişimi ortaya koymaz. Aslında Thompson'un kitabında bir tarihçinin çağdaşlarıyla uğraşırken hakikatin sıradan yükümlülüklerinden sıyrılabileceğine dair anlık bir varsayım vardır -kişisel ilgilerin her koşulda nesnelliği dışarıda bıraktığı şimdide, geçmişte gereken titiz standartlardan daha azının gerekeceği gibi birşey. ABD'de yaptığı etkileyici bir mülakatta şunu belirtir; "Sıra 20.yüzyıla gelince, benim kimi olaylara çok fazla karışmamdan ötürü çalışmayı daha genç tarihçilerin yapması gerektiğinden hemen hemen eminim. Bunlar hakkında bir tarihçi gibi yazamayacağımdan eminim. 1945 hakkında siyaset teorisi yazabilirim ama tarihçi gibi yazamam. Çünkü ben kendim onun çok fazla içindeydim. Nesnel bir çözümleme yapabilmek için zorunlu bir mesafe vardır."⁽⁵³⁾ Bu tez *Teorinin Sefaleti*'nde çok merkezi olan deneyimle ilgili epistemolojik iddialarla garip bir çelişki içindedir -Britiş işçi hareketi içinde komünizmin tarihi üzerine paralel bir yorumda da görülebileceği gibi; "Deneyimi yaşayan bizler onu çözümleme için gerekli olan mesafede tutmayı asla başaramayacağız."⁽⁵⁴⁾ Fakat Thompson'un bundan çıkartmaya çalıştığı sonuç daha fazla özen gösterme ihtiyacı değil, yargıya dair daha büyük bir kayıp yetkisidir. Zira devam eder; "Tarihçi birazcık daha fazla yüce gönüllü olmaya eğilim gösterebilir çünkü bir tarihçi çok farklı insan gruplarına eğilmeyi ve dinlemeyi öğrenmek ve onların değer sistemlerini ve bilinçlerini anlamaya çaba göstermek zorundadır. Açık ki çok yönlendirilmiş bir durumda her zaman bu tarz bir yüce gönüllülüğü gösteremeyebilirsiniz."⁽⁵⁵⁾ Aslında yüce gönüllülük bir tarihçinin kendine has pratiği için adil olmaktan daha az

53) E.P.Thompson'la Bir Mülakat, *Radical History Review*, III, 4, Güz 1976, s.17.

54) TS, s.75.

55) E.P.Thompson'la Bir Mülakat, s.17.

uygun bir terimdir. Onun “çok yönlendirilmiş bir durum” dediği şey *Teorinin Sefaleti*’nin yazılmasında çok açıktır; Thompson öznel olarak birini gerçekleştiremeyeceğini hissetmiştir: Nesnel sonuç diğerine kurban edilmiştir. Aynı mülakat kendi doğrulamasını içerir; “Ama bunu az çok gösterdiğiniz zaman da diğer insanlarla olan ilişkilerinizde sürekli yargı hataları yaptığınız bir tür sekter pozisyona itilirsiniz. Bugünlerde bunun örneklerini çok sık görüyoruz. Tarihsel bilinç, birinin dönüşüm olasılıklarını ve insanların olanaklarını anlamasına yardımcı olabilmelidir.” Onun da arzu ettiği şekilde *Teorinin Sefaleti*’nin gereksindiği bilinç tam da budur.

Thompson’un Althusser’in katılmış bir Stalinist olması “gerektiği”ne dair kanaati açıkça büyük ölçüde çalışmasının merhametsiz determinizmine dayanmaktadır; tarihte insan aracılığının rolünün felsefi bir reddi, yaşayan erkekler ve kadınlar üzerinde pratik baskının teorize edilmesi olarak okunur. Althusseryan anti-hümanizm böylece, Balibar’ın üretim ilişkilerinin “taşıyıcıları”nın Beria’nın infaz müfrezelerine asimile edildiği insanlık dışı Stalinizm’le eşitlenir. Analitik bir yapısalcılık, diğer bir deyişle, ahlaki nihilizmin diğer adı haline gelir. Fakat Thompson Althusser’e olan dikkatini şekillendirecek normal bir tarihsel bilince izin vermiş olsaydı, belki tarih felsefesinde nedensel bir determinizmle duyumsuz bir ahlakdışılık arasında yaratılıştan bir ilişki olmadığını hatırlayacaktı. Hiç değilse aksi doğrudur. Hepsinin içinde en radikal ve amansız determinist olan Baruch Spinoza, tüm yaşamı boyunca insanların en soylusu ve kibarı olarak bilindi ve ardılları tarafından “filozofların azizi” olarak takdis edildi. Başka bir yerde göstermeye çalıştığım gibi Althusser’in düşüncesinin kategorileri doğrudan Spinoza’nın monizminden türer. Etik dünya görüşünün teorik görüşlerinden özellikle farklı olacağını varsaymak için hiçbir neden yoktur. Althusser’e dair basılı çok az şey vardır. Fakat Régis Debray’ın -siyasi ve entellektüel olarak çok farklı bir marksist-onunla

ilgili bir Bolivya hapishanesindeki hücreesindeki anılarından biri alıntılanmaya değer; “O zarifçe bize onunla birlikte çalışma şansı verdi; öyle bir şekilde yaptı ki bizim için çalıştığının, çalışmayı gerçekte yapanın o olduğunun farkına varmadık. Onun bir komünist olduğunu biliyorduk ve onun etkisi altında, ona söylemememize rağmen, biz de öyle olduk. Fakat onunla bu, yalnızca yazılı çalışmalarından değil adımlarımıza bu yönde yol gösterdiği sevgi ve cömertlikten de görülebileceği gibi tamamen içten bir inançtı. Öğrencilerinin onun kişisel özellikleri diye gördükleri aslında her aktivistin özellikleriydi.”⁽⁵⁶⁾

Althusser’in kendisi ve yazdıkları bir şeydir. Düşüncelerinin etkisi -Althussercilik olgusu- başka birşeydir. Thompson ikincisini hükmünü verirken daha başarılı mıdır? Şüphesiz ki yetmişlerde İngiltere’de, Althusser’in eserinden Thompson’un kimi şiddetli kınamalarına gerçekten karşılık gelebilecek türlü yan ürünler ortaya çıkmıştır. Hirst, Hindness ve arkadaşlarının yazıları Althusser’in kimi düşüncelerini bir *reductio ad absurdum*’la -Althusser’i çok ampirisist, kendilerinin başlangıç nosyonlarını çok rasyonalist ve son olarak da Marx’ı çok devrimci bularak başarılı bir şekilde reddetmeden önce- dile düşürerek etkilediler. Fakat bu ağırlıksız yerleşik geleneklere karşı çıkış, Thompson için ne kadar anlaşılabilir bir provokasyon olsa da, açıkça marksizmle alakasını kesen bu eğilim Althusser’in çalışmasının ana akımı içinde asla yer almadı. Gerçek sorun başka bir yerde yatıyor. Yanıt şudur; bunun doğru olmasının çok ötesinde Althussercilik, “hem geçmişte hem de günümüzde gerçek dünyayla ilgili etkileyici derecede çok geniş bir yelpazede çalışmalar çıkararak” son derecede *üretken* olduğunu ispatlamıştır. Guy Bois’nın *Feodalizmin Krizi* ortaçağ biliminde bir köşetaşdır. Michel Aglietta’nın *Kapitalist Düzenleme Teorisi* ABD

56) *Hapishane Yazıları*, Londra 1973, s.198.

57) TS, ss.352, 375, 287.

kapitalizminin gelişiminin yol açıcı bir ekonomi politik çalışmasıdır. Nicos Poulantzas'ın *Faşizm ve Diktatörlük*'ü Alman ve İtalyan faşizmlerinin ayrıntılı bir karşılaştırmalı incelemesidir. Pierre-Philippe Rey'in *Sömürgecilik, Yeni-sömürgecilik ve Kapitalizme Geçiş*'i Fransız sömürgeciliğinin Kongo'daki etkisini inceleyen büyük bir antropolojik çalışmadır. Robert Linhart'ın *Lenin, Köylüler ve Taylor*'u Sovyetler Birliği'nde sosyalizme doğru bolşevik hamlesine biçim veren koşulların bir yeniden incelemesidir. Roger Establet ve Christian Baudelot'nun *Fransa'da Kapitalist Okul*'u Fransız eğitim sisteminin mükemmel bir toplumsal-istatistiksel ölçümünü sağlar. Erik Olin Wright'ın *Sınıf Yapısı ve Gelir Belirlenimi* Birleşik Devletler'deki ekonomik eşitsizliğin temellerinin kapsamlı bir ampirik çalışmasıdır. Göran Therborn'un *Bilim, Sınıf ve Toplum*'u klasik Avrupa sosyolojisinin eleştirel bir tarihidir, onun *Yönetici Sınıf Yönetirken Ne Yapar?*'ı feodal, kapitalist ve sosyalist devletlerin çelişen örgütsel yapılarının biricik taslağıdır.⁽⁵⁸⁾

Bu kitaplar son on yılda ortaya çıkan, Althusser'in çalışmasından yakından veya uzaktan esinlenen çok geniş bir literatürün yalnızca bir örneğidir. Bunlar herhangi bir önem sıralaması olmaksızın bağımsız çalışma başlıklarına sınırlanmıştır -ağırlıklı olarak epistemolojik ve saf teorik yazıları dışlayarak. Bu sınırlar içinde bile yukarıdaki liste eksiksiz olmaktan uzaktır. Hatalara karşı bağışık da değildir -kimi örneklerde aşırı Maoçu renklerden kaynakların yetersiz eleştirel kullanımına uzanan bir alanda. Fakat bu itiraz

58) Guy Bois, *Crise du féodalisme*, Paris 1977; Michel Aglietta, *Régulation et crises du capitalisme*, Paris 1976; Nicos Poulantzas, *Fascisme et dictature*, Paris 1970; Pierre-Philippe Rey, *Colonialisme, néo-colonialisme et transition au capitalisme*, Paris 1971; Robert Linhart, *Lénine, les paysans, Taylor*, Paris 1971; Eric Olin Wright, *Class Structure and Income Determination*, New York 1979; Göran Therborn, *Science, Class and Society*, Londra 1976; *What Does the Ruling Class Do When it Rules?*, Londra 1978.

kabul etmez bir biçimde, ekonomistler, siyaset bilimciler, tarihçiler, sosyologlar ve benzer biçimde antropologlar arasında somut araştırmayı özendiren ve bilgilendiren entellektüel bir güç olarak Althusserciliğin canlılığının göstergesidir. Tüm bilançosunda, Althusser'in tarihsel materyalizmin reel gelişimi üzerindeki etkisinin bu anlamda olumlu olduğunu reddetmek zor olacaktır. Gerçekte, kendimize, terimin riskini göze alarak Thompsonculuğun kıyaslanabilir tüm çalışmalarının neye sebep olduğunu sorarsak, yanıt açık ki daha gösterişsiz olacaktır. *Teorinin Sefaleti*'nin okurları nerede araştırmaya özendirilmiş olabilir; ileri sanayi kapitalizminin yörüngesinin, feodalizmin krizinin mekanizmalarının, sömürgecilikte ilkel birikimin rolünün, sosyalizmin inşasında sınıflar arasındaki ilişkinin, burjuva demokrasisinde eğitim fırsatlarının ya da gelir dağılımının, toplumsal bilimlerin entellektüel tarihinin ya da faşizmin doğasının Thompsoncu araştırmaları mı? Bunun baştan çıkartıcılığına direnilmelidir çünkü bu satırlar boyunca Althusser ve Thompson arasındaki hiç bir karşılaştırma katı bir karşılaştırma olmayacaktır. Bu yalnızca Thompson'un kendi tarih çalışmasının kendi alanında, bugüne kadar yapılmış herhangi bir Althusseryan çalışmanın çok ötesinde bir ağırlık ve otorite taşıdığını söylemek değildir. Bu aynı zamanda, bir felsefeci, sistemle, bir dizi disiplinden görece daha hızlı kavramlar ve tezler geliştirerek öğrenebilirken yeni uygulayıcıları için uzun bir olgunlaşma döneminin gerektiği bir disiplinde, bir tarihçi örneklerle öğrendiğini söylemektir. Son olarak, Thompson tabii, kendi kuşağının parlak İngiliz marksist tarihçiler grubundan, çalışmasının vurguları ve ilgileri bu grubun içinde kesinlikle ayırteğici bile olsa, bir birey olarak yalıtılmaz. Bir bütün olarak bu marksist tarihyazımının başarısının Althusser'in mirası, bir kıyaslaması çok farklı görünür. Fakat bu karşılıklı afaroz içinde büyümüş olan ortak sosyalist kültürün içinde eşitlerden biri olabilir. Bugün Britanya'daki daha genç marksistler

asında bu iki ayrık gelenek arasında eleştirel bir denge ya da sentezi arıyorlar.⁽⁵⁹⁾

Bu tür bir alışveriş ve karşılıklı değişmenin düşüncesi bile Thompson'un en şiddetli vetosuyla karşılaşırdı. *Teorinin Sefaleti* Althusserciliğe karşı genel bir cihat ilanıya sona erer -solda yeni bir din savaşına bir çağrı. Bu çağrıya karşı umursamazlık Morris'in sosyalist duygudaşlık dediği şeyin iyiliği açısından nadiren vurgulanmaya ihtiyaç duyar. Onun genişliği ve belirsizliği bile onu ele verir: "Bu tür marksizmlere karşı sürekli bir entellektüel savaş ilan ettim."⁽⁶⁰⁾ Hangisine? Açıkça "Teorik pratik (ve onun müttefiki olan marksizmler)".⁽⁶¹⁾ Thompson en iyi yanıtını yazdığı Kola-kowski'yi şimdi, kesinlikle kendisinin uyguladığı bir usul yüzünden azarlar; kısmen yerine getirdiği "tüm diğer toplumsal ütopyalara uygun deyimle sessizce yol vermek"le birlikte "solun bir kesimine karşı fark gözetmeksizin tehdit savurmak", "bunu tam ve doğru olmayan bir biçimde yapmak"⁽⁶²⁾, hepsi aynıdır. Fakat bu yalnızca onların Thompson'un sonuç tehditleriyle uyuşmayan karışıklığı değildir. Bu bir bütün olarak, *Teorinin Sefaleti*'nin başına koyduğu Marx'tan alıntılardığı kısa yazının içerdiği bir varsayımdır: "Yanlış çürütmeden bırakmak entellektüel ahlaksızlığı cesaretlendirmektedir." Thompson'un bu gözde düsturunun otoritesi reddedilmelidir. Zira entellektüel bir yanlış ahlaki bir suç *değildir* ve bu ikisini karıştırmak fanatiklere ve Farisilere yetki vermektir. Thompson'un Althusser'e saldırılarının uzun mübalağalarının tonu

59) Birmingham'daki Çağdaş Kültür Araştırmaları Merkezi'nin çıkarttığı etkileyici cilde bakınız: John Clarke, Chas Critcher ve Richard Johnson, *İşçi Sınıfı Kültürü*, özellikle Richard Johnson tarafından yazılan *Kültür ve Tarihçiler*, ss.41-71 ve *Üç Sorunsal: Bir İşçi Sınıfı Kültürü Teorisinin Ögeleri*, ss.201-232.

60) TS, s.380.

61) TS, s.380.

62) TS, ss.127-128.

bu vecizenin iç karartıcı sonuçlarına şahitlik eder. Rezil”, “hayal-perest”, “saçma”, “burjuva güdümlü”, “polis operasyonu” -kelime dağarcığı küfür için çeşitleme aramaktadır. Bu polemğin üslubunun solun akılcı ve yoldaşça iletişiminin olanaklarına zarar verdiğine şüphe yoktur. Onun arkasında yatan uzun ve felaketler getiren gelenek bunun yeterli bir anımsatıcısıdır. Althusser’e Stalinizm’in bugünkü polis ajanı demek, ideolojide, kesinlikle Slanski’ye burjuvazinin geçmişteki aydın ajanı demekten daha ılımlıdır ama dilin içerdiği alışkanlıklar tamamen ilişkisiz değildir. Althusser’in, sol-daki eleştirel diyalogun sıradan görevleri ve terbiyesi açısından herhangi bir eğilim yokluğundan ötürü, sosyalist hümanizmi ya da profesyonel tarihyazımını ele alışının genel *kibri*’nin Thompson’u öfkeliendiriyor oluşu anlaşılırdır. Fakat bu hatalara tepki duyarken, onları kendi üzerinde taşımaktadır.

Althusser’e saldırısının ardındaki şiddet aslında bugünden duyulan daha derin ve genel bir hoşnutsuzluktan izlenebilir. Zira Althussercilik yalnızca “zamanımızın tutarsız hayallerine eklenen şaşırtıcı sapkınlıkta bir manzaradır. Rasyonel bir akıl için yaşanacak kötü bir dönem; marksist gelenekten rasyonel bir akıl için dayanılamayacak bir dönem.”⁽⁶³⁾ Burada içerilen daha geniş tarihsel yargı bir marksiste yabancısıdır: Geçen onyıllardaki herhangi bir aralık, otuzların sonunun karanlığıyla; Thompson için hala şiirsel bir dönemin bir kısmını oluşturan Nazizm’in zaferinin ve Büyük Tasfiyeler’in dönemiyle karşılaştırılabilir mi? Fakat yerel olarak bile, kendimizi bir tek solun entellektüel manzarasıyla sınırlarsak, olan gerçekten bu son yıllarda gölgelerin böylesine kasvetle, neredeyse kabus gibi yükselerek kalınlaşması mıdır? Thompson bize bu dönemdeki duygulanımlarının kanıtlarını veriyor. Onun raporunun dürüstlüğü sorgulanamaz ama akılcılığı sorgulanabilir.

63) TS, s. 216.

Onun geçerliliğinin derecesini belki onun tepkilerini *Teorinin Sefaleti*'nde kendisine yakın olarak düşüncelerinin doğruluğunu onayladığı sosyalist yoldaşının altmışlardan beri İngiltere'de solun kültürel ikliminin değişimlere tepkisiyle karşılaştırarak tayin edebiliriz. Raymond Williams, Althusser'in eserinin girişindeki öğelerden biri olan Britanya'daki marksist kültürün genişlemesini daha farklı tarif ediyor; "İşte bu yeni dönemde daha yeni marksist eserlerle bağlantı kurmanın coşkusu yaşıyorum: Lukacs'ın son eseri, Sartre'ın son eseri, Goldmann ve Althusser'in çalışmaları, marksizm ve bazı yapısalcılık biçimlerinin yeni sentezleri. Bu yeni etkinliği yanı sıra eski eserleri de inceledim: Frankfurt Okulu'nun (yirmiler ve otuzlardaki en görkemli döneminde) ve özellikle Walter Benjamin'in yazılarını; Antonio Gramsci'nin olağanüstü özgün eserini; geleneğin yeniden yorumunda belirleyici bir öge olarak da Marx'ın yeni çevrilmiş eserlerini ve özellikle de *Grundrisse*'yi. Bütün bu arada, altmışlarda ve yetmişlerin başında ve düşünmemde doğrudan neden olan Cambridge'de 1940'larda bir edebiyat öğrencisinin 1970'de vardığı konumun karşıtlığı üzerine düşündüm. Daha genelleştirirsek, bir edebiyat öğrencisi açısından otuzların sonu ve kırklarda çıkmaza girmiş ya da yerel ve kısmi görüşlerle bölünmüş bir tartışma ile önemli ölçüde yeniden açılan bir tartışma arasındaki karşıtlığı düşünmek için nedenlerim vardı... Uzun süre kendi kendime yalnız ve bir iç tartışma olarak sürdürdüğüm marksizm (marksizm olarak ben neyi biliyorsam) tartışması artık ciddi olarak ve uluslararası düzeyde yaygın bir biçimde yer alıyor. Tartışmalarımı İtalya, İskandinavya, Fransa, Kuzey Amerika ve Almanya'da sürdürebilme ve Macaristan'dan, Yugoslavya'dan ve Rusya'dan gelen ziyaretçilerle görüşebilme olanağım vardı. Bu kitap uluslararası bağlamdaki bu tartışmaların ürünüdür; bu uluslararası tartışma bağlamı bana yaşamımda ilk kez rahat olduğum bir çalışma alanına ve boyutuna katılmışlık

duygusu verdi.”⁽⁶⁴⁾ Edebi ve tarihsel çalışmalar farklı durumlara yol açsa bile buradaki yanıtın niteliği bir zıtlık oluşturmaktadır. “Marksist gelenekten akılcı bir zihin için dayanılamayacak bir dönem” burada böylesi bir zihnin “kendisini ilk kez evinde hissetmesi” haline geliyor. Deneyim, Thompsoncu dünyanın mihenktaşı, dikbaşlılığını açığa vuruyor.

64) *Marksizm ve Edebiyat*, ss.4-5.

5. ENTERNASYONALİZM

Teorinin Sefaleti turumuz artık tamamlandı. Çağdaş sosyallizmle karşı karşıya gelerek geniş bir teorik ve siyasi sorunlar yelpazesini bu kitap tersine çevirdi -bir disiplin olarak tarihin statüsü ve mantığından Marx'ın entellektüel başarısının rotası ve sınırlarına; toplumsal yapıların üretilmesinde insan tercihi ve insiyatifinin yerinden bir siyasi rejim ve örgütsel hareket tipi olarak Stalinizm'in temeli ve doğasına kadar. Thompson'un Althusser'le polemigi boyunca tartışmanın odağı tüm bu konular üzerinde oldu. Her biri, burada bunun ışığında ve belli bir uzunlukta gözden geçirildi. Bununla birlikte yerine getirilmesi gereken son bir görev kalıyor. Bundan, bir bütün olarak -denemeden çok kitabın- *Teorinin Sefaleti*'nin hiç bir okuru kaçınmaz. Bu onun, kıyıda köşede, fısıltıyla ya da doğrudan ilan edilmiş de olsa tekrar eden temalarından biridir; Thompson'un kurucusu olduğu, şimdiki *New Left Review*'la tartışmasıdır. Önsöz Tom Nairn'e kaba saba bir saldırıyla başlar. *İngiliz Olanın Özellikleri*, iyi bilindiği gibi, Nairn'in ve benim altmışların başında Britanya toplumu ve tarihi üzerine yazdığımız denemelere keskin bir saldırıdır -yaklaşık onbeş yıl temize çıkartmak için kılı kırk yararak saklananlar artık daha ileri istihzalı alaylarla çeşnilendi. *Leszek Kolakowski'ye Açık Mektup*'un başlangıcının çoğunu NLR'nin yayın pratiğinin genel nitelemesine ve mahkum edilmesine ayırır. Derleme başladığı şekilde, gördüğümüz gibi, ateşini Althusser'den *New Left Review* ve *New Left Books*'a çeviren bir son notla biter. Bu modelde ısrardan yan çizmek yanlış olacaktır. Bitip tükenmeyen bir kan davasının riskleri çok açıktır; bu lanetlenmelidir. Bu yüzden sonuç olarak, altmışların başından bu yana Edward Thompson'la *New Left Review* arasındaki ilişkiyi daha kardeşçe bir şekle kavuşturmayı deneyeceğim -aynı zamanda onun aynı ruhla doğrulamasını ve düzeltmesini davet ederek.

Thompson'un bizimle kendisi arasında algıladığı farklılıkların doymuş bir değerlendirmesi Kolakowski'ye *Mektup*'unda buluna-

bilir. Orada beş ana uyuşmazlık alanını sıralar. İlki, daha önceki yayıncı ve katkıcıların derginin söyleminden *dışlanması* dediği şeydir; “dergi yalnızca kurucularını kovmadı aynı zamanda onların düşüncelerini incelemekten sona erdirdi.”⁽¹⁾ Bu suçlama gerçekten makul mudur? Ortaya konulduğu biçimiyle onu çürütmek zor değildir. NLR *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*’nun geniş bir değerlendirilmesini yayınlayan ilk dergidir. Onun üzerine Tom Nairn tarafından yayınlanan deneme Thompson’u hoşnut etmemiş olabilir ama kitabına yaklaşımındaki hayranlık ve ciddiyetten şüphe duyulamaz. Ralph Milliband’ın *Kapitalist Toplumda Devlet*’ine, yurtiçinde ve yurtdışında geniş ölçüde dikkat çeken bir tartışmada, derginin sayfalarında sert bir yanıt vererek Nicos Poulantzas değer biçti. Peter Worsley’in *Üçüncü Dünya*’sı ve Eric Hobsbawm’ın *Devrim Çağı* Victor Kiernan tarafından uzun uzadıya eleştirildi ve Hobsbawm’ın *Emekçi İnsanlar*’ını Gareth Stedman Jones eleştirdi. Raymond Williams’ın kitabı Terry Eagleton ve Anthony Barnett arasındaki önemli tartışmanın konusuydu. Milliband, Hobsbawm, Williams, Kiernan, Hilton, hepsi sırasıyla belli bir düzenlilikle NLR’ye katkıda bulundu. Öte yandan, *The New Reasoner* ya da *Universities and Left Review*’ın her kurucusu ya da katkıcısının yazısının, altmışların başından bu yana geliştiği biçimiyle NLR’de yayınlanmadığı ya da tartışılmadığı doğrudur. Thompson dışlayıcılık yerine seçicilik demiş olsaydı çok daha haklı olurdu. Sorumluluğun bir kısmı, ileride tartışacağım nedenlerle kesinlikle Review’e aittir. Fakat onun sorumlu olduğu kısım hala solda bulunsan bile hepsinin değil, basitçe içinde bulunan özgün bireylerin farklı kaderidir. Açık ki bu, Thompson’un *eski Left Review*’in doğru süreklilik çizgisinde son hayatta kalan” diye betimlediği ve “eski harekette verimli bir biçimde birarada bulunan tüm eğilimleri kapsa-

1) TS, s.105.

madan”⁽²⁾ diye eklediği *The Socialist Register*’ın belli bir etkisi olmadan olmaz. Eski *Left Review*’ın dağılmasında, NLR’nin yeni yayıncılarının büyüklere karşı saygısızlığının rolünden çok daha geniş nedenler işlemiştir.

Thompson’un ikinci eleştirisi, derginin “*The New Reasoner*’ın geleneğini işaret eden” komünist muhalefetle “ilgilenme ve diyaloga girmekte katı biçimde sınırlı kaldığı”dır.⁽³⁾ Aslında, gördüğümüz gibi bu ilgi, 1960-1961’lerin eski *New Left Review*’da keskin bir biçimde düşmüştür. Yeni yayın komitesinin sicili belli bir süre için önemli ölçüde farklı değildir; komünist dünyaya ilgisi daha fazlaysa da bunun takip edilmesi ve yazılması çok düzensiz ve belirsizdir. Thompson her iki örnekte de *The New Reasoner*’ın gurur verici standartlarından düşüşü kaydedebilecektir. Bununla birlikte, *Review* ile ilgili eleştirilerini zamanında, 1973’te yazıyordu; onun iddiası artık geçerli değildir -onun bugünkü yayıncılığından bahsetmiyoruz. Zira NLR geçen on yıl boyunca Avrupa’daki her büyük komünist ülkeden marksist muhaliflerin metinlerini içererek -bazı örneklerde İngilizce konuşulan dünyada ilk kez olmak üzere- bu sorunu aştı; Rusya’dan Roy ve Zhores Medvedev, Doğu Almanya’dan Rudolf Bahro, Çekoslovakya’dan Jiri Pelikan, Macaristan’dan Miklos Haraszti, Yugoslavya’dan Zaga Goluboviç ve Polonya’dan Edward Baluka ve tersane işçisi yoldaşları. Tamara Deutscher’in birbirini takip eden makaleleri yetmişlerdeki yeni Sovyet muhaliflerinin rotasını izledi. Soljenitsin gibi anti-komünist muhalifler bile bir yazarlar dizisi tarafından dikkatle değerlendirildi.

Thompson’un üçüncü şikayeti şudur; NLR “entellektüel kavramları sınırlayıcı” bir etkide bulunmuş ve “marksizmi bir doktrin

2) TS, s.102.

3) TS, s.105.

olduğunu yeniden göstermek için sürekli bir baskı”⁽⁴⁾ uygulamıştır. Bu maruz kalanın kolayca nasıl yanıtlayacağını bilemediği çok belirsiz bir suçlamadır. Fakat entellektüel göndermeler göz önüne alındığı sürece Review’in hiçbir şey yapmamışsa onun mevcut mirasının stoğunun ötesine doğru genişletmiş olduğu makul bir şekilde ileri sürülebilir. NLR’de 1962’den bu yana ilk kez ya da daha geniş şekilde tartışılan tarihsel materyalizmle hiç bir bağı olmayan büyük yazarlar arasında Freud, Weber, Darwin, Hegel, Rousseau, Lévi-Strauss gibi belli şahsiyetler vardır. Marksizmin tek bir “doktrin” olduğunda ısrar etmekten çok yirminci yüzyıl marksizminde düşünce okullarının çoğulluğunu ve çeşitliliğini vurgulamıştır ve bu amaçla hepsinin eleştirilerini yayınlamıştır -bu denemelerin toplandığı *Batı Marksizmi-Eleştirel bir Okuma* adlı cildin okunarak görülebileceği gibi.

Dördüncü olarak Thompson NLR’nin “ampirik araştırma tarzını bağlayıcı bir reddedişi” uyguladığını ve “özel çözümleme”ye karşı “kavramların yapısal organizasyonuna Hegelyan bir öncelik”⁽⁵⁾ verdiğini iddia eder. Bu betimleme Review’in gerçek içeriklerine çok az karşılık gelir. Aksine NLR’nin alameti farikalarından biri, önemli siyasi denemelerinin ampirik verilerine dikkat etmektir. Son yirmi yılın standart bir Review makalesi, hem *The New Reasoner* hem de ilk *New Left Review*’de adet olandan daha fazla, yaklaşık olarak her zaman tarihsel bağlamına ve geniş bir istatistiksel ve olaysal bilgi dizisine yerleştirilir. Sayıların herhangi bir derlemesine rastgele bir gözetme; konu ister Batı Almanya, Türkiye, Japonya, Arjantin, Seylan veya Hindistan olsun, isterse de Britiş ekonomisi veya Amerika’nın sınıfsal yapısı, az gelişmiş kapitalist ülkelerin sanayileşme kalıpları veya ileri kapitalist ülkelerde burjuva demokrasisinin kökenleri olsun, bunu doğrulayacaktır.

4) TS, s.105.

5) TS, s.105.

Ampirik kontrollere olan gereksinim *Review*'in yayın pratiğinde hem savunulmuş hem de uygulanmıştır.

Beşinci ve son olarak Thompson bizim “Stalinizm’in tüm tarihsel deneyimini soğurduğumuzdan veya onun üzerinde uğraştığımızdan”(6) kuşku duyar. Buradaki öncül artık bildik bir varsayım olan bu tür bir deneyimin kendi derslerini beraberinde getirmesidir. Bunun yine, aynı tarihsel deneyimden farklı farklı dersler çıkarılabileceğiyle yanıtlanması gerekir; ironik olarak Thompson’un metinde kullandığı ilk ricayla oluşan bir nokta. “Sen ve ben kesinlikle bundan kuşku duymalıyız” der Kolakowski’ye, sanki iki tecrübeli ‘56’lının çıkarttığı dersler en azından yalın ve ortakmış gibi -Kolakowski’nin yanıtının çabucak dağıttığı bir yanılsama(7); onun sonradan adı geçen deneyimden çıkartmaya çalıştığı bayatlamış siyasi *ahlak*tan bahsetmezsek. Tüm bu olaylarda yalnızca, şimdiye dek NLR’nin “değişen geleneği”nin ilgilendiği kadarıyla SSCB’de Stalinizm’in tarihsel kökenleri ve gelişimi üzerine hem ilk *New Left Review*’dan hem de ondan önceki *The New Reasoner*’dan daha fazla materyal yayınladığı söylenmelidir. Ernest Mandel, Nicolas Krasso ve Monty Johnstone arasında altmışlardaki uzatılmış tartışmanın daha önceki dergilerde ne uzunluk ne de derinlik olarak daha önemli bir karşılığı yoktur. Bunu takip eden Medvedev, Carr, Halliday, Mézaros, Milliband, Nove ve tekrar Mandel’in metinleri Stalinizm’in Rusya’daki ve Çin’deki bürokratik yönetimin ilgili biçimlerindeki anlamı ve mirası üzerine daha derin araştırmalara devam ettiler.

Diğer bir deyişle, Thompson’un NLR’yi kınamaları büyük ölçüde onların nesnesini yanlış anlar. Bu yıllar boyunca NLR’nin siciili kesinlikle kendi hatalarının, atlamalarının ve yanılsamalarının

6) TS, s.105.

7) *Herşey Üzerine Doğru Görüşlerim*, *The Socialist Register* 1974, ss.1-20, *Register*’in yayıncıları tarafından “trajik bir döküman” olarak betimlenir.

payını içerir. Fakat onun Thompson'un isnat ettiği nedenlerdeki performansı kızgınlık ya da gerginlik olmadan savunulabilir. Onun ortaya koyduğu özsel sorunların hiç birinde onun konumuyla bizimki arasında büyük bir boşluk yokmuş gibi gözüküyor. Bu, o zaman on yılı aşkın bir süre önce aramızda şüphe götürmez biçimde patlak vermiş ve hala açıkça tamir edilmemiş olan kavganın hiçbir zemini olmadığı anlamına mı gelir? Hayır. Fakat onu anlamak için, 1973'te sunulduğu biçimiyle daha çok yüzeyde kalan kişisel hesapların ötesine bakmalıyız. Thompson'un mevcut NLR'ye karşı hissettiği içten üzüntünün gerçek temeli belli ki 1962-1963'te Review'in kendisinin personelinin ve denetiminin değişmesinin olaylarında yatar. Onun eleştirilerinin ima ettiği ilk ve en önemli, abartılmış olsa bile, şey budur. Thompson *Review*'in yeni yayın komitesinde olan beni ve diğerlerini burada sayılan iki maddeden suçlar; onlarla aramızdaki teorik farklılıkları eklemlemeyi başaramazken *Review*'in kurucularını kuruldan yönetsel olarak "kovmamız"⁽⁸⁾ yüzünden ve hemen ardından yeni tarz bir NLR'nin gelişiminde Thompson ve arkadaşlarına aldırmadığımız için. Olanlar bana daha karmaşıkmiş gibi gözüküyor. Eski kurulun benim tarafımdan ya da yeniler tarafından "kovulduğu", dönemin herhangi bir katılımcısı tarafından da doğrulanabileceği gibi, doğru değildir. Bu tür bir eylem asla mümkün değildi: Aslında bir kaç satır sonra, eski New Left'in "kendi yönetimlerinin sonunun seçimle geldiği"nden⁽⁹⁾ -doğru bir tarif- bahsederken Thompson bunu itiraf eder. Yayın kurulu darbesi bir efsanedir. Yine de bu, geçişin acayipliğini başından atamaz. Thompson pratik yönelimde bir ayrılmanın, biz bunun herhangi bir yeterli teorik değerlendirmesini yapmadan ortaya çıktığını ileri sürmekte haklıdır. Bu, tabii, onun ve diğerlerinin NLR'den sessizce ayrılmasını motive eden "parça-

8) TS, 102.

9) TS, 102.

lanma”nın kanıtıdır. Bundan sonra derginin eski kurulunun çalış-
malarını dışlamaya dönük hiç bir siyaset güdülmemiştir fakat yeni
yayın komitesinin onu teşvik etmek ve bütünleşmek doğrultusunda
hiç bir sistemli çaba sarfetmediği de doğrudur. Review’in yeni bi-
çimiyle birlikte katılımcılarında büyük bir altüst oluş *de facto*
meydana geldi. Altmışların ortasıyla birlikte Thompson onunla
mesafesi olma konusunda yalnız değildir.

Bunda bizim sorumluluğumuza düşen neydi? Bunu doğru bir
şekilde ölçmek için ilk başta *New Left Review*’i var kılan koşulları
hatırlamak zorunludur. Dergi, 1960’ta *The New Reasoner* ile *Uni-
versities and Left Review*’in birleşmesiyle yaratıldı; onun ilk editö-
rü, önceki iki derginin içinden ve dışından seçilen geniş bir kuru-
lun altında çalışan, birleşmenin ULR kanadından Stuart Hall’du.
Seleflerinin ikili prestij ve bağıllığından yararlanarak yeni *Review*,
informal olarak New Left kulüplerinde ülke çapında örgütlenen
geniş bir sosyalist hareketin organı olarak kabul edildi ve merkezi
olarak, o zaman İşçi Partisi içinde hızlı ilerlemeler kaydeden *Nük-
leer Silahsızlanma Kampanyası*’na odaklandı. Ancak bu uygun be-
lirtilere rağmen NLR iki yıl içinde akut bir krize girdi. NSK İşçi
Partisi’nde aniden durduruldu; kulüpler geriledi; *Review*’in kurulu
bölündü ve satışlar belirsiz bir yönde düşüyordu. Aslında dergiyi
başlatan siyasi temel kayıyordu ve yeni biri hazır gözüküyordu.
Kuruldan gelen çelişkili baskıların altında editörün istifa etmesi
1961’in sonlarında bir boşluk yarattı. *Review*’in göze çarpan bir
sayısını üreten bir dizi geçici düzenlemeden sonra bu boşluk -baş-
ka herhangi bir alternatifin yokluğunda- NLR’nin mevcut yayın
komitesinin özgün çekirdeği tarafından dolduruldu; ilk başta, ben,
Tom Nairn ve Robin Blackburn.

Bu garip sonuç hakkında iki nokta vurgulanmalıdır. Eski ku-
rulun elindeki maddi ve entellektüel kaynaklar her açıdan 1962’de
Review’i yayınlamaya başlayan bu küçük gruptan kıyaslanamaya-

cak kadar büyüktü. Ancak kimse bu yüzden dergiyi kurtarma ve yeniden kurma sorumluluğunu almakta geri adım atmadı. Göreve hiç kimsenin aday olmadığı yerde biz kendimizi bunu başarmaya çalışırken bulduk. Süreci devralırken hiç bir gasp yoktu; terimin dar ve tarafsız anlamında tahtını terketme vardı. Devralmanın daha ileri tuhaflıkları görevi üzerine alanların karakterinde yatmaktadır -hiç bir siyasi ya da yayıncılık deneyimi olmayan, New Left hareketinin ana akımının daha genç yeni gelen üyelerinden bile olmayan, yirmili yaşlarının başında, birisi hala üniversite öğrencisi, çıraklar. 1962-1963'te hayatta kalmak için mücadele eden bu duraksayan yayında tepki ve nitelik kaybı, *The New Reasoner*'in olgunluğu ya da *Universities and Left Review*'in canlılığıyla karşılaştırıldığında, tüm o dönem boyunca acı verecek kadar aşıkardı. Bu, o on yılın kendine özgü iklimiyle de güçlendirilmiş olan o yaşa özgü olan kuşak farklılığının abartılmış hissi tarafından iyice artırılmıştı. Kendi aramızda serbestçe *İhtiyar Gardiyan*'dan söz ediyorduk...o sırada Thompson otuz beş yaşın yalnızca biraz üstündeydi. Gençlik için, kendi zihinsel dünyasında kendisini belli bir yere kadar bir dönem için ayırtmak, kendi kimliğini ve rotasını bulmak için büyüklerinden başka bir tarafa yönelmek normal bir süreçtir. Biz de kesinlikle bunu yaptık. Burada doğal olmayan şey bu sürecin, kendilerinin olgunluk döneminde olan diğerleri tarafından son zamanlarda yaratılmış siyasi bir dergide meydana gelmesiydi. Thompson'un bahsettiği dışlanma duygusu kaynaklarını bu tuhaf altüst oluştta bulur. Daha fazla olgunluğa sahip olmuş olsaydık daha eşit ve düzgün bir işbirliği mümkün olurdu; onlar tecrübeli olsalardı yolumuzu kendi ayaklarımızla bulmamıza daha kolay izin verirdilerdi. Her ikisinin de arasında, iki taraf ayrı yerlere sürüklendi. *Review*'i yayınlamaya başladığımızdan beri, hakkaniyetle bakarsak Thompson'un bizim üzerimizde çok sorumluluğu olabilir. Fakat bunu teslim ederek, herhangi bir yayın grubunun veya politikası-

nın 1962'nin New Left'ini yeniden canlandırmaya ve birleştirmeye muktedir olup olmadığı hala kuşkuludur. Zira, çoğunluğun otoritesine ve dünya görüşüne çok daha yakın olan Stuart Hall, *Review*'in eski kurulunun birbiriyle uyumlu ve verimli bir etkileşimini sağlamakta başarısız oldu; bizim başardığımıza hiç benziyor muydu? Bu soru en azından ortaya atılmalıdır. Belki de en iyisi yanıtın, Thompson ve benim dışımda, o zamanın olaylarına karışmış olanların yargısına bırakılmalıdır. Her nasılsa, Ralph Miliband'ın, yayıncılarından biri olduğu *The New Reasoner*'ın *Universities and Left Review*'la ilk birleşme kararını birleşik bir proje olarak *New Left Review*'ın daha sonraki zorluklarına kaçınılmaz olarak yol açan talihsizlik olarak addetmesi⁽¹⁰⁾ kaydetmeye değer. Bununla birlikte *The New Reasoner* modelini yeniden yaratma olasılığı, NLR'nin geleceğinin dengede olduğu bir zamanda, 1962'de açıldı; yapılmadı. Öteki taahhütler artık önceliğe sahiptir. Diğer şeylerin yanı sıra bir yıl sonra basılan *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*'nu bize verselerdi kim onları eleştirebilirdi?

Yeni yayının kurulu için kalıcı dayanaklar geliştirmek yaklaşık olarak iki yılı aldı. Bu yapıldığı sırada, 1964'le birlikte İngiltere'de sol tamamen yeni bir durumla karşı karşıyaydı. İlk kez olarak Britanya kapitalizminin ulusal krizi yanlış anlaşılamayacak kadar açıldı: NSK başarısızlığa uğrarken ve New Left'in batışıyla yerini İşçi Partisi'nin yeniden canlanan talihi alırken ellilerin uzun muhafazakar rejimi gözle görülür biçimde batıyordu. NLR'nin kendisini yerleştirdiği program, eski derginin mirasının bizi çok az hazırladığı bu konjonktürü kavramaya çalışmaktı. Sonuç, 1964-1965'te Tom Nairn'le benim Britiş yönetim düzeni, İngiliz işçi sınıfı, İşçi Partisi ve önceki onyıının solu üzerine yazdığımız bir dizi deneme

10) *John Saville: A Presentation*, David Martin ve David Rubinstein (yay.), *İdeoloji ve İşçi Hareketi* içinde. *Essays Presented to John Saville*, Londra 1979, ss.25-27.

oldu. Bu metinlerin daha önceki NLR’de yayınlanmış herşeye ya da onun seleflerinin yazılarına kıyasla yeniliği, kabaca onların İngiliz toplumundaki sınıf güçlerinin dağılımının sistematik bir “tarihsel” açıklamasını ve Britiş kapitalizminin mevcut krizinin doğasını bulmaya çalışmasıydı. Bu, hiç bir zaman kendisini bu göreve hasretmemiş, ünlü tarihçilerle donanmış New Left’in eski kuruluna şaşırtıcı gözükebilir. Fakat böyleydi. Belki de profesyonel pratiğin tüm katılığı geçmişle şimdi arasındaki melez gezintilere engel oldu. Tüm olaylarda, bu avantajlar ve kavrayışlar olmaksızın kendi tarih ve toplumumuzun birikimli bir marksist değerlendirmesinin taslağını yapmaya giriştik. Thompson’un gazabının şimşeklerini bizim başlarımıza çeviren bu tehlikeli girişimdi. 1965’te *The Socialist Register*’da yayınlanan *İngiliz Olanın Özellikleri*’nde bizim denemelerimize saldırganca ve merhametsizce hücum etti.

Bu kınamayı tahrik etmek için ne yapmıştık? Biz Thompson’a karşı yoldaşça olmayan düşmanlıklar beslememiştik -aksine belirttiğim gibi, onun kitabını büyük bir saygıyla karşıladık. Çağdaş Britiş siyasetini daha tarihsel bir perspektiften ortaya koymayı arzuladık -prensip olarak NLR’nin kurucularının takdirini kazanması gereken bir girişim. Bir sonuçtan çok daha geniş bir tartışmanın başı olarak tezlerimizin şematikliğini ve geçiciliğini vurguladık. Tüm bunlar şimdi yeterince suçsuz gözüküyor, o zaman da öyle gözüküyordu. Fakat biz aynı zamanda akılsızca, kendimizi İtalya ve Fransa’daki marksist geleneklerden türetilmiş kategorilere başvurma yoluna giderken şimdiye kadar Britanya’da olan marksist geleneğin görece zayıf olduğuna dair inancımızı deklare ettik. Thompson’un ateşli tepkisinin mevcut zemini kesinlikle bu haksız yargıydı. Çünkü bu gerçekten eski New Left’in eserinin ya da onun marksizme iliştilirilmiş olan bu kısmının (zorunlu olarak çoğunluğu olması gerekmezdi) zımni bir tasfiyesi olarak okunabilir. Hakikaten sorunun kendisi bir tartışma konusudur. Bizim o za-

manki yaklaşımımızı anlamak için İngiliz marksist tarihyazımının o zamanki, üzerine ileri bir tarih atarsak 1962’de bizim NLR’ye girdiğimiz zamandaki, ana akışını hatırlamak zorunludur. Ondan sonraki iki yılda *Devrim Çağı* ve *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu* yayınlandı ama biz “marksist tarihçilerin olgun çalışmalarının ancak şimdi ortaya çıkmaya başlayacaklarının ve birbirlerini pekiştireceklerinin”⁽¹¹⁾ fazlasıyla farkındaydık. *From Reformation to Industrial Revolution* (Reformasyondan Sanayi Devrimine), *Industry and Empire* (Sanayi ve İmparatorluk), *The World Turned Upside Down* (Başaşağı Dönen Dünya), *The Lords of Humankind* (İnsanlığın Efendileri), *Bondmen Made Free* (Özgürleşen Köleler), *Whigs and Hunters The Age of Capital* (Sermaye Çağı), hepsi sonradan çıktı. Biz belki de hepsinin sonucunu aynı ölçüde göz önünde tutarak hesap yapamazdık. Ne olursa olsun, Maurice Dobb’un başarısını kesinlikle gözden geçiriyorduk ve hepsinin ötesinde Morris’in geçen yüzyıldaki muazzam şahsiyetini ihmal ediyorduk. Bu yüzden Thompson’un öfkeli tepkisinin gerçek bir nedeni vardı. Öte yandan, sonradan belirttiğimiz gibi *The Reasoner*’ın, Edward Thompson ve John Saville’nin ortak kaleminden, Britiş marksizmine dair olarak bizim kabahatli olduğumuz “zayıf ve yüzeysel” hükmümüze çok benzer bir hükmü bir kaç yıl önce kendi terimleriyle beyan ettikleri de doğrudur.⁽¹²⁾ Burada, vurgu ve bağlama bağlı olarak tartışılacak bir yer vardır. Artık bizim vurgumuzun yanlış yere konduğunu düşünüyorum. Fakat bunun kendisi bizim Review’deki çözümlemelerimize karşı toptan sert eleştirilerin ya-

11) *Mevcut Krizin Kökenleri*, NLR 23, Ocak-Şubat 1964, s.27.

12) *The Reasoner*, no.1, Temmuz 1956, s.5. John Saville aynı görüşü *The New Reasoner*’ın ilk sayısında tekrarladı. “Marksizm 1945’ten beri Britanya’nın siyasi ve entellektüel hayatında çok az kıvılcım çaktı”; “*The New Reasoner*”, no.1, Yaz 1957, s.78. Belki de özgün hüküm Thompson’dan çok Saville’indi -benim zamanında gözden kaçırdığım bir olasılık.

pılmasını haklı çıkartmaz. Bir tarihsel tasavvur denemesi olarak *İngiliz Olanın Özellikleri* birçok açıdan kendi adına fevkalade bir denemedir -bugün o zamana göre çok daha açıkça görebildiğim gibi. Fakat sövgü cephanesini bize karşı saçmasaydı bir nebze olsun değişmez ya da acı çekmezdi. Her somut tezi ve yerinde eleştirisi ya da tüm azarlamasıyla birlikte sert bir yanıt olarak, iyi bir ruh hali ve yoldaşça saygıyla yazılabilirdi. Bunun yerine Thompson daha başlangıçtan, sağdaki düşmanlarına karşı bile göstermediği bir ton tutturmuştur; bu ton 1965'teki yayıncıları tarafından hafifletilmiş, artık *Teorinin Sefaleti*'nde onun eski eğilimi bugün restore edilmiştir.

Bu bir yanılgıydı ve gereksizdi. Bu değişmez bir biçimde aynı şekilde bir misillemeye yol açtı. Benim yanıtlım, *Sosyalizm ve Sah-te Ampirisizm*⁽¹³⁾ üzüntü duyduğum gereksiz bir sertlikle yazıldı. Kendimizin belirlediği sosyalist söylemin normlarından ayrıldığı ölçüde, bugüne kadar olan olaylardan görüleceği gibi bu, ona benzer hiç bir şeyin asla yayınlanmadığı NLR'nin yıllıklarında tamamen yalıtılmış bir bölüm olarak kaldı. Fakat hafifletmek için, bizi üstün otoritesi ve sistematik olarak gülünç duruma düşürerek yok etmeye çalışan bir girişime karşı hayatta kalmak için kavga ettiğimizi düşündüğümüz söylenmelidir. Review henüz yeni bir biçim ve kalıcılık kazanmaya başlarken, tüm hızıyla bir yanıt vermekten başka herhangi birşey bu tehdidi uzaklaştırmakta yetersiz kalacak gibi gözüküyordu. Böyleyken bile, benim kelime dağarcığım sertlikte Thompson'unkini aşmasına rağmen aynı zamanda daha cömertti; hiç bir noktada *İngiliz Olanın Özellikleri*'nin gerçek meziyetlerini inkar etmedim ya da onun içinde bugün hala hayranlığımı çeken kıymetli saptama ve tezleri övmeden geçmedim. Makale, aslında böylece başlamış olan tarihsel tartışmayı memnuniyetle karşılayarak biter. Yine de bu tartışmayı ölümcül biçimde kötüleştir-

13) NLR 35, Ocak-Şubat 1966.

meye götüren bir bölümü de içerir. Kendini savunmanın ötesine geçerek Thompson'un *The New Reasoner* ve *New Left Review*'daki siyasi yazılarına ve başyazılarına karşı bir saldırıya geçtim. Bunu yapmaktaki amacım, o zaman da yazdığım gibi, Thompson'u geçmişinden ötürü itham etmek değildi; onun önemli makalelerinin ve 1958'den 1961'e dek yazdığı "okurlara mektuplar"ın örneklediği -böyle olduğunu düşündüğümüz- Britiş siyaseti üzerine yorumlamalarının tarzından niçin kopmak zorunda hissettiğimizi açıklamaktı ve bunun yerine farklı tipte bir sosyalist çözümlemeyi denemektir. İleri sürdüğüm tezin maddesi çağdaş okurların hakemliğine bırakılabilir. Fakat onun formülasyonunun çok yaralayıcı olduğundan kuşku duyulamaz. Polemiğin kılıcı bir kez kınından çıktı mı çok sık olarak katliamla neticelenir. Bu yüzden özürümü sunmalıyım. Burada yapabileceğim en yapıcı düzeltme o zaman Thompson'a yönelttiğim ve bugün genel olarak yanlış yorumlar olarak gördüğüm iki suçlamayı düzeltmek olacaktır. Bunlar 1965'te Thompson'a karşı yönelttiğim sırasıyla, *milliyetçilik* ve *ahlakçılık* iddiaları ile ilgilidir. Her ikisinde de, gösterilebildiğini düşündüğüm gerçek bir görüş ayrılığı söz konusudur ama bu terimlerle yanlış sunulmuştur. Gerçek farklılıkların yeni bir kuruluşu, umulur ki, altmışların ortasından bu yana New Left'in iki grubunu ayıran sahte bölünmenin bir kısmını çözmeye yardımcı olsun.

Teorinin Sefaleti'nin Önsöz'ünde Thompson Tom Nairn'i, kendi siyasetini "popülist sosyalizm" olarak betimleme hatasından ötürü azarlar ve ona "kültürel milliyetçilik"⁽¹⁴⁾ atfeder. Nairn'in değerlendirmesini düşmanca bir değerlendirme olarak sunar, halbuki aslında sorun olan pasajı göz önünde tutan herhangi bir okur onun tam aksi olduğunu görecektir; "sonuç olarak şaşmaz biçimde Tory olmayacak bir romantizme" boyanmış, İngiltere için

14) PT, s. iii

“kritik bir umut”u oluşturan, “marksizmin kendi başına sağlayamayacağı” bir “siyasi katkıyı” sağlamaya muktedir, ilerici ve eli açık bir kültürel hareket”e⁽¹⁵⁾ övgü için yazılmıştır. Tom Nairn’in amacını yanlış anlamının ötesinde, Thompson katı bir beyana ilerler; “Açık bir reddedişi zorunlu hissediyorum. Hiç bir zaman “popülist sosyalizm”in bayrağını tutmadım. Eğer bir bayrak olacaksa bu sosyalist enternasyonalizmin olmalıdır.”⁽¹⁶⁾ İlk değerlendirmede burada söylemeye ihtiyaç duyulan çok az şey var. Ona “popülizm” yaftasını 1965’te yapıştıran bendim. Kullandığım anlamıyla terim önyargılıdır; kaçınılmaz olarak böyledir. Aslında daha hoşgörülü bir ruh halinde Thompson, bir vesile olduğunda bunu kendisi isteyecektir. Neden olduğunu görmek için, sonuçlarından ne Thompson ve Tom Nairn’in ne de benim artık önemli hiçbir konuda görüş ayrılığı olmadığını tahmin etme cüretini gösterdiğim, Raymond Williams tarafından yazılan, Britiş solunda popülizmin değişen anlamları üzerine dengeli ve uygun değerlendirmesinin olduğu tartışmada daha iyisi yoktur.⁽¹⁷⁾ En önemli önerme, sonuç olarak olumluyucudur. Burada kategorik olmak zorunludur. Thompson, elinden gelen en büyük güçle, mutlak olarak kendi sahip olduğu sosyalist enternasyonalizmin standartlarını ileri sürmekte haklıdır. Onun alıntılıdığı dayanışmanın sicili -Yugoslavya, Bulgaristan, Kore, Mısır, Kıbrıs, Cezayir, Küba, Vietnam, Şili- kendi adına konuşur. Bu zeminde herhangi bir şüphe izi yanlış ve saçma olacaktır.

Bununla birlikte enternasyonalizmin birden fazla geçerli türü vardır. Thompson’un kendi tarzının özel görünüşüne daha yakından bakmakta yarar vardır. Böyle yapmak için en iyi başlangıç yo-

15) “The Break-Up of Britain” (Britanya’nın Dağılışı), Londra 1977, s.304.

16) TS, s.ii.

17) “Savaştan Bu Yana Britiş Marksizmi Üzerine Notlar”, NLR 100, ss.86-88.

lu kuşkusuz, onun İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra birlikte yayınladığı, 1944'te Bulgar Direnişi'nde öldürülen ağabeyi Frank Thompson tarafından yazılmış mektupların derlemesidir.⁽¹⁸⁾ Bu anılar onun enternasyonalist bağlılığının biyografik derinliklerini kavramayı sağlayacaktır. Zira ağabeyinin ardarda göreve gönderildiği yerlerden -Libya, Mısır, Suriye, İran, Sicilya, Bulgaristan-postaladığı mektupları yalnızca şaşırtıcı bir olgunluğu, neşeyi ve yürekliliği göstermez. Aynı zamanda bunların her satırında komünist enternasyonalizmin karşılaştırılmaz ruhu hissedilir. Bulgar faşistleri tarafından 24 yaşında katledildiği sırada Frank Thompson dokuz Avrupa dilini -Rusça, Fransızca, Almanca, İtalyanca, Hırvatça, Grekçe, Bulgarca, Çekçe, Lehçe- konuşuyor ya da öğreniyordu. Ağabeyinin ölümünden sonra, "Bir Avrupalı gibi yaşadı ve yazdı"⁽¹⁹⁾ diye yorumladığı ve bunun böylesine etkileyici biçimde doğru olduğu, İkinci Dünya Savaşı'nda, herhangi bir ülkeden çok az asker vardır. Edward Thompson ağabeyini Komünist Parti'de (onyedisindeydi) ve savaşta (ondokuzundaydı) izledi. Bu kişisel ve siyasal mirasın onun hayatında belirleyici olması gerektiğinden emin olabiliriz. Frank Thompson'un mektuplarında ifade edilen idealler onun kardeşine miras kaldı. İtalyan kampanyasında dövüşerek, savaştan sonra Yugoslavya'nın ve Bulgaristan'ın inşasında gönüllü olarak çalışarak bunları pratiğe döktü. Onun kendisi için bu dönemin ayırtediciliğinin en iyi tarifi budur. Bu dönem, "aynı zamanda halkın mücadelesi olan, kendine özgü bir siyasi mücadelenin desteklenmesinde hayatını verecek kadar derinden bağlanmanın mümkün olduğu, sıradışı bir biçim verme anıydı; yani, hiç kimse hiç bir şekilde Avrupa'nın ya da Britanya'nın halklarından

18) T.J.Thompson ve E.P. Thompson (yay.), *There is a Spirit in Europe -A memoir of Frank Thompson*, Londra 1947.

19) *There is a Spirit in Europe*, s.20.

yalıtılmışlık duygusu hissetmedi.” (20)

İkinci Dünya Savaşı, “insan uygarlığının çok hassas bir anıydı”(21), bu yüzden kendi adına Thompson’un daha sonraki siyasi yaklaşımlarının çoğunun temelini sağladı. Onun etkisini bütünüyle anlamak için onun belirttiği bu “kendine özgü bir siyasi mücadele” ile “halkın mücadelesinin” birliğinin anlamını kesin olarak araştırmak zorunludur. Bu iki terim ne anlama geliyor? İlkini komünizmin, ikincisini anti-faşist mücadelenin sonucu olarak ele alabiliriz. Direniş’in güçlü olduğu ülkelerde (Fransa, İtalya, Norveç, Slovakya, Yugoslavya, Arnavutluk, Bulgaristan, Yunanistan - Asya’daki Çin, Filipinler ya da Vietnam’dan bahsetmezsek) her ikisinin birleşmesi tarafından yaratılan “halk” bağıni vurgularken Thompson haklıdır. Fakat aynı bağlantıyı tanımlamanın tarihsel olarak daha kesin bir başka yolu vardır. 1941’den itibaren İkinci Dünya Savaşı, solun “uluslararası” ve “ulusal” hedeflerinin eşsiz bir bileşimine izin verdi. Direniş hareketlerinin gerçek anlamı ve gücü bu bağlantıda yatar. Komünizmin uluslararası hedeflerine koşulsuz adanma, Alman işgalinden ulusal kurtuluş için savaşmanın uzlaşmaz önderliğiyle birleşebildi. İkisinin birliği dışında sosyalist devrimler Yugoslavya’da ve Arnavutluk’ta, Çin’de ve Vietnam’da, başka yerlerdeki yarı-devrimlerle birlikte, özellikle Çekoslovakya ve Bulgaristan doğdu. Milliyetçilik ve enternasyonalizm Avrupa’nın büyük kısmında ve Asya’nın bir çok yerinde dönemin askeri felaketiyle birlikte ilerledi. Aralarındaki uyum tabii evrensel değildi. Tanım itibariyle Almanya onun dışında kaldı. Orada, “kendine özgü siyasi mücadele” hiç bir zaman “halkın mücadelesi” haline gelememi çünkü halk, diğerlerinin tümüne karşı ulusal bir hedefle mücadeleye sokulmak için harekete geçirilmişti. Üçüncü Reich, hiçbir önemli kitle direnişini üretmeyen ve komü-

20) *An Interview with E.P. Thompson*, s.10.

21) *Age*, s.10.

nist hareketin büyümesine -daha çok katastrofik bir düşüş- hiç yol açmayan tek kıta ülkesiydi. Britanya da belli ölçülerde özel bir örnekti. Yukarıda alıntıladığımız pasajda Thompson bunu Avrupa'nın tümüne yayar. Fakat kardeşinin anılarını yayınladığı 1947 yılında, daha doğru bir biçimde yazar; "Avrupa'nın içinden geçtiği trajediyi ya da artık içine girmekte olduğu direnişin gücünü Britanya'da çok azımız anladı. İngiltere Avrupa'dan ayrılmıştı; yalnızca kanal tarafından değil, aynı zamanda paylaşmadığımız deneyimler tarafından da."⁽²²⁾ Britanya sırf Nazi işgalinden kurtulmadı; o aynı zamanda kendisinin muazzam sömürge imparatorluğunu savaş boyunca gerçekten eksiksiz olarak elinde tutan tek Avrupalı güçtü. Almanya'yla süren ulusal mücadelede sonuç olarak, başka yerlerdeki siyasi ideal eşliğinden daha aşağı düzeylerde durularak, kıtadaki düşmanlara, Habsburg, Bourbon ya da Napolyon, karşı verilen daha önceki emperyal sömürge çekişmeleriyle ilişkilendirilerek ve kolektif hafızada hala bağlantıları olan bir çelişki içinde kalınarak daha çok geleneksel fikirler korundu. Tehdit altındaki üstünlüğün vatanseverliği, kaçınılmaz olarak, yenilgi ya da işgalin milliyetçiliğinden daha farklıydı. Ne olursa olsun, burada da yerel komünistler için genel koordinatlar korundu. Entenasyonalizm ve milliyetçilik ortak savaş gayreti içinde uzlaşmaz değildi.

Aralarındaki birlik Savaş sona erdikten kısa bir süre sonra sona erdi; en azından olayların yüzeyde kalan bölümünde. İçeride, 1945'te İP hükümetinin seçilmesi "kısa bir iyimser sosyalist popülizm dönemi"ni⁽²³⁾ yarattı. Yurtdışında, Thompson'un Bosna'da demiryolu tugayında çalışması (1947) zaferin kendini çok zinde hissetme yan etkisinin komünist boyutunu ifade ediyordu -ulusal

22) *There is a Spirit in Europe*, s.20.

23) *Warwick University Limited*, s.162.

bağımsızlığın doğrudan hizmetindeki uluslararası dayanışma.⁽²⁴⁾ Bu sosyalist enternasyonalizmin ahlaki-pratik görünümü, o'ndan itibaren Thompson'un ve belki de onun kuşağından diğer birçoğunun dünya görüşünün kalıcı bir özelliği oldu. Bununla birlikte, 1947'nin sonlarıyla birlikte savaş zamanı idili sona erdi. Soğuk Savaş'ın başlamasıyla birlikte, doğudaki ve batıdaki Avrupalı komünist partilerin SBKP'ye tektip bir tabiyeti yeniden sağlamak için Kominform Stalin ve Jidanov tarafından kuruldu. Bundan bir kaç ay sonra, uygun bir şekilde, Yugoslavya'da ulusal kurtuluşun ilkelere *Gleichshaltung*'un bu görünüşteki uluslararası süreciyle uzlaştırılmaz bir şekilde tartışmaya girdi. Tito'nun Kominform tarafından bir faşist olarak ilan edilmesine Thompson'un nasıl bir tepki verdiğini bilmiyoruz⁽²⁵⁾ fakat batıdaki pek çok parti üyesi için gerilim çok yüksek olmalı. Ancak uluslararası komünist hareket içinde '48-'50'nin keskin "sol" dönüşü hiç bir zaman tam ölçüde Komintern'in daha önceki normlarına geri dönüşe yol açmadı. Her partinin itibari özerkliği aynı kaldı; Üçüncü Enternasyonal'in man-

24) Deneyimin hikayesi *The Railway -An Adventure in Construction* başlığı altında Thompson'un editörlüğünde, Britiş-Yugoslav Derneği tarafından yayınlandı, Londra 1948. Diğer katkıcılar arasında Martin Eve, Peter Worsley ve Francis Klingender vardı. Thompson Britiş tugayının kumandanydı ve en uzun raporu yazdı. Bu çok erken metninde onun karakteristik vurguları şimdiden açık ve güçlü biçimde vardır. Samac-Sarayevoda hatında gönüllü çalışmanın fedakar ruhunu tarif ederken şöyle yazar; "Bu hikayenin herhangi bir yerini değerlerin bu değişimini kabul etmeden anlamak imkansız olacaktır", s.3. Yugoslavya ve Bulgaristan üzerine daha ileri izlenimleri, "insan doğasının kendisinin insan aracılığıyla değiştirildiğini yazdığı *Comments on Peoples's Culture* makalesinde bulunabilir; *Our Time*, Ekim 1947.

25) Bu tepki, Kominform'un Yugoslav hükümetini 1948 Haziranı'nda "terörist bir rejim" olarak ilan etmeden sadece bir kaç ay önce, *The Railway*'in Tito'nun ve iki ulusun baskı izniyle yayınlanmasından ötürü özellikle ilgi çekicidir. Anlamlı bir şekilde, 1947 yazı boyunca Bosna'da yabancı tugayları arasında hiç bir Rus birliği o zamandan yoktu.

dacı disiplininin yerine sırf Kominform'un *bilgi paylaşımı* konu-
d. Kore Savaşı'nın patlamasıyla birlikte, SBKP batı bloğunu anti-
Amerikan duygularla bölmek için uğraşırken ve onun içinde müca-
dele ederken dünya komünist hareketinin resmi çizgisi, kitlesel
olarak *ulusal* taleplerin heyecanına geri savruldu. 1952'deki 19.
Parti Kongresi'nde, ölümünden bir yıl önce Stalin, işçi sınıfı hare-
ketinin artık her yerde "burjuvazinin tamamen çamura attığı ulusal
ve demokratik bayrağı kaldırması" gerektiğini ilan etti. Avrupa ko-
münist partilerinin elleri, bir anlamda, bugüne dek zorunlu olarak
onu sıkıca kavramış olarak kaldı. Böylece, İngiltere'de ellilerin ilk
yılları savaşın kaybedilmiş birliklerinin resmi hayaliyle damgalan-
dı. İngiliz koşullarının kendine özgü olduğunu ve parlamentonun
olumlu rolünü vurgulayan *The British Road to Socialism* 1951'de -
Stalin'in onayıyla- yayınlandı. BBKP, başka yerlerdeki kardeş par-
tileri gibi, Kore Savaşı'na karşı sıkı ve iyi dövüştü -Thompson'un
etkin olduğu bir mücadele. *Britiş Kültürüne Amerikan Tehdidi* üze-
rine konferanslar düzenlendi; daha kötüsü, bunlara Thompson'da
katıldı.⁽²⁶⁾ Milliyetçilik ve enternasyonalizm Stalinizm'in örgütsel
sistemi içinde bir kez daha birbirine sıkıca kaynaştırıldı.

Yine de yüzeyin altında birşeyler değişmişti. Ellilerin ortasıy-
la birlikte Britiş partisinde daha akıllı ve bağımsız kafaların Savaş
sırasında olduğu gibi SSCB'yle kesinlikle aynı görüşleri besleme-
leri olanaksızdı. Bir çok örnekte tam bilinçli olmayan gizli şüphe
ve güvensizlik, önceden eksiksiz güvenin duyulduğu yerlerde artık
sık sık varoluyordu. Bu kesinlikle, *Rus* yöntemlerine ve Doğu Av-
rupa *modelleri*'ne tepki olarak bu tür komünistlerin İngiliz olanak-
larını ve geleneklerini vurgulamaya başlamasıydı. Bu projenin içi-
ne başından itibaren gerçek bir anlam belirsizliği kazındı. Zira, on-
ların niyeti fiili olarak anti-Stalinist'ti -demokratik komünist de-

26) *Arena*, II. cilt, no.8, Haziran-Temmuz 1951.

ğerler ve yönelimlerin üzerinde hak iddia etmek ve yeniden geri almak için bir girişim. Öte yandan ulusal geçmişe dönük olumlu yönelim, partinin Stalinist memur tabakası tarafından sürekli olarak ilerletildi. Bu açıdan memurlarla özgür düşüncelilerde benzer biçimde, açık ideolojik çıkarlar arasında paradoksal bir *uyum* vardı. Thompson'un ilk önemli entellektüel eseri bunun içinde filizlendi. ABD'li bir akademisyenin William Morris'i müsadere etmek için yaptığı kaba girişime karşı gayretli bir şekilde, düzeltmek için müdahale edip, tepkisini parti yayını Arena'da 1951'de bir makale yazdıktan sonra yayıncı tarafından Morris üzerine daha uzun bir yazı yazmak için davet edildi. Bu sırada Jack Lindsay'ın kendisi Coleridge'in bizim ulusal diyalektikçimiz olduğunu iddia eden makaleler yayınlıyordu.⁽²⁷⁾ Bu görevden, Morris'in kişiliğini radikal biçimde Stalinizm'in ortodoks özelliğiyle kıyaslanamayacak olan, bir devrimci sosyalist olarak geri getiren bu büyük kitap ortaya çıktı ve 1955'te yayınlandı.

Böylece, 1956'da komünist partiden kopuş anı geldiğinde bunun siyasi ve teorik zemini hatırı sayılır ölçüde hazırlanmıştı. Thompson'un gelişiminde hiçbir şey onun komünist ve komünist olmayan aşamaları sırasında düşüncesindeki tutarlılık ve süreklilik kadar çarpıcı değildir -yirmi yıl sonra *Postscript to William Morris*'de doğru biçimde gurur duyarak belirttiği bir nokta. Onun BBKP'den kopuşuna yol açan olay Macaristan'a Sovyet müdahale siydi. Partinin dışında Thompson tüm Avrupa'da o yılın komünist muhalefetleriyle birleşik bir mücadele vermekle uğraştı. Ulusal hedefler -Polonya ve Macaristan'ın dışında hepsi- artık hakikaten uluslararası hareketle bir olarak görülebilirdi. *The New Reasoner*

27) Bakınız, E.P.Thompson, *The Murder of William Morris*, Arena, II, no.7, Nisan-Mayıs 1951; Jack Lindsay, *Samuel Taylor Coleridge*, Arena, II, no.6-7, Şubat-Mart/Nisan-Mayıs 1951; *An Interview with E.P. Thompson*, ss.12-14.

bu umudun ifadesiydi. Thompson'un 1959'da derginin okurlarına bir bir komünist olarak veda selamı bu mevcut perspektifin sonuna işaret ediyordu. Bununla birlikte *New Left*, başka bir alanda aynı siyasi tarzdan birşeyleri yeniden birleştirerek, aynı zamanda biçimleniyordu. Çünkü onun etkinliğinin esas odağı *Nükleer Silahsızlanma Kampanyası*'ydı -eşzamanlı olarak, o zaman sık sık ortaya konduğu şekliyle, atom silahlarından vazgeçerek tüm diğer ülkelere ahla-ki bir örnek sergileyecek olan Britanya'nın "dünyayı yönlendirme" kapasitesinde ısrar eden ve aynı zamanda uluslararası barışın ve sömürge halklarıyla dayanışmanın evrensel değerlerini vurgulayarak. Siyasi bir kampanya olarak NSK'nın nesebi, savaş sonrası yeniden inşa tugaylarından çok farklı olarak, özellikle İngiliz'di. Fakat onun enternasyonalizmi de -aynı zamanda hem verimli hem de usta işi- görünüşte büyük ölçüde pragmatik ve ahlakiydi. Momentini koruduğu sürece, NSK daha sonra ellilerde, kırkların halk hareketlenmesinin belli öğelerini yeniden canlandırdı. Thompson'un siyasi biçimlenmesinin kritik anlarının göreceli uyumunun bu açılardan sözünü etmeye değer. Başından sonuna kadar, gördüğümüz gibi, onun ulusal ve uluslararası kutupları arasında gerilimden çok çekicilik vardır. Yurtdışında ezilenlerle -sınıflar veya halklar- pratik siyasi dayanışma ülkenin yerli düş ve direniş gelenekleri üzerinde entelektüel ve teorik yoğunlaşmayla elele gitti.

Sonraki yönü de hatırlamak önemlidir. Altmışların başına kadar Thompson'un *kültürü* son derece İngiliz olarak kaldı. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kıtada ortaya çıkan marksizme göndermelerin yokluğu şaşırtıcı değildir çünkü, bırakalım Frankfurt Okulu veya sonradan gelenleri, Lukacs ve Gramsci o zaman Britanya'da genel olarak bilinmiyordu. Daha önemlisi devrimci marksizmin yirminci yüzyıldaki klasik geleneğine olan ilgi yoksunluğudur. Thompson'un 1965'ten önce ve sonraki dünyası Lenin'in varlığını nadiren belli eder. Trotskiy tamamen etkisizdir. Rahatlamış bir ruh

halinde Thompson bu durumu dobra dobra kabul eder; “Bu, dürüst olursam, benim kişiliğim, benim duyarlılığım. Marx, Vico ve birkaç Avrupalı yazarı bir kenara bırakın ve benim en özel panteonum taşralı bir çay partisi olacaktır; İngiliz ve Anglo-İrlandalı olanın biraraya gelişi. Özgür irade ve determinizmden konuşursak ben ilk önce Milton’ı düşünürüm. İnsanın acımasızlığından konuşursak Swift’i düşünürüm. Ahlak ve devrimden konuşursak benim zihnim Wordsworth’ün *Münzevi*’siyle dolar. Sosyalist toplumun kişisel etkinlik ve yaratıcı emeğinden konuşursak hemen William Morris’e geri dönerim.”⁽²⁸⁾ Bu beyanı “kültürel milliyetçilik” olarak adlandırmak adil olmayacaktır ama huysuz bir ruh halinde -maalesef altmışların ortasından beri çok seyrek olmayan- aynı duyarlılık saldırganca milliyetçi olabilir; *kültürde*. ‘51 kolokyumunun, ‘65’te bizimle olan kimi polemiklerinin, ‘75’te AET üzerine beyanlarının, Althusser’i afarozunun kimi kısımlarının tonu gerçekten bu tür bir kültürel milliyetçiliğe doğru sapar -her ne kadar anlık ve belki, Thompson’un görebileceği gibi, yabancı *provokasyonu* altında olsa da. Tepki, genellikle belli tahriklere karşılıktır ve yüzeysel olmaktan öteye geçmez. Fakat bu bize Thompson’un çok uzun süredir ve çok yiğitçe savunduğu sosyalist enternasyonalizmin *türü* hakkında bazı önemli -küçültücü değil- şeyler anlatır.

Şimdiki *New Left Review*’i biçimlendiren koşullar bu tarihten çok farklıdır. Onlar daha soğuktur. Savaş sonrası parlaklık tarafından dokunulmamış olarak biz, kırkların halk canlılığını hiç bir zaman bilmedik. Bizim bilincimize egemen olan ellilerin gerici konsolidasyonuydu. Raymond Williams’ın adlandırdığı şekliyle⁽²⁹⁾ “temel dönem” batının tamamında, her kurumsal ve ideolojik düzeyde Soğuk Savaş seferberliğiyle damgalanmıştı. Britanya’da onun en asli üslubu yapışkan bir şövenizmdi -Westminster’in hür-

28) TS, s.109.

29) *Politics and Letters*, Londra 1979, s.135.

metkar ibadeti, anayasal ılımlılığın her yerde mevcut olan kültü ve sağduyu gelenek ve eğilimin ritülleşmiş yüceltimiydi. Zamanın siyasi kültürünün *sol* varyantı Orwell'in acınası biçimde aptalca bir üzüntü gösteren sosyal vatanseverliğinin soyundan gelmekteydi; *sağ* varyant ise Oakeshott gibi düşünürlerin aşamacı *deneyim*'inin bilgeliğine şükran duası okumanın soyundan geliyordu. İşçi sınıfının büyük kısmı ediletti ve ulusal *konsensus*'a -bu on yılın en büyük ideolojik temalarından biri- entegre olmuştu. Birleşik Krallık Hür Dünya'nın kalıcı bir kale burcu gibi görünüyordu. Britiş kapitalizmine esas tehditler içeriden değil, dışarıdan geliyordu; savaş sonrası imparatorluğun birbirini takip eden olay yerlerindeki sömürge isyanlarından -Kenya, Kıbrıs, Mısır, Guyana, Aden. Diğer bir deyişle, ulusal ve uluslararası güçlerin Britanya solunda etkili olan büyük adamları (özellikle en çok Fransa'da olduğu gibi) tamamen dönüşmüşlerdi. Enternasyonalizm artık ulusal mistifikasyonların cepheden reddedilmesine en fazla mevcut siyasi düzeyde ihtiyaç duyuyordu. Bu yıllarda hiç kimse sosyalist sömürgelerin kurtuluş hareketleriyle Thompson'dan daha fazla istikrarlı bir dayanışma göstermedi. Fakat gördüğümüz gibi, NSK'nın yükselişi aynı zamanda, İngiltere'de yeniden güçlenmiş bir halk hareketi içinde, evrensel dünya barışı hedefiyle, Britiş ulusal inisiyatifiyle yenilenmiş, bir barışma umudunu teşvik etti. NSK'nın beklentilerini bir dereceye kadar daha kuşkulı biçimde gözledik. Nedenini başka bir yerde açıkladım.⁽³⁰⁾ Kampanya esas olarak bir orta sınıf olgusuydu; sayısal olarak kitlesel ama ağırlık olarak proleter olmayan. Halk teriminin belirsizliği önemli sınıfsal farklılıkları gizlemişti -bizim popülizme olan güvensizliğimizin nedenlerinden biri. Aynı zamanda ahlaki protestosunu yönelttiği uluslararası çelişkinin -Soğuk Savaş- tarihsel ya da materyalist bir kavrayışını üretmekte başarısız kalıyordu. Böyle yapmak için, 19.yüzyıl İngilteresi'ne

30) "The Left in the Fifties", NLR 29, Ocak-Şubat 1965, ss.10-13.

dek geri giden radikal insancıl kampanyalar geleneğinden miras aldığı liberal kategorilerin ötesinde emperyalist ve komünist bloklar arasında ve onların kendi içindeki çelişkilerin karmaşık bir değerlendirmesini kapsamalıydı. Altmışlara girerken uğradığı başarısızlık ufkunun bu sınırlarına kazınmıştı. Bir siyasi hareket olarak New Left'in umutlarının sonunu getiren NSK'nın çöküşünü hızla, o zamana kadar yaşanmamış olan Britanya kapitalizminin ertelenmiş krizinin berraklaşması izledi.

Bu koordinatlar 1963'ten sonra NLR'de, seleflerinden tamamen ayrı bir enternasyonalizm türünün ortaya çıkışını belirledi. Onun, biçimi ne olursa olsun, İngiliz milliyetçiliğiyle ilişkisi uyumdan çok düşmanlıktı. Britanya'da hüküm süren kültürel konformizme duyulan aşırı nefret, başından beri esinlendiği vatanseverliğin her rengiyle süslendi. İngiliz kültürel ampirisizminin ve siyasal anayasacılığının resmi kutsamalarına karşı tavır almada daha ilerici ya da alternatif bir gelenek bulmak için yerli geçmişini derinlemesine araştırma eğilimini hiç hissetmedik. Bizim için, bu tür girişimlerin her zaman boğmayı veya küçültmeyi tasarlar gibi gözüktüğü esas tarihi olgu, Britiş toplumunun, 20. yüzyılda -Avrupa'nın büyük ulusları arasında yalnız o- kitlesel bir sosyalist hareket ya da anlamlı bir devrimci parti üretmek konusundaki başarısızlığıydı. Bununla birlikte bu görüşe, çağdaş sosyalist kültürün geçmişle genel ilişkisi hakkında varsayımların yersiz bir basitleştirmesi ve İngiliz radikal gelenekleri içindeki belli güç ve kaynaklara tipik bir olduğundan az değer biçme eşlik etti. Öte yandan her kuşağın yerine getirmesi gereken bir görevi vardır. Bizim, Thompson'un kendisinin bir keresinde "düşmanca bir ulusal kültür entelektüelliğe karşı hem kendini beğenmiş ve direngen olur, hem de kendine güveni azalır"³¹⁾ dediği şeyden duyduğumuz hoşnutsuzluk, bizi dışarı, daha geniş bir kültürel evrende uğraşmaya ve yer

31) TS, s.109.

almaya itti. Sona eren enternasyonalizm *teorik* bir enternasyonalizmdi. Bu, onun tıpkı tarihsel materyalizm gibi, 19.yüzyıl ortasında en az üç farklı ulusal düşünce sisteminin -Alman felsefesi, Fransız siyaseti ve İngiliz ekonomi politiği- kavşağından kurulduğu inancıydı ve böyleyse, onun 20.yüzyılın ortasında, ulusal engeller kırıldığında, eşit düzeyde veya dahası daha güçlü bir şekilde özgürce ve verimli bir biçimde gelişmesi beklenmeliydi. Tek bir kelimeyle, biz tek ülkede marksizme inanmıyorduk.

NLR altmışların ortasından itibaren kıta sosyalizminin klasik dönem sonrası ana entellektüel sistemlerini Britiş solunun kültürüne tanıtmaya başladı. Birbirini izleyen çeviriler ve tanıtımlar Lukacs, Korsch, Gramsci, Adorno, Della Volpe, Colletti, Goldmann, Sartre, Althusser, Timpanaro ve diğerlerinin eserlerinden oluşuyordu -bunların bir çoğu zamanın İngilteresi'nde fiilen bilinmiyordu. Biz aynı zamanda, tabii, *Grundrisse*'nin ilk çevirisini ve *Kapital*'in eksiksiz versiyonunu içeren bir *Pelican Library* yaratarak Marx'ın eserlerini popülerleştirmeyi amaçlıyorduk. Aynı zamanda bu iş sadece edilgen bir sergileme ve aracılık değildi. Review'de aynı zamanda, bağımsız bir sosyalist derginin böyle yapması gerektiğini veri kabul ederek, *Batı Marksizmi*'ndeki her bir teorik okulu soğukkanlı ve sistematik olarak eleştirdik. En son ve en asli olarak NLR genişletilmiş bir tarihsel materyalizmin kazanımlarından yararlanarak kendi toplumunu çözümlemeye uğraştı. Burada belirleyici etki, başka yerlerde moda olmadan bir on yıl önce kavramları Review tarafından İngiliz tarihinin ve siyasetinin araştırılmasında kullanılan Gramsci'ydi. Böylece söylemin uluslararasılaşması ulusal gerçekliklerden soyutlanmaya yönelmedi. Aksine -diğer sonuçlarının arasında- bunları daha keskin ve kendine özgü bir biçimde odak noktasına getirmeye hizmet etti. Zira İngiltere'nin nihai çözümlerlerinin çerçevesinin kendisi karşılaştırmalı ve uluslararasıdır. Britiş burjuva düzenin krizi, bir bütün olarak kapitalist dün-

yanın içinde, eşitsiz gelişmenin prizmasından yorumlandı. NLR'nin bu yıllarda amaçladığı araştırmanın uluslararasılığı böylece iki boyuta sahip oldu; yurtdışındaki bir dizi geniş marksist çalışmanın teorik kaynakları üzerine dikkat çekmesiyle kültürel ve yerli toplumun nedensel açıklamasının ilkesi olarak siyasi. Ulusal bağımsızlıktan çok uluslararası karşılıklı dayanışma Britanya'daki güncel konjonktürü değerlendirmekte zımni bir başlangıç noktasıydı. Bundan dolayı yalnızca Review'in İngiltere üzerine büyük ölçüde (eğer her zaman tam değilse) karşılaştırmalı dökümü değil, aynı zamanda diğer toplumlar üzerine dizi çalışmaları da -ileri kapitalist, azgelişmiş veya komünist- NLR'nin yer ayırdığı esas kategorilerden birini oluşturdu. Bu bileşim Britanya solunda yeniydi ve bir kazanımı temsil ediyordu.

Buna karşın bir kayıp vardı. Gerçek bir kitle hareketine katılmaktan gelecek popüler bir ifade yoktu. Ahlaki-pratik bir enternasyonalizmin de gerekliliklerini reddeden yoktu ama bunları Britanya toplumuna taşıyacak bir gerçek sosyalist kabarışın yokluğunda onların hızı kaçınılmaz olarak bir süre için düşecekti. Bunu çerçeveleyen tezin aşırı vurgulanmasına rağmen Thompson *Teorinin Sefaleti*'nde bu dönemde marksist teorik çalışmalar için gerçek bir popüler bağlamın kritik yokluğunu vurgulamakta haklıdır; “[Genç marksistler] farklı deneyimlere sahip yoldaşlarının, özellikle kendi topluluklarında ve işyerlerinde pratik önderlik konumunda olan yoldaşların yanında, entellektüellerin azınlıkta kaldığı ve tali bir rol oynadığı (bazen tamamen tali) kitlesel bir siyasi etkinlik deneyimi türünde bir deneyimi yaşamamışlardır.”⁽³²⁾ Öte yandan bu tarihsel durum -Thompson'un kendi kuşağının “anti-faşist mücadele, Savaş ve Direniş” deneyimlerinden çok farklı- başka bir tür siyasi dayanıklılık istiyordu. Bu, Thomp-

32) TS, s.376.

son'un bu yıllardaki uluslararası komünist harekete yaklaşımı bizimkiyle karşılaştırıldığında daha açıkça görülebilir. Gördüğümüz gibi, Thompson, SBKP'nin 20. Parti Kongresi'nden sonra ortaya çıkan komünist muhalefetlere en ateşli umutlarla yatırım yaptı. Bunlar onda, artık açık bir demokratik anti-Stalinizm'le güçlendirilmiş Direniş döneminin en iyi değerlerine bir geri dönüş beklentisi oluşturmaya yetti. Bununla birlikte '56-'58'in meydan okuması zayıfladığı ve dünyadaki önemli komünist partiler *normalleştiği* zaman onun ilgisi de buna karşılık olarak azaldı. 1960-1961'le birlikte ilk *New Left Review*, bütünüyle, bir dünya olgusu olarak komünizme gerçekten önem vermiyordu; eski kurulun yönetimi altında çıkan oniki sayıda, onun dünyanın üçte birine ve uluslararası komünist hareketin yarısına (en az) olan ilgisinin tamamı bir makale ve bir kitap eleştirisinden ibaretti. Daha sonra, komünist blok içindeki gelişmeler Thompson'un ilgisini o kadar az çekti ki, yukarıda belirttiğimiz gibi, Althusser'in altmışların ortasındaki siyasetini yazmaya başladığında Çin-Sovyet tartışmasının varlığını gerçekten unutmuş olduğu belli oldu. Hayal kırıklığı ilgi kesilmesine yol açtı; tıpkı halk insiyatifi akımı bir kez onun bildiği veya tasarladığı gibi akmadığında, onun kendi enerjisinin de sönmesi gibi.

Bizim konumumuz bu açıdan farklıdır. Thompson'un aksine Stalinizm'e dair çok az yanılısamamız vardı. SSCB'ye dair ilk bilgilerimizi Andrew Rothstein'dan çok Isaac Deutscher'den almıştık.⁽³³⁾ Doğu Avrupa'daki '56 karışıklığını sempatiyle ama kesin-

33) Ellilerin başında Deutscher'in resmi komünist değerlendirmesini hatırlamakta fayda var. Rothstein'a göre onun Stalin biyografisi "çok çirkin" ve "grotesk", "Trotskist Ansikopedi'nin son versiyonu", "üçüncü dünya savaşı için yapılan propagandada rolünü oynaması için çağrılmış" kötü bir özetli. Bakınız; *Stalin: A Novel Biography, The Modern Quarterly*, 5.cilt, no.2, s.122.

likten uzak karşılamıştık. 1959 Küba Devrimi bize daha önemli ve gelecek için daha umut verici gelmişti. Ondan sonra, Çin-Sovyet anlaşmazlığı, İtalyan çokmerkezliliğinin canlandırıcılığı, Çin'deki Kültür Devrimi, Latin Amerika ve Afrika'da Küba'nın beklentileri, Çekoslovak Baharı, Polonya'da Gomulka'nın düşüşü, Eurokomünizmin gelişi, Brejnevçiliğin SSCB'deki sicili; hepsi yakın ilgi ve çözümlemeyi hakkediyor gibi gözüküyordu. Tüm dünyada komünist muhalefetlerin karmaşık yapılarına karşı süren ilgi yalnızca entellektüel de değildi. NLR'nin üyeleri, başlangıcından itibaren Küba ve Çek Dayanışma Komiteleri'nde, Vietnam'la ilgili Uluslararası Mahkeme'de etkindi. Tüm bunları ötesinde, Review, doruğunda olduğu zaman sayı olarak NSK'ya denk ve militanlıkta onu aşan kitle gösterilerini yönlendiren, altmışlarda Britanya solunun en önemli tek siyasi hareketlenmesi olan *Vietnam'la Dayanışma Kampanyası*'nda yer aldı. VDK, yöntem ve esinlenme olarak NSK'dan çok fazla şey miras aldı ama o aynı zamanda hem NSK'nın hem de Thompson'un komünist döneminin Barış Hareketi'nin geleneklerinden bir kopuşu temsil etti. Zira o Vietnam'da barışı değil zaferi, tarafsızlığı değil sosyalizmi dillendirdi. Britiş komünist partisi tarafından maceracı olarak karşı çıkıldı; hükümeti Amerikan emperyalizminin katı bir müttefiği olan İşçi Partisi'nin emrindeki polis tarafından ağır darbelere uğratıldı; büyük bir halk gücünü sokaklara toplayan ve temaları Hıncin'deki savaşın gerçekliklerine yanıt veren VDK'ydı. *Teorinin Sefaleti*'nde Thompson'un Vietnam Devrimi'yle dayanışma hareketine göndermelerinin tonu donuk bir biçim küçümseyicidir, sanki o, gölgeli bir karışıklık ya da kabadayılık olarak tarif edilebilirmiş gibi. Aslında, Vietnam'daki Amerikan saldırganlığına karşı uluslararası direniş kapitalizmin tarihindeki en başarılı anti-emperyalist kampanyadır. Hepsinin ötesinde, Birleşik Devletler'in kendisinde Amerikan savaş gücünün çökmesinde çok önemli bir belirleyendi; onun en bi-

linçsiz biçimleri bile, Watergate'in kuşatılma paranoyasını tahrik ederek Nixon rejiminin düşmesine katkıda bulundu. Bizim ülkemizde sosyalist enternasyonalizmin, Vietnam komünizmine yardım olarak ABD solu tarafından sürdürülen, *müttefik* ülkelerin karşılık gelenlerince yardım edilen mücadeleden daha fazla göze çarpıcı ve etkili bir başarı yoktur. *New Left Review* bu dikkat çekici momentin tarihsel anlamının bugüne kalan tartışmasız en iyi sentezini, Göran Therborn'un Tet Saldırısı sırasında yazılmış olan *Petrograd'dan Saygon'a* metninde sağladı.⁽³⁴⁾

Vietnam Devrimi'yle dayanışma ABD'nin kendisinde enternasyonalizmi milliyetçiliğe cepheden karşı çıkartan hedefti. Vietnam'daki savaşa karşı en geniş hareketin içinden gelen İngiltere ve Fransa'da en fazla öncülük yapan olduğu gibi Amerika'da da en tutarlı itici gücün Dördüncü Enternasyonal'in seksiyonlarından çıkması raslantı değildir. Zira Trotskiy tarafından kurulan gelenek-kaynaklandığı fiil *tek ülkede sosyalizmin reddi* olan- daima gelişmiş dünyada işçi hareketi safları içindeki ulusal duyarlılıklarla uzlaşmayı reddetmenin inatçılığının cisimleşmesiydi. Gayet mantıksal olarak bu gelenek zaman içinde NLR'de merkezi ve kaçınılmaz bir siyasi referans kutbu haline geldi. Burada Thompson ve bizler arasındaki, içine en fazla dalınmış ancak önemli olan gerçek farklılıklardan birisine dokunuyoruz. Zira bazı açılardan onun dünya görüşünde hiçbir şey, Ekim Devrimi'nden bu yana devrimci marksizmin ana alternatif geleneğinde 1956 ayaklanmasından öncesinin boşluğu kadar çarpıcı değildir. Onun için komünist hareketin tarihi sanki 1936'da başlamış gibidir. Onun yazılarında bu tarihten önce Üçüncü Enternasyonal içinde herhangi bir büyük olay ya da tartışmaya dair hiç bir ima gerçekten yoktur. Trotskizme dair bulunabilecek çok az dikkatsiz ima, düzenli bir şekilde, genel ola-

34) NLR 48, Mart-Nisan 1968, ss.3-11.

rak onun kuşağının entellektüellerinin ortak mecazlarıyla uyumlu olarak -Trotskizm'in gerçekten Stalinizm'in diğer bir versiyonundan başka bir olmadığına dair düşünmeden yapılan varsayım- havadan sudan ve küçük düşürücüdür.⁽³⁵⁾ Kendini tekrar eden bu iddianın temsil ettiği şey, otuzların ve kırkların resmi komünizmiyle yaşanan yanılsama ve hayal kırıklıklarının mevcut biyografik çevriminin ötesine geri dönmenin reddidir; başka herhangi bir tarihin iradedışı inkarı. Yakınlarda çıkan dostça bir Thompson eleştirisi esas noktayı çok iyi yakalamış; ilk New Left “komünist geleneğin

-
- 35) Bu açıdan tipik olan, *The New Reasoner*'ın ilk sayısındaki, “eğer Trotskist ideolojinin kaynaklandığı Sovyet bürokrasisinin düşüşü uzun süre gecikirse ve muzaffer olursa benzer çarpıtma ve karıştırmalara yol açma” tehlikesinden korktuğu, *Sosyalist Hümanizm* üzerine özgün makalesidir. Zira “Trotskizm aynı yanlış kavramsal çerçeve ve yaklaşımlardan oluşan aynı ekonomik davranışsalılık, elit kültü ve ahlaki nihilizm- bir “anti-Stalinizm”den kaynaklanan (tıpkı bir zamanların Papa karşıtları gibi) kendisiyle tuarlı bir ideolojidir.” Bu değerlendirmelerin entellektüel ağırlığı onu izleyen şu yorumla gösterilir. Trotskizm'in “işçi konseylerini” ve sovyetleri” biricik ortodoksi olarak zorla kabul ettirmeye çalışmalarında şikayet ederek devam eder; “Fakat Britanya sovyetlerle doludur. Biz TUC'un genel sovyetine ve her kasabada meslek sovyetine sahibiz; barış sovyetleri ve kadınların ulusal sovyeti, seçim bölgesi, kentsel bölge ve parlamentoya üye gönderen kentlerin sovyetleri.” *The New Reasoner*, no.1, ss.139,140. Onun kendi kendine söylediği en son sözler aynı notu çarpıcılaştırır. “Trotskist bir sapmanın marksistleri” sonuç olarak kendi fikirlerinden “kendilerini kurtarmalılar”dır -çok ihtiyaç duyulan bir kurtarma çünkü “ Trotskizm aynı efsaneleri anlatarak ve özdeş blokları kurarak Stalinizm'i güçlendirir”; TS, ss. 122-123, 325. Stalin ve Trotskiy'nin miraslarını özdeşleştirmek eski girişimdir. Konuyla ilgili kimi çağdaşlarının sözleriyle Trotskiy'nin kendisi uğraşmıştır. Stalinizm'i reddederek, bir çok insanın “tecrübe ettikleri ideallerin alçalması ve hayal kırıklığına uğratması için soyut ahlakın önermelerinde zararlarını karşılayacak tazminatı aramada yardımcı olamayacağını” kaydeder -”Onların hazır bir cevabı vardır: “Trotskizm Stalinizm'den iyi değildir”; *Their Morals and Ours*, New York 1942, s.19.

özgün Leninist biçimini ve ondan çıkan Sol Muhalefet geleneğini ciddi biçimde ele almayı reddetti. O büyük ölçüde 1914'ten 1956'ya kadar olan tüm tarihsel deneyimi önemsemedi. Açıkçası, Komünist Enternasyonal'i hemen hemen hiç tartışmadı.”⁽³⁶⁾ Thompson'un 1956'dan sonra marksizmi yeniden inşasında Lenin'in yokluğunu zaten kaydetmiştik. Onun Trotskiy'i bastırması ilk bakışta çok şaşırtıcıdır. Yalnızca Trotskiy Stalinizm'in ilk ve en kalıcı marksist teorisini -Britiş partisini terkettikten sonra Thompson'un ilgisinin birinci nesnesi- gerçekten sağladığı için değil. Aynı zamanda ilk büyük marksist *tarihçi* olduğu için. Aslında, *Rus Devrimi Tarihi* uzun bir süre tarihsel materyalizmin literatüründe tek olarak kaldı. Başka hiçbir klasik marksist, arkaik bir toplumsal düzenin temellerine *aşağıdan* saldırırken erkek ve kadın işçilerin değişen mizaçlarını ve yaratıcı kapasitelerini -aynı zamanda örgütlü siyasi güçlerin *yukarıdan* karmaşık değişim ve çatışmalarının haritasını üstün bir şekilde çizebilen- böylesine etkileyici bir anlama yetisine sahip olmadı. Ancak doğru dürüst sosyalist tarihsel imgelemin bu üstün örneği Thompson'un çalışmasında hiçbir yankı bulmadı -tipik olarak yalnızca *Teorinin Sefaleti*'nin kendisinde değil, tarih ve siyaset arasındaki ilişkilerin genişletilmiş uğraşının başından sonuna kadar. Böylesine geniş bir bastırmanın nedenleri nedir? Bunlar kesinlikle Thompson'un bir komünist olarak biçimlenmesinin zamanlamasında aranmalıdır. İkinci Dünya Savaşı'nın onun siyasi hafıza ve duyarlılığındaki çok büyük önemini görmüştük. Bu çelişkinin sıradan terimleriyle Trotskiy, yaşamının sonunda, işçi sınıfının ulusal düzeyde olduğu kadar uluslararası düzeyde de faşizme karşı burjuva demokrasisini savunması için nedenleri olduğunu reddetti -1939'da patlak veren düşmanlıkları, 1914'le karşılaştırılabilir emperyalistler arası bir mücadele olarak ilan ede-

36) Duncan Hallas, “How Can We Move On?”, *The Socialist Register*, 1976, s.7.

rek. Bu yargı benim görüşüme göre büyük bir siyasi hataydı.⁽³⁷⁾ Bu hata elbette Komintern'in kendisi tarafından da paylaşıldı. SSCB'nin 1941'de istilası Savaş'ın niteliğini değiştirdi. Stalinistler ve Trotskistler aynı şekilde Sovyet işçilerinin devletinin savunulmasında seferber oldular -ama bir farkla; ilki kapitalist Müttefikler ve tipik olarak kendi ülkesinde ya da sürgündeki burjuva hükümetler tarafından yönetilen işgal edilmiş ülkeler kampında kendi adına anti-faşist mücadeleye koşulsuz bir öncelik verirken ikincisi "demokratik emperyalizm"le herhangi bir uzlaşmayı reddediyordu. Savaştan sonra Dördüncü Enternasyonal, komünist direniş hareketlerini ulusal birlik politikaları yüzünden eleştirmeyi asla kesmedi. Siyasi doğru ve yanlışın bir diğeriyle ayrılmaz derecede karışmış olduğu bu tarihsel bölünmede Thompson'un Trotskist gelenek hakkında herhangi bir kavrayışı ya da onaylamasının olmayışının altında kesinlikle bu yatar.

Bizim açımızdan Trotskiy'nin çalışmasıyla bir ilişki, altmışların başındaki siyasi geriye akıştan sonra tutarlı bir devrimci marksizmi yeniden elde etme denemesinde kaçınılmaz bir süreçti. Bizim örneğimizde Isaac Deutscher'in biçimlendirici etkisi açıkça birincil öneme sahipti; 1963'te yeniden düzenlenmiş NLR'nin ilk sayısı, onun tarafından uluslararası komünizm içindeki bölünmeler üzerine yazılmış bir denemeye başladı ve 1967'de ölümünden önce yayınladığı, Ortadoğu Savaşı üzerine, son metin NLR'yle bir mülakattı.⁽³⁸⁾ Altmışların ortasından itibaren Mandel -Dördüncü Enternasyonal'in önde gelen ve yaşayan sözcüsü- Review'e en sık

37) Bakınız, *Considerations on Western Marxism*, ss.119-120. Direnişte etkin olan bir Trotskist tarafından yazılan karmaşık ve dengeli bir İkinci Dünya Savaşı çözümlemesi için Ernest Mandel'in *Revolutionary Marxism Today*'deki yeni tartışmasına bakınız; Londra, 1979, ss.162-170; tüm ilginçliğine rağmen Trotskiy'nin 1939'daki konumu hakkındaki yargımı etkilemedi.

38) Bakınız, NLR 23, Ocak-Şubat 1964 ve 44, Temmuz-Ağustos 1967.

dışarıdan katkı koyanlardandı; bunlardan birinde Trotskiy'nin sicilini, yayın komitesinin bir üyesi, Lukacs'ın eski bir öğrencisi ve Budapeşte İşçi Konseyi'nin katılımcısı ve Britiş Komünist Partisi'nin sadık bir üyesiyle tartıştı - bu tür bir alış veriş dünyada ilk kez oluyordu. Bundan sonra NLR, onun kendi yayıncıları onu kendi özel değerlendirmeleriyle kendi aralarında geniş ölçüde ayırırken ve bunların hiçbirisi önemsiz değilken bile Trotskiy'nin mirasının merkeziliği bakışını asla kaybetmedi. Kendi çekincelerimi başka bir yerde ortaya koydum.⁽³⁹⁾ Trotskiy'nin düşüncesiyle bu bağlanma tabii hiç bir anlamda New Left Review ile sınırlı değildi. Farklı yollardan ve ayrı yorumlamalarla bu, geçen on yılda Britanya'nın genç sosyalist militanlar kuşağı arasında çok yaygın bir olguydu -Thompson'u meşgul eden Althussercilikten çok daha fazla.

Bizim buradaki amaçlarımız açısından bu mirasın önemi, içine gömülmüş olduğu enternasyonalizm standart ve modelinde yatar. Trotskiy tüm yaşamı boyunca toplumsal vatanseverliğin ya da büyük güç şövenizminin ara vermeyen düşmanı oldu; hiç bir devrimci, kendi siyasetinde, proleter enternasyonalizmini bu kadar uzun ve bu kadar sürekli öğütlememiş ya da uygulamamıştır. Aynı zamanda, başka hiçbir sosyalist, kendi ülkesinin yanısıra diğer ülkelerin kültür ve toplumuna Trotskiy'nin Rusya kadar Almanya, Fransa ve İngiltere üzerine yazılarında sergilediğiyle aynı ölçüde bir kavrayışı sergileyememiştir. Son olarak Trotskiy doğanın tarihsel bir değerlendirmesini ve kendi ülkesinin uluslararası emperyalist düzene entegrasyonunun teorisi üzerinde gelecek için siyasi bir stratejiyi bulan ilk marksisttir.⁽⁴⁰⁾ Bu enternasyonalizmin siyasi, kültürel ve teorik boyutları daha önceki veya şimdikilerin hepsinden üstündür. Bazıları çok büyük olan zayıflık ve yanlışlardan muaf değildir fakat onun ahlaki ve entellektüel görkemi yalnızca za-

39) *Considerations on Western Marxism*, ss.118-121.

40) Örneğin bakınız, *Results and Prospects* (Sonuçlar ve Olasılıklar), New York 1978, s.108.

manın geçmesi ve işçi hareketinde diğer karaya oturmaları açıklaması ile büyür. Şimdiye kadar, Mandel'in *Revolutionary Marxism Today*'ini okuyan birinin görebileceği gibi sosyalizmin dünya ölçeğinde gelişkin bir görüşüne sahip olduğunu kanıtlayan bir tek bu gelenektir. Onunla doğal ve eleştirel bir ilişki New Left'in eski ve yeni kadrolarının siyasetinde ortak bir öge olmalıdır. Aslında bu daha ileri bir bölünme çizgisidir.

Ancak bu bölünme giderek artan ölçüde gereksizleşiyor çünkü Thompson'un ve bizim iki enternasyonalizm modeli arasında bulunması gereken karşıtlık hiç bir zaman mutlak olmadı ve konjonktür değiştikçe azaldı. Bugün, güncel konular üzerine her ikisiyle ilişkilendirilen gerçek konular çok daha fazla görelî ve değişkendir. Thompson ve Dördüncü Enternasyonal'in yerel seksiyonu, örneğin, Britanya'nın Avrupa Ekonomik Topluluğu'na girişine şiddetle muhalefette birleşti; Tom Nairn ve Raymond Williams, Thompson'un kine çok benzer bir siyasi ve kuşaksal arkaplana sahip bir sosyalist, buna sahip çıkmakta ortaklaştı. NLR içinde Nairn İskoçya ve Galler'deki ulusal halk hareketlerinin özgürleştirici potansiyelini savundu -Nairn'in onlar için soldan savunması, NLR'nin İngiltere üzerine ilk yazılarında iki niteliğinin kutuplaşmasından çok Thompson'un biçimlenme yıllarının enternasyonalizm ve milliyetçilik arasındaki ilişkisine daha yakın temellere dayanır. Bu arada, Rudolf Bahro'nun serbest bırakılması gibi sosyalistlerin sınır ötesi temel görevleri bizi biraraya getirdi -komünistler, Trotskistler, New Left'çiler, İşçi Partililer. Sosyalist enternasyonalizmin hiç bir zaman tek bir biçimi olmadı; asla olmamalı. Başka yerlerde olduğu gibi burada da genel anlam ve vurgu çeşitliliği bir engel değil, solun canlı bir siyasi kültürünün büyümesi için bir değerdir. Thompson'un ve bizim kimliğimiz, içinde sınıfların varolduğu ve sosyalizm mücadelesinin geliştiği uluslar mozayiği anlayışını oluşturmaya çabalamanın kendi karakteristik biçimlerinde hiçbir zaman karışmayacağına benzer. Fakat onlar hala karşı karşıya gelmek zorundalar mı?

6. ÜTOPYALAR

1965'te sorumlu olduğum ikinci yanlış kurgu Thompson'un en ayırtedici ilgilerinin *ahlakçılık* kategorisine indirgenebileceği varsayımıydı. Hala '58-'61'in retoriğinin çoğunun içinde Thompson'un yazılarının en zayıf kısmının yüklendiğim terim olduğunu düşünmeye devam ediyorum -onun giderek artan çaresizliği zamanın New Left'inde kolayca aşılabilen gerilim ve sıkıntılara karşı bir tepkiye işaret ediyor. Onu, ne olursa olsun, adil bir biçimde eleştirmek için Thompson'un esas kitabındaki kendine has komünist ahlak konularıyla olan bağlantısının gerçek gücünü ve özgünlüğünü görmekte ciddi bir yanılgıya düştüğümü itiraf etmeliyim. Buradaki deneme alanı *William Morris*'tir. Benim hatırladığım, garip bir şekilde bu kitabın New Left içinde -en azından daha genç olan yeni üyelerinde- Williams'ın *Culture and Society*'si (Kültür ve Toplum) veya *The Long Revolution*'ı (Uzun Devrim) veya Hogart'ın *Uses of Literacy*'siyle (Okur Yazarlığın Kullanımları) aynı önem ve geçerliliği asla edinemediğidir. Geriye baktığımda bu anlaşılmazdır. Bununla birlikte, muhtemelen zamanlama ve deyim rastlantılarının onların farklı talihleriyle bir ilişkisi vardır. *William Morris* 1955'te, hem *The New Reasoner* hem de *Universities and Left Review*'den iki yıl önce yayınlandı ve New Left'te alışılmış olandan daha militan bir dille ve komünist kelime dağarcığıyla yazıldı -halbuki Williams'ın ve Hogart'ın kitapları New Left'in ortaya çıkışıyla tam olarak çakıştı ve onun diliyle daha fazla uyuştu. Tüm olaylarda, 1958-1960'ta onların kişisel kabulleri ne olursa olsun, NLR'yi 1964-1965'te yeniden biçimlendiren küçük kardeşler grubunun Thompson'un ilk büyük kitabının önemini kaydetmekte tamamen başarısız kaldığına şüphe yoktur. Bu en açık şekilde İngiltere'de önemli bir marksist geçmişin varlığını inkarında -zekasını Thompson'un "özellikle İngiliz"⁽¹⁾ olarak ilan ettiği Morris'i görmezden gelmenin kasıtlı bir yolu- fakat en çok da Thompson

1) WM, s.728.

tarafından dillendirilen Morris'in büyüklüğüne dair esas iddiasına olan duyarsızlığında -onun "ahlaki gerçekçiliği", yalnızca "onun hayatının pratik ahlaki örneği" ve "onun siyasi ve sanatsal yazılarının derin ahlaki içgörüsü" değil, aynı zamanda "toplumsal değişimin canlı bir aracısı olarak ahlaki bilince çağırısı"dır⁽²⁾- görülebilir. Bu iddia Thompson'un kitabı tarafından ikna edici biçimde kanıtlanır. Bugün onun nitelikleri, kitabın gözden geçirilmiş yeni baskısıyla birlikte, muhtemelen ilk kez olarak layıkıyla onay gördü. Morris üzerine aradan geçen yirmi yıl içindeki literatürü inceleyen, artık kitabın onunla bittiği *Dipnot*, Thompson'un kendi adına en önemli siyasi ve teorik önermelerinden biri olarak sayılmalıdır. *Dipnot* Morris'i, onun ütopyacılığının doğası ve önemine özel vurgu yaparak güncel sosyalist tartışmaya yeniden tanıtır. İhmal edilmiş geçmişi tazmin etmek için, bu gözden geçirilmiş baskıda yeni sunulan -artık kesin olduğunu umabiliriz- Morris üzerine kimi gözlemler yapmama izin verin.

Thompson'un *Dipnot*'undaki tezi aşağıdaki gibi devam eder. Kitabının özgün baskısı, Morris'in ahlaki ve siyasi imgeleminin sıradışı özgünlüğünü ve onu devrimci marksizme geri çağırmayı hemen göstermekle ilgileniyordu. Böyle yaparak, bu iki amaç arasında önemli bir çelişki veya bir gerilim bile olmadığını örtük olarak varsayıyordu. Bununla birlikte bugün bu zararsız birlik varsayımı artık daha fazla sürdürülemez. Morris, Marx'ın düşüncelerinin farkına varmadan önce kendi romantik arkaplanının dışında etkileyici bir kapitalizm eleştirisi geliştirmişti ve bu eleştiri marksizmden öğrendikten sonra da onun sosyalist yazılarını bilgilendirmeyi sürdürdü -kendi zararına olarak ortodoks marksist gelenekte kritik biçimde olmayan komünizmin ahlaki bir görüşünü vererek. Bu yüzden "onu (uyum gösteren) bir marksistten çok (dönüşen) bir romantik

2) WM, ss.717, 721.

olarak anlamak daha önemlidir.”⁽³⁾ Gerçekte “onun marksist gelenek içindeki önemi, bugün, onun marksizme katılması olgusundan çok bu katılmayı yarı yolda bırakan *yoksunluklar* veya başarısızlıklar olarak görülebilir. Morris’in marksizme *dönüşü*, marksizmin *karşılık vermekte* başarısız olduğu kritik bir andır.”⁽⁴⁾ Bu noktaların doğruluğunu ortaya koymak için iki Fransız akademisyenin kitaplarına döner -Paul Meier, bir komünist ve Miguel Abensour, bir özgürlükçü. Meier’in hacimli çalışmasının, *William Morris -the Marxist Dreamer*, “ağırlıklı” ve (bir noktaya kadar) “yardımcılı olduğunu teslim ederken, Morris’i “kabaca marksist ortodoksi miti içinde” asimile ettiği için kınar ve bu suretle, bunun “yalnızca baskıcı değil”, aynı zamanda “sıkıcı ve uzaklaştırıcı”⁽⁵⁾ olduğuna dair uç bir sonuç üretir. Abensour’un değerlendirmesi kuşku götürmez bir şekilde iyi karşılanır. Bu değerlendirme, onun ütopyacılığını gelecek toplumların ayrıntıları olmayan model inşası geleneğinden, “onun *açık*, “spekülatif niteliği ve imgelemin kavramsal kesinlik taleplerinden *ayrılması*’yla”⁽⁶⁾ ayırt edilen daha serbest bir yurumsamacı düşe doğru bir kopuş olarak düzelten *News from Nowhere*’in yeni bir okumasını önerir. Bu girişim Morris’in “Ütopya’nın uygun ve yeni bulunmuş bir alanına; “arzunun eğitimi”ne” -daha iyi bir yaşama doğru, aynı zamanda “*siyaset* diye anladığımız herşeyin bir eleştirisi”⁽⁷⁾ olan, mevcut değerlerin *kesintisiz bir sorgusu* aracılığıyla tutkunun ateşlenmesi-” girmesini mümkün kılar. Abensour’un bu formülasyonlarını överek Thompson ilerler; “ “Morris olayı”nda dert çıkarabilecek olan bütün, yaratıcı ütopyacı yeteneklerin daha sonraki marksist geleneğin içinde ikincil hale gelmesi sorunudur;

3) WM, s.786.

4) WM, s.786.

5) WM, ss.780, 802.

6) WM, s.790.

7) WM, s.791.

kendinde bilinçli bir ahlakın ya da arzunun bir kelime dağarcığının bile eksikliği, onun geleceğin herhangi bir imgesini tasarlama yetersizliği ya da hatta bunların yerine onun faydacıların dünyasal cennetine geri düşmesi -ekonomik büyümenin azamileştirilmesi.”⁽⁸⁾ Morris’in, bağımsız bir şekilde romantik gelenekten türetilmiş ütopyacı komünizmi tarihsel materyalizmin -bir bilim olarak başlangıç tanımının insan menzilini sınırlayan- o andaki ya da sonraki ana akımında eksik olan bir zenginlik ve güvene sahiptir. Zira, komünizmin kendisinin hedefi *arzu* veya *ihtiyacın* öncelikli eğitimi olmadan elde edilemez. Ve bilim bize neyi ya da nasıl arzulamamız gerektiğini söyleyemez. Morris bunu sosyalistlerin görevi (kendisinin ilk görevi) olarak gördü; insanların kendi isteklerini bulmakta yardımcı olmak, onları daha çok istemek için yüreklendirmek, onları farklı şekilde istemeye yönlendirmek ve içinde insanların en sonunda yoksulluktan kurtulduğu geleceğin toplumunu gözler önüne sermek ve farklı istekler arasında seçim yapabilmek.”⁽⁹⁾ Ondan sonra denemesinin kesin sonucuna ilerler; “Bir ütopyacı ve ahlakçı olarak Morris’te marksizme asla asimile edilemeyecek bir anlayış olduğu artık açık olmalıdır; amaçların bir çelişkisi yüzünden değil, kimse arzuyu bilgiye asimile edemeyeceğinden ötürü ve böyle yapmak kültürün iki farklı işleyen ilkesini karıştırmak olacağından ötürü. Böylece, ben sorunu yanlış sözcüklerle ifade ettim ve marksizm parçalarının bir yeniden düzenlenmesinden çok, asla düzenleyemeyeceği kültürün bu parçalarından önce bir alçakgönüllülük duygusuna ihtiyaç duyar.”⁽¹⁰⁾ Bu pasajın kapanış öğüdü marksizme “evrensel eczanesinde bir tezgahı kapatmasını ve arzunun hastalarını iyileştirmek için ilaç dağıtmayı durdurmasını”⁽¹¹⁾ tembihler.

8) WM, s.792.

9) WM, s.806.

10) WM, s.807.

11) WM, s.807.

Bu zengin ve arabulucu dipnotun baştan çıkarıcılığı güçlüdür. Bununla birlikte onun maddeleri, tezinin doğru değerlendirilmesi için, diğerlerinden ayrıştırılmalıdır. Morris'in ütopyacılığının Marx'ın eserinde karşılığı olmayan, Engels tarafından nedensiz olarak önem verilmeyen ve daha sonraki marksizmde devamı ya da yankısı olmadan terk edilen bir ahlaki imgelem ustalığını temsil ettiğini söyleyen esas iddiası kesinlikle haklıdır. Morris'in düşüncesi, ölümünden en az bir yarım yüzyıl sonra sosyalist literatür içinde hala yalıtılmış bir zirve olarak durmaktadır. Bugün de Thompson tarihsel materyalizmi yeniden Morris'in büyüklüğünün tam ve özeleştirel ölçüsünü almaya davet ederken tamamen haklıdır. Bununla birlikte, onun bir bütün olarak marksizmin Morris'in mirasını üzerine almakta uzun süreli başarısızlığının nedenlerinin gizli teorileştirilmesiye bu kadar kolayca kabul edilemez. İlki, ileri sürdüğü *bilgi*'yle ilgili -en azından ilgilimiş gibi- olanı, ikincisi, *arzu*'yla ilgili olanı. Bunlar, bir diğerine asimile edilemeyecek olan "kültürün iki farklı işleyen ilkesi"dir. Ayrımı telaffuz ederken şunu yazar; "Arzunun hareketleri gereksinimin metinlerinde okunaklı olabilir ve o zaman akılcı açıklamanın ve eleştirinin konusu olabilir ama böyle bir eleştiri bu hareketlere kaynağında nadiren dokunur."⁽¹²⁾ Bu değerlendirmede yanlış olan nedir? Özellikle şu; Morris ve marksizmin arasındaki ilişkilerin sicilinin *tarihsel* bir açıklamasını *ontolojik* bir açıklamayla ikame eder.

Bu, ondaki anahtar terimi incelemeyi bir an için durdurursak, çok açıkça görülebilir. Thompson'un *Dipnot*'taki yeniden yorumlamasının eksenini *arzu* nosyonudur. Fakat onun kullanımı için işaret edilen otorite kuşkusuz Abensour'dur. Abensour bununla neyi tasarlar? Bize tüm verilenler aşağıdaki gibidir. Abensour'a göre ütopycı düşüncenin rolü "arzuyu arzulamayı, daha iyi arzulamayı, daha çok arzulamayı ve hepsinin ötesinde farklı bir biçimde arzu-

12) WM, s.807.

lamayı öğretmektir.”⁽¹³⁾ Hangi biçimde? “Arzuyu arzulamayı öğretme”nin anlamı nedir? Bu karanlık totoloji yeterli bir uyarandır. Thompson’un buradaki kabahatsiz metninin kendisinde ima edilen şey Parisli irrasyonelizmin moda felsefesidir. Arzu sloganı aslında, 1968 toplumsal ayaklanmasının hayalkırıklığını izleyen öznelci *Schwarmerei* sloganlarından biridir -Jean-Paul Dolle’un *Désir et Révolution* ve Deleuze ve Guattari’nin *Anti-Oedipe*’si gibi yazılar tarafından kutsanmış, hüznü kayış sonrası bir anarşizmin ifadesi. Entellektüel olarak, bu kategori bilişsel kontrollerin sorumluluğundan kurtulmuş herhangi bir fantezinin uygulanması için bir izin olarak işler. Thompson’un Abensour’dan alıntıladığı bir pasaj “arzulamak, kelimenin tam anlamıyla, bir teorik metnin asla yapamayacağı şekilde birinin gözüne çarpmasına, görmesine, hatta düşünmesine yol açan bir hamle yapmak, bir maceraya atılmak veya bir deneyimdir; doğası gereği, açık ve gözlemlenebilir bir anlamın sınırları içine iliştiirildiği için düşünmemize yol açar”⁽¹⁴⁾ -cehalet samimi bir çağrı. Siyasi olarak, buradaki arzu nosyonu büyük bir kolaylıkla eski batıl inançlara, gericiliğe yol açabilir. Nitekim Abensour’un kendisi son zamanlarda onun ortak düşünürleri Clastres ve Lefort’un⁽¹⁵⁾ ilkel toplumlarda devletin kökeninin ezilen sınıfların kendilerinin mazoistçe tahakküm altına alınma “arzula-

13) WM, s.791.

14) WM, s.791.

15) Abensour’un yayınladığı Etienne de La Boétie’nin *Dicours sur la servitude volontaire*, Paris 1976, kitabına onun Miguel Abensour ve Marcel Gauchet’nin yazdığı sunuş *Présentation -les leçons de la servitude et leu destin* ve onun Pierre Clastres ve Claude Lefort tarafından yazılan, birbirini takip eden iki sonsözüne bakınız. Clastres için “devletli toplumlar itaat arzusu” üzerine kurulmuştur -”karşılık gelen itaat arzusunun olmaksızın iktidar için uygun bir arzu yoktur.” (s.239) Lefort’un eşlik eden tefekkürlerinde, La Boétie’nin kutsadığı “kölelik arzusu”, “hiyerarşik konumu ne olursa olsun herbirinin arzusu, diğerinin efendisi olarak için tiranla kendi-

rı'nda yattığı görüşünü ortaya attıkları yeni bir kitabı müjdeler. Bu tür değerlendirmeler Thompson'dan binlerce ışık yılı uzaktadır. Fakat bunların olasılığı, terimin kendisinin -kökenlerini Nietzsche'nin açık hale getirdiği gibi, ölüm ve yıkma için arzu duymak tıpkı yaşama ve özgürlük arzusu kadar meşru olabilir- metafizik boşluğuna kazınmıştır. Eğer bu irrasyonalizmde verili olan şey, onun böylesine açıkça reddetmek için kurduğu şey -açık ve gözlemlenebilir bir anlam- değilse ne marksizm ne de sosyalizm onunla alış veriştiren hiç bir şey kazanmaz.

Thompson *Dipnot*'unda bunların birini bile sunmaz. Ödünç aldığı şeyin arkaplanından, kuşkusuz, habersiz olarak, böyle yapmak için baskı yapan hiçbir neden görmez ve bunda da çok fazla yanılmaz. Bununla birlikte, onun bu modaya uygun olarak arzu ve bilgi arasındaki *karşıtlığı* teslim aldığı ve Morris'in kabullerini onun aracılığıyla yorumlamaya çalıştığı da reddedilemez. Böyle yaparak şunu teslim eder; "Arzunun hareketleri gereksinimin metinlerinde okunaklı olabilir ve o zaman akılcı açıklamanın ve eleştirinin konusu olabilir" -ancak derhal devam eder; "ama böyle bir eleştiri bu hareketlere kaynağında nadiren temas eder." Bu parçanın ne anlama geldiği tamamen açık değildir fakat edebi olarak alındığında, bu kesinlikle savunulamaz: Zulmün kaynakları, örneğin, eleştirinin dışındadır diyebilir miyiz? Aynı soruya çelişkili ama daha doyurucu bir yanıt, ""Arzunun eğitimi", eleştirinin usulleri siyaset teorisinden çok yaratıcı edebiyatın usullerine daha yakın olmasına rağmen akıl ve duygunun eleştirisinin ötesinde değildir. "Hayal kurmanın" disipline edilmiş ve disipline edilmemiş yolları vardır fakat disiplin bilime değil, imgeleme dairdir. Morris'in ütopyacı düşüncesi bu eleştiri-

sini özdeşleştirmek" -böylesi bir özdeşleşme zinciriyle kölelerin en aşağıda olanı hala kendisinin bir tanrı olmasını diler"- aracılığıyla kendisini gerçekleştiren "toplumsal narsizm" gibi tektiplik için gizli bir yanıp tutuşmayla "Tek Olanın Adı'na hayranlıktan" ortaya çıkar.(ss.273-274, 301)

riden, daha da kasvetli olan doksan yılın eleştirisi kadar, sağ kurtulduğunu göstermek zorunda olarak durmaktadır. Bu, “Ben bunu başardığına dair görüşümü değiştirmedim”⁽¹⁶⁾ diye yazdığı daha önceki görüşlerinde bulunabilir. Bunu yanıtlamanın en iyi yolu meydan okumayı kabul etmek ve akılcı açıklamanın Morris’in ütopyacılığına bazı kaynaklarına temas edip etmediğine ve akılcı eleştirinin onun bazı sınırlarına işaret edip etmediğine, Thompson’un yetkin çalışmasında halen mevcut olmayan yollardan bakmaktır.

Gösterilmesi gereken ilk nokta, yeni *Dipnot*’un Morris’in ütopyacı görüşü üzerine bu tür bir merkezi vurguya yaslanmasına rağmen, ne onun ne de kitabın kendisinin gerçekten şunu sormadığıdır; bu kendine özgü ütopyacılığın tarihsel koşulları nedir -onu olanaklı kılan nedir? Ancak bu açıdan Morris’inki gibi ispatlanması gereken bir başarıya seyrek rastlandığından, bunu mümkün kılan koşulları araştırmak kesinlikle özel ilgi konusu olacaktır. Bu niçin ondan önceki sayısız ütopyadan farklı olarak böyledir? İlk soruya verilecek yanıtın bir kısmı, Thompson’un kitabının genel olarak takdire değer biçimde izlediği Morris’in düşüncesinin, romantizmin marksizmle birleşme anında yatar. Ancak bu entellektüel birleşme sıradışı türden yaşam koşulları olan bir düşünürün gelişiminde yer aldı. 19.yüzyılın bir çok sosyalist teorisyeni hali vakti yerinde ailelerden geldi -bazıları ardarda gelen olaylarla iflas etti ya da küçüldü (Saint-Simon, Fourier), diğerleri sonradan zenginleşti (Owen, Engels). Bununla birlikte hiçbiri tamamen Morris’in konumuna sahip olamadı. Babasının servetinin net bir hesabı bulunmuyor. Fakat MacKail’in verileriyle İngiltere’nin en zengin 250 kişisinden biri olmalıdır.⁽¹⁷⁾ Oğlu 21 yaşında miras olarak şimdiki

16) WM, s.793.

17) W.D.Rubinstein’in *The Victorian Middle Classes: Wealth, Occupation and Geography*’sinin ışığında, “Economic History Review, XXX, Kasım 1977, *The Life of William Morris*’e, bakınız, Londra 1899, I. cilt, s.14.

değeriyle yaklaşık olarak yıllık 20.000 £'luk bir gelir kaldı. Tabii, bunun ötesinde Morris Şirketi kendi alanında çok başarılı bir girişim haline geldi: Öldüğünde Morris, gayrimenkulleri bir yana bıraksak, şimdiki değeriyle bir milyon poundluk mülk bıraktı.⁽¹⁸⁾ Bu zenginlik, Morris'in kapitalizmin ötesinde bir bolluk toplumunun anahatlarını gözünde canlandırma kapasitesinin duymusal rahatlığının ve özgürlüğünün maddi altyapılarından biri gibi gözükmektedir. Morris'in kendisi bu bağlantı olasılığının farkında olabilecek kadar ahlaki açıdan gerçekçidir. *Geleceğin Toplumu*'nda şunu yazar; "Benim vizyonlarımın bazılarını yeterince garip bulacağınızı tahmin ederim. Onların garip bulmanızın nedeni üzücü ve utanç verici bir nedendir. Ben her zaman zengin sınıflara mensup oldum ve lüks içine doğdum, bu yüzden zorunlu olarak sizin bir çoğunuzdan daha fazla gelecek hakkında soru sordum."⁽¹⁹⁾ Büyük sosyalistlerden çok azı kendi yaşamlarında ve imgelemlerinde kitlelerin bozucu basınçlarına karşı başışıklığa sahip olmuştur. Marx'la olan karşıtlık çarpıcıdır. Elbette kendi içinde sırf zenginlik hiç bir şeye teşvik etmez. Bunu sağlayan, Morris'in ütopyacılığının biçimlenmesi için önemli olan öteki ve kıyaslanamaz ölçüde büyük servetiyle olan bileşimidir. Çünkü Morris aynı zamanda, olağan işi günlük yaratım olan, lüks hediyeler yapan bir sanatçıydı. Profesyonel olarak böylece angaryadan da uzak kalmış oluyordu. Engels'le olan karşıtlık, daha az zengin olsa da, eşit derecede çarpıcıdır. Dahası, Morris'in pratiğinin esas alanı, estetik kompozisyon biçimlerindeki ayrıksılığından ötürü kafa ve kol emeği bölünmesinden yakasını kurtaran plastik sanatlardır. Aynı zamanda yazar ve şairdir de. Bu yüzden geleceğin tasvirlerini, onu zamanının komünistleri-

18) *Economist* tarafından uyarlanan indekse göre 1896'daki, vasiyetnamenin doğruluğunu kanıtlayan belgedeki 55.000 £'a karşılık gelen değer.

19) *The Society of the Future*, May Morris'in (yay.), *William Morris, Artist, Writer, Socialist*'in içinde, Oxford 1936, II. cilt, s.455.

nin hepsinden daha fazla tahayyül ettiği koşulları somut olarak yakınına getiren kendisinin *mevcut* nadir kaynakları üzerinden çıkarabiliyordu; bolluk güvencesi, yaratıcı çalışma ve çok yönlü beceriler. Bunlar, kendi özgürlüğü ve sınırları içinde onun hayallerinin ahlaki menziline maddi kaynaklarından bazılarıdır. Zira *News From Nowhere*'in ütopyasına -onun komünist bir toplumu en olgun haliyle sunuşu- bakarsak bu biçimlendirici koşullar onun tasarımının her yerinde mevcuttur.

Gördüğümüz gibi *Dipnot*'unda Thompson “eleştirinin usulleri siyaset teorisinden çok yaratıcı edebiyatın usullerine daha yakın olmasına rağmen akıl ve duygunun eleştirisinin ötesinde”⁽²⁰⁾ olmadığını belirtir. Bir çok açıdan çekici olan bu reçete, *Teorinin Sefaleti*’ndeki *düşüncelere* karşı olarak, *değerleri duygularla* ilişkilendiren bir eğilimi hatırlatır. Hatırlanacağı gibi Marx orada, “duygusal ve ahlaki bilinç olarak tanımlanabilecek” olan “kültürün bir yarısı”na karşı duyarsız olan aşırı rasyonalizminden ötürü kınanır.⁽²¹⁾ Şimdi, Thompson’un düzeltici vurgusu kabul edilirse, onun bu aksi yöndeki formülasyonları ustalıkla yanıltacaktır. Zira değerler yalnızca duygular değildir, aynı zamanda da inançlardır. Ahlaki farkındalık basitçe duygusal duyarlılık olarak telaffuz edilemez; o her zaman entellektüel kanaatin de bir konusudur. İlkeler olmadan tutkuların hiçbir etik dayanağı yoktur. Değerler normal ve zorunlu olarak *düşünceler* ve *duyguların* hassas bir *dengesine* yaslanır. Onların tek bir yarıdan ya da diğerinden hareketle tek yanlı olarak tahminde bulunması onların doğasını deforme etme riskini taşır. Bu tür simgesel zıtlıklarda görülebilecek olan pratik sonuçlar Russell ve Lawrence arasında ünlü tartışma gibidir; bulanıklaştırılmış ve saldırgan bir içgüdüselcilikle tartışması sürüp giden kırılğan ve aşırı ussal bir rasyonalizm. Thompson’un Morris’i ele alışının yan-

20. WM, s.793.

21. WM, s.363.

sımlarının karşılığı budur. Ütopyacı düşüncenin eleştirisine uygun bir rehber olarak *siyaset teorisi*'nin küçümsenmesi ve onun *bilgisi-nin* bir reddi olarak ütopyacı düşüncenin övücü bir tanımlama *News from Nowhere*'in kesin bir değerlendirmesine yönelik bir yaklaşımın çok nedensel olmasına yol açıyor gibi gözükür.

Meier'in kitabını Thompson'un buradaki ele alışı semptomatiktir. Onun tezi, Meier'in ara sıra Morris'in temaları ve Marx ya da Engels'in önermelerinin doğrudan karşılık gelme ve türeme derecesini abartmasının kendi içinde yerinde olduğudur. Meier gerçekten de bu iki düşünce sistemi arasındaki filolojik bağlantıyı abartmak eğilimindedir. Fakat bu onun uzun çalışmasının özelliklerinden yalnızca biri ve en önemsizidir. Thompson Meier'in "Morris'i kabaca marksist ortodoksi miti içinde asimile ettiğini" iddiasını ileri sürdüğünde ciddi şekilde doğru yoldan sapar. Yalnızca bir şeyden ötürü; altı yüz sayfalık bir çalışma -başka ne sanılırsa sanılsın- "kabaca" diye adlandıramayacağından. Hakikaten, Meier'in büyük girişimi, *News from Nowhere*'in titiz ve *eleştirel* okuması Thompson tarafından tamamen zoraki şekilde belirtilmiştir. Ancak bu onun *William Morris -from Romantic to Revolutionary*'deki sekizyüz sayfanın yalnızca altı sayfasının ayrıldığı, *The Defence of Guinevere* gibi manzum aşk destanlarına ayrılandan çok daha az, *News from Nowhere* üzerine görüşleriyle kıyaslandığında etkileyicidir; bu ele alış en çok gelişigüzel diye adlandırılabilir. Bu sırf niceliksel olarak bir baştan savma yanıt da değildir. Thompson'un *News from Nowhere*'e ayırdığı azıcık paragraf onun tam bir gerçek eleştirel sondajını içermez. Bunların kendisi, onun gelecek vizyonunda "eksik olan bir şey" varsa bu da "canlı bir entellektüel yaşam"dır varsayımından hareketle, Morris'in kendisinin "gerçek bir toplumda hayatın buna benzemeyen bir şey olduğunu bildiği"dir.⁽²²⁾ Aksine, Meier, büyük bir hassasiyet ve ayrıntıyla,

22) WM, s.697.

News from Nowhere'deki her yazılı olayı ve tematik ögeyi, devamlı bir zeka ve yorumlamanın apaçık bir ustalığıyla, incelemiştir. Sonuçlar, Thompson'un okurlarını inandırmaya çalıştığı gibi "sıkıcı ve uzaklaştırıcı" olmanın çok ötesinde, büyüleyici ve aydınlatıcıdır. Bunlar Morris'in marksizme kaba bir ilhaki değil, daha çok ikisi arasındaki merkezi uygunluklar kadar farklılıkların da inandırıcı bir sondajıdır. *News from Nowhere*'in hem gerçek bir coğrafyaya -İngiltere, Thames Vadisi- hem de geçmişi kapsayan bir tarihe -1952-1954'teki iktidarın *büyük değişimine* kadar geri giden-sahip ilk yazılı ütopya olduğunu belirterek Meier, Morris'in kurguladığı gelecek imgesini marksist teorinin sınıfsız bir topluma geçişin iki aşamasının -sosyalizm (herkesten yeteneklerine göre) ve komünizm (herkesin ihtiyacına göre)- çizgileri içinde tutmak için sarfettiği özeni gösterir. Dünyanın maddi bolluğu William Guest galerileri, tüm endüstriyel tatsız işleri ortadan kaldırıp, geriye yalnızca yaratıcı çalışmanın yapılacağı ileri teknolojinin olanaklarıyla kurulmuştur. Devlet hukuku ve para, toplumsal farklılıklar ve ulusal sınırlarla birlikte sönmülmüştür. Kent-kır ayrılığı büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Yönetsel baskının tüm biçimlerinin yerini ortak ahlakın kendiliğinden öz-düzeni almıştır. Toplumsal ilişkilerin tüm dokusunu neşeli bir özgürlük ve eşitlik biçimlendirir. Şimdiye kadar Morris'in ütopyası Marx ya da Engels'in senaryolarına çok yakınlaşmış görünür. Fakat aynı zamanda tüm bir özellikler dizisi tarihsel materyalizmin kurucularının kendisine olaylara ya da varsayımlara dayanılarak atfedilen görüşlerden ayrılır. Meier bunları takdire değer bir davranış inceliği ve saygıyla itinayla kaydederek. "Tüm işlerin zekle yapıldığı ve övgünün saygıdeğerliliğinin sanatı ürettiği"⁽²³⁾ Morris'in geleceğinin yaldızlı atmosferinde toplumsal yaşamın her alanında el zanaatlarının genel bir yeniden

23) *Art and Labour*, Londra 1884, s.116.

canlanması vardır. Teknoloji ve enerji vardır ama tekrar eden ve hoşagitmeyen perde arkası görevlere sınırlandırılmıştır. Ekonomik olarak, üretici güçlerin ilerlemesi durmuştur. Kültürel olarak, bilim hiçbir yeni büyük keşif ya da icadın olmadığı marjinal bir uğraşı haline gelmiştir. Eğitim, çocukları okullardan ya da kitaplardan çok hayatın öğretmesine bırakarak parçalarına ayrılmıştır. Geçmişin bilgisi ya da geçmişe duyulan ilgi büyük ölçüde önemini yitirmiştir. Edebi biçimler daralmıştır; roman gözden kaybolmuştur. Siyaset de ortadan kalkmıştır -küçük parçacıkları ara sıra görülen yerel konularla ilgilenmek için yeterlidir. Evlilik yasal bir sözleşme değildir; kadının yarı-evişlerine bağlı konumudur; kadınların özgürce seçilmiş rolü, büyük ölçüde evişi ve anneliktir. Öte yandan nüfus, bunlarla bağdaşmaz şekilde sabittir. Seyahat, sınırların ortadan kalkmasına rağmen azalmıştır. 22.yüzyıl bir “uyum çağı”dır.

Artık tasarılar dizisinde örtük olan varsayım ve yaklaşımları Marx veya Engels’in açıklamalarıyla madde madde karşılaştırmak mümkün olabilir. Bu, boş ve ilgi çekmeyen bir çaba olmayacaktır. Bazı dikkat çekici noktalardan belli sonuçlar çıkarılabilir. Raymond Williams geçenlerde Morris’in ütopyacılığını “toplumsal basitlik nosyonu”nu komünizme bağladığı için -aslında “sosyalizme doğru kopuşun yalnızca tasavvur edilemez büyüklükte bir karmaşıklığa doğru olacağını”⁽²⁴⁾ ileri sürerek- eleştirdi. Bu asli gözlemede -birinin arzu edebileceği kadar *teorik* olarak- Marx ve Engels’e ve bu konu için Lenin’e de fazladan başvurulabilir. Örneğin, sınıfsız bir toplumda siyasetin buharlaşması, dört düşünürde, -”insanların yönetimi”nin bir gün yerini tamamen “şeylerin idaresi”ne bırakacağı yanılmalı aksiyomu, Ekim Devrimi’nden sonra Bolşevik pratikteki çok maddi türden zararlı sonuçlara sahip olan- Saint-Simon’dan miras alınan ortak bir öncüdür. Fakat basitleştirmeye

24) *Politics and Letters*, ss.128-129.

doğru bir itkinin Morris'te Marx ya da Engels'te olduğundan çok daha fazla olduğuna kuşku yoktur. *News from Nowhere* işbölümünü, kapitalist toplumun önündekilere doğru bir ilerlemeden çok gerisindeki meslekler dizisine doğru bir geri çekilmeyle, üstelik de yalnızca bir cins için, altetmiştir. Gerçekte, kadınlara dair ayrımcılık, erkekler, evde, yolda ya da tarlada esas olarak benzer bir fiziksel becerinin olduğu bir dünyada, baskın olarak, kol emeği rolüne tahsis edildiğinden ötürü, ilk bakışta görüldüğünden daha azdır. Görülmeyen şey makineleşme ve teknolojinin bu evreni çaba harcamadan desteklemesidir. Bu bileşim, Morris'in kişisel yaşam konumunun kollektif bir aşırı değerlendirilmesi, Marx için düşünülemez olmalıdır. Sırf onun, bolluğun ortasında bile iktisadi ödenek sorunlarının üzerinden böylesine yüzeysel geçmesinden ötürü değil, aynı zamanda onun geleceğin herhangi bir komünist toplumunda entelektüel emeğe, meslek ve kanaat olarak, çok yüksek bir yer ayırmasından ötürü de. Morris'in vizyonu mevcut olanın etkili bir biçimde tersine çevrilmesidir - bugün birinci sırayı işgal eden kafa emeği gelecekte sonuncu sıraya indirilirken, şimdi toplumsal çabanın sonuncu sıradaki şekli olan kol emeği birinci haline gelir; bundan ötürü bilim, eğitim, kurgu, tarih ve diğer entellektüel uğraşlar öldürülür. Marx için, aksine, *bilginin* kendisi asli ve sonsuz bir insan arzusudur. Bilim, bir kaç egzantrik kırsal münzevinin malı olmanın çok ötesinde, günlük üretimin normal çerçevesini sağlayarak tüm ekonomik yaşamı kaplayacaktır. Kafa ve kol emeği bütünleşmenin ileri aşamalarında, üretici güçlerin hareketiyle uyumlu biçimde aşamalı biçimde karşılıklı değişecek ve bütünleşecektir. Yaratıcı çalışma isteğe bağlı bir zevk olmayacaktır. Marx yabancılaşmamış emeği düşündüğünde, aklında el zanaatlarından daha az duygusal başka bir paradigma vardı. Fourier'nin çalışmayı "oyun"a benzeten nosyonunu, "naif bir tezgahkar kızın düşü" olarak küçük görerek azarlarken şöyle yazar; "Gerçek özgür çalışma, beste yapmak gibi, aynı

zamanda tüm gücüyle ciddi ve en yoğun çabadır.”⁽²⁵⁾ Buradaki sanatçı imgesi, Beethoven ya da Flaubert’e -diyelim- Morris’in hayran olduğu Blake ya da Chaucer’den daha yakındır. Marx kadın konusu üzerinde çok az tehlikeye atıldığından komünizmde kadınların konumunu gözünün önünde nasıl canlandırıldığını bilmek güçtür ama Morris’in versiyonundan çok fazla farklılaşmayacağı muhtemeldir. Öte yandan Engels kadınların kurtuluşu üzerine çok fazla kararlaştırılmış görüşe sahipti ve Lenin’den daha fazla olmak üzere kadınlar için yeniden evişlerinden oluşan bir geleceği asla onaylamazdı. Tüm bu farklılıklar değeri olan yansımalarıdır. Hepsini dışlayıcı karşıtlıklar değildir. Örneğin, sanat pratiğinin, farklı biçimler boyunca veya bunların içinde, mutlaka tek bir varoluşsal standarta indirgeneceğini düşünmek için bir neden yoktur -Morris’in onun kaynaklarına dair Ruskin’den türetilmiş teorisi açıkça çok dardır; Morris’in ve Marx’ın her ikisinin de ideallerini içine alan ve aşan çok daha büyük bir estetik üretim çeşitliliği özgürleşmiş bir toplum için çok daha inanılır gözükmektedir.

Fakat *News from Nowhere*’den çıkartılması gereken gerçekten önemli bir sonuç, Marx ve Engels’in bu kadar ketum olduğu yerde Morris’in kendisini böylesine yüreklice hasretmesi gibi daha çok adaletsiz olan bu bireysel karşılaştırmalar düzeyinde değildir. Bu daha çok Morris’in bir bütün olarak ütopyasının dış hatlarına temas eder. Çünkü onun gelecek tasarımı genel olarak kapitalizmin tarihinin sürekli olarak bastırılmasını gerektirir. Morris’in Avrupa uygarlığının önceki dört yüz yılını inkarı aslında hemen hemen mutlaklıktır.⁽²⁶⁾ Bu, *News from Nowhere*’in tüm özel sınırlılıklarının ortak anlamıdır. Kültürel olarak ortaçağ döneminden sonrasının çok azını kabul eder. Rönesans, Reformasyon ve Aydınlanma’dan

25) *Grundrisse*, s.611 (gözden geçirilmiş çeviri).

26) Meier’in yorumuna bakınız, *William Morris -The Marxist Dreamer*, Londra 1978, s.549.

eşit düzeyde hoşlanmaz; onların ürettiği sanat ya da bilim onun için çok az şey ifade eder. Bu perspektifin radikalizmi onu, gerçek tepkisi Sanayi Devrimi sonrası olan, paylaştığı romantizm geleneğinden bile uzakta tutar. Erken romantiklerin çoğunluğu modern tarihin başlarındaki sanayi öncesi döneme asla aynı tarzda düşman olmadılar; gerçekte, Shakespeare'i evrenselleştiren ve 19.yüzyıla Rönesans kültürünü tanıştıran onlardı. Bazı açılardan Morris'in geçmişe bakışındaki tüm uzlaşmazlık onu sosyalizme yakınlaştırdı - özel olarak onun hareketi konvansiyonel bir ortaçağcılığın ötesinden feodal toplumun kendisinin gelişimini önceleyen ideal demir atma yeri Viking İzlandası'nın klan eşitliği idi; Engels'le paylaştığı bir ilgi. Fakat diğer açılardan, hayal edebildiği komünizm türüne sistematik engeller koyar. Teknoloji, bilim, okullar, romanlar, tarih, seyahat ve feminizmin her biri, burjuva uygarlığın tüm çevriminin ürünü olarak, onun sempatisinin menziline kurutan ürünleridir. Bundan dolayı, *News from Nowhere*'de bir tür sansürün altında - bir marjinalleştirme ya da baskılama- kalırlar.

Artuk Thompson'un, Morris'in "komünizmin romantik geleneğin mantığından bağımsız olarak türetilmesi"nin⁽²⁷⁾ belli anlamlarda marksizmin etki alanının ötesinde ahlaki-siyasi bir ütopyacılığa kapılmasına neden olduğu varsayımının neden yanlış olduğuna bakabiliriz. Tarihsel materyalizmin en güçlü yer olarak daima, *News from Nowhere*'in tüm görkemine rağmen bir kaç kez tekrarladığı romantizm ve faydacılık arasındaki antitezin "yerini almasıyla" tanımlanır. Onun hemen harekete geçirdiği bileşim, çok iyi bilindiği gibi, Bellamy'nin *Looking Backward*'unun yakınlardaki başarısıdır -makinalaşmış sanayinin sıkı disiplininin aptalca neo-Benthamcı ütopyası. "Cockney(*) cenneti" diye adlandırdığı bu ütopyayı şiddetle reddederek Morris bir tür zanaatkar cenneti üretir. İkisinin siyasi

27) WM, s.802.

(*) Cockney: Doğru Londralı.

ve edebi niteliği arasında hiçbir kıyaslama'olamaz. Fakat onların karşıtlığının turnikesi çok eskidir. Marx *Grundrisse*'de "Burjuva görüş açısı, kendisiyle romantik görüş açısı arasındaki antitezden öteye asla geçemez ve bu yüzden romantik görüş açısı burjuva görüş açısına, mübarek sonuna dek eşlik edecektir"⁽²⁸⁾ der. Klasik marksizmi, farklı zamanlarda her iki duruş noktasının birinden kapitalizme karşı bir karşı koyuş inşa etmeye çalışan sosyalistlerin bir çok girişiminden ayıran şey faydacılık ve romantizmin bu diyalektik tamamlayıcılık yönüdür; tek başına kapitalizmin akıldışılığını ya da insanlık dışılığını açıkça suçlaması. Zira her biri ilerici ya da gerici "sapmalar"a yatkındır -tıpkı, Shelley ya da Ruskin'in Ure ya da Spencer'ın karşısına konabildiği gibi Mill ya da Zola Carlyle ya da Barres'nin karşısına konabilir.⁽²⁹⁾ Her iki geleneğin de tek bir mantığı yoktur; her ikisi de bir siyasi dönüşümler gökkuşağına yatkın olduklarını kanıtlamışlardır. Bugün sosyalistlerin görevi yeniden birini diğerinden ayıklamak değil, ikisini de değişen tarihsel yerlerinde yerine oturtmak ve onların karşılıklı sonunun uzun süredir beklenen kutsamasının koşullarını pratik olarak hazırlamaktır.

Marx bu tür bir nihai son durağı gözünde canlandırmayı başardı çünkü arkasında Hegel'in görkemli mirasını taşıyordu. Bu olasılığı ortaya çıkarabilmesi klasik Alman felsefesinin kategori ve prosedürlerinin içinden geldiği içindi; sırf aralarında bir bağ olmasından ötürü değil, aynı zamanda zamanının iki belli başlı kültürel hasmının ikisinin de ötesinde bir sentez olmasından ötürü. Bu yön Thompson'un yerli bir devrimci miras bulmak için döndüğü -Blake ve Morris'in her ikisi de diyalektik karşı koyma için şiddetli uygulamalara sahiptir ama aşma veya sentez çinse çok daha azına- bu

28) *Grundrisse*, s.162.

29) Gareth Stedman Jones'un *The Marxism of the Early Lukacs*'daki mükemmel tartışmasına bakınız; *Western Marxism - A Critical Reader* içinde, ss.23-24.

ikiliden biriyle eşleşmiş olan İngiliz düşünürlerinde eksiktir. Öte yandan Marx'ın gelişimindeki aşırı Hegelci arkaplan aynı zamanda gelecek hakkındaki uzun dönemli spekülasyonları kesinlikle engelleyen şeylerden -hatta tabulaştırılardan- biridir: *Tarih Felsefesi* geri dönülmez biçimde şimdinin bütünlüğüne son vermiştir. Marx ya da Engels komünist bir toplumun biçimini araştırmayı asla istemediler. Bu tür çabalar, gençliklerinde ilişkiye girdikleri sosyalizm tarafından ütopyalardan nefret edecek şekilde tahkim edilmiş olan onların bütün dünya görüşünün parçalarına karşıydı. Onların boş bıraktığı alana William Morris tarafından, ona şeref veren ve bizi de borçlu kılan, girildi. *News from Nowhere*'e yapılabilecek ve yapılması gereken geçerli eleştirilerin hiçbirisi onun girişiminin değerini azaltmaz. Tarihsel materyalizmin kurucularının eseri ona denk değildir ve bu anlamda Thompson Morris'in ütopyacılığını değerinin *özerkliğinde* ısrar etmekte tamamen haklıdır. Yanıldığı yer, bu ütopyacılığın marksist teorinin ya da materyalist bilginin yargılama yetkisinin dışında olduğunu varsaymasıdır. Aslında, gördüğümüz gibi, insan gelişiminin bin yılının yarısını buruşturup atan Morris'in gelecek hayalinin merkezindeki büyük parantez, tam anlamıyla marksist bir eleştirinin açıkça konusudur. Morris'in kendisi, alçakgönüllülüğü içinde, kendi zamanında bundan muaf olmayı isteyecek son kişi olurdu. "Birlik'in tepesinde" diye başlar *News from Nowhere*, "Devrim'in Ertesi Günü ne olacağıyla ilgili canlı bir tartışma geçiyordu" -"altı kişi vardı ve sonuç olarak partinin altı bölmesi temsil ediliyordu"⁽³⁰⁾: bunu izleyen imgeleme olan

30) *News from Nowhere*. A.L. Morton (yay), *Three Works by William Morris* içinde, Londra 1977, s.101. John Goode Morris üzerine olan bir diğer aydınlatıcı denemede, bu pasajı çok fazla ciddi olarak sanırım, "hikayenin kaçındığı yıkıcı bireyciliği" bir yardıma çağırma olarak okur; *William Morris and the Dream of Revolution*, John Lucas (yay.), *Literature and Politics in the Nineteenth Century* içinde, Londra 1971, s.275. Yazının tonu nükteli biçimde kendisiyle alay eder tarzdadır.

yolculuk, başlangıçtan itibaren, bu durumlardan yalnızca biridir.

Morris'in ütopyacılığının sonraki kaderi nedir? Thompson bunu "Morris'in yanında horgörmeden karşılık veremeyeceği ya da yaşayamayacağı bir marksizm" tarafından yeri doldurulamaz bir ihmali olarak sunar. Onu komünistlerin bir dizisinin -otuzlarda Page Arnot, ellilerde Thompson ve yetmişlerde Meier- Morris'i devrimci bir düşünür olarak geri kazanma ve onun eserini ortak bir sosyalist kültürün içine yerleştirmek konusunda gösterdikleri sorumluluk gerçeğinden görülebileceği gibi, gerçek tarih bundan biraz daha karmaşıktır. Bu terimlerin ima ettiği merkezin kayışı gerçektir. Fakat bunun açıklaması, marksizmin ahlaki yetersizliklerinden çok Morris'in eserinin entellektüel biçiminde ve tarihsel zamanlamasında bulunmalıdır. *News from Nowhere* ve ona eşlik eden denemeler, onunla çakışmalarına rağmen, Marx'ın gelişiminin sonrasında ve onun teorisinin ışığında ve İkinci Enternasyonal'in yayılmasından ya da Rus Devrimi'nin zaferinden önce yazıldı. Sosyalizmin siyasi bir güç olarak İngiltere'deki aşırı önemsizliği, hareketlenmenin acil günlük sorunlarını ortaya atan kitlesel işçi hareketinin olmadığı bir zamanda, Morris'in en büyüğü olduğu fakat tek bileşeni olmadığı gelecekçiliğe doğru bir eğilimi cesaretlendirdi. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce her yerde örgütlü işçi sınıfı partilerinin büyümesi, bu düşünsel geleneğin, anlık taktik sorunların artan ölçüde öne geçmesiyle birlikte gerilemesini gördü. Bir onyıl sonra Ekim Devrimi'nin patlak vermesi sosyalist düşüncenin tüm manzarasını değiştirdi. Bu andan itibaren komünist bir toplumun kurulması artık spekülatif teorinin değil, deneysel pratiğin konusuydu -veya öyle gözüküyordu; Tek Ülkede Sosyalizm doktrinlerinin, klasik marksizmi ihlal ederek ileri sürdüğü ve genel kabul gördüğü gibi. İfadesini 19.yüzyıl ütopyalarında bulan başka bir insan düzenine duyulan derin özlem artık SSCB'deki topluma -daha az hayali olan- bağlanmıştı. Yeni Sovyet devleti elbette yeteri

kadar gerçektir. Fakat onun gerçekliği batıdaki gerçek bir ütopya için malzeme temin edecek birşeyden çok farklıydı; barbarlık ve kıtlığın tam ortasında ilkel sosyalist birikimin kasvetli süreci, acımasız bir emek disiplini ve sayısız kazalar. Sonunda Rusya ve Avrupa'yı Nazizm'den kurtaran, sanayileşmeye doğru kafa göz yara yara ilerleme sanki sosyalist uyum ve mutluluğun bir vecdi gibi sunuluyordu. Araç ve hedeflerinde faydacı olan Beş Yıllık Planlar'ın resmi ütopyacılığı ikonografisinde ve retoriğinde romantikti; her yüksek sesle konuşan konuşmacıdan dolu gibi, işindeki işçinin yaratıcı zevkine dair sözler yağıyordu. Bu imgelerin telaffuzunun sona ermesi uzun sürdü; *William Morris*'in ilk baskısına kadar.⁽³¹⁾ Onlar gerçekleştirene kadar Morris'in ütopyacılığı, teknoloji ve bilimi onun gölgede bırakmasından ötürü zorunlu olarak inandırıcılığını yitirdi; üretici güçlerin durağan olduğu bir dünyayı tamamen ekonomik büyüme amacının hakim olduğu bir toplumla ilişkilendirmek zordur.

Batıda aynı güçlük doğrudan böylesine şiddetli değildi; buna rağmen orada da Morris'in tarihi kısaltması, bilimsel ve endüstriyel sorunlar katlanırken onun eserinin daha sonraki kabulleri için büyük bir engeldi. Bununla birlikte belki de en büyük sorun onun eserinin biçimiydi. Thompson için *sistem* teriminin anlamı her zaman kötüleyicidir. *Teorinin Sefaleti*'nde bu kendisini entelektüel kapanma, kramp, acımasız ve saçma olarak ifade eder. Thompson'un işaret ettiği tehlikeler marksist veya başka herhangi bir toplumsal ya da felsefi araştırma için tartışılmaz tehlikelerdir. Fakat aynı zamanda yetersiz biçimde o, sistematik düşüncenin dağılmış ya da parça başı düşünce sistemlerine karşı olan güçlerinin farkındadır. Bunlar iki yönlüdür. Birincisi, gerçek bir teorik sistem, onu oluşturan parçalar arasında belli bir ölçüde açık bağlantı ve tutarlı-

31) "Stalin'in komünizme geçme projesi" Morris'in iddialarının yerini "yerine getirilecek vaatler" olarak alır; *William Morris*, 1955, ss.760-761.

lık talep eder. Bu suretle o yalnızca gevşek ve tutarsız düşünceye karşı işlemez, aynı zamanda kendi öncüllerini ve mantığını açıkça eleştiriye açık tutar. İkincisi bu tür bir sistemin düzeni, tipik olarak çıkışından sonra, ister asimile olma isterse de gelişme biçiminde olsun, büyük ölçüde sürekliliğe izin verir. Teori olarak tasarlanmış düşünce bu anlamda, önce kolayca zaman içinde mülk edinilmeye ve dahası derhal düzeltme ve değiştirmeye, birikimci bir gelenekte boyun eğer. Morris'in eserinin yazgısı için önemli olan ikinci husustur. Onun düşüncesi tüm standartlarda asıl anlam olarak yeterince tutarlıdır. Fakat onun biçimi büyük ölçüde sistematik değildir -değişik biçimlerde, manzum ve düzyazı romansları, dersler ve makaleler olarak yayınlanmıştır. Çekici ancak "ad hoc"(*) olan bu dağılım sonradan kendisine karşı işlemiştir. Zira Morris'ten öğrenilmesi gereken dersler, ister düzeltme isterse de benzemeye çalışma olsun, önce bir araya toplanıp düzenlenmek zorundadır. Onların olamadığı budur. Ana siyasi metinlerinin bazıları onun eserinin iki tamamlayıcı cildi kızı tarafından 1936'da gecikerek yayınlanana kadar okumaya elverişli bile değildi. Morris'in ölümünden sonra böyle *yalıtılmış* bir kişilik haline gelmesinin nedeninin büyük bir kısmı bu güçlükte yatar. Bu yalıtılma yalnızca marksistlerden gelmiyordu; Britanya'daki sosyalist hareketin daha sonraki akımlarının hemen hemen tümünden geliyordu. Thompson'un tartıştığı gibi sistemlerin masrafı vardır ama sistem yokluğunun da bir bedeli vardır ve bu örnekte bu bedel sınırlı etkiyle ödenmiştir. Sağlamlaştırılmış bir düşünce kanununun yokluğunda Morris'in komünizmi sade bir alternatif imgede silinmiştir; okunabildiği kadarıyla bir İngiliz sanatçı ve tasarımcı. Blake, Shelley ve hatta Wilde'ın bile ölümünden sonraki yazgısı aynı tarzdan birşeyleri gösterir, belki de tuhaf bir şekilde ulusal bir yazgı. Bu yeri, Morris'i uzun süre

(*) ad hoc: buna mahsus, bunun için.

soldaki ardılı kuşaklardan ayıran saf bir estetik yeniden kurma alır.

Bu arada batı marksizminin kendi adına ütopyaacı bir düşünce üretmek elinden gelmedi mi? Tam olarak değil. Frankfurt geleneği ütopya kaydına özel durumla ilgili iki *chefs d'oeuvre* kattı; Adorno'nun *Minima Moralia*'sı ve Marcuse'ün *Eros and Civilization*'ı (Aşk ve Uygarlık). Çok farklı üslupta yazılmış olan ikisi de Morris'in eseriyle önemli yakınlıklar taşır. Her ikisi de sürekli hareket halinde olan değil, durgun bir dinlenmenin olduğu özgürleşmiş bir toplumu göz önüne getirirler. Her ikisi de modern bilim ve teknolojiye kuşkucu bir güvensizliği ve Marx'taki prometevari motiflerin hesaplanmış bir reddini açığa vurur -herhangi bir sürekli ekonomik büyüme beklentisinden vazgeçme. Her ikisi de insanın doğayla olan çelişkisinden çok dostluğunu hatırlatır -*News from Nowhere*'in en az göze çarpan ve en sevimli pasajlarından birinde ortaya çıkan bir sosyalist tarafından ilk tarihsel formülasyonu yapılan, tüm Frankfurt okulunun merkezi bir teması.⁽³²⁾ Her ikisi de, tıpkı Morris'in yaptığı gibi, baskı ve eşitsizlikten kurtulmuş bir dünyanın ilkesi olarak etiği estetiğe bağlar. İkisi, tabii, aynı zamanda da önemli açılardan, kendi aralarında ve Morris'in vurgularından farklılaşırlar. *Minima Moralia*'daki kafesişi özdeyişler, hapsedilmiş şimdinin titiz gözlemleri aracılığıyla özgür bir geleceği bir an için görmeyi arzular; onun ahlakı, kapitalizm içinde yaşanması olanaksız meseller dizisi olarak kurulur. Öte yandan, *Eros and Civilization*'ın Orfeus'a ait dünyası belirlenmiş çağdaş ufkun ötesine uzatılır. Onun düzenleyici nosyonları, Schiller'in sanatı duyguları okşayıcı bir oyun olarak Aydınlanmacı tasavvurundan ve Freud'un libidinal ekonominin metapsikolojisinden alınmıştır. Her iki kitap da cinsel yaşamla Morris'ten fazla ilgilenmişlerdir ve her ikisi de sanatın daha fazla entellektüel kavramsallaştırmasına sahiptir. Fakat tabii ki esas farklılık Adorno ve Marcuse'ün çalışmalarının aristokratik -zaman za-

32) *News from Nowhere*, s.367.

man belli bir kesime hitap eden- tarzı ve aktif siyasete olan mesafesidir. Frankfurt geleneğinde tamamen ortadan kaybolan şey, Morris'in yazılarının *popüler* dokusu ve onun ütopyacı imgelemiyile kapitalizmden komünizme *geçişin* militan kavramsallaştırması arasındaki organik bağlantıdır. Morris için geleceğin ütopyacı imgeleri, şimdide *reformizme* karşı devrimci mücadele için vazgeçilmezdir; "Yeni toplum idealinin, halkın taleplerinin "sürekliliği" kırılmasını diye ya da yanlış yönlendirilmesinler diye her zaman emekçi sınıfların gözünün önünde tutulması şarttır."⁽³³⁾

Ütopyacı ve günlük siyaset arasındaki ilişkinin bu anlamı, *Alternative*'i geleceği düşünmek için bugüne dek yazılmış en iyi marksist deneme olan Bahro tarafından bugün yeniden eski yerine iade edildi. Onun yalnızca önceki ütopyacı geleneklerden ayrılmasını temsil eden yönlerini göstermek zorunludur. Birincisi, seleflerinden ayrı olarak o, kapitalizmin ötesinde bir toplumun gerçek kuruluşunun tarihsel deneyiminin ürünüdür. DAC'nin ekonomik ve toplumsal olarak komünist dünyanın en gelişmiş ülkesi olması ve aynı zamanda önde gelen bir kapitalist ülkeyle ortak bir kültürü paylaşan tek ülke olması rastlantı değildir. İkincisi, bu, modern sanayi ekonomisinin yapısını kişisel pratiğiyle bilen, dahası uzmanlıkları, sırayla tarım örgütleyicisi, kültür muhabiri ve sanayi danışmanı, işbölümünün kompartmanlarını enine kesen birinin eseridir. Üçüncüsü ve belirleyici olanı, romantizm ve faydacılık arasındaki antitezin ötesinde geleceğin sosyalist bir tasvirini temsil eder -başlangıç da olsa, Marx'ın umduğu gibi, somut şekile benzer birşeyler veren ilk kişi. Morris ya da Marcuse'ün romantik ütopyalarından farklı olarak Bahro'nun dünyası modern bilimin tamamen kabulüne ve sanayi toplumunun zorunlu karmaşıklığına dayanır. Kapitalist uygarlık döneminin başarıları onu meydana getiren parçalardan biridir; Rönesans ve Aydınlanma'ya onun mirası olarak gururla sa-

33) *Socialism-Its Growth and Outcome*, Londra 1893, s. 278.

hip çıkılır. Bellamy ve diğerlerinin faydacı ütopyalarından farklı olarak makineleşmeye karşı herhangi bir nötr zorunluluğu ve uzun vadede nihai bir amaç olarak ekonomik büyümede bir gerilemeyi reddeder. Eğitim, yokolmanın çok ötesinde, güçlendirilir ve herkeşe genelleştirilir. Onun alanı içinde, teknik ve matematik çalışmalar, estetik, tarihsel ve felsefi formasyonla dengelenir. Emek derhal, basit faal işe katılmak için genel bir zorunluluk olarak yüksek eğitimin evrenselleşmesiyle, *yeniden* bölünür ve zamanın azaltılması üretime vakfedilir. Böylesine özgürleşmiş yaşam alanında *siyaset* -geri çekilmenin ötesinde- bir bütün olarak toplumun işlerinin demokratik yönlendirmesinin *genel emeği* olarak ilk kez tüm merkeziliği ve itibarı elde eder. Bahro'nun gelecek vizyonu hiç bir anlamda eleştirinin dışında değildir. Doğu Avrupa'daki ekonomik gelişme düzeyini büyük ölçüde abartır⁽³⁴⁾ ve onun kurumsal eklemelenmesinin (parti sistemi, komün yapıları) çok zayıf kalması sonucuyla birlikte varolan mücadelelerden ve onun içindeki taleplerden soyutlar. Fakat onun doğuda olduğu kadar batıdaki sosyalistler için de entellektüel önemi hakkında hiç bir kuşku olamaz. Marksizm bugün büyük bir ütopyaya hayat vermiştir. Thompson'un ikisine karşı açıkça aldığı konumun terimleri artık elde tutulamaz. Sınıfların ötesinde bir dünyanın doğası üzerine ortak sosyalist tartışma, *News from Nowhere*'in ilk satırlarının cesur ruhu içinde yeniden devam edebilir.

34) Esas olarak bu yüzden Bahro'nun düşüncesi ütopya olarak küçültülmeksinin tarif edilebilir. Genelde, niteliksel olarak şimdinin sınırlarının ötesinde bir geleceği tasarlamak için tarihsel kapasitesi, tipik olarak, akla uygun olanın ufkunun dönüşümünde -diğer ve sonraki kurtuluşların bir koşulu-, gerçekleşebilir olanların sınırlarında aşırılığa kaçmakla kapsanır. Bu Marx'ın ya da Lenin'in temaları için de doğrudur. Bu anlamda tüm yaratıcı sosyalist düşünce ütopyacı bir boyuta galiba sahip olmalıdır.

7. STRATEJİLER

Şimdiye kadar Morris'in düşüncesini, Thompson'un ona ütopyacılığın bir örneği olarak bakışının merceğinden dikkate aldık. Bu açıdan odaklanıldığında *A Dream of John Ball* ve *News from Nowhere* imalı bir şekilde "hayal gücü zengin ahlaklar"¹⁾ olarak tanımlandı. Bununla birlikte, yalnızca ahlaklarla değil, *stratejilerle* de ilgilenen ve en az onun kadar hürmet borçlu olduğumuz başka bir Morris daha var. Burada anında bir paradoksla karşılaşırız. Thompson'un çalışması, sosyalist strateji alanında şaşırtıcı bir parlaklık ve özgünlüğü olan devrimci bir düşünür olarak Morris'in portresi için malzeme içermesine rağmen, anlaşılması güç bir şekilde bunu resmetmez. Morris'in çok önemli olan *iktidar* mücadelesi sorunu üzerine farklı beyanları, bunu takip eden kapitalizmin *yıkılması* üzerine senaryoları titizce alıntılanmış ancak burjuva Devlet'e saldırma ve yıkmaya araçlarına dair değişen kavramsallaştırmalarının siyasi ele alınışına doğru asla düzenlenmemiş ve birbiriyle ilişkilendirilmemiştir. Onun düşüncesinin bütün stratejik boyutu, onun başarısının nihai kavranışına gerçekte hiç bir ağırlık tanınmaksızın verilir ve *Dipnot*'un yeniden değerlendirilmesinde tamamen görmezden gelinir. Buna rağmen o kendi adına dikkat çekicidir. Zira Morris'in siyasi yazılarında gözlemlediğimiz ilk şey onun "marksizmin tarihinde reformizmle ilk cepheden çarpışma" olmasıdır.

Reformizmin tam nosyonunun, sosyalizme tarafsız bir parlamenter devlet çerçevesi içinde, aşamalı ve barışçıl reformlarla ulaşma olasılığının, Marx'ın çalışmasında gözle görülür bir varlığı yoktur. Olgunun kendisinin işçi hareketinde asli bir eğilim olması büyük ölçüde onun ölümünden sonraki bir tarihte gerçekleşir. Nitekim onun ölümünü takip eden yirmi yıl içinde reformizm Avrupa'da daha fazla gözle görülür bir biçim ve cisim elde etmeye

1) WM, s.717.

başladı. Fakat sosyalist siyasette reformizmin çağdaş kavramı, 1890'ların sonunda ASDİP içinde "revizyonizm" üzerine tartışma başlayana kadar yoktur. Bu, Engels'in, Alman Sosyal Demokrasisi içinde yükselen ılımlılıkla karşı karşıya kaldığında, yaşamının son on yılı içinde hala bu tür bir teorik kategoriden yoksun oluşunda tamamen aşikardır: Sonuç, bu yıllardaki kendi siyasi yorumlarının, onun tüm yılmaz devrimci ruh halinin sonradan büyük ölçüde sosyalizme doğru seçim yoluyla evrim tavsiyeleri olarak yorumlanmasına yol açacak olan sürekli anlam karışıklığı ve belirsizliğinde görülebilir. Thompson, Engels'in Morris'in ahlaki imgelemine yanıtlamaktaki başarısızlığını haklı olarak kaydeder ve yeniden ispatlar. Fakat ender olarak -belki bundan da fazla- dikkat çeken şey Morris'in stratejik kavrayışını kaydetmekteki başarısızlığıdır. Zira Morris entellektüel olarak, büyümeye başlayan işçi hareketinin önündeki tercihleri değerlendirmede Engels'ten daha sağlam ve daha fazla ileri görüşlüydü. Bunun nedeni kuşkusuz, onun gelecekteki reformist yanlısımlarla -burjuva demokratik parlamento- daha fazla aşına olmasında yatmaktadır. İngiltere, Avrupa'daki en eski ve en adanmış parlamenter sistemiyle, gelecek yüzyıldaki en derin ve en kalıcı kitlesel reformizmi üretecekti. Marx ve Engels Britanya işçi sınıfının siyasi pasiflik ve ılımlılığına İngiltere'nin 19. yüzyıldaki emperyal ekonomik konumundan tesadüfi bir açıklama yapma peşindeyken Morris onun, uluslararası İngiliz egemenliğinden çok daha uzun yaşayacak olan, yirminci yüzyıldaki kalıcı işçiciliği üreten potansiyel siyasi temellerinin çok daha geniş bir kavrayışına sahipti. Onlar gözlerinin kıyısından bir an için bir bakış fırlatırken Morris reformizmin cepheden alınmış bir fotoğrafına baktı. Onun göz önünde tuttuğu seçeneklerin menzili bu devrimci çarpışmanın bir ürünüydü. Bunlar, Marx veya Engels'te bulunabileceklerin çok daha ötesine geçer.

Morris'in, Ocak 1885'te, marksizmi kendisinin keşfinden iki

yıl ve ASDİP'ten kopuşundan iki hafta sonra, Sosyalist Birlik'in bir önderi olarak ilk umumi bildirisinde kesin bir biçimde şunu ilan eder; "Hoşnutsuzlar, şeylerin eski düzenini yıktıkları zaman ne için çabaladıklarını bilmeliler. Benim inancım şudur ki eski düzen yalnızca zorla yıkılabilir ve bu yüzden devrimin cahil değil akıllı bir devrim olması -örgütlü olması ve "kitlelerin eğitmenleri ve hareketin kritik anlarında onların lideri olarak davranabilecek" eğitilmiş proleter kadrolar tarafından önderlik edilmesi- herşeyden daha fazla zorunludur."⁽²⁾ Devrimci amacın bu genel önermesini bir yıl sonra onun teorik gerekçesinin bir açıklaması izledi. "Kuşkusuz, kafalarında, bizi büyük devrime barışçı ve anayasal biçimde yönlendirebilecek olan anayasal parlamentoyu zaptetmenin ve onu, arkasında halkla, gerçek bir halk meclisine çevirmenin her ikisinin de mümkün ve arzulanır olduğuna inanan bir çok gerçek demokrat vardır" diye yazar. Bu tür reformcuların umudu "parlamentoya seçilen temsilcilerin çoğunluğunu elde etmek ve onlar aracılığıyla bu amaca doğru yönelecek önlem üzerine önlemleri alarak geçirmektir; bir kısmı değil, belki de çoğu, bu vesileyle tamamen bir devlet sosyalizmine kaymamızdan hoşnutsuz olacaktır."⁽³⁾ Morris'in bu rahat bakış açısına dair yargısı uzlaşmazdır. "Mevcut sistemimizin hakkından bu aşamalı yolla gelebileceğini düşünenler, içinde yaşadığımız ve her birimizin yerini kendisi kararlaştıran ve ona uyma şansımız olmadığında, uyana kadar bizi öğüten büyük organizasyonun gücünü gereğinden fazla küçümsemektedirler. Bu güçle, başka hiçbir şey değil ancak büyük bir güç başedebilir; onun parçalanmasından acı çekmeyecek, tüm gücünü direnişe sürmeden özünden gerçekten hiç bir şey kaybetmeyecek; önem verdiği birşeyi kaybet-

2) *A Talk with Willam Morris on Socialism*, Daily News, 8 Ocak 1885, s.5.

3) *Whigs, Democrats and Socialists* (1886'da verilen bir konferans), *Signs of Change* içinde, Londra 1888, ss.40, 43.

mektense dünyanın çatısını başının üzerine yıkacak bir güç.”⁽⁴⁾ Buradaki iddia, Marx’ta bulunamayacak, asli ve yeni bir iddiadır; kapitalist düzenin “yapısal birliği”, onu barışçı bir şekilde sosyalizme çevirebilecek bir kısmi reformlar dizisinin önünde aşılabilir bir engel olarak, ilk kez açıkça ortaya atıldı -”onun parçalanmasından acı çekmeyecek”. Burada böylesine katı bir şekilde telaffuz edilen ilke, sonradan devrimci marksizmin, Lenin’den sonra merkezi bir prensibi olarak, uzun bir tarihe sahiptir. Bununla birlikte Morris konuları bu kadarla bırakmaz. Onun dehasının özelliklerinden biri olan stratejik tahayyülünün ani parlamalarından birinde, gerçekte radikal bir toplumsal değişim için aşamalı bir programı tamamlamaya girişecek, parlamentoda reformist bir hükümet olasılığını aklına getirerek devam eder. O zaman ne olabilir? “Bu yarı-sosyaldemokratları, toplumumuzu bu aşamalardan birini bile kurcalamaları için tek bir umut olsa onaylayacağım; eğer şans eseri, onlar halkı, gündemdeki bu şeylerden biri veya diğeriyle, ne kadar körce de olsa, heyecanlandırılırsa ve parlamentoyu buraya doğru sürüklemekte başarılı olurlarsa kesinlikle büyük bir iç savaşa neden olurlar ve böylesi bir savaş bir an için kaybedilse de ya sosyalizmin tam bir zaferine yol açar ya da onun mevcut olan şey adına imhasıyla sonuçlanır.”⁽⁵⁾ Morris burada, yaklaşık olarak bir yüzyıl öncesinden Şili trajedisinin senaryosunu başarılı bir şekilde yazdı; iyi niyetli bir hükümetin “aşama karışıklığı”ndan bununla yükselen kitlelerin “körce heyecanlanması”na, acımasız askeri saldırının hamlelerine “neden olması”na, sosyalizmin hedefinin, “mevcut olan şey adına imhası”yla üstesinden gelinmesine dek.

4) *Whigs, Democrats and Socialists*, s.46.

5) *Whigs, Democrats and Socialists*, s.46. Başka bir yerde, “bize devrim krizini yakınlaştırmak için anayasal parlamentoyu birikimli reformlarla kıvrandırma” bakışına alaylı göndermeler yaptı; bakınız, *The Policy of Absentment*, s.451.

1887’de bir kez daha, İngiltere’nin ulusal siyasi kültüründe garip bir şekilde kol gezdiğinin ispatlanması gerektiği konusunda uyardığı, “parlamento ve burjuva yürütmesi aracılığıyla taşınan” bir “birikimli reformlar sistemi”⁽⁶⁾ diye adlandırdığı şeye dair inancını doğrudan niteledi ve ilan etti. “[Parlamentonun] sosyalist üyeleri gelecekte, hükümetteki sınıflara, soyguncu toplumun istikrarını destekleyerek sonuna, onları kandırarak kendi hükümetlerinde yer vererek en güvenilir ve en az sorun çıkaran yoldan hizmet ettikleri için gönül huzuru içinde bakacaklar. Büyük bir keşif ve Briton pratikliğinin şöhretine yakışır bir iş -ve dolandırıcılık! Pot kırıcı Bismarck’ın kaba ve eski tip demir baskısından ne kadar iyi.”⁽⁷⁾ Temsili bir devlette kapitalist hakimiyetin hareketli dinamiklerinin erken bir kavranışını göstererek devam eder; “[Yönetici sınıfın önündeki] iki yol hile ve şiddettir ve kuşkusuz bunun gibi ticari bir ülkede hilenin kaynakları, yönetici sınıfın kendisi açık şiddet yolunu tutmadan önce tüketilmelidir.”⁽⁸⁾ Ezilen sınıfların yolu ne olabilir? Morris’in yanıtı, bir kez daha, 1905’ten başlayarak gelecek yüzyılın devrimci deneyiminin sıradışı bir kehanetidir. Bir kaç tane doğurgan cümlede, parlamento dışında ve ona karşı, kendi yönetimlerinde kitleleri eğitecek, grev, işbirliği ve boykotların gücüyle zorla yaptırtacağı kararnameler yayınlayacak ve şu “Westminster Komitesi”ni devirip, yerine geçmeye çalışacak halk egemenliğinin rakip kurumlarının yaratılmasını salık verir. “Büyük

6) *The Policy of Abstention*, May Morris’in yayınladığı *William Morris, Artist, Writer, Socialist* içinde, II, s.437. Başlığın ima ettiği gibi, Morris’in o zamanki görüşlerinin sınırları, onun (hiç bir zaman mutlak olmayan) parlamentodan çekinmesidir -siyasi olarak onun İngiltere’deki kapitalist hakimiyetin mekanizmalarını kavrayışının analitik gücünden ayrıştırılabilir bir hata. İki mesele arasındaki ilişki, sosyalist hareket içinde Üçüncü Enternasyonal’in gelişimine dek tatmin edici bir şekilde çözülemedi.

7) *The Policy of Abstention*, ss.439-440.

8) *The Policy of Abstention*, s.441.

bir işçi çoğunluğunu Parlamento dışında güçlü tutmaya çalışmak-tansa, haydi arzu ederseniz, ona işçi parlamentosu adını verelim, arzu ederseniz ve bu yapıldığı zaman emin olalım ki onun kararna-melerine uyulacak, Westminster Komitesi'ninkilere değil." Bu "devrimci çoğunluk görevlerini iki başlıkta bulacak; olaylar nihai mücadeleye doğru ilerlerken insanların idame ettirilmesi ve anaya-sal otoriteye direniş": Böylesi bir "İşçi Birliği", bu suretle "üyele-rini yönetimde eğitecek, böylelikle devrimin ertesi günü, işçilerin istek ve yeteneklerinin eksiksiz bilgisiyle işleri mümkün olan en az hatayla yürütmeyi başaracaktır" ve böylece "karşı devrime hiç bir fırsat tanımayacaktır."⁽⁹⁾ Bu, Morris'in bilmediği ve Marx'ta son-radan geliştirilmeden bırakılmış bir metin olan 1850'nin *Komünist Birliğe Hitap*'ından bu yana ikili iktidar için ilk marksist senaryo gibi gözükme-ktedir -o zamanda Engels'in yazılarının tamamen yoksun olduğu bir nosyon.

Bu fikirler, *News from Nowhere*'in uzun *How the Change Co-me* adlı bölümünde genişletilmiş bir somutluk kazanırlar. Morris kapitalizmden sosyalizme geçişin temel ve ana özelliği olarak gör-düğü şey konusunda hiç bir şüphe bırakmaz. "Yapabilirsiniz, bana bir tek şey söyleyin" diye sorar onun 19.yüzyıldan gelen ziyaretçi-si; "Değişim, eskiden kullanıldığı adıyla "Devrim", barışçı bir şe-kilde mi geldi?" Onunla konuşan yanıtlar; "Barışçı? 19.yüzyılın

9) *The Policy of Abstention*, s.446, 448, 452. Grevlerin potansiyeliyle ilgilen-diği sırada Morris, bir kaç yıl sonra bir konferansta tipik bir önceden bili-şini sergiler. North'tan bir dinleyicisinin sorusuna hitaben şunu ilan eder; "Şu anda emeğin üzerine yaslandığı dayanak noktası nedir? Kömür ma-denleri. Onlar bu yüzden kendi taleplerini zorla kabul ettirebileceklerini biliyorlar -bu şu demektir; Birleşik Krallık'ın maden işçilerinin, emeğin tüm bilgisini arkasına almış bir greviyle. Bu ayaklanmanın, bizim çok da uzağımızda olmayan muhtemel araçlarından biridir. (Alkışlar)"; *Leeds Mercury*, 26 Mart 1890, *The Class Struggle: An Address by Mr. William Morris*.

kafası karışık, zavallı yoksulları arasında hangi barış vardı? O sonun başlangıcından çok uzaktı: Umut ve zevk ona bir nokta koyana kadar süren acı savaşlar.” -”Silahlarla yapılan gerçek savaşı mı kastediyorsunuz? Ya da duymuş olduğumuz grevler, lokavtlar ve kıtlığı mı?” -”İkisi de, ikisi de.”⁽¹⁰⁾ Ondan sonra 1952-1954 İngiliz Devrimi süreci ayrıntılarıyla anlatılır; giderek artan bir sınıf mücadelesi dizisinden oluşan, son olarak iç savaşın patlak verdiği belirgin bir karmaşıklık ve gerçeğe uygunluk. Yükselen işçi hareketinin baskısı altında liberal hükümetin işçilerin koşullarında kısmi reformlar yapması, ekonomik sistemin doğasını etkilemeden yalnızca kar oranlarının altını oymaya ve sermaye birikimini bozmaya yarar. Sonuç, hükümetin istihdamı sağlamak için yetersiz bir kamu sektörünü genişleterek dindirmeye çalıştığı toplumsal gerilim ve kutuplaşmanın tam ortasında bir dizi resesyon olur. Sonuç, yalnızca iş hayatına duyulan güvenin nihai krizini ve ekonomik çöküşü hızlandırmaya yarar. Sendikalar üretim araçlarının tamamen toplumsallaşması talebiyle harekete geçerler. Rejim, gösterilere polis saldırılarıyla karşılık verir. Başkentteki işçiler kendi halk egemenlik organlarını, Kamu Selameti Komitesi’ni -aslında, artan kıtlığın tam ortasında Londra’daki yiyecek tedarikine resmen el koyan ve örgütleyen bir İngiliz Sovyeti- oluşturarak yanıt verirler. Kendi meşruiyet tekeli bu tehditle karşı karşıya kalan hükümet bir kuşatma halini ilan eder ve şehri askerlerle kuşatır -bir sonraki büyük gösteriye karşı ateş gücünü salıverdikleri, doğrudan bir silahlı bastırma. Sonuçta ortaya çıkan katliam, arada kalan sınıflar arasında bile bir tikslenme dalgasına yol açar; jüri üyeleri bu gösteri sırasında tutuklananları suçlu bulmazlar. Hükümet tarafından yasaklanan Kamu Selameti Komitesi, kısa zamanda o zamana kadar olduğundan daha güçlü olarak yeniden ortaya çıkar ve patronlara emeğin koşullarını iyileştirmek için daha ileri önlemler alması için

10) *News from Nowhere*, ss.287-288.

baskı yapar. Ekonomi yine aşağıya doğru döne döne iner ve orta katmanlar şimdi kendi iflaslarının korkusuyla kurulu düzenin arkasında toplanırlar. Yeni ve daha kuvvetli bir gerici hükümet seçilir; işçilerin milletvekilleri üyelikten çekilir ve Kamu Selameti Komitesi'ne katılırlar. Ertesi sabah İngiltere eksiksiz bir Genel Grev'le uyanır. İletişim kurmak için işleyen tek araç sosyalist gazetelerdir. Zengin gençlerin bile yağmacılığa başlamasından görülebileceği gibi Devlet geçici olarak felç olmuş gibi gözükür. Kendisini ani bir boşluk içinde bulan hükümet Kamu Selameti Komitesi'ni serbest bırakır ve onunla geçici bir ateşkes imzalar - daha zararsız bir ünvanla ilk kez olarak onun varlığını meşrulaştırarak. Dinginliğe bir geri dönüş olmaktan çok uzak olan bu iki rakip iktidarın resmileştirilmesi iç savaş için sahneyi hazırlar. Mülk sahibi sınıflar içinde, silahlı ekipleri sanayi merkezlerine yerleşen ve sokakları yakıp yıkan aşırı sağcı yasadışı gruplar artık biçimlenir. Gerilla savaşı tüm ülkeye yayılır. O zaman hükümet işçi sınıfı direnişini ezmek için bu ekiplerin yanına düzenli orduyu katar. Doğruya çıkan mücadele patlak verdiğinde, subayları karşı devrimci kampı yönlendirirken erlerin çoğunluğu devrimin amacı uğruna silahlarını bırakıp giderler. Uzayıp giden bir çatışmadan sonra sivil direnişçiler ve askeri güçler anlaşır ve sosyalizm güçleri zafere ulaşır.

Morris'ın Britanya'daki hesaplanabilir bir devrimci sürecin doğasına vakfettiği düşünce özen ve derinliği -toplumsal reformlar ve ekonomik kriz diyalektiğiyle, kapitalist ve halk egemenlik merkezlerinin hamle ve karşı hamleleriyle, kitle hareketliliğindeki ani duraklama ve hızlanmalarla, arada kalan güçlerin salınımlarıyla ve devlet aygıtının içindeki ve dışındaki serbest bırakılmış askeri eylemlerle- tarihsel olarak geçmişe baktığımızda sıradışı bir *teorik* beceriyi temsil eder. Kendi zamanında veya ondan bu yana başka bir ulusal literatürde buna benzer başka bir şey yoktur. 1890'da

yazıldığında bu kitap Morris'in sosyalizme geçiş üzerine Sosyalist Birlik'teki düşüncelerindeki doruk noktasını gösterir. *News from Nowhere*'in son bölümü *Commonweal*'de yayınlandıktan yaklaşık olarak bir ayı çok az aşan bir süre sonra, artık anarşist muhalifleri tarafından ele geçirilmiş olan "Birlik"i terketti. Birlik'in örgütsel başarısızlığı, kömür madenlerinde yükselen grevler ve ILP'nin(*) 1892'deki ilk seçim başarısı bakış açısında bir değişikliğe yol açtı. Artık, şimdiye kadar olan pozisyonlarındaki en çarpıcı zayıflığın parlamenter çekimsercilik olduğunu ilan ediyordu. Fakat böyle yaparak onun stratejik görüşleri bundan sonra yeni bir salınımın konusu oluyordu; ardısıra gelen metinler ve önermeler, asla istikrarlı bir senteze kavuşmayan, değişen vurgu ve kavrayışları ortaya çıkarır. Muhtemelen 1892'de karalanmış, yayınlanmamış konferans notlarında şöyle yazar; "Bir seçimin çıkarıcı atışmaları doğru sözlü birinin ilgilenmesi için yeterince tatsızdır ancak arkasında ülkenin yürütme gücü olan mekanizmayı bir şekilde elinde tutmanın gerekliliğini görmezlikten gelemem, bundan ötürü bu yapılabilir. Seçim sandığı aracılığıyla -en azından bununla divelim- etkilemek için gerekli olan örgütlenme ve emek, açık bir başkaldırı tarafından onu etkilemek için gerekli olana kıyasla gerçekte çok daha az olacaktır; bunun yanı sıra, gerçekte bir karşı devrim şansı olmadığı için, değişim çok daha bütünlüklü ve daha az şansla yapılabilir."⁽¹¹⁾ Burada, geleneksel formülasyon berraklığını ve keskinliğini klasik bir sosyal demokrat kavramsallaştırmaya ulaştırır: "Ar-

(*) ILP: Bağımsız İşçi Partisi.

11) *Communism* (ikinci ders için notlar), British Museum Add. Mss. 45333. Onun son cümlecige olan güveni aynı metin içinde azalır. "Şiddet denen şeye asla ihtiyaç olmayacağını" düşündüğünü söyledikten sonra, hemen arkasından ilave eder; "eğer gericiler seçim sandığını kararını reddetmezler ve sorunu silahlarla çözmeyi denemezlerse" -zayıf bir biçimde "olaylar böyle geliştiği sürece onların böyle bir şey yapmaya girişmeyeceklerinde çok emin olduğunu" söyleyerek bitirmeden önce.

kasında ülkenin yürütme gücü olan mekanizmayı elinde tutma” nosyonu -sanki kapitalist devletin yönetsel aygıtı ve baskı aygıtı, parlamentonun temsili aygıtında üstün gelen her tür çoğunluk tarafından kullanılacak tarafsız bir araçmış gibi. Ocak 1894’te ILP için bir makalesinde benzer şekilde yazar; “İşçiler, yalnızca mülk sahibi sınıflar pahasına elde edebilecekleri yeni yaşam koşulları istemeye başladılar ve bu yüzden isteklerine onları *zorlamalılar*. Buna girişecekleri araçlara dair bir kuşku yoktur. Açık konuşmak gerekirse, gerekli zorun sağlayacak iki yöntem var; bir yanda açık silahlı ayaklanma, diğer yanda yürütmeyi elde tutmak için oyun kullanılması. İlk yöntemle dair olarak onlar düşünmüyorlar bile fakat ikincisini kullanmaya günden güne daha fazla karar veriyorlar ve o pratik olarak kullanılabilir tek doğrudan araç. Ve şu söylenmeli ki eğer onlar bu denemelerinde yenilgiye uğrarlarsa, nihai yenilgi olanaksız olmasına rağmen, bu, sosyalizmin şu an için yenilgiye uğraması anlamına gelecek.”⁽¹²⁾ Sonraki reformist söylemin -*News from Nowhere*’deki kendi tasarılarının etkili bir şekilde altını oyduğu- değişmez temalarından biri olan silahlara karşı oyların basitleştirilmiş antitezi, yine, açık bir doğrudanlıkla ifade edildi. İlkinin reddedilmesi, kısmen, doksanların anarşist kişilik bölünmesinin zorunlu bir yadsımasını yansıttı. Aynı ay SDF’nin(*) yayın organı “Justice”la yaptığı bir mülakatta, anarşizmi “toplul-

12) *What is Our Present Business as Socialists?*, *Labour Prophet*, III, no.25, Ocak 1894. Thompson bu metni, “Olgun Teori” bölümünün altında alıntılar, (WM, s.610) Aynı makalenin başka bir yerinde Morris’in İngiliz işçi sınıfına dair bir anısı ilgi çekicidir; “Onlar kendilerinin aşağılık koşullarda yaşamalarına izin veren toplum durumu yerine kendi emekleriyle yaşatacakları bir toplum durumunu tasarlayamaz gibi gözükyorlar. Kendilerinin bir sınıf olduklarını bile anlamamışlar ama zenginler tarafından onlara ayrılan, zenginlerin rekabetinde onların sanayinin rastlantısal olarak en değersiz kısmı olmaları konumunu pratik olarak kabul etmişler.”

(*) SDF: Sosyal Demokrat Federasyon.

mun kötü koşullarının neden olduğu bir hastalık” olarak tanımlayarak, “burada, İngiltere’de nasıl olursa olsun ayaklanma benzeri bir şeye girişmek sadece çılgınlık olacaktır” diye belirtti. “Diğer ülkeler hakkında her tür şey söylenebilir; burada, parlamentomuzda, arkasında ülkenin tüm yürütme gücünün olduğu bir çoğunluk var. Bana öyle geliyor ki yapmamız gereken şey bu çoğunluğun denetimini ele geçirmek ve ondan sonra kendi arkamızda bu yürütme gücüne sahip olacağız.” Öte yandan, SDF’yle nihai uzlaşmasının etkilediği görüşlerini en ılımlı görünüşüyle sunduğu aynı metin, Britanya’da kapitalizmin yıkılması için olası stratejik “bileşimler”in zıt ve çok daha karmaşık bir değerlendirmesini de içerir. Parlamentodaki “delegeleri” üzerinde eksiksiz bir denetime sahip “güçlü bir parti” yaratma ihtiyacını vurguladıktan sonra seçiminin meşruluğunu halkın başkaldırısını koruyacak ve ona karşı mevzilenen bastırma güçlerini bölecek ya da felç edecek bir sosyalist hükümeti aklında canlandırmaya devam eder. “Ayaklanmayla başlayamazsınız -buna ikna etmelisiniz ve ilk önce diğer araçları tüketmelisiniz. İlk davranışınız haklı bulunabilir olduğu sürece iç savaşı hızlandıracak herhangi bir davranıştan kaçınmanız gerektiğini kabul etmiyorum. Fakat modern orduların muazzam gücüyle birlikte, ayaklanmayı meşrulaştıracak herşeyin yapılması şarttır. Gördüğümüz gibi, askerler, böyle yapmalarının yasallığından şüphe duymadıkları sürece halkın üzerine tereddüt etmeksizin ateş açacaklardır. İnsanlar boyunlarında yularlarla iyi dövüşemezler ve şu anda bir ayaklanma bu anlama gelir. Çabalamalı ve ayaklanmayı meşrulaştıracak bir konum elde etmeliyiz -mitralyözün ya da tüfeğin dipçiğinden tutmak için ve o zaman güce daha ihtiyaç olacak ve başarılı olacağımızdan çok daha emin olacağız.”⁽¹³⁾ Bu sa-

13) *A Socialist Poet on Bombs and Anarchism: An Interview with William Morris, Justice*, 27 Ocak 1894.

vaş düzeni -oylara karşı silahlar- “*News from Nowhere*’in, çekimserciliğin terkedilerek değiştirilmiş bir kavramsallaştırmasına daha yakındır. Bu, Bax’la birlikte 1893’te yazılmış *Socialism -Its Growth and Outcome*’daki öngöründe yankılanır, öyle ki “silahlı ayaklanma veya iç savaş mücadeleye bağlı bir “olay”dır ve devrimin daha ilerideki aşamalarında bir biçimde veya başka bir biçimde muhtemelen olacaktır.”⁽¹⁴⁾ 1895’te ölümünün arifesinde Morris bir kez daha reformizme karşı düşmanca ve uzlaşmaz ilkesini tekrarladı; “Bir sosyalist için hedef emekçi sınıfların koşullarını iyileştirmek değil, *konumunu değiştirmektir*.”⁽¹⁵⁾ Reformist yol, yakın gelecekte işçi sınıfı tarafından tutulabilir ama sermaye ve emek arasındaki çelişki tarihsel olarak kararlaştırılmışsa o sonuç olarak “bu çeyrek-sosyalizmi yadsımak” zorundadır. Mart 1895’teki son konferans notlarında, parlamenter bir çoğunluk umutlarını hala tekrarlarlarken, komünizmin en derin toplumsal sarımsımlar olmaksızın elde edilemeyeceğine dair içten inancını o zamana kadar olduğundan daha güçlü bir şekilde ifade etti. Bugünün acı vermeyen, sözde her derde deva ilaçları ona sonuna dek yabancı kaldı; “Emeğin ilk yükselen hareketinin, çalışan insanlar arasındaki makina değil vatandaş olmaları gerektiğine dair bilincin, tıpkı tüm diğer güzel şeyler gibi bedelinin ödenmesinin zorunlu olduğuna inanıyorum ve bu bedel hafif bir bedel olmayacak. Bu konuyu enine boyuna düşündüm ve tüm yaşamım boyunca, özlemini çektiğimiz bu büyük değişimin, bu tür bir karışıklık ve acı çekme olmadan nasıl gelebileceğini bulamadım -bu kavga, tekrar söylüyorum, kayıp vermeden ve acı çekmeden verilebilir mi? Açıkça konuşursam böyle olamayacağını *biliyorum*.”⁽¹⁶⁾

14) *Socialism -Its Growth and Outcome*, s.285.

15) *Improvement of Condition -or Change in Position?*, 1 Mayıs sayısı, “Justice”, 1895.

16. *What We have to Look For*, British Museum Add. Mss.45333.

Morris tarafından incelenmiş olan işçi sınıfı tarafından iktidarın ele geçirilmesi için muhtemel senaryolar repertuarının -belli bir zamanı veya başkasını içeren; kitlelerin doğrudan ayaklanması, iç savaşın reformist bir yönetim tarafından istemeden hızlandırılması, parlamentonun karşısına konacak ikili iktidar organlarının yaratılması, pasif bir devlet aygıtına hükmetmek için seçim çoğunluğunun kullanılması, uzun süren karşılıklı anlaşmazlığın nihai sonucu olarak silahlı ayaklanma ve bir halk kalkışmasını meşrulaştıracak hükümet koruması- bir dengi, kendi zamanında ve bir süre sonrasında Avrupa'da hiçbir yerde yoktur. Engels, Pleahanov, Labriola ve Kautsky'de onunla karşılaştırılabilecek hiçbir şey bulunmaz.⁽¹⁷⁾ Morris'de incelemelerinde bu çağdaşlarının hepsinden daha sürekli ve keskin bir şekilde devrimcidir. Onun stratejik imgeleminin yaratıcılığı ve ataklığı onun büyüklüğünün en küçük kısmı değildir. Ancak buna ilişkin kanıt *William Morris -from Romantic to Revolutionary*'de açıkça bulunmasına ve sergilenmesine rağmen, Thompson tarafından ender olarak belirtilmiştir. Kitap, Morris'in kapitalist devlet iktidarını altetmek için ardarda girişimlerini

-
- 17) 19. yüzyılda ondan başka hiç bir sosyalist düşünür, bu kadar doğru bir şekilde 20. yüzyıldaki refah kapitalizminin potansiyel istikrarını öngörememiştir. Morris'in, Thompson ve Williams'in ikisinin de çalışmalarına borçlu olduğumuz, bu yönü çok daha iyi bilinir. Bununla birlikte burada çok az belirtilen önemli bir temayı kaydetmekte yarar vardır -Morris'in tekrar ettiği, Marx'ın *Kapital*'de öngördüğü ve Engels'in ondan sonra devam ettirdiği, kapitalizmin gelişiminin zorunlu olarak toplumsal "kutuplaşmaya" yol açacağı uyarısı. 1886'da Morris çoktan öngördüğü "işçi sınıfının içinden ve ona rağmen yeni bir orta sınıf yaratılmasının, kısa vadede, mirastan mahrum bırakılmışların saldırılarına karşı yeni bir ordunun yükseltilmesi olacağını" ifade eder. (*Signs of Change*, s.44) Bir yıl sonra, reformizmin etkisinin, "gericilere, varolanın altında yeni bir orta sınıf yaratarak tekellerin temelini genişletecek ve böylece büyük değişim gününü uzaklaştıracakları farklı fırsatlar vermek" olacağını öngörür. (*The Policy of Abstention*, s.451.)

yansıtmak için gerçek bir bölümü ve onu yıkmak için salık verdiği farklı araçların hiçbir ciddi tartışmasını içermez. Bu paradoksun açıklaması nedir?

Bunun yanıtı muhtemelen iki farklı düzeyde aranmalıdır. Bir anlamda, Thompson'un Morris'in çalışmasının bu boyutuna olan göreli ilgisizliği, onun Morris'in ütopyacılığına olan ilgisinin öteki yüzü olarak ele alınabilir. Ellilerde kitabı yazdığında onun için ahlakçılığı stratejistliğinden çok daha önem taşımaktaydı ve yetmişlerin sonundakinin yüzeyini ise hemen hemen tamamen bozmuştu. Morris'in bu okuması Thompson'un tüm kariyeri boyunca en fazla yoğunlaştığı siyasi uğraşlarıyla bir tutarlılık içerir. Bunlar, *William Morris* yayınlandığı sırada komünist yazının akıntısının tersine giden *özgün* ilgililerdir. Bunlar çok daha sıradışıdır ve Morris'in sosyalizmin stratejisine olandansa ahlakına olan katkısını ön plana almak Thompson'a daha önemli gözükmüş olmalıdır. Yaptığı bu temel seçim yapıldığından beri doğru olarak kalmıştır. Benim ona on yılı aşkın bir süre önce yöneltmiş olduğum sert yanıtın suistimal ettiği şey, onun komünist bir ahlakın bu iz sürüşünün sürekliliğini saf bir "ahlakçılık"a indirgememdi. Fakat onun yönelimi ile bizimki arasında gerçek bir karşıtlık mevcuttu -*meşru* bir karşıtlık: Biz, ısrarlı bir şekilde sosyalist strateji sorunlarıyla daha fazla ilgileniyorduk. Bu yüzden, nihai olarak biz, burjuva devletin yapısına ve ona karşı yapılan bir sosyalist devrimin içerdiği kopuşa dair farklı görüşlere doğru yöneldik. Bu ayrılığı anlamak için Thompson'un siyasi dünya görüşünün oluşumuna ve evrimine daha yakından bakmak zorunludur.

William Morris yazıldığı sırada, Büyük Britanya Komünist Partisi *The British Road to Socialism*'in ilk baskısını yayınlamıştı. Stalin tarafından kişisel olarak dikkatle incelenen bu belge Üçüncü Enternasyonal'in klasik ilkelerinin tüm söylediklerini bozuyordu. "Proletarya diktatörlüğü" hiç bir açıklama olmadan ya da iz bırak-

madan ortadan kalkmıştı. İkili iktidar kurumları -sovyetler ya da işçi konseyleri- kayıplara karışmıştı. Kapitalist devletin sürekli yönetsel ve baskı aygıtını “parçalama” zorunluluğuna tek bir satır bile ayrılmamıştı. “Proleter demokrasisi”nin tam bir nosyonu akıllardan çıkmıştı. Aksine, parti programı artık şunu ilan ediyordu; “Komünizmin düşmanları, Komünist Parti’yi Britanya’da sovyet iktidarını kurmak ve parlamentoyu ortadan kaldırmayı amaçlamakla suçluyorlar. Bu, bizim siyasetimize iftira eden, yanlış bir tanıtım-dır.” BBKP’nin gerçek hedefi “Britanya’nın demokrasi için tarihsel mücadelesinin ürünü olan parlamentoyu, halkının büyük çoğunluğunun iradesinin demokratik bir araçna dönüştürerek kapitalist demokrasiyi gerçek bir halk demokrasisi haline getirmektir.” Önemini yitirmenin çok ötesinde, bu bakışla parlamento önem kazanıyordu. “Ulusal egemenliğin modasçn geçtiğini ilan eden tüm teorileri” reddederek *The British Road* “tüm gerçek yurtseverleri, Britanya’nın ulusal çıkarları ve bağımsızlığını savunmak için birleşmeye” çağırıyordu ve partinin “Britanya Parlamentosu’na ait olan ülkenin mali, ekonomik ve askeri siyasetini kontrol etmekteki egemenlik hakkını restore etmek” ve “Britiş Silahlı Kuvvetleri’ne Britiş kumandanlarının komuta etmesi için” uğraştığını ilan ediyordu.⁽¹⁸⁾

Mayıs 1956’yla birlikte partinin Yürütme Kurulu gururla şunu ileri sürebiliyordu; “Bizim partimiz, sosyalist ülkeler dışındaki partiler arasında, sosyalizme, geniş bir halk ittifakı kurarak, halkın hükümetinin seçilmesiyle ve devlet ve parlamentonun dönüştürülmesi yoluyla barışçıl geçiş için bir programı önüne koyan ilk ko-

18) *The British Road to Socialism*, Londra 1951, ss.14, 10, 11. Stalin’in bu belgeyi onaylaması ya da esinlemesi için Andrew Chester’in yararlı makalesine bakınız; *Uneven Development: Communist Strategy from the 1940s to 1970s*, *Marxism Today*, Eylül 1979.

münist partidir.”⁽¹⁹⁾ Bir on yıl sonra, *The British Road*’un üçüncü baskısı yine bir kez daha partinin “sosyalizmin Britanya’da, uzun ve ciddi bir çabayla ama silahlı mücadele olmaksızın, barışçı araçlarla elde edilebileceğine” duyduğu inancın sözünü veriyordu. Bunun gelişmesinin koşulu halkın isteklerinde yatar. “Böylesi bir barışçı ve demokratik gelişme, Komünist Parti’nin görüşüne göre, Britanya’da halkın çoğunluğu bunu arzularsa elde edilebilir.” Sosyalizme giden ulusal yol, İngiltere’de mücadelenin geleneksel demokratik araçlarının gelişmesi ve sürekli kullanılması” tarafından döşenecekti; belgenin bir kaç tekrarladığı gibi bunların en önemlisi, “temsili iktidarın en üst organı” olan parlamento ydu. Sosyalizme doğru ilerleme hızlandırılmaz ama aşamalandırılabilir; sosyalizmin kendisi gündeme gelmeden önce tüm bir “anti-tekel ittifak” aşaması takip edilmelidir.⁽²⁰⁾ Sonuç olarak, parlamento dışından bir kitle hareketi tarafından desteklenen bir parlamento çoğunluğu sosyalist önlemleri anayasal çerçeve içinde yasalaştıracaktı. Ellilerin başından bu yana böylesi resmi görüşler BBKP tarafından geliştirildi ve birbirini takip eden taslaklarda “devrim” kelime esi görülmez oldu.⁽²¹⁾ İçerideyse, partinin bir çok eski kadrosu muhtemelen kendilerini birdenbire, kapitalist devletin doğuş hakkındaki hesaplanmış belirsizliğiyle, barışçıl ilerleme ile demokratikliği ince bir şekilde denkleştirmesiyle ve egemenliğin farklı sınıf biçimleri anımsatmaktan dikkatli bir şekilde sakınmasıyla *The British*

19) *The Lessons of the Twentieth Congress of the CPSU, Resolution of the Executive Committee of the Communist Party, World News*, 19 Mayıs 1956.

20) *The British Road to Socialism*, Londra 1968, ss.6, 17, 24-25, 48. Bu baskının titiz bir eleştirisi için Bill Warren’in *The British Road to Socialism*’ine bakınız; *New Left Review* 63, Eylül-Ekim 1970.

21) Bu açıdan, 1978 baskısı -daha gelişmiş ve sağlam bir belge- kuşkusuz, KP’nin dışında yetmişlerde gelişen devrimci bir solun basıncını yansıtarak çarpıcı bir değişime işaret eder.

Road'un sakınlı üslubundan ayıramadı. Fakat aynı zamanda diğer bir çok üye kuşku yok ki bu belgeyi esas olarak Sovyet ve Doğu Avrupa hükümet modellerine uygun bir mesafe koymanın göstergesi olarak algıladı ve hoşnut kalarak onu daha fazla inceleme ihtiyacı hissetmedi. 1956'nın tüm taşkınlığının tam içerisinde partide çekişen güçlerin hiçbirinin mirasın bu kısmını ciddi bir şekilde sorgulamamış olması kesinlikle çarpıcıdır.⁽²²⁾

Artık, Thompson'un çalışmasının Morris'in stratejik düşüncesinin üzerinden bu kadar hafifçe geçmesi, yazarının esas uğraşlarının ne olursa olsun başka bir yerde olması gerçeğinden bağımsız olsa bile, daha iyi görülebilir. Zira Morris'in bu alandaki siyasi mirası 1955'te sadık bir komünist için bir çok açılardan ayrıca huzursuzluk vericidir.⁽²³⁾ O, partinin artık en iyisi unutulmuş ya da söylenmemiş sandığı konularda çok açık ve doğrudan konuşur; ikili iktidar, halk kalkışmaları, askeri bastırma, içsavaş. Onun "parlamentarist" diktası bile, sistematik olarak dolaylı anlatımlara, sert sözcüklerin yerine daha yumuşaklarının kullanımlarına, yan çiz-

22) *The Reasoner*'da Thompson'un *The British Road*'a tek göndermesi, onun hala yeterince ulusal olamaması sonucuna bir rezerv koymak içindir; "Sormak istiyorum; bizim siyasetimizin açıksözlü olarak *Sosyalizme Britiş Yolu* diye adlandırılmasından tamamen tatmin olduk mu, yoksa onun kimi pasajları *Sosyalizme Rus Yolu: İngiliz Yapılabilir mi?* diye adlandırılırdı daha mı iyi olurdu? Kesinlikle umuyorum ki "halkın demokrasisi" hakkındaki "formülasyonlar" bunun ışığında yeniden incelenecektir." *Reply to George Matthews*'e bakınız; no.1, Temmuz 1956, s.13. Sorun edilen parçalar, aslında parti önderliği tarafından bir kaç hafta sonra çıkarıldı; J.R. Campbell'in *The British Road*'un yeni taslağına dair başlangıç tartışmasına bakınız; *World News* içinde, 22 Eylül 1956. 1958'de kabul edilen ikinci baskısında onların hiçbir yansıması yoktur.

23) Morris'in siyasi yazılarının 1973'teki bir derlemesini, *The Political Writings of William Morris* tanıtan A.L.Morton okurlarına hala şunu söyleyebiliyordu; "Bunların yazarı sınırlı bir siyasi teorisyendi"(Londra, s.11) Semptomatik olarak, yukarıda tartışılan Morris'in metinlerinin hiçbirisi bu ciltte yoktur.

melere bağımlı memurca anlatımlara göre münasebetsizce çekin-
cesiz ve açıksözlüdür. Morris'in stratejik beyanlarının tamamının
"dili" her zaman yeni ve katıdır ve daha sonraki günlerin bürokratik
kelime dağarcığının gevşek çift anlamlılıklarıyla radikal biçim-
de zıttır. Thompson, Morris'in siyasetinin gerçek sicilini toparlaya-
mayacak kadar dikkatsiz bir tarihçi değildir ve memur üslubuyla
alışverişi olacak kadar kötü bir yazar değildir. Fakat onun, partisi-
nin stratejik söylem ve beklentilerinden önemli anlamda ayrıldığını
söylemek mümkün değildir. *William Morris*'in içinde bunun
hiçbir kanıtı yoktur. Öte yandan, kitabın özgün baskısı, *The British
Road*'un biçimsel destekleri ne olursa olsun, zamanın militan ruh
halini anımsatan bir çok pasajı içerir ve gözden geçirilen baskıda
bunlar -önemli veya değil- çıkarılmıştır. Tüm bunların ötesinde
William Morris, reformizme karşı ikinci baskısında önemli ölçüde
hafifletilmiş olan acımasız bir polemik yürütür. "Reformizmin ah-
laki soysuzlaşması" beyanları -onun "halinden memnun olması,
onun "iyi niyetleri", onun dindar ibareleri, emperyalizm, sömürü
ve savaşa karşı körlüğü"⁽²⁴⁾- belki de aşırı hararetle bulunarak ge-
nel olarak çıkarılmıştır. Attlee'nin, Morris'in sınıf mücadelesi an-
layışını ve emperyalizmden ve savaştan nefret edişini kavramadığı
için azarlandığı -tüm bunların yanısıra "Morris'in etkisinden "Bri-
tiş" olmak ya da "ampirik" ya da "insancıl" olmak diye bahseden
tüm hepsinin" ve amaçlarının "dikkatleri Morris'in gerçek ilkele-
rinden ve onun ahlaki kızgınlığının gerçek kaynaklarından başka
yöne çevirmeye çalışanların" azarlandığı-, İşçi Partisi'nin Mor-
ris'in adına sahip çıkmasına karşı saldırısı da.⁽²⁵⁾ Morris'in "burju-
vazinin parlamenter demokrasi mitinin Britanya'da en sinsi ve iki-

24) *William Morris*, 1955 baskısı, s.502.

25) *William Morris*, 1955 baskısı, s.739. Thompson bu tür satırları çıkarttığı
gözden geçirilmiş baskıda şunları yazar; "yalnızca onlar için 1955'te özür
dileyeceğimden dolayı değil, aynı zamanda 1976'da konuyla ilgili olma-

yzürlü biçimler aldığı duygusu” da artık bulunmaz -muhtemelen bu formülasyonun daha sonraki *İngiliz Olanın Özellikleri* tanımlarıyla özel olarak iyi örtüşmemesinden ötürü. Aslında, bu isimli deneme reformizm hakkında çok farklı bir kayıt düşer; orada, “gerçekte, aşamalı reformlar stratejisi için astronomik miktarda insan sermayesine yatırım yapıldığı”(27) vardır ve onun güvence altına aldığı “açık kazançlar” a esas vurgu yapılır. İşçi Partisi’ne karşı düşmanlıktaki azalma altmışların ortasıyla birlikte açıklık kazanır. Fakat bu, *William Morris*’in yayınlandığı dönem için abartılmamalıdır.

Zira, ellilerin sonunda, New Left oluştuğu ve Thompson sosyalizme özgürce ve açıkça geçme konusunda siyasi bir konum geliştirdiği sırada, kendisini, bu geçişin “devrim” -o zamanlar onun bir çok sözcüsü için istenmeyen bir kelime- olarak anlaşılması ihtiyacı konusunda ısrarıyla kendisini ayırtırmıştı. Belirttiği gibi, terimi kullanması, New Left içinde daha düşük komünist formasyona sahip çevrelerce ona “gelecekle ilgili” düşüncesinden dolayı kuşkuyla bir ün kazandırmıştı. Onun bu nosyonla neyi kastettiğini hatırlamakta fayda vardır. “Genç propagandacı yıllarında” diye yazar *Devrim* adlı makalesinde, “Morris biraz naif bir şekilde, Paris Komünü modelinde ayaklanmacı devrimi düşünüyordu”, halbuki 1893’le birlikte “iktidarın nihai fethinin parlamenter araçlarla olacağını tasavvur etmeye başladı.”(28) Fakat “onun devrimci geçiş kavramı, Morris’in üzerinde ısrar ettiği *şiddetin* devrim için zorunlu olmadığından fakat geçiş anında yaşamın her alanındaki kritik

dıklarından ötürü de” (s.8 12) -arkasında çözülmemiş bir ikilik bırakır; onların konuyla ilgisizliği yalnızca Attlee’ye yaptığı göndermelerin zamanlamasıyla mı ilişkili yoksa daha çok Wilson ve Callaghan’ın koşullarının değişmesiyle mi. Morris’in İşçi Partisi içerisinde bugün aynı şekilde ele alınışının çağdaş örnekleri yok mu?

26) *William Morris*, 1955 baskısı, s.545.

27) TS, s.71.

28) *Revolution*, “NLR 3, Mayıs-Haziran 1960, s.4

bir çelişki için zorunlu olduğundan ötürü çok az değişti". Bu, dik-kate değer ölçüde üstü kapalı formülasyon, sorunu çözmekten uzak olmasına rağmen bunu izleyen tezde kısmen verilidir. Britanya'da sosyalizme giden yollar olarak zıt "evrim" ve "kıyametvari devrim" nosyonlarını bertaraf ederek Thompson "Britanya'da, yirmi yıl önce bile aynı gibi gözüken toplumsal yaşam ve kurumsal biçimlerdeki çok büyük süreklilikle, barışçı bir devrimi beklemek olasıdır" çünkü "sosyalist *potansiyel* genişlemiştir ve sosyalist biçimler, kusursuz olmasa da, kapitalizm içinde gelişmektedir" -tıpkı bir zamanlar kapitalist biçimlerin feodalizm içinde gelişmesi gibi. O zaman böyle bir devrim siyasal bir süreç olabilir mi? Mevcut toplum içindeki kapitalist güçler ve ona eşit kuvvetle karşı koyan güçler arasındaki denge, "büyük yoğunlukta popüler basınçlarla *ileri*, demokrasi güçlerinin karşı koymayı durdurup, kendi adına toplumun etkin dinamiği olma noktasına doğru bozulabilir. Devrim budur."⁽²⁹⁾ Eğer böyleyse, biri bunun aydınlanmış bir burjuva tarafından kabul edilebilecek kadar ağır kesici gibi gözüktüğü yorumunu yapmaya özenabilir. Başka bir yerde, "kapitalizmin "son aşaması" ve demokratik sosyalizm arasındaki tarihsel dönüm noktası, sosyalist potansiyelin özgürleştiği, kamu sektörünün hakim rolü ele geçirdiği, özel sektörü kendi yönetimine tabi kıldığı ve yaşamın çok geniş bir alanında ihtiyacın önceliklerinin karın önceliklerini geçersiz kıldığı bir nokta"⁽³⁰⁾ olarak tarif edilir. Devlet tamamen görmezlikten gelinirken, kamulaştırmanın ima bile edilememesi kadar hiçbir şey acı değildir. Böyle tanımlanan bir dönüm noktasına nasıl ulaşılabilir? Esas olarak "birçok alandaki, devrimci bir sonuca ulaşmak için tasarlanmış, durmak bilmeyen reformist basınçlar" tarafından. Böylesi bir tepe noktası nasıl bir biçim alacak? Yarıma noktası dar bir siyasi kavram değildir; bu, iki sistem

29) *Revolution*, s.7.

30) *Revolution*, ss.7-8.

arasında, iki yaşam biçimi arasında toplumun başından sonuna kadar bir karşı karşıya gelişi zorunlu kılar. Bu karşı karşıya gelişte, siyasi bilinç yükselecektir; her doğrudan ve dolambaçlı etki mülkiyet haklarının korunmasına getirilecektir; halk olaylar tarafından tüm siyasi ve endüstriyel gücünü kullanmaya zorlanacaktır.” Fakat, halkın bu güçle ne yapacağı sorulmalıdır. Thompson’un yanıtı, Britiş devrimini kavramlaştırmasına dair onun bize verdiği en somut tasvirdir. “Bu, bazı kurumların (ve aralarında onların önermiş olduğu Lordlar Kamarası’nın, Belediye Meclisleri’nin, Borsa’nın, basın tekellerinin ve devlet borçlarının da olduğu) dağıtılmasını, diğerlerinin dönüştürülmesi ve düzenlenmesini (Avam Kamarası’nı ve millileştirilmiş kurulları içeren) ve yeni işlevlerin henüz oluşan diğerlerine devretmesini (kent konseyleri, tüketici konseyleri, esnaf konseyleri, işçi temsilcisi konseyleri ve diğerleri) içerir.”⁽³¹⁾ Buna dair olarak, sayılan tüm önlemler kapitalist üretim ilişkilerinin sürdürülmesiyle ve burjuva devletin muhafaza edilmesiyle bir arada olabilir. Parlamenter demokrasilerin çoğunun daha demokratik yasama meclisleri daha az elitist yönetici toplulukları varken, çoğunun kalıtsal bir meclisi yoktur, çok azının nükleer silahları vardır, bazılarının basın tekelleri yoktur ve hatta bir iki kapitalist ekonominin borsası yoktur. Bununla birlikte Thompson, onlardan daha önemli bazı şeyler olduğundan burada kendi ayrıntılarının üzerine bastırmaz; “Bir devrimin *biçimi* iktidar biçimlerine göre değişebilir ama son tahlilde, onun *içeriği* halkın bilinç ve isteğine bağlıdır.”⁽³²⁾ Kurumlar, isteklerden ve düşüncelerden daha sonra gelir.

Yaklaşık yirmi yıl önce *Revolution*’da ortaya konmuş kavramlaştırmaların iki yönlü bir önemi vardır. Bir yandan, onların, ellilerin ortasından bu yana BBKP’nin ana stratejik perspektifleriyle

31) *Revolution*, s.8.

32) *Revolution*, s.8.

olan süreklilik düzeyi karıştırılamayacak kadar açıktır. Daha insan-cıl bir dilde, aşağıdan gelen demokratik “öz-etkinlik”e daha fazla vurgu yapar ama aynı zamanda özel sermaye için daha belirsiz bir kaderin ayrıldığı, aynı ana iddialar -ve yan çizmeler- yeniden görülür. İşçi hareketindeki gelişmelerden ötürü, kapitalizmden sosyalizme geçiş muhtemelen yalnızca barışçı olmayacak, aynı zamanda kapitalizmle bir zamanlar inanıldığından daha fazla kurumsal süreklilik taşıyacak. Geçiş sürecinde *dönüştürülmesi* gerekse bile, *siyasi iktidarın odağı parlamento* olarak kalacak. Toplumsal değişimin araçları “insanlar”dır; hasımları da “tekerciler”. Thompson’un kelimeleriyle, “tekerciler ve halk arasındaki çizgiyi çizmek sosyalistlerin işidir”.⁽³³⁾ Altmışların başında iki kavramlaştırma arasındaki esas fark, KP’nin kendi saflarında demir bürokrasinin keyfine bağlı bir yönetime sahipken, onun ileri demokrasiyi teşvik etmeye dönük ilgisinin inandırıcılığının olmamasında yatar. Zıt bir şekilde, Thompson’un taahhütlerinin samimiliğinden kimse kuşkuya düşmez. Dahası bunlar kalıcılığını kanıtlamıştı. Zira Thompson Britanya’da sosyalizme geçiş kavramlaştırmasına olan büyük sadakatini ve kararlılığını göstermişti. 1961’de, onu *Revolution Again*’de bir kez daha uzun uzun savundu. “Tarihsel devrim kavramı” diye yazar, “ne yapıdaki şu değişim ya da geçişteki bu andır ne de kıyametvari bir krize ve şiddete ihtiyaç duyar. O tarihsel süreç bir kavramdır; demokratik basınçların artık kapitalist sistem içinde taşınamamasıyla, belli bir noktada, sınıfsal ve toplumsal

33) *Revolution*, s.8. Bu ibare, Morris’in yazdığıyla önemli bir farklılık taşıyan Morris’in bir yankısıdır; “Bizim işimiz halkı, halk ve anayasacılık arasındaki bu büyük uzlaşmazlık hakkında bilinçlendirmektir” -zira “biz sosyalist ilkeleri ilan etmekten ve onların genel kabulünden ortaya çıkacak sonuçlardan sorumluyuz; ne olursa olsun. Bu sorumluluğu fizik zor aleyhine ve ajitasyonun anayasal yöntemlerinin lehine hiç bir sosyalist sarsamaz; en başından beri Anayasa’ya hücum ediyoruz; sosyalizm in saf telaffuzları.” *Signs of Change*, ss.53, 51.

ilişkilerde ve kurumlarda derin bir değişimle sonuçlanan -yeni bir devir anlamında iktidarın “geçiş”i-, birbirleriyle bağlantılı bir krizler zincirine yol açan bir krizi hızlandırır.”⁽³⁴⁾ Buna, bir değişiklik- le birlikte, ya “onun aracılığıyla hızlı bir devrimci geçişin zorlanacağı birikimli reformlarının ülkedeki sınıf dengesini kritik bir noktaya getirdiği, çok açıkça sosyalist bir stratejiye eklemlenmiş, sınıf kurumlarına yaslanan, az veya çok anayasal bir siyasi partiyi” ya da (daha örtük biçimde) “eski sınıf kurumlarının ve değer sisteminin dağıtılmasını ve yenilerinin yaratılmasını zorunlu kılan, tarihsel sınıfı oluşturan grupların toplumsal kompozisyonunda daha uzaktaki değişimler”i⁽³⁵⁾ gözünün önünde canlandırarak 1965’te *The Peculiarities of English*’te geri döner. 1968’deki *May-Day Manifesto*’nun kollektif metni yalnızca Thompson’a atfedilemez ve devrimci geçiş için onun düşündüğü anlamda bir savunma içermez -bu açıdan önceki onyıllın New Left’inin ana görüşünün yargılarına daha yakındır. Fakat kilit pasajların altını çizdiği tez farklı değildir.” Geleneksel, devlet iktidarının zorla ele geçirilmesi anlamında “devrim” ile geleneksel, sosyalist biçimlere doğru aşamalı değişimlerin kaçınılmazlığı anlamında “evrim” arasındaki seçim ancak düşünülmemiş bir yineleme düzeyinde ayakta kalabilir. Bunlar, bu tür toplumlar için uygun sosyalist stratejiler değildir ve önceden de değildiler.”⁽³⁶⁾ *Manifesto*’nun aynı bölümü şunu ilan eder; “Eğer genel ifadelerle, bazı siyasi etki işaretleri gösterebilirse, Avam Kamarası’nın gücü ve önemini kabul etmekte çok istekli olabiliriz. Biz, örgütlü özel iktidara veya kurumsallaşmış çıkarlara karşı savaşmaya hazır, keyfi otorite ve gizli kararlara karşı halkın bir hedefi için dövüşen bir Avam Kamarası’nı tasarlayabiliriz ve görmek isteriz.” Devam eder; “Bize parlamenter bir hükümete sa-

34) *Revolution Again*, NLR 6, Kasım-Aralık 1960, s.30.

35) TS, s.71-72.

36) *May-Day Manifesto*, Londra 1968, s.152.

hip olduğumuz söyleniyor fakat tüm söyleyebileceğimiz bunu biraz görmek istediğimizdir.”⁽³⁷⁾ Bu “tüm”ün dışladığı şey, yalnızca Marx ve Lenin tarafından değil, gördüğümüz gibi Morris tarafından da kabul edilen, yeni ve başkaldıran bir egemenliğin cisimleşmesi olan *proletarya* demokrasisinin alternatif kurumları -komünler, sovyetler veya konseyler- nosyonudur.

Yetmişlerde Thompson, marksist gelenekteki daha klasik sosyalist devrim kavramlaştırmalarının canlandırılmasıyla arasındaki mesafesini açık hale getirdi. 1975’te, yalnızca ülke AET’ye girmezse -”Britiş emeğinin benzersiz bir tarihsel özelliğini (birleşik bir hareket), parçalara bölünmüş ve ideolojik olarak canından bezdirmiş kopyalarıyla ve tedirgin görüşmelerle çöpe attığı yerde-Britanya’da “eşsiz bir sosyalist fırsat anını” gördü. Çünkü İngiltere’de “herhangi biri, dışarıdan gelen bir şans olarak, demokratik bir sosyalist topluma barışçıl bir geçişi etkileme olanağımızı gözlemleyebilir. Bunu gelecek yüzyılda değil, önümüzdeki beş yıl içinde yapabileceğimizi söylüyorum” -”fırsat bizim kendi geçmiş rehberimizin mantığının içindedir”. Britiş kültürünün çizgileri, bizim geleneklerimizin ve örgütlenmelerimizin savunmacı olmayı bıraktığı ve olumlu güçler haline geldiği yerde, hala enerjik bir biçimde değişim noktasına doğru koşuyor; ülke bizim olacak.”⁽³⁸⁾ Beş yıldan daha az bir süre içinde bu kendini aşırı derecede zinde hissetme hali yerini *Teorinin Sefaleti*’nin kıyametvari vizyonlarına bırakır. Fakat altı çizilen duruş değişmeden kalır. *Teorinin Sefaleti*’nin Önsöz’ü, Fransa’daki Mayıs Ayaklanması ve İngiltere’de endüstriyel kargaşalık için “sabırsızlara “devrim” denen şeye çok daha hızlı ulaşan rotalar öneriyordu”⁽³⁹⁾ diye bahseder. Aynı ciltteki sonnotunda, Althusser’in FKP eleştirisini gerçekten her zeminde

37) *May-Day Manifesto*, ss.147-148, 148.

38) *Sunday Times*, 27 Nisan 1975.

39) TS, s.i.

mahkum ederken birini muhafaza eder; onun partinin *stratejisini*, örgütlenme ve taktiklerden ayrı olarak, zımnen kabul etmesini - Althusser'in "sosyalizme barışçı ve demokratik geçiş"⁽⁴⁰⁾ diye tanımladığı strateji. Metnin içinde Thompson'un Avrokomünizm üzerine yorumları, FKP önderliğinin (eğer İKP değilse) böylesi bir yolu savunmasının garanti belgelerine itiraz ederken, onun rotasıyla büyük bir görüş ayrılığı belirtmez. Hepsinden yeni olarak, bir mülakatta kendi uzun süre dayanma konumunu yeniden ifade eder. Sosyalizme doğru ilerleyen yol, halkın çıkarlarıyla sermayenin çıkarları "yoğun bir farkındalık anında" bir diğeriyle karşı karşıya geldiği, bir "dönüm noktası" anına ulaşılan dek reformlar için dövüşmektir. Bununla birlikte, bu, zorunlu olarak "halkın ortak bir şekilde aklında canlandığı bir devrim" olmak zorunda değildir çünkü "barışçıl bir geçiş hem daha istenirdir hem de tarihsel olarak daha sık rastlanır."⁽⁴¹⁾

Şimdiki NLR'nin sahip olduğu sosyalizme geçişin stratejik kavramlaştırmasını burada ayrıntılarıyla tekrarlamak uygun olmayabilir. Ana farklılıkları not etmek yeterli olacaktır. Bizim için sosyalist bir devrim daha katı ve kesin bir şey anlamına geliyor; mevcut kapitalist devletin sona erdirilmesi, mülk sahibi sınıfların üretim araçlarının kamulaştırılması, içinde, birleşik üreticilerin ilk kez olarak kendi çalışma hayatları üzerinde doğrudan denetim ve hükümetin üzerinde doğrudan iktidar kurabilecekleri yeni bir tip devlet ve ekonomik düzenin inşası. Bu değişim, ister kapitalist gelişmenin kendisinin öncelikli çelişkileri tarafından belirlensin, isterse de bir pazar ekonomisindeki birikim mekanizmalarını değiştirme

40) *On the Twenty-Second Congress of the French Communist Party*, NLR 104, Temmuz-Ağustos 1977, s.14.

41) *Recovering the Libertarian Tradition, The Leveller*, no.22, Ocak 1979, s.22. Thompson artık "klasik devrimin bu kadar iyi bir şey olduğundan" emin olmadığını belirtir.

girişiminin neden olduğu kaçınılmaz altüst oluşlar yüzünden olsun, asli bir ekonomik kriz olmaksızın meydana gelemez. Bunun gerçekleşmesinin yakın olduğu sırada, burjuva sınıf iktidarının birincil mevzisi, kapitalist devletin temsili aygıtlarından çok baskı aygıtlarına doğru kayacaktır. Bu aygıtlar, iktidarın devrimci bir el değiştirmesinin gerçekleşmesi için örgütlü kurumlar tarafından parçalanmalıdır. Bu, kurulu devletin baskı aygıtının birliğinin altını oymaya ve onun parlamenter aygıtının meşruluğunu bozmaya - anayasal hükümet ister sol partilerin elinde olsun, isterse de olmasın; bunun kendisi ne olanaksız ne de kaçınılmaz olan bir olasılıktır- muktedir bir halk gücünü harekete geçirecek sosyalist demokrasinin organlarının yaratılmasıyla elde edilebilir. Bir proleter demokrasi egemenliği alternatifini canlandıran ve burjuva demokrasisiyle uzlaşmaz olan ikinci bir iktidarın bu tür biçimlerinin ortaya çıkışı, sosyalist hareketin uzun dönemli stratejik hedefi olmalıdır. Onun kısa dönemli siyasi pratiği, kurulu düzenin dengesini bozmak için hesaplanmış geçiş hedeflerinin formüle ederek ve tüm ezilen grup ve katmanları ona karşı birleştirerek, işçi sınıfının anlık taleplerini bu nihai hedefe bilinçli bir şekilde bağlamak için çabalamak olmalıdır. Ekonomik krizin eşlik ettiği bir ikili iktidar durumunun siyasi gelişimi hiç bir aşamalı çözüme izin vermez. Burjuva devletin ve kapitalist ekonominin yeniden üretiminin birliği bozulduğunda, ardından gelen değişiklik, şiddetli bir sarsılmayla devrim ve karşı devrimi hızlı ve ölümcül bir şekilde savaş alanına çıkartmalıdır. Böyle bir çelişki içinde, sermaye bir avuç tekelinin ötesinde daima bir kitle tabanına hükmeder. Bu oyun sonu durumunda sosyalistler silahlarla sonuca gitmekten kaçınmanın yollarını arayacaklardır ama ona bir başvuru olasılığına dair hayal görmeyeceklerdir. Kapitalizm, dünyadaki hiç bir büyük gelişmiş ülkede, ister İngiltere’de, Fransa’da, Almanya’da, İtalya’da, Japonya’da isterse de ABD’de olsun, silahlı çatışma ya da iç savaş ol-

maksızın yenilemez. Dahası, feodalizmden kapitalizme geçiş, yalnızca bir özel mülkiyet biçiminden diğetine geçiştir. İktidarın ve zenginliğin çok daha şiddetli biçimde kamulaştırılmasının zorunlu olduğu, özel mülkiyetten kollektif mülkiyete geçişin içerdii çok daha büyük tarihsel değışimin daha az yaralayıcı siyasi biçimler alacağı düşünülebilir mi? Benzer biçimde, antik toplumdan feodalizme, feodalizmden kapitalizme, birbirini takip eden geçişlerin rejim ve temsil türlerinde -antik meclislerden ortaçağın tabakalarına, oradan burjuva parlamentolarına; emperyal, mutlakiyetçi ve faşist devletlerinden bahsetmezsek- çağ açan değışimler üretmiş ve aynı zamanda bürokratik devletler kadar işçi konseylerini de inşa etmişse, gelecekte de neden böyle olmasın?

Bu kavramlaştırmaların ait olduğu gelenek geniş olarak söz edersek, Lenin ve Trotski'nin, Luxemburg ve Gramsci'nin geleneğidir. Üçüncü Enternasyonal, İkinci Enternasyonal'in teori ve pratiğinin reddinde, bu tür ilkelerin üzerine inşa edildi ve Dördüncü Enternasyonal, üçüncüsünün, halk cepheleri döneminde kaynağına doğru gitmeye başlayınca kuruldu. Bugün Avrupa'da Üçüncü Enternasyonal'in mirasçıları olan partiler, İkinci Enternasyonal'in klasik dönem partilerinin bu yüzyılın ilk yirmi yılında izlediği politikalarla giderek artan ölçüde örtüşen politikalar izliyorlar. Kautsky ve Bauer'in siyasi düşüncelerinin, Berlinguer ve Carillo'nun Batı Avrupa'da sosyalizme giden yol hakkındaki düşünceleriyle sürekliliği gerçekte birbirini tamamlar. Thompson'un kavramlaştırmaları bu alternatif soy çizgisinin özgürlükçü bir versiyonudur. Onun bugün en etkileyici ifadesi elbette Avrokomünizm doktrinleridir. Bu iki soy arasında net bir ayırım çizgisi çizmek, onlar arasında yoldaşça tartışmayı engellemez. Aslında, küçümseme ve afa-rozdan sıyrılmış bir iklimde onların kendi partizanları arasındaki yakın ve eleştirel alışverişten daha önemli hiç bir şey yoktur. Ortak kökenleri tüm gelişmiş kapitalist ülkelerde bugüne kadar sosyaliz-

me başarılı bir geçiŖten yoksun olduğu için, her ikisinin de konusu belli merkezi sorunlardan sıyrılmıŖ değildir. İlkinin kritik zayıflığı, yerleŖik parlamenter demokrasilerde yükselen ikili iktidarın karŖı kurumlarının akla yatkınlığını göstermekteki güçlüğüdür; çözülen otokrasilerden (Rusya, Macaristan, Avusturya) doğmuş sovyet ya da konseylerin, yenilmiş askeri rejimlerin (Almanya), yükselen ya da devrilen faşist devletlerin (İspanya, Portekiz) tüm örnekleri. KarŖıt bir biçimde, ikincisinin nevrojik kuşağı, sınıf savaşı için inşa edilmiş bir kapitalist devletin, toplumsal barış içinde aşamalı olarak parçalarına ayırmanın ya da bir pazar ekonomisinin tarihsel karŖıtına zaman içerisinde iyiye giderek dönüşmesinin inandırıcı herhangi bir açıklamasını sağlamaktaki güçlüğüdür; bugüne kadar tüm örneklerde reformcu hükümetler ya yönettikleri toplumu deđiŖtirmekten çok kendi doğalarını ve hedeflerini deđiŖtirerek kapitalist devlet ve ekonomiye kolayca adapte olmuştur (İngiltere, Norveç, İsveç, Batı Almanya, Avusturya) ya da niyetlerinin ciddiliğini kanıtlamışlarsa askeri güç tarafından vahşice ezilmiştir (Şili). Bugün hiç bir sosyalist onların stratejik nosyonlar stoğunun siyasi yeterliliğinden bahsedemez. Thompson, hasımları Althusser ve Poulantzas'la, Hirst ve Hindess'ten bahsetmezsek, artık Avrokomünizm'den sol sosyal demokrasiye dek uzanan geniş bir spektrumda ortak konumları paylaşır. Batıdaki marksist entelijansiyanın büyük bir çoğunluğu, onların duruş noktasından yapılmış geç ve çok yaratıcı çalışmaların perspektiflerinde bir araya gelmiştir. Massimo Salvadori'nin *Karl Kautsky and the Socialist Revolution*'ı (Karl Kautsky ve Sosyalist Devrim) bu iki bakışaısı arasındaki çağdaş anlaşmazlığın en iyi tarihsel arkaplanını sağlarken, Nicos Poulantzas'ın *State, Power, Socialism*'i (Devlet, İktidar, Sosyalizm) ve Geoffrey Hodgson'un *Socialism and Parliamentary Democracy*'si (Sosyalizm ve Parlamenter Demokrasi), tıpkı Ernest Mandel'in *From Stalinism to Eurocommunism*'i (Stalinizm'den

Avrokomünizme) onun en etkili eleştirisi olduğu gibi bu yeni konsensusun en akılcı ve özgün ifadeleridir. Bu alanda solun safları içinde doğal ve kaçınılmaz olarak yapılan polemikler her zaman, sosyalizme geçişin tüm stratejik kavramlaştırmalarının doğal olarak “olasılıkçı” türde tezler içerdiğinin farkında olarak yumuşamalıdır. Zira teori, ister sermayenin ister emeğin olsun, bugünün siyasi ve toplumsal yapılarının değişkenlerinin sınırları içinde kestirimde bulunabilir fakat yalnızca geleceğin pratiği doğrusunu bilebilir. Devrimci değişimin keskin anlamda hiç bir aksiyomu olamaz. Bugün karşı karşıya gelen bu iki zıt kavramlaştırma arasında gerçek hakemlik yapan bölge *tarihseldir* -bilinmeyen gelecek üzerine spekülasyon değil, bilinen geçmişin incelenmesi. Kanıtların büyük bir tutarlılık ve gerçekçiliğe işaret ettiği Lenin ve Trotski’nin zemini her marksistin tarihçinin katı toprağı üzerinde ayağını basması gereken zemindir.

Bugün Avrupa’daki esas ihtiyaç, asli konularda farklılaşan görüşler arasında kardeşçe ve sorumlu bir tartışmadır. Thompson ve bizim aramızdaki karşıtlığı, farklılıkların kaydedildiğı ve saygı duyulduğu muhtemel bir tartışma türünün göstergesi olarak, genel ifadelerle sergiledikten sonra, özel vurguların evriminden Thompson’un tüm konumu üzerine bazı yorumlar yapma cüreti gösterilebilir. Zira onun yetmişlerin sonundaki yazılarında ortaya çıkan yeni bir temalar dizisi büyük bir ilgi konusudur. Onlar için başlangıç noktası *Whigs and Hunters*’ın güçlü sonucunda bulunabilir. Orada Thompson üç ana tez geliştirir. İlk olarak, 18.yüzyıl İngiliz toplumunda hukukun mülk sahibi sınıfların elinde yalnızca bir ekonomik araç olarak görülmesini eleştirir. Bu gerçekte onun işlevlerinden biri olmasına rağmen, onun Zenci Yasaları üzerine kendi çalışmasının gösterdiği gibi, bundan daha ötede ve daha karmaşıktır. Bu, dinin göreceli olarak yürürlükten kalktığı bir çağda yönetici sınıfın meşrulaştırılmasının asli ideolojik aracıdır. Fakat onun tam

“hegemonik” kapasitesi, yönetilen sınıfları bir adalet sistemi olarak yasal kural ve usullerinin inandırıcılığına bağlıdır ve bu, yeri geldiğinde, onun hakim sınıflar tarafında manüple edilebilirliğinin nesnel sınır ve gerilimlerini düzenler. Toplumsal olarak etkili olmak için İngiliz hukuku, yalnızca dolandırıcılık ve zorun diğer adı olamaz. Bunun diyalektik sonucu, “kimi sınırlı alanlarda” hukuk, “sınıf çelişkisinin belli türlerinin dövuştüğü gerçek bir forum”⁽⁴²⁾ haline gelebilir -eş zamanlı olarak düzenin yönetsel iktidarını sınırlayan ve adli hegemonyasını yükselten, Wilkes örneğinde olduğu gibi, yeri geldiğinde mahkemelerde hükümeti gerilemeye bile zorlar. Thompson’un bu diyalektiği ele alışı, inceliğin ve kavrayışın bir örneğidir ve her marksist tarafından kabul edilmelidir.

Onun ikinci tezi, ilkenden çıkarılmış bir tahmindir. Thompson, “bazı çağdaş marksistlerin gözden kaçırdıkları şu belirgin noktada, keyfi iktidarla hukuk yönetimi arasında bir fark olduğunda”⁽⁴³⁾ ısrar eder. Fakat bu nokta onun varsaydığından daha az belirgindir. Zira, daha önceden gördüğümüz gibi, tarihte çok büyük bir alanı kaplayan despotizmlerin bazıları kapsamlı hukuk sistemlerini yürürlüğe koymuş ve uygulamıştır. Bir tiranlık *hukukla* çok mükemmel yönetilir; kendi yasalarıyla. Moğol İmparatorluğu bu konuda ünlü bir örnektir. Cengiz Han’ın büyük Yasa’sı,⁽⁴⁴⁾ kanunlarının sağladığından önce, adli eşitliği şart koşturmuştur. Thompson’un yaptığı şey, tarihsel olarak çok özgül -ve sıradışı- olan 18. yüzyıldaki İngiliz hukuku örneğini genel olarak hukukla karıştırmaktır. İlk “hukuk yönetimi” tabiri, arketipik bir adalı deyimidir ve kendi hikayesini anlatır. Zira “hukuk” asla “yönetmez” -bunu olabileceğini hayal etmek, toplumsal ilişkileri klasik biçimci sahte görünüşle so-

42) WH, s.265.

43) WH, s.266.

44) Yasa’nın bir dğerlendirmesi için bakınız; Goerge Vernadsky, *The Mongols and Russia*, New Haven 1953, ss.99-110.

mutlaştırmaktır. Thompson'un metninde ortaya çıkan kavramsal kayma yazdığı ikinci cümlede açık hale gelir; "İktidar üzerinde etkili sınırlamalar koyan ve vatandaş iktidarın tüm tecavüzkar iddialarına karşı koruyan hukuk yönetiminin kendisi, bana sınırsız bir insan iyilikseverliği gibi gözüküyor."⁽⁴⁵⁾ Bu pasajın, onun kullandığı şekliyle gerçek anlamı tamamen farklıdır, başka bir deyişle, gerçekte kastedilen şey "sivil özgürlükler"e daha yakındır. Ayrım, abes bir ayrım değildir. Zira bu bize anında, hukuktan homojen bir birlik olarak bahsetmenin tehlikelerini hatırlatır. Bu düşünce doğrudan Thompson'un üçüncü teziyle ilgilidir.

16. ve 17. yüzyıllarda İngiltere'deki hukukun "çelişkilerin genel bir alanı olmaktan daha az sınıf iktidarının aracı olduğunu"⁽⁴⁶⁾ ileri sürer. Uzatılmış mücadelelerin seyrinde kanun değişmişti. "18. yüzyıl gentry'si tarafından miras alınan bu değişmiş hukuk, tam olarak, onların yaşam araçlarını ve iktidarı ele geçirmesinin merkezindeydi. Hukuku kaldırın ve kraliyet ayrıcalıkları ya da aristokrasini, küstahlıkları onların mülkleri ve yaşamları üzerine sel gibi aksın; hukuku kaldırın ve onların arazilerini ve evliliklerini birbirine bağlayan bağ kopsun." Fakat aynı zamanda "bu onların kendi özsavunmaları için seçtikleri aracın doğasında vardı, öyle ki o dışlayıcı olarak yalnızca kendi sınıflarına ayıramazdı. Gelenekleri ve biçimleri içinde hukuk, çaresiz olarak her tipte ve düzeyde insana yayılarak, eşitlik ve evrensellik ilkelerini zorunlu kılar."⁽⁴⁷⁾

45) WH, s.266. Bu özgülleştirme Douglas Hay'in "hukuk yönetimi" için üç kriteriyle, değişmez suçlar, kanıtın katı kuralları ve eğitimli ve dürüst hakimler, çelişir; *Albion's Fatal Tree*, s.23. Hay, genel olarak, jürilerin rolünü Thompson'dan daha az kavramıştır. Terimin farklı kullanımları onun gevşek belirsizliğinin bir göstergesidir. Thompson onun değişken anlamlarına ve otoriter kullanımlarına, onu normatif bir ideal olarak adlandırmayı kesmeksizin, son yazılarında daha fazla dikkat etmiştir; bakınız, *Trial by Jury*, New Society, 29 Kasım 1979.

46) WH, s.264.

47) WH, s.264.

“Önceki iki yüzyıl boyunca süren insan mücadelelerinin muazzam birikimi” böylece “bazı insanların zihninde, hukukun evrensel değerlerine doğru ideal bir arzunun hayalini yükselten bir miras olarak 18. yüzyıla taşındı”- böyleyken bile “oligarklar ve büyük gentry hukuk yönetimine tabi olmaktan hoşnuttu çünkü bu hukuk onların hegemonyasına ve meşruluk söylemine hizmet edebilirdi ve işle rine gelmekteydi.”⁽⁴⁸⁾ Fakat “1790-1832’nin mücadeleleri bu dengenin değiştiğinin işaretlerini vermeye başladığı zaman, İngiltere’nin yöneticileri dehşet veren alternatiflerle karşılaştılar.” Bunlar neydi? “Ya hukuk yönetimine son verecek, onların özenle hazırlanmış anayasal yapılarını parçalarına ayırarak, kendi retoriklerini yeni bir emirle geçersiz kılacak ve iktidarlarını zorla hayata geçireceklerdi ya da kendi kurallarına boyun eğecek ve onun hegemonyasına teslim olacaktı.” 1790’larda Paine’ye karşı kampanyadan 1820’nin Altı Yasa’sına baskı yönünde tereddütlü birkaç adım attıktan sonra, ikinci yolu tuttular. “Sonunda onların kendi imajlarını bozmak ve 150 yıllık anayasal yasallığı yadsımsa hukuka teslim oldular. Bu teslim oluşt, kendi sınıflarının tarihinin üzerine geçmişe dönük bir ışık attılar ve onun onuruna bazı şeyleri yeniden ele geçirdiler.”⁽⁴⁹⁾

Whigs and Hunters bu hüznü notla kapanır. Bu bizim onaylayacağımız bir şey midir? Yanıtı, sanırım, hayır. Zira Thompson’un burada yaptığı şey, çok farklı adli kuralları ve süreçleri, genel ve temel özellikleri verilmiş bir kurguda; “hukuk yönetimi”, birbirine karıştırmaktır. Bir yasayla başlarsak o, medeni, cezai ve anayasal maddelerine ayrılmaya ihtiyaç duyar. Hukukun bu kurucu ayrı bölmeleri, çok farklı olabilir veya genel anlamda çelişkili bile olabilir. Roma imparatorluk hukuku ünlü bir örnektir; egemenliğin

48) WH, s.269.

49) WH, s.269.

otokratik bir anayasal sistemi ve vatandaşlar için kusursuzlaştırılmış ve eşitlikçi bir medeni hukuk, alt sınıflar için acımasızca cezalandıran bir ceza hukukuyla alttan desteklenir. Thompson'un gönderme yaptığı, İngiliz gentry'sinin 17.yüzyıldaki mücadelesinin mirası esas olarak anayasal hukukla ilgiliydi. 18.yüzyılda aynı sınıfın elden çıkarılmasında kamulaştırmanın esas cephaneliği, o zamandan beri İngiliz hukuk biliminin en hacimli bölgesi olan medeni hukukta yatar. Zenci Yasaları'nın açık baskısı ceza hukukunun bir uzanımıdır. Aynı zamanda elbette, bu değişik bağımsız yasaların hukuki *usulleri* belli ortak pratiklerde ve kurumlarda birleştiriliyordu; İngiltere'deki jüri heyeti tarafından yargılanma içlerinde, en evrensel olanı değilse de en önemlisiydi. Tüm bunların hepsini, "hukuk yönetimi" olarak tek bir retorik başlık altında işlemek, tarihsel ve siyasi olarak aldatıcıdır. Bunun yol açtığı çok önemli bir hata Thompson'un 1832 Reform Krizi'ni nihai tanımlamasında görülebilir; "150 yıllık anayasal meşruiyeti tanımamaktansa hukuku terk ettiler." Burada, *medeni özgürlüklerin* elde edilmesi için gerçekte olumlu ve halka ait olan "mücadele mirası", daha fazla gürültü çıkartmaksızın -Paine için yalnızca küçümseme konusu olan- "anayasal meşruiyet" mistifikasyonuna terk edilir. Aslında, 1832'nin hakim sınıfları elbette onu tamamen "terk" etmediler ama başarılı bir şekilde, yeni bir siyasi blokla hayatta kalmayı başardılar ve onlar böylece "hukukun" buyruğu altında kalmadılar ama aşağıdan gelen devrimci kalkışma tehdidi altında kaldılar. Bu noktaları burada oluşturmak, kimse Thompson'un onları geçmişte formüle ettiğinden daha kesin bir biçimde formüle etmediğinden ötürü gereksiz olacaktır. *Whigs and Hunters*'ın sonunda yanlış giden şeyin ne olduğu en iyi, aslında onun esas kitaplarında 1832'ye dair birbirini takip eden üç yargısının bozuluşuna bakarak görülebilir. *William Morris*'te (ilk baskı) şöyle yazar; "1789'un hayali sonunda 1832'nin öngörülü Reform Yasası'nın ayakları altında ezil-

di. “Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik”, hepsi hiçe sayıldı.”⁽⁵⁰⁾ *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*’nda Reform Yasası için onun formülü biraz daha vefasızdır; “Eşitlik taleplerini engellemek için kan altınla uzlaştı.”⁽⁵¹⁾ *Whigs and Hunters*’da kan ve altının paktı gözden kaybolur. Artık 1832’nin karşı devrimci düzenlemeleri, yönetici sınıfın tarihi üzerine yumuşatıcı bir “geçmişe dönük ışık” uzatır ve “onun onuruna bazı şeyleri yeniden ele geçirdiler”!

Bu sıralama Thompson’da sağa doğru bir kayışı mı ifade ediyor? İlk bakışta böyle düşünmek akla yatkın gelebilir. Fakat iş başındaki teorik mantık daha karmaşık ve ilginçtir; sanırım. Bu tip bir kitapta son beyitin yapmacık teşviklerine müsamaha gösterilmelidir. Bununla birlikte, bunların ötesinde *Whigs and Hunters*’ın sonunda gerçekten konu edilen şey devletin temelini oluşturan kavramlaştırmadır. Eğer, hepsi tek bir sorun dizisiyle ilgili olan 1978-1979’da yazdığı denemelere bakarsak bunu görebiliriz; Britiş devletinin güvenlik aygıtlarının gücündeki artış, bunların saldırısına karşı hukukun sağladığı korumadaki düşüş, her iki süreç üzerindeki parlamento denetimindeki savsaklama.⁽⁵²⁾ Tutku ve yetkeyle yazılan bu makaleler, belki de son yıllarda İngiltere’de bir sosyalist yazar tarafından yapılan en etkili -aksi takdirde geleneksel bilincin kıyısında ihmal edilecek ya da gözlenmeyecek olan süreçleri katıksız bir belagat ve bilgiyle, kamunun gündemine getiren- *siyasi müdahale*yi temsil eder. Tüm Britanya solu onların ahlaki ve entellektüel enerjisine borçludur. Onlarda Thompson artık popüler özgürlüklerin bir savunusu olarak soyut bir “hukuk yönetimi”ne özgül yasal kurumlardan -hepsinin üstünde jüri sistemi- daha az başvurur. Polisin uyarılması ve polis tarafından yürürlüğe konan

50) *William Morris*, 1955 baskısı, s.45.

51) İİSO, s.902.

52) Onların bir derlemesinin, *Writing by Candlelight* adı altında 1980 yılında yayınlanacağı vaat edildi.

gizleyici usullerindeki artışın açıkça suçlanması konusunda solun bir İşçi Partisi hükümetiyle ortak hükümlere olan ihtiyacının ortadan kalkmasındaki aymazlığa doğru bir biçimde hücum ederek, bir kurum olarak İngiltere’de feodalizm öncesi döneme dek geri giden jürinin çok eski kökenleri üzerinde ve bunun burjuva liberalizmiyle hiç bir alakası olmadığına ısrar eder. Onun “inatla sürdürülen demokratik bir pratik” olarak vazgeçilemez değerini belirterek şunu söyler; “Jüri sistemini alternatif bir katılımcı özerklik biçiminin kalıcı bir paradigması olarak; kentlerin toplantı salonlarında, fabrikalarda ve sokaklarda onun etrafında benzer biçimlerin gelişeceği bir çekirdek olarak düşünmek istiyorum.”⁽⁵³⁾

Bu radikal bakış açısı bize diğer ülkelerdeki ve zamanlardaki -örneğin, klasik Yunanistan’da Atina demokrasisinin köşetaşı olduğu zaman- jüri sisteminin rolünü hatırlatır. Fakat bunu bizim Anglo-Sakson atalarımızdan çok daha ileri örneklerden hatırlamamız Thompson’un listesinde eksik olana dikkat çekecektir. Onda Meclis’in bir karşılığı yoktur; onun yerine Parlamento olduğu gibi kalmaktadır. Bu denemelerin daha ileri bir teması, parlamentonun, yurttaş haklarının güvenlik servisleri tarafından aşındırılmasına edilgen şekilde boyun eğmesi için büyülenmiş olmasına -veya daha genel anlamıyla “şantaj yapılması”na- ağılayıp sızlamaktır. Thompson Britanya’da bugün varolan bu servislerin zorlayıcı bir portresini çizer -”operasyonları, onların görünmezliği ve sorumsuzluğuyla ayırt edilen, modern devletler arasındaki en ketum ve küstah “hizmetkarlar”dan (pratikte daha çok *efendiler*) bazıları”.⁽⁵⁴⁾ Bununla birlikte onların büyümesine dair açıklaması daha az ikna edicidir. Esas olarak bunu iki dünya savaşının kümülatif etkisine (halkı üniformalara ve ulusal çıkarlardan bahsetmeye alıştı-

53) *Introduction to Review of Security and the State 1978*, State Research tarafından derlendi, Londra 1978, s.xii.

54) *Introduction*, ss.i, iii.

ran) bağlar; emperyalist ideolojinin ülkeye yeniden ithal edilmesi ve Soğuk Savaş süresince McCarthyciliğin etkisi.⁽⁵⁵⁾ Tüm bu söylenenler, güvenlik aygıtlarının güçlerinin ve hak iddialarının ellilerden bu yana korku verecek biçimde büyümesine izin veren bir “otoriter devletçilik” iklimini üretirler. Bugün “özgürlükçü öfkenin sınırları”ni yeniden uyarmaya ve Resmi Sırlar Yasası’nda bir reform için, Haber Alma Özgürlüğü Yasası’nın geçmesi için, polis üzerinde yurttaş denetiminin tesisi için ve güvenlik güvenlik güçlerinin yasadışı eylemlerinin ortaya çıkarılması için dövülecek çok güçlü bir kampanyaya ihtiyaç vardır.

Burada kimi kuşkular kendilerini dayatırlar. Son yıllarda gözaltı süresinin uzatılması için sunulan açıklamalar ikna edici olmak için çok *ad hoc*’tur. Bu büyümenin nedenleri, Britiş yönetici sınıfı ve onun devletin nesnel konumundaki bir yapısal değişim olarak “devletçilik”in nebulasında hala az olan bir rastlantısal konjonktürler dizisinin içinde çok fazla bulunamazlar. İkinci Dünya Savaşı’ndan bu yana, bu sınıf, tarihsel bir anlamda tamamen *savunmadadır* -onun ekonomisi, gezegenin üçte birinde denetimini yitirmiş ve kapitalizmin sömürü imparatorluğunun periferisinde sürekli bir kuşatma altında olan, dünya kapitalist sisteminin en zayıf halkalarından birisidir. Kaçınılmaz olarak, onun baskı aygıtının teknolojisinin ve insan gücünün katlanmasına yol açan saplantılı korkular artan ölçüde Britanya’daki kurulu düzene yayılmıştır. Bunda hayret edecek çok az şey vardır. İç casusluk ve provokasyonun gerçek pratikleri muhtemelen çok az değişmiştir ve onların etkisi olası ki azalmıştır bile. Zira son yılların tüm skandalları arasında, diyelim ki Ajan Oliver ya da Zinovyev Mektubu gibileriyle aynı ulusal siyasi erimde hiç bir operasyon yoktur. Gelecek için muhtemelen en önemli değişim, Thompson’un Kuzey İrlanda’daki krizi esas ola-

55) *Introduction*, ss.v, vi.

rak İrlanda içinde bir çelişki olarak ele alırken gözden kaçırma eğilimi gösterdiği⁽⁵⁶⁾, “düşük yoğunluklu operasyonlar”da düzenli ordunun artan rolü olacaktır. Bununla birlikte bunda daha önemlisi, onun çözümlemesinde parlamentoya ayırdığı farazi roldür. Altmışlarda onun için gözünün önünde canlandığı parlamentonun “keyfi otorite ve gizli kararlara karşı halkın bir hedefi için dövüşmek”teki açık başarısızlığıyla karşı karşıya kalan Thompson, onun anlaşılmaz sessizliğini İşçi Partisi bakanlarının ve milletvekillerinin Özel Şube’nin^(*) elinde onların özel ve kamusal hayatlarına dair sözde dosyaların altındaki şantaj tehdidine bağlar. “Bunun hiç bir tarihsel benzerini bilmiyorum” diye yazar.⁽⁵⁷⁾ Wilson’un kendisinin MI5’in gizli yerlerinden çıkan karanlık tehditlerden ötürü istifaya zorlanmış olabileceğini ima ederek, bu entrikaların, güvenlik servisleri, silahlı kuvvetler ve poliste planlanmış, yönetimin otoriter bir Ulusal Hükümet biçimindeki bir “sağ kanat devralınması” için yapıldığını tahmin eder; gerçekte, “benim siyasi sezgilerim devralmanın çoktan yolda olduğuna işaret ediyor.”⁽⁵⁸⁾

Resim tamamen çok melodramatiktir. Parlamenter İşçi Partisi’nin güvenlik servislerinin dosyaları önünde sinen imgesi inandırıcı olmaktan çok uzaktır -albaylar ve polis müfettişleri arasında

56) “Britiş siyaseti ve Britiş askeri varlığı ne tür bir şiddetlendirmeyi meydana getirirse getirsin, hastalığın kaynağı çağdaş *Britiş emperyalizm*inde de-ğil, İrlanda’nın kendisinin ve İrlanda işçi sınıfının içindeki tarihsel çelişkide bulunur.”, *Introduction*, s.xiii. Doğru bir şekilde şimdiki IRA’yı kı-nayan Thompson, yanlış bir biçimde burada basitleştirici bir “*petitio principii*”ye başvurur. Tüm bunların üstünde bir tarihçi için aşkar soru, onun terimlerinin yeniden birleştirilmesiyle sorulursa şudur: İrlanda içindeki çelişki’nin tarihsel kaynağı nedir?

57) *The Secret State within the State* (Devlet İçinde Gizli Devlet), New Statesman, 10 Kasım 1978.

58) Age.

(*) Özel Şube (Special Branch): Britanya’da ulusal güvenlikten sorumlu gizli örgütlerden biri.

hazırlanan haris siyasi fesat tertipleri nosyonu çok ender olarak böyledir. İşçi Partisi kendi siyasetini fesat baskılar altında değil, onun güçlük çıkartan iradesi altında parlamentoda sürdürüyor; onun sıradan hedefleriyle, onun Bakanlar'ının başkanlık ettiği polis sistemininkiler arasında büyük bir uyumsuzluk yoktur. Parlamento, devlete karşı halkın özgürlüklerinin, geçici olarak çalışmaz hale gelmiş müstahkem bir burcu değildir; Britiş kapitalist devletinin önemli ve tümleyici bir parçasıdır. Kendi temsili meşruiyetine bir pazar ekonomisinde sahip olduğu sürece, güvenlik güçlerinin takviye ettiği entrika ve komplolara ihtiyaç yoktur. Moda tabirle, *devletçiliğe*, bu ilişkileri karanlıkta bırakarak, artık soldan verip veritirilmektedir. Mantıksal olarak bunun yalnızca anarşist konuşma tarzında bir yeri vardır. Thompson kesinlikle anarşist değildir. Aslında, onun Brtianya'da güvenlik güçlerinin gücündeki artışı tanısı çok aşırıdır; öte yandan, onu parçalarına ayırma önerileri çok ılımlı olduğu için hatalı bulunabilir. Onun savunduğu reformlar dizisi, bugün kampanya yapmak için canlı ve makul acil taleplerdir. Fakat bunlar *sosyalist* bir hareketin hedeflerinin ne orta vadeli ne de uzun vadeli bir programını oluşturmazlar. Thompson müdahalesinde bu tür bir bakış açısı hala yoktur. Bunun yerine önerilen bakış, tüm acilliğine ve belagatine rağmen savunmacı bir bakış olarak kalmaktadır. “Biz kesinlikle Haber Alma Özgürlüğü Yasası için bir kampanya düzenlemeliyiz. Kampanyanın eğitici bir değeri olacaktır. Kampanya yalnızca küçük kazanımları; tarihçiler için anlamlı, elde edebilir. Fakat onun hakkında bir yanılısma içinde olmamalıyız, ne tür bir yasa geçerse geçsin, bizim kamu görevlilerimiz onun çevresinden dolaşacak bir yol bulacaktır.”⁽⁵⁹⁾ Başka bir yerde Thompson, onların yalnızca kanatlarının kırılmasını isteyerek varolan büyük güvenlik aygıtlarının kendilerinin hayatta kal-

59) *Introduction*, s.xvii.

masını kabul eder. “Eğer iktidarda olsaydım” diye yazar, “Özel Şube’nin ve MI5’in bir çok etkinliğini sınırlamanın yanı sıra Özel Devriye Grubu’nun kapatırdım.”⁽⁶⁰⁾ Neden bu güçlerin “etkinlikler”ini yalnızca sınırlamakla yetinmeliyiz? Onların yapısı ve personeli sosyalist bir demokrasiyle uzlaştırılmaz.

Thompson belki de bu düşüncede uzlaşabilir. Burada verilen ödümler ilkesel değildir ama bakış açısıyla ilgilidir. Onların ifade ettiği şey, Britanya’daki siyasi mücadelenin *ufkunun*, Thompson’un “önümüzdeki otuz yıl” için “çok güçlü bir devlet aygıtının demokratik pratiği ve denetimi”⁽⁶¹⁾ olacak diye öngördüğü yere hapsedmektir. Bunda takdire değer bir ölçülülük ögesi vardır fakat aynı zamanda risk de vardır. Zira, eğer *demokratik pratik* analitik bakış ve eklemlenmiş taleplerde *sosyalist mücadeleden* böylesine tamamen ayrılmışsa, o zaman *özgürlükçü* kampanyalar hissedilemez biçimde *liberal* siyasete geri dönecek demektir. Bu tehlike, geleneksel *özgürlüklere* karşısına yeni bir *devletçiliği* çıkaran bir söylemin peşini bırakmaz. Özgürlük kavramlaştırması her zaman bir olumsuzunu kapsar -Berlin ve bir çok liberal felsefeci tarafından göklere çıkarılan *devletten* korunma. Mevcut Muhafazakar rejimin kendisinin ideolojisinin yaygaracı bir *devletçilik karşıtlığı* oluşu rastlantı değildir. Yurttaş özgürlüklerinin korunması için verilen kavga ancak, devlet ve birey arasındaki liberal muhalefet eşiğinin ötesine, onların mantıksal ve pratik son durağındaki *başka tür bir devlet*’in -yalnızca varolan devlete karşı korunma değil- ortaya çıktığı noktaya geçerse gerçek anlamda başarılı olabilir. Zira, acil talepleri nihai taleplere, demokratik talepleri sosyalist taleplere bağlayan bu *geçiş talepleri*’nin amaçları esastır. Thompson tarafından yükseltlen demokrasinin siyasi meseleleri-

60) *On the New Issue of Postage Stamps*, New Society, 8 Kasım 1979.

61) *Recovering the Libertarian Tradition*, s.21.

nin tüm potansiyeli ancak, onların sosyalizmle birleşmesi için ısrarlı ve kamusal bir gösteriyle gerçekleştirilebilir. Mevcut radikal özgürlükçü kampanyalar, anayasal geçmişe süreklileşmiş başvurularla değil, nihai olarak onda kurtulacağımız ortak bir gelecek için inanılır programlarla kazanabilir.⁽⁶²⁾ Bununla bugünkü solun tüm çevrelerinin ahlaki ve siyasi imgelem -geleneksel olarak ütopyacı düşünce diye adlandırılan- yeteneklerinin bir yeniden canlandırılması ihtiyacına geliyoruz. Bu ihtiyacı evimize taşımak için hiç kimse Edward Thompson'dan fazla çalışmamıştır. Onun güncel yazılarının iki olumlu noktası, yurttaş haklarının savunulması ve ütopyacı erdemlerin tasviri- arasındaki *bağlantıların* kurulması kolektif çalışmanın artık en çok istenen ve en zorunlu ihtiyaçlarıdır.

Thompson ve New Left arasındaki tartışmış olduğum fikir ayrılıkları, en iyi ahlak ve strateji üzerine çelişen vurgulardan görülebileceği gibi farklı biçimlenmelerden kaynaklandı. Thompson'un kendisi, bir vesileyle, yeterince cömertçe “sorunun özünün”, “iktidar üzerine yeniden bir vurguya” karşı “kültür üzerine bir vur-

62) Thompson'un Britanya Anayasası'na yeni makalelerinde (özellikle, Burke'den alıntısıyla *Trial by Jury*'ye bakınız) tekrar eden başvurularına uygun bir düzeltme, yine onun bir on yıl önceki, Warwick Üniversitesi'ndeki gizli gözetime karşı mücadelenin derslerini yansıttığı yazılarından yapılabilir. *Mutatis mutandis*(*), onun tezi, çok geniş bir ölçekte, bugün gündeme getirdiği aynı meselelerde, açıkça uygulanabilir. “Tüm çelişkinin mantığı yalnızca savunmacı bir konuma (*akademik özgürlük* için geleneksel güvenceleri tesis etmek) yol açmaz, aynı zamanda, üniversitenin özerkliğinin ve onun toplumla olan ilişkilerinin yeniden oluşturulduğu olumlu ve uzun erimli bir konuma yol açmalıdır. Tüm konuları, mevcut herhangi bir üniversitenin sahip olduğundan *daha* demokratik bir kuruluş talebinin olduğu bir noktaya zorlamalıyız; aksi takdirde hiç bir şey -ve belki de hiç bir şeyden daha kötü- kazanılamayacak.” *Warwick University Limited*, s.159.

(*) *Mutatis mutandis*: (Lat.) gerekli değişiklikler yapılmış olarak.

gu”⁽⁶³⁾ olduğunu teslim etti. Bunların hiç biri mutlak değildir. NLR kültür kalıpları üzerine, burada üzerinde durmadığım ama onun yayınladığı makale ve kitaplardan kolayca izlenebilecek olan, kendi ilgilerinin peşine düşerken, Thompson’un daima iktidara giden yollar üzerine kendi kavramlaştırmaları olduğunu göstermeye çalıştım. Fakat vurguların dağılımı, reddedilemez biçimde çok farklıdır. Burada sonuçların meziyetlerini karşılaştırma sorunu yoktur. Thompson’un bir tarihçi olarak çalışması kıyaslanamaz. Daha fazla söylenmesi gereken, başka bir yerde olduğu kadar Britanya’da da bir bütün olarak solun, bir ilgi ve dünya görüşü zenginliğinden muzdarip olmaktan çok *yararlandığıdır*. Hiç bir yazar ya da yazarlar topluluğu canlı bir sosyalist kültürün gereksinilen tüm yüzeylerini çevrelemeyi umamaz. Böylesi tüm entellektüel üretimlerde belli bir tek yanlılık miras alınır; önemli olan şey, bir çok yanın olmasıdır. Bu anlamda bir işbölümü, anlamlı bir sol düşünce içinde kaçınılmazdır ve üzmekten çok memnuniyetle karşılanmalıdır. Aslında, New Left’in *eski* ve *yeni* taraftarlarının yazırlarındaki baskın vurgular çelişkili olmaktan çok tamamlayıcıdır. Ahlak olmadan strateji, hiç bir sosyalist hareketin ilgilenmeyeceği veya kullanmayacağı makyavelist bir hesaplama. Stalinizm, kendi zamanında marksizmi buna, değersiz iktidara indirgemıştır; Rakosi ve Zakaryadis gibileri bunun kötü anılarıdır. Stratejisiz ahlak, düşmanca bir dünyaya karşı yalnızca etikle donanmış insani bir sosyalizm gereksiz bir trajediye mahkum olur: Güç olmadan bir asalet, Dubçek ve Allende isimlerinin bize hatırlattığı gibi, felakete yol açar. Thompson’un William Morris için formülü uygun bir sentezi sağlar: Devrimci bir sosyalizmin bugün herşeyin ötesinde ihtiyaç duyduğu şey -terimin her iki kelimesine *eşit* vurguyla- *ahlaki gerçekçiliktir*. Bu tür bir sentezin, burada veya başka bir

63) *Interview with E.P. Thompson*, s.17.

yerde, ortaya çıkmaya başlaması için soldaki ilk işbölümleri etkin işbirliğinin nihai biçimlerine bağlanmalıdır. Suskunluk ve mesafe bunu olanaksızlaştırır. Thompson'un çalışmasına varolmayan siyasi ve entellektüel bunalımlar dadanmıştır -kaçırılan tarihsel randevu etkisini uzun süre hissettiğimiz bir kayıptır; 19. yüzyılın başında romantik şairler ve radikal işçiler, yüzyılın sonlarında Engels ve Morris ve bugün özgürlükçü hareketler ve işçi hareketleri. Bu deneme, aklında bu büyük örnekleri tutarak, en azından daha küçük bir tanesinden kaçınmak için yazılmıştır. Böylece, bizim ortak bir sosyalist kültüre zıtlaşan katkılarımızın her biri bir çok açıdan bilinmeyen topraklara doğru yeni ilerlemelerden çok klasik mirasların yeniden biçimlendirmelerini ve eleştirilerini kapsadı; ister Morris ya da Caudwell tarafından hayal edilen değerler olsun, isterse de Luxemburg ve Gramsci'nin tasarladığı stratejiler olsun. Bunun nedenlerini görmek zor değildir; Batı'daki diğer yerlerdeki gibi İngiltere'de de gerçekten kitlesel ve devrimci bir hareketin yokluğu bu dönemdeki tüm olası düşüncenin görüş uzaklığını sabitledi. Fakat, Britanya işçi sınıfının yükselen dalgasında kesinlikle yaşamamış olan Morris'in kendi örneği, koşullar ne kadar olumsuz olsa bile hala ne kadar çok şey yapılabileceğini gösterir. Eski tartışmaları arkada bırakıp yeni sorunları birlikte araştırmak daha doğru olacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

Aşağıda, Edward Thompson'un yazılarının, onun çalışmasını bir bütün olarak daha yakından bilmek isteyen okurlar tarafından incelenmesi için belli bir düzende dizilmiş, seçili bir listesi vardır. Liste hiç bir anlamda eksiksiz değildir, diğerlerinin yanısıra, tüm gazete makalelerini, imzasız yayınları ve gazetelerdeki diğer malzemeleri dışlar. Onun ayrıldığı kategoriler kaçınılmaz olarak keyfidir ve bir ölçüye kadar örtüşür. Örneğin, siyasi *denemeler makalelerinden*, önemden çok uzunluk nedeniyle ayrıştırılmıştır. Siyasi makalelerin sonundaki dokuz makale, gerçekte, seksenlerin başında basılan bir kitapta, *Writing by Candlelight*'ta derlenmiş ve yayınlanmıştır. Uzun siyasi denemelerini de Merlin Press *Reasoning* adı altında yayınlamayı vaat etmiştir. 18. yüzyıl üzerine tarih denemeleri, sonradan *Customs in Common* adıyla yayınlanacaktır. Thompson'un özel ilgi konusu olan ve yukarıda Thompson'un çalışması incelenirken kapsanmamış iki metni; Wordsworth ve Coleridge'in 1790'larda ve sonrasındaki toplumsal ve siyasal değişimlere verdikleri tepkilerin tarzı ve anlamını tartışan *Disenchantment or Default?* ve -ilişkili bir konuda- *Ortak Değerler* üzerine *Stand*'da yapılan sempozyumda, 18. yüzyılın son onyılı ile günümüz arasındaki benzerlikleri gösteren *Comment*'tir. Son olarak, Thompson gibi bir ustanın tarih eleştirilerine, herhangi bir imaya burada yer vermemek için yer ayrılmamış, yalnızca en sonda bir kaç sıralanmıştır. Bu, bazı harika yazılarının da olduğu eleştirilerin bir gün derleneceği umulur. Stone, Thomas ya da Levi-Strauss (*Rough Music*) gibi otoritelere dayanarak getirdikleri düzenin eleştirel sertliğini öne sürenler Thompson'un kendi çalışmasındaki kaygının bir eleştirisini yapmalıdırlar.

KİTAPLAR

William Morris -*Romantic to Revolutionary* (Bir Romantikten Devrimciye), 1955 (gözden geçirilen baskı 1977)

The Making of the English Working Class (İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu), 1963 (Penguin 1968).

Whigs and Hunters (Whigler ve Avcılar), 1975

The Poverty of Theory and Other Essays (Teorinin Sefaleti ve Diğer Denemeler), 1978

YAYINLADIĞI ÇALIŞMALAR

There is A Spirit in Europe(*), (Avrupa'da Bir Hayalet Var), 1947

The Railway -An Adventure in Construction (Demiryolu -Bir İnşaa Macerası), 1948

Out of Apathy (Kayıtsızlığın Dışında), 1960

May Day Manifesto(**) (1 Mayıs Manifestosu) 1967, Warwick University Limited, 1970

The Real Mayhew(***) (Gerçek Mayhew), 1971

Family and Inheritance -Rural Society in Western Europe 1200-1800(****), (Aile ve Miras -Batı Avrupa'da Kırsal Toplum 1200-1800), 1976

(*) T.J. Thompson ile birlikte

(**) Stuart Hall ve Raymond Williams ile birlikte

(***) Eileen Yeo ile birlikte

(****) Jack Goodey ve Joan Thirsk ile birlikte

BROŞÜRLER

The Fascist Threat to Britain (Britanya'ya Faşist Tehdit), 1947

The Fight For a Free Press (Özgür Bir Basın İçin Kavga), 1952

The Communism of William Morris (William Morris'in Komünizmi), 1965

SİYASİ DENEMELER

Socialism and the Intellectuals (Sosyalizm ve Entellektüeller), Universities and Left Review, no.1, Bahar 1957

Socialism and the Intellectuals -A Reply (Sosyalizm ve Entellektüeller -Bir Yanıt), Universities and Left Review, no.2, Yaz 1957

Socialist Humanism (Sosyalist HÜmanizm), The New Reasoner, no.1, Yaz 1957

Agency and Choice (Aracılık ve Seçim), The New Reasoner, no.5, Yaz 1958

Nato, Neutralism and Survival (Nato, Tarafsızlık ve Hayatta Kalma), Universities and Left Review, no.6, Bahar 1959

Commitment in Politics (Siyasette Bağlılık), Universities and Left Review, no.6, Bahar 1959

The New Left (Yeni Sol), The New Reasoner, no.9, Yaz 1959

Revolution (Devrim), New Left Review, no.3, Mayıs-Haziran 1960

Revolution Again (Yine Devrim), New Left Review, no.6, Kasım-Aralık 1960

The Long Revolution (Uzun Devrim), New Left Review, no.9-10-11, Temmuz-Ağustos, Eylül-Ekim 1961

An Open Letter to Leszek Kolakowski (Leszek Kolakowski'ye Açık Mektup), The Socialist Register, 1973

Caudwell, The Socialist Register, 1977

Introduction (Önsöz), Review of Security and the State 1978

SİYASİ MAKALELER

Comment on a People's Culture (Bir Halk Kültürü Üzerine Değerlendirme), Our Time, Ekim 1947

The Murder of William Morris (William Morris Cinayeti), Arena, II. Cilt, no.7. Nisan-Mayıs 1951

William Morris and the Moral Issues Today (William Morris ve Günümüzün Ahlak Meseleleri), Arena, II. Cilt, no.8, Haziran-Temmuz 1951

Winter Wheat in Omsk (Omsk'ta Kış Buğdayı), World News, 30 Haziran 1956

Reply to George Matthews (George Matthews'a Yanıt), The Reasoner, no.1, Temmuz 1956

Through the Smoke of Budapest (Budapeşte'nin Dumanları Arasından), The Reasoner, no.3, Kasım 1956

The Business University (İş Üniversitesi), New Society, 19 Şubat 1970

A Report on Lord Radcliffe (Lord Radcliffe Üzerine Rapor), New

Society, 30 Nisan 1970

Sir, Writing by Candlelight (Mum Işığında Yazmak), New Society, 24 Aralık 1970

Yesterday's Mannikin (Dünün Mannikin'i), New Society, 29 Temmuz 1971

A Special Case (Özel Bir Olay), New Society, 24 Şubat 1972

A Question of Manners (Tavırlar Sorunu), New Society, 11 Temmuz 1974

The State and Its Enemies (Devlet ve Düşmanları), New Society, 19 Ekim 1978

The State within the State (Devlet içinde Devlet), New Society, 10 Kasım 1978

On the New Issue of Postage Stamps (Posta Pullarının Yeni Konusu Üzerine), New Society, 8 Kasım 1979

Law and Order and the Police (Hukuk, Düzen ve Polis), New Society, 15 Kasım 1979

The Rule of the Judges (Yargıçların Yönetimi), New Society, 22 Kasım 1979

Trial by Juri (Jürili Yargılama), New Society, 29 Kasım 1979

Anarchy and Culture (Anarşi ve Kültür), New Society, 6 Aralık 1979

The End of an Episode? (Bir Dönemin Sonu mu?), New Society, 13 Aralık 1979

An Alternative to Doomsday (Doomsday'a Bir Alternatif), New Statesman, 21-28 Aralık 1979

MÜLAKATLAR

An Interview with E.P. Thompson (E.P. Thompson'la bir Mülakat), Radical History Review, III, 4, Güz 1976

Recovering the Libertarian tradition (Özgürlükçü Geleneği Geri Almak), The Leveller, no.22, Haziran 1979

ŞİİRLER

On the Liberation of Seoul (Seul'un Kurtuluşu Üzerine), Arena, II. cilt, no.6, Şubat-Mart 1951

Homage to Salvador Allende (Salvador Allende'nin Anısına), Spokesman Broadsheet, 30 Eylül 1973

ELEŞTİRİ

Poetry's Not so Easy (Şiir Kolay Değildir), Our Time, Haziran 1947

A New Poet (Yeni Bir Şair), Our Time, Haziran 1949

Comment on "Common Values? An Argument" ("Ortak Değerler mi? Bir Tartışma" üzerine Yorum), Stand, 20. cilt, no.2, 1979

TARİH DENEMELERİ

Homage to Tom Maguire (Tom Maguire'in Anısına), Asa Briggs ve John Saville (yay.) *Essays In Labour History*, Londra 1960

The Peculiarities of the English (İngiliz Olanın Özellikleri), The Socialist Register 1965

Time, Work-Discipline and Industrial Capitalism (Zaman, İş Disiplini ve Sanayi Kapitalizmi), Past and Present, no.38, 1967

Disenchantment or Default? (Gözünü Açma mı yoksa Savsaklama mı? Halktan Bir Vaaz), A Lay Sermon, Conor Cruise O'Brien ve William Dean, Vanich (yay), Power and Consciousness, New York 1969

The Moral Economy of the English Crowd in the 18.Century (18. Yüzyılda İngiliz Çoğunluğun Ahlaki Ekonomisi), Past and Present, no.50, 1971

Rough Music: Le Charivari Anglais (Kaba Müzik: Le Charivari Anglais), Annales ESC, Mart-Nisan 1972

Patrician Society, Plebian Culture (Efendi Toplum, Köle Kültür), Journal of Social History, Yaz 1974

The Grid of Inheritance (Miras Sistemi), Family and Inheritance - Rural Society in Western Europe, Cambridge 1976

Folklore, Antropology and Social History (Folklor, Antropoloji ve Toplumsal Tarih), Indian Historical Review, 3.cilt, no.2 Ocak 1978

Eighteenth Century English Society: Class Struggle without Class? (Onsekizinci Yüzyıl İngiliz Toplum: Sınıfsız Sınıf Mücadelesi mi?), Social History, 3.cilt, no.2, Mayıs 1978

TARİH ELEŞTİRİLERİ

God and King and Law (Tanrı, Kral ve Hukuk), New Reasoner, no.3, Kış 1957-1958

(R.J.White, *Waterloo to Peterloo* ve Donald Read, *Peterloo*'su üzerine)

The Book of Numbers (Sayıların Kitabı), Times Literary Supple-

ment, Aralık 1965(*)

(Peter Laslett, *The World We Have Lost* (Kaybettiğimiz Dünya) üzerine)

Antropology and the Discipline of Historical Context (Antropoloji ve Tarihsel Bağlam Disiplini), Midland History, Bahar 1972

(Alan Macfarlane, *The Family Life of Ralph Josselin and Keith Thomas*, (Ralph Josselin ve Keith Thomas'ın Aile Yaşamı) üzerine)

Under the Same Roof-Tree (Aynı Saçağın Altında), Times Literary Supplement, 4 Mayıs 1973(*)

(Peter Laslett (yay.), *Household and Family in Past Time* (Geçmişte Hanehalkı ve Aile üzerine)

Testing Class Struggle (Sınıf Mücadelesini Sınamak), Times Higher Educational Supplement, 8 Mart 1974

(John Foster, *Class Struggle and Industrial Revolution* (Sınıf Mücadelesi ve Sanayi Devrimi) üzerine)

A Nice Place to Visit (Ziyaret İçin Güzel Bir Yer), New York Review of Books, 6 Şubat 1975

(Raymond Williams, *The Country and The City* (Kır ve Kent) üzerine)

Happy Families (Mutlu Aileler), New Society, 8 Eylül 1977

(Lawrence Stone, *The Family, Sex and Marriage in England 1500-1800* (İngiltere'de Aile, Cinsiyet ve Evlilik 1500-1800) üzerine)

Sold like a Sheep for £1 Koyun Gibi 1£'a Satılmak, New Society, 14 Aralık 1978

(George Rude, *Protest and Punishment* (Protesto ve Ceza) üzerine)

(*) İmzasız ama tanınamak mümkün değil.

